

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

На правах рукопису

БЛОКОНЕНКО АЛІНА ІГОРІВНА

УДК 811.161.2'36'373.7

**АРХАЇЧНІ ГРАМАТИЧНІ ФОРМИ ІМЕННИХ ЧАСТИН МОВИ
В УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ**

10.02.01 – українська мова

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник:

Ковтюх Світлана Леонідівна,

кандидат філологічних наук, професор

КРОПИВНИЦЬКИЙ – 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ГРАМАТИЧНОЇ АРХАЇКИ У ФРАЗЕОЛОГІЧНОМУ ФОНДІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	12
1.1 Дискусійні проблеми фразеології в працях вітчизняних лінгвістів	12
1.2 Основні підходи до вивчення архаїчних граматичних форм у сучасній українській мові	20
1.3 Особливості вживання застарілих словоформ у структурі стійких одиниць	40
1.4 Діалектна фразеологія як джерело дослідження граматичної архаїки	47
Висновки до Розділу 1	56
РОЗДІЛ 2. ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗАСТАРІЛИХ ВІДМІНКОВИХ ФОРМ ІМЕННИКІВ У СКЛАДІ СТІЙКИХ СПОЛУЧЕНЬ СЛІВ	59
2.1 Застарілі іменникові граматичні форми	59
2.1.1 Архаїчні форми однини в складі фразеологічних одиниць	60
2.1.2 Архаїчні форми двоїни в українських фразеологізмах	83
2.1.3 Архаїчні форми множини в структурі стійких одиниць	94
2.2 Відмінкові форми іменників з давніми прийменниками в складі фразеологічних одиниць	104
Висновки до Розділу 2	117
РОЗДІЛ 3. ДАВНІ ПРИКМЕТНИКОВІ, ЗАЙМЕННИКОВІ ТА ЧИСЛІВНИКОВІ ФОРМИ ЯК СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ	120
3.1 Застарілі прикметникові граматичні форми	120
3.1.1 Уживання нечленних прикметників в українських фразеологізмах	120

3.1.2 Повні нестягнені форми прикметників у складі фразеологічних одиниць	132
3.1.3 Використання давніх компаративних та відмінкових форм прикметників у стійких сполученнях слів	143
3.2 Особливості функціонування архаїчних займенникових форм	145
3.3 Застарілі граматичні форми числівника в структурі стійких одиниць	163
Висновки до Розділу 3	173
ВИСНОВКИ	176
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	181
ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ	207
ДОДАТОК А. ПОКАЖЧИК ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З АРХАЇЧНИМИ ГРАМАТИЧНИМИ ФОРМАМИ ІМЕННИХ ЧАСТИН МОВИ	228

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АФО	– ареальна фразеологічна одиниця
бойк.	– бойківські говірки
буков.	– буковинські говірки
гуцул.	– гуцульські говірки
дав. в.	– давальний відмінок
дв.	– двоїна
діал.	– діалектна форма
ж. р.	– жіночий рід
закарп.	– закарпатські говірки
знах. в.	– знахідний відмінок
зх.-поділ.	– західноподільські говірки
зх.-поліс.	– західнополіські говірки
кличн. в.	– кличний відмінок
лемк.	– лемківські говірки
місц. в.	– місцевий відмінок
мн.	– множина
наз. в.	– називний відмінок
нижн.-наддніпр.	– нижньонаддніпрянські говірки
одн.	– однина
ор. в.	– орудний відмінок
пд.-волин.	– південноволинські говірки
подв. р.	– подвійний рід
род. в.	– родовий відмінок
с. р.	– середній рід
ср.-поліс.	– середньополіські говірки
сх.-слоб.	– східнослобожанські говірки
ФО	– фразеологічна одиниця
ч. р.	– чоловічий рід

ВСТУП

Проблеми фразеології, зокрема дослідження семантики, етимології, історії становлення літературних і діалектних ФО, їхніх стилістичних функцій вивчали відомі вітчизняні та зарубіжні лінгвісти: О. О. Потебня, В. В. Виноградов, В. Л. Архангельський, В. М. Телія, І. І. Чернишова, О. В. Кунін, Л. Г. Скрипник, С. Г. Гаврін, Ф. П. Медведєв, В. П. Жуков, Л. Г. Авксентьєв, Р. П. Зорівчак, В. А. Чабаненко, В. С. Калашник, М. Ф. Алефіренко, В. Д. Ужченко, В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, М. Т. Демський, А. О. Івченко, Ю. Ф. Прадід, Я. А. Баран, Л. В. Самойлович, О. О. Селіванова, М. В. Жуйкова та ін.

Інтенсивний розвиток фразеології потребує все більшої диференціації об'єкта дослідження, а також звуження сфери наукового пошуку. Особливу увагу, на думку М. М. Шанського, привертають фразеологізми, у лексичному складі й структурі яких засвідчено „словесні інкрустації, вкраплення, ... різні застарілі лексико-граматичні явища й слова із закріпленим уживанням” [257, с. 91]. До сьогодні відчутно бракує праць, присвячених граматичним особливостям ФО з погляду діяхронії, архаїчним словоформам у їхньому складі.

Як слушно зауважує В. М. Мокієнко, у жодному розділі мовознавства, імовірно, синхронія не відокремлена від діяхронії настільки послідовно й непримиренно, як у фразеології [158, с. 21]. М. М. Копиленко та З. Д. Попова так окреслюють завдання діяхронного аналізу фразеології: „Цей розділ вивчає шляхи утворення фразеологізмів, джерела їхньої появи, ... указує архаїзми і неологізми, з'ясовує закономірності розвитку фразеосполучуваності” [119, с. 12].

Фразеологізми з архаїчними формами, як твердить В. В. Виноградов, – „це не тільки продукт скам'яніння та ізоляції слів, але й спосіб та джерело появи нових слів” [44, с. 122]. Експресивність таких ФО переважає над предметно-логічним складником їхнього змісту, що

зумовлює необхідність поповнення та оновлення складу стійких сполучень слів.

Глибоке й усебічне розуміння структури сучасної української мови неможливе без досліджень з проєкцією на діалектні джерела, які складають основу літературної мови й живлять її в процесі історичного розвитку. Тому важливо проаналізувати застарілі граматичні форми ФО не тільки в українській літературній мові, а й у діалектах. Дослідження фразеології говорів сприяє формуванню відносно цілісних уявлень про фрагменти фразеологічної системи, співвідношення загальнонародної та діалектної фразеології, їхню динаміку, інноваційні та архаїчні процеси в складі ФО. Фразеологічну систему українських діалектів вивчали В. І. Лавер (фразеологія карпатського регіону), М. Т. Доленко, Н. Д. Коваленко (фраземи Західного Поділля), В. І. Хоменко (ФО говірок Полтавщини), М. Б. Яким, М. Т. Демський, Ю. Ф. Прадід (бойківська фразеологія), О. О. Тараненко (стійкі одиниці говірок Дніпропетровщини), А. О. Івченко, Г. Ф. Ступінська (лемківська фразеологія), В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко, Р. В. Міняйло (ФО східнословобожанських і степових говірок Донбасу), Й. О. Дзєндзелівський, Д. Г. Гринчишин, Т. Г. Грица, З. М. Бичко, Н. В. Романюк (фразеологізми наддністрянських говірок), В. А. Чабаненко (фразеологія степового діалекту) та ін.

У діалектних фразеологізмах різні застарілі фонетичні, лексичні, орфоепічні, морфологічні, синтаксичні явища зафіксовані на певному етапі їхнього розвитку й уживаються як нормативні в межах говорів. У літературній мові більшість архаїчних процесів мала продовження, зумовлене перебудовою в межах граматичної системи або аналогією. Окремі аспекти вживання архаїчних форм у діалектних ФО досліджені в дисертаціях Г. Ф. Ступінської („Фразеологія лемківського говору”) [227], Н. Д. Коваленко („Фраземіка говірок Західного Поділля”) [108], М. Я. Олійник („Фразеологія гуцульських говірок”) [179], О. Л. Плетневої („Фразеологія говірок центральної Слобожанщини (структурно-семантичний аспект)”) [190].

Актуальність пропонованої дисертаційної роботи зумовлена необхідністю системного вивчення концептуальної природи давніх граматичних форм іменних частин мови в українській фразеології; потребою поглибленого аналізу основних характеристик граматичних архаїзмів, причин їх збереження в структурі ФО на українському мовному ґрунті. Крім того, доцільно дослідити компонентний склад діалектних фразем як консерваторів залишків словозміни та формотворення іменників, прикметників, займенників та числівників попередніх історичних етапів розвитку української мови.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дисертаційної праці пов'язаний із загальною науково-дослідницькою проблемою кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка „Актуальні питання лексики і граматики української мови” (номер державної реєстрації 0204V000690), що передбачає вивчення граматичної архаїки, засвідченої в компонентному складі ФО. Тему кандидатської дисертації затвердили вчена рада Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (протокол № 3 від 31 жовтня 2011 р.) та Наукова координаційна рада „Українська мова” Інституту української мови Національної академії наук України (протокол № 59 від 20 березня 2012 року).

Мета роботи – виявити й дослідити давні граматичні форми іменних частин мови як структурних компонентів ФО, зафіксованих у літературних та діалектних джерелах української мови.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

1) з'ясувати теоретико-методологічне підґрунтя системного аналізу архаїчних граматичних форм іменних частин мови в складі українських фразеологізмів другої половини ХІХ – початку ХХІ ст.;

2) розмежувати поняття „граматичний діалектизм” і „граматичний архаїзм”;

3) дослідити застарілі відмінкові форми іменників, прикметників, займенників та числівників, зафіксованих у літературних та діалектних ФО;

4) описати відмінкові словоформи іменників, займенників з архаїчними прийменниками в складі стійких одиниць;

5) виявити давні тенденції прикметникового, займенникового, числівникового формотворення;

б) установити причини, які впливають на збереження архаїчних словоформ у структурі стійких сполучень слів.

Об'єктом дослідження є ФО української національної мови з архаїчними граматичними компонентами, до яких належать власне фразеологізми, прислів'я, приказки, усталені порівняння та крилаті вислови.

Предмет вивчення – архаїчні граматичні форми іменника, прикметника, займенника та числівника в складі літературної та діалектної фразеології.

Джерельною базою пропонованої праці слугували фразеологічні словники, збірники прислів'їв, приказок, крилатих висловів другої половини ХІХ – початку ХХІ ст., літературні твори та інтернет-ресурси. Діалектні джерела представлені різними лексикографічними виданнями, матеріалами до них та додатками до дисертацій, у яких опрацьовано фразеологію українських говорів.

Матеріалом дисертаційної праці є картотека фразеологізмів, що налічує 2411 ФО, дібраних з реєстрів зазначених вище джерел.

Методи дослідження. Вибір і застосування наукових методів зумовлені системним характером дисертації й пов'язані з метою, поставленими завданнями та фактичним матеріалом: як основний застосовано *описовий* метод з елементами *порівняльно-історичного* для інвентаризації, класифікування архаїчних граматичних явищ із-поміж інших нелітературних, поширених здебільшого в складі діалектної мови; інтерпретації процесу збереження давніх граматичних форм іменних частин мови, основних поглядів на ФО у вітчизняному й зарубіжному

мовознавстві; для дослідження граматичних архаїзмів та особливостей їх уживання в українських фразеологізмах залучено метод *компонентного аналізу*; для визначення частотності тих чи тих застарілих форм у структурі стійких одиниць застосовано метод *кількісних підрахунків*.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше в українському мовознавстві системно проаналізовано архаїчні словоформи іменних частин мови (іменника, прикметника, займенника, числівника) у складі літературних та діалектних ФО. У виконаній праці вивчено граматичні особливості застарілих структурних компонентів стійких сполучень слів, зокрема безприйменникових і прийменникових відмінкових словоформ однини, двоїни та множини іменників і займенників, коротких, повних нестягнених прикметників та займенників, ад'єктивних форм компаратива, окремих числівників першого десятка, а також деяких складних і складених нумеральних словоформ. Крім того, визначено специфіку давніх форм іменних частин мови як компонентів ареальних фразеологізмів, ураховуючи історичні процеси на граматичному рівні.

Теоретичне значення дисертації. Отримані результати слугуватимуть підґрунтям подальшого розроблення теоретичних аспектів фразеології української мови, методики дослідження структури літературних та діалектних стійких одиниць. Зроблені спостереження й узагальнення уможливають подальше використання основних положень праці для аналізу граматичних особливостей фразеологізмів з метою визначення причин перетворень або незмінності будови ФО загалом. Комплексний підхід до розгляду застарілих явищ у галузі словозміни та формотворення іменних частин мови в компонентному складі стійких сполучень слів розширює уявлення про граматичну специфіку фразеологічної системи, якнайповніше ілюструє історичні процеси розвитку української мови.

Практична цінність одержаних результатів полягає в можливості їх використання у викладанні курсів сучасної української літературної мови

(зокрема лексикології, фразеології, морфології, стилістики), діалектології, історичної граматики, морфологічної парадигматики у вищих навчальних закладах, для розроблення спецкурсів і спецсеминарів з історичної та діалектної фразеології, морфології тощо. Фактичний матеріал може бути використаний для підготовки навчальних посібників і підручників з діалектології, фразеології, морфології та історії української мови, у лексикографічній практиці для укладання граматичних словників.

Особистий внесок здобувача. Увесь відбір фактичного матеріалу, його аналіз, систематизація, опис, висновки й узагальнення зроблені автором самостійно. Наукових праць, написаних у співавторстві, немає.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації викладено в доповідях на науково-практичних конференціях різного рівня: VI Міжнародній науково-практичній конференції „Мови і світ: дослідження та викладання” (29–30 березня 2012 р., м. Кіровоград); II Міжнародній науково-практичній конференції „Филология и культурология: современные проблемы и перспективы развития” (28 лютого 2013 р., м. Москва); VII Міжнародній науково-практичній конференції „Мови і світ: дослідження та викладання” (28–29 березня 2013 р., м. Кіровоград); II Міжнародній науковій конференції „Українська мова і сфера сакрального” (10–12 жовтня 2013 р., м. Чернівці); III Міжнародній науковій конференції „Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри” (7–8 листопада 2013 р., м. Кривий Ріг); VIII Міжнародній науково-практичній конференції „Мови і світ: дослідження та викладання” (27–28 березня 2014 р., м. Кіровоград); Всеукраїнській науковій конференції „Наукова спадщина професора І. С. Олійника в сучасному контексті” (21–22 березня 2012 р., м. Запоріжжя); II Всеукраїнському лінгвістичному форумі молодих учених (24–26 квітня 2012 р., м. Київ); Всеукраїнському науково-практичному семінарі до 90-річчя Агафії Михайлівни Мукан „Актуальні проблеми української філології” (7 листопада 2012 р., м. Черкаси); Всеукраїнській

науково-практичній конференції „Лінгвістичне портретування сучасного соціуму” (15–16 листопада 2012 р., м. Вінниця); XII Всеукраїнській науково-практичній конференції імені Віктора Ужченка „Образне слово Луганщини” (10–12 квітня 2013 р., м. Луганськ); а також на щорічних звітних конференціях професорсько-викладацького складу кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (2012, 2013, 2014 рр.).

Публікації. Теоретичні і практичні результати дисертації висвітлено в 12 працях, серед яких 8 статей у фахових виданнях України, 1 – у виданні України, внесеному до наукометричних баз, 3 публікації – в інших виданнях.

Структура та обсяг роботи визначені метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списків використаної літератури (279 позицій) та джерел фактичного матеріалу (219 позицій), додатка. Загальний обсяг роботи – 324 сторінки, з них 176 сторінок основного тексту. У додатку подано покажчик ФО з архаїчними граматичними формами іменних частин мови.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ГРАМАТИЧНОЇ АРХАЇКИ У ФРАЗЕОЛОГІЧНОМУ ФОНДІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У сучасній українській мові засвідчено значну кількість ФО з архаїчними елементами. У фразеологізмах компоненти набувають відносної стійкості, іншого характеру та специфіки: їхня лексико-семантична будова певною мірою приглушена, а фонетико-морфологічна структура значною мірою законсервована. Особливо це віддзеркалено в таких стійких одиницях, які найчастіше зберігають у своїй структурі граматичні архаїзми. Аналіз застарілих форм слугує засобом реконструкції та відтворення колишнього граматичного ладу української мови, дає можливість повніше уявити картину розвитку мови, розкрити процеси накопичення нових елементів і відмирання старих.

1.1 Дискусійні проблеми фразеології в працях вітчизняних лінгвістів

Серед проблем фразеології, які неоднозначно висвітлені в науковій літературі, важливе місце відведено з'ясуванню критеріїв у визначенні сутності, природи ФО та проблемі розуміння обсягу українського фраземікону. Огляд основних думок мовознавців щодо цих питань виявив характер розгляду особливостей архаїчних форм у складі фразеологізмів сучасної мови.

У лінгвістиці відомо понад двадцять дефініцій терміна „фразеологізм”, але жодна з них не враховує всіх властивостей цієї одиниці. Тому наразі немає чіткого загальноприйнятого потрактування фразеологізму. Деякі дослідники справедливо вважають, що визначення ФО таке ж складне, як і визначення слова. Ця складність полягає насамперед у

тому, що для фразеологізмів, як і для слів, важко встановити релевантні ознаки.

Особливе місце у вітчизняному та світовому мовознавстві займає семантична класифікація ФО В. В. Виноградова. Опрацьована на ґрунті синтаксичних ідей О. О. Шахматова [261] з урахуванням результатів наукових досліджень швейцарського стиліста Ш. Баллі [13, с. 87], ця класифікація започаткувала основи фразеології як лінгвістичної дисципліни. Термін „фразеологічна одиниця”, уведений В. В. Виноградовим, використовувався для позначення тих сполук, які не утворюються в процесі мовлення, а відтворюються за традицією. Отже, відтворюваність, на думку В. В. Виноградова, є основною ознакою фразеологізму [48, с. 59–62].

Продовжує концепцію В. В. Виноградова Л. І. Ройзензон, розглядаючи фразеологічну відтворюваність як дихотомічне поняття. При цьому вчений указує, що фразеологізм тому й відтворюваний, що існує як готова, цілісна одиниця та імпліцитно протиставлена іншій, нефразеологічній одиниці, яку створено (або може бути створено) у процесі мовлення [207, с. 19].

На своєрідність фразеологізмів як ідіоматичних словосполук, які за своїм змістом є цілісними й не можуть бути перекладеними іншими мовами без зміни стилістичного забарвлення, указував Л. А. Булаховський [35].

Розглядаючи проблему предмета фразеології, Г. М. Удовиченко з'ясовує особливості ФО в порівнянні зі словом та синтаксично вільним словосполученням. Науковець указує на те, що фразеологізми відрізняються від слів смисловою місткістю й експресивною масштабністю, а від синтаксично вільних словосполучень здебільшого немотивованою, але незмінно сталою семантичною структурою, постійним лексичним складом, а також нейтральною роллю форм граматичних значень [241, с. 24].

Дослідники С. Г. Гаврін, М. М. Шанський називали фразеологізмом „відтворювану в готовому вигляді загальноновживану мовну одиницю, яка

цілісна за своїм значенням і складена з двох і більше повнозначних слів” [53, с. 263; 256, с. 43]. Поняття цілісності пропонує й О. М. Бабкін, указуючи, що ця властивість виникає в результаті послаблення лексичного значення слів – компонентів фразеологізму [12, с. 10].

З позицій діяхронної фразеології важливим є твердження О. В. Куніна про те, що ФО має стійкість не тому, що відтворюється в готовому вигляді, а тому, що має стійкість на фразеологічному рівні [123, с. 110].

Називаючи фразеологізми стійкими словесними комплексами, Л. І. Ройзензон указує: „Усі стійкі словесні комплекси характеризуються тим, що існують у мові як готові одиниці, здатні творити мовлення як його будівельний матеріал” [207, с. 3].

Відтворюваність, на думку О. С. Юрченка, є категорією історичною, а тому без часової стійкості неможлива. Під стійкістю дослідник розуміє здатність ФО зберігатися в часі, лінгвістичну спадкоємність основних її складників, яка забезпечує діалектичну тотожність цієї одиниці самій собі й протягом певного часу [268, с. 21].

Л. Г. Скрипник вважає ФО стійкими сполученнями двох і більше слів, що створюють семантичну цілісність і відтворюються в процесі мовлення як готові словесні формули [222, с. 7]. Б. О. Ларін указував, що для цих одиниць характерні втрата первісних реалій і поява нового метафоричного значення [128, с. 125]. В. П. Жуков фразеологізмом називає „стійку, нарізно оформлену відтворювану одиницю мови, наділену цілісним (частково цілісним) значенням і здатну сполучатися з іншими словами” [92, с. 18].

Як зазначає Л. А. Юрчук, якісну характеристику ФО дають „диференційні ознаки в їхній сукупності”, називаючи, зокрема, такі з них: специфічне фразеологічне значення, граматичні категорії та постійний, відтворюваний за традицією склад компонентів, що втратили лексичну самостійність [269, с. 24–26].

Деякі інші ознаки ФО пропонує В. М. Мокієнко, який указує на три постійні для стійких сполук характеристики: роздільну оформленість,

відносну стійкість (відтворюваність у готовому вигляді) та експресивність [158, с. 20]. Виокремлюючи ці характеристики як основні, дослідник зазначає, що перші дві ознаки фразеологізму властиві мові, а третя – мовленню, що саме аналізом взаємодії кожної із зазначених характеристик можна виявити суперечливу суть фразеологічного сполучення й обмежити обсяг фразеології [158, с. 21].

Незважаючи на те, що позиції різних авторів дещо відмінні, є тут багато й спільного: усі дослідники вказують на те, що фразеологізм – це особлива мовна одиниця, яка має такі власні специфічні ознаки: 1) семантичну цілісність або семантичну нерозкладність (В. В. Виноградов, Л. А. Булаховський, В. Л. Архангельський, М. М. Шанський, В. П. Жуков); 2) метафоричність (О. М. Бабкін, О. В. Кунін, Б. О. Ларін, В. П. Жуков); 4) нарізнооформленість (С. Г. Гаврін, М. М. Шанський, Л. Г. Скрипник, В. П. Жуков); 3) наявність не менше двох повнозначних слів (С. Г. Гаврін, М. М. Шанський); 4) неможливість перекладу іншими мовами (Л. А. Булаховський). Практично всі вчені головною ознакою ФО називають відтворюваність у процесі мовлення (В. В. Виноградов, В. Л. Архангельський, С. Г. Гаврін, М. М. Шанський, Л. Г. Скрипник, В. П. Жуков), через що ці одиниці й набувають стійкості.

Узагальнюючи різні ознаки й визначення, В. Д. Ужченко та Д. В. Ужченко пропонують таку дефініцію: „Фразеологізм – це надслівна, семантично цілісна, відносно стійка (з допущенням варіантності), відтворювана й переважно експресивна одиниця, яка виконує характеризуючо-номінативну функцію” [246, с. 26].

Визначивши основні напрямки новітнього дослідження фразеологічного рівня мови, автори видання „Фразеологія сучасної української мови” (2007) указують, що на зміну структурно-семантичній парадигмі поступово приходить психокогнітивний аспект. З останніх робіт українських фразеологів найбільш виразно він представлений у працях О. О. Селіванової, яка запропонувала нову концепцію мотиваційних

процесів у монографії „Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти)”. У цій праці автор простежила закономірності знакової переінтерпретації українських фразеологізмів у мережі культурних кодів етносвідомості (соматичного, біоморфного, просторового, предметного, духовного), дослідила чинники позначення фразеологізмами концептосистеми народу [214, с. 4].

Багатоаспектність фразеології як лінгвістичної дисципліни є однією з причин неузгодження її термінології. У мовознавстві використовують різні терміни на позначення основної одиниці фразеології – „фразеологічна одиниця”, „фразеологізм”, „фразема” (Л. Г. Скрипник, Ф. П. Медведєв, М. Ф. Алефіренко, В. М. Білоноженко, В. Д. Ужченко та ін.), „стійкі словесні комплекси” (Л. І. Ройзензон), „фразеологічний вислів”, „фразеологічний вираз”, „фразеологічний зворот” (В. В. Виноградов, М. М. Шанський, О. С. Ахманова), „образний вираз”, „стійкий зворот”, „зворот”, „ідіома” (В. М. Мокієнко), „фразема”, „стійка фраза” (В. Л. Архангельський), „ідіома”, „ідіоматичний вираз” (В. М. Телія) та ін.

У дослідженні використано терміни „фразеологізм”, „фразеологічна одиниця”, „стійке сполучення слів”, „стійка одиниця” як взаємозамінні та синонімічні для запобігання тавтології. Крім того, ужито термін „паремія” для позначення прислівних народних висловлень повчального характеру, оформлених за зразком синтаксично замкнених, відтворюваних і семантично цілісних речень, поетичних за формою [82, с. 4].

У мовознавстві дискусійним залишається питання про фразеологічний статус стійких сполучень слів, оформлених за граматичною структурою речення (прислів'їв, приказок, крилатих фраз, афоризмів, модальних зворотів, клішованих виразів тощо). Дослідники Н. М. Амосова [5], М. Т. Тагієв [228], В. М. Телія [231], О. М. Бабкін [12], С. І. Ожегов [177], В. П. Жуков [92], Л. Г. Авксентьєв [1] та ін. наголошують на близькості перерахованих одиниць до речення, синтаксичній членованості, комунікативній функції, тобто зараховує їх не до фразеології, а до одиниць

синтаксису. Натомість у працях В. В. Виноградова [45], Л. А. Булаховського [36], В. Л. Архангельського [9; 10], М. М. Шанського [256], О. В. Куніна [123], Л. Г. Скрипник [222], Ф. П. Медведєва [148], М. Ф. Алефіренка [3; 4], А. Г. Назаряна [164], І. І. Чернишової [254], Я. А. Барана [15], В. Д. Ужченка [246] термін „фразеологічна одиниця” вживають як родовий щодо усталених сполук слів з граматичною структурою речення. Ці вчені основними ознаками ФО вважають її стійкість у мові й відтворюваність у мовленні.

Як указують О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк-Скопненко, синкретизм фраземіки й пареміології яскраво виражений ще в збірнику М. Т. Номиса, а також у „Галицько-руських народних приповідках” І. Я. Франка [220, с. 40].

Чітко й логічно викладено погляди щодо одиниць, які варто зарахувати до реєстру фразеології української мови в одній з лекцій О. Є. Вержбицького в „Курсі української мови для службовців” (1930) за редакцією Л. А. Булаховського. Дослідник указував, що різновидами ФО є вислови, які цитують без вказівки на твір чи автора, а також уживані в мові прислів'я, приказки [40, с. 15].

У „Нарисі сучасної української літературної мови” (1951) Ю. В. Шерех (Шевельов) також доводить необхідність зарахування до фразеологічних зворотів прислів'їв і приказок. Для підтвердження цієї думки науковець визначає такі властивості вказаних вище одиниць, як усталеність словесного оформлення, уживання з метою окреслити конкретні ситуації, переносне значення всього виразу, можливість заміни одним словом [264, с. 22].

На нерозривний зв'язок прислів'їв, крилатих висловів та лексичної ідіоматики вказував і М. М. Шанський. Лінгвіст підкреслював, що цей будівельний матеріал мови генетично й функціонально пов'язаний між собою ще більше, ніж фразеологізми та слова [256, с. 12].

Важливим видається й погляд дослідниці німецької фразеології І. І. Чернишової, яка наголошує, що стійкі поєднання слів різних

структурних типів можуть розглядатися в межах фразеології при певних показниках фразеологічності [255, с. 148].

У монографії „Фразеологія української мови” (1973) Л. Г. Скрипник акцентує, що підхід, який виводить прислів'я, приказки й крилаті вислови, співвідносні з реченням, за межі об'єкта фразеології, „викликає серйозні заперечення, і все більше дослідників схиляється до того, що ці одиниці не повинні бути вилучені з фразеології” [222, с. 68.]. У виданні „Сучасна українська літературна мова: лексика і фразеологія” (1973) Л. Г. Скрипник також не відходить від принципів широкого розуміння фразеології, визначених у монографії. У названій праці автор доводить думку про недоцільність їхнього вилучення з поля об'єктів фразеологічних студій. І при цьому наголошує, що в тогочасному мовознавстві не було одностайної думки щодо того, чи уважати прислів'я, приказки та крилаті вислови об'єктом фразеології, чи розглядати їх у фольклористиці та стилістиці [221, с. 364]. Такий підхід був поширений і в підручниках для вищої школи, зокрема його сповідував М. А. Жовтобрюх у „Курсі сучасної української літературної мови” (1965) [89, с. 71–77].

У наш час, незважаючи на панівну концепцію вузького розуміння фраземіки, традиції альтернативного (широкого) визначення, які утворення слід зараховувати до фразеологізмів, цілковито не втратили свого значення.

Обґрунтованою є позиція В. Д. Ужченка та Д. В. Ужченка, які доводять: „...як раніше окремі фразеологічні та фразеологізовані групи (паремії) намагалися роз'єднати, то тепер ми стоїмо перед новим „об'єднувальним” етапом. Про це свідчить і пильна увага до пареміології в останні роки, дослідження на матеріалі різних мов і навіть різних мовних сімей – української, російської, білоруської, китайської тощо (Л. І. Даниленко, Т. Р. Рамза, Ван Ін Динь та ін.)” [246, с. 32].

Підтримуючи погляди Л. А. Булаховського, В. Л. Архангельського, С. Г. Гавріна, М. М. Шанського, О. В. Куніна, Л. Г. Скрипник, Ф. П. Медведєва, В. М. Мокієнка, Я. А. Барана та ін., прислів'я й приказки зараховуємо до ФО.

Як один з різновидів паремій народні порівняння найбільше схожі на приказки, тому їх часто уживають у збірках разом із прислів'ями та приказками. З останніми, як указує М. М. Пазяк, їх єднає незакінченість думки, тип незамкненого кліше, властивість приєднуватися до різних фраз, збагачуючи їхній зміст, колоритність вислову певної думки [182, с. 159]. Більшість порівняльних фразеологізмів близька, за класифікацією В. В. Виноградова, до фразеологічних єдностей, тому що „переносне значення певною мірою мотивоване значеннями слів, які входять до складу фразеологічної одиниці” [48, с. 60].

У дослідженні підтримуємо концепцію Н. М. Амосової [5], М. Ф. Алефіренка [3], К. І. Мізіна [152] та ін. й вважаємо стійкі порівняння різновидом ФО, оскільки вони є сполученнями слів із чітко визначеним компонентним складом і єдиним, цілісним значенням, яке здебільшого має емоційне забарвлення.

Погоджуємося з думкою Л. Г. Авксентьєва, який зауважує, що стійкі сполучення слів термінологічного характеру не є ФО: „Словосполуки-терміни виражають мовні термінологічні поняття, які за своєю суттю нічим не відрізняються від будь-якого однослівного терміна. У них спільна з усіма іншими термінами функція і спільне призначення в мові” [1, с. 32].

Отже, синтезуючи різні погляди дослідників, вважаємо, що основними категорійними ознаками для виокремлення фразеологізмів є такі: відтворюваність, відносна постійність компонентного складу та структури, відносна семантична цілісність, експресивність. Це дає змогу трактувати ФО як лексико-граматичну єдність двох і більше нарізно оформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення. Услід за Л. Г. Скрипник, Ф. П. Медведєвим та В. Д. Ужченком, нейтральні усталені сполуки слів – штампи, кліше, терміни – не вважаємо одиницями фразеологічної системи, оскільки для них або взагалі не характерна експресивність, або вони мають погаслу образність. До складу ФО зараховуємо прислів'я, приказки, крилаті вислови, усталені порівняння.

1.2 Основні підходи до вивчення архаїчних граматичних форм у сучасній українській мові

Становлення й розвиток будь-якої мови відбувається поступово. Тому не випадковим є те, що окремі, колись закономірні форми слів, витіснені іншими, не зникають безслідно, а продовжують поширюватись у вигляді особливих „реліктів”, які в мові називають архаїзмами.

Сам термін „архаїзм” уперше зафіксований у 1751 році (СРЯ, с. 98). Існують різні визначення цього поняття. О. О. Тараненко зазначає, що це така одиниця, яка є застарілою в мові або зовсім вийшла із загального вжитку [242, с. 33].

У російських виданнях „Современная энциклопедия” (2000), „Большой энциклопедический словарь” (2000), „Стилистический энциклопедический словарь русского языка” (2003), „Энциклопедический словарь” (2009) наголошено на таких характеристиках архаїзмів, як витіснення з активного вжитку синонімічними відповідниками та використання в ролі стилістично маркованих одиниць [97, с. 27].

За цими ознаками до архаїзмів належать також старослов’янізми (церковнослов’янізми). О. О. Тараненко називає старослов’янізми архаїзмами книжного походження, тому не могли такі одиниці залишитися поза нашою увагою. Старослов’янізми використовують для відтворення мовного колориту минулих епох, для мовної характеристики представників православного духівництва, для надання мові піднесено-урочистого звучання [242, с. 33].

Однак, на відміну від архаїзмів, не всі церковнослов’янізми застаріли чи сприймаються такими. „Архаїзмами, – пише Б. В. Томашевський, – називають тільки ті одиниці, у яких особливо відчувається належність до минулого. Це слова, словосполучення, граматичні або синтаксичні форми, які відмирають, виходять з ужитку, однак про слов’янізми загалом цього не можна сказати. Церковнослов’янізми – слова, запозичені з

церковнослов'янської мови, при цьому такі, походження яких усвідомлюється мовцем” [240, с. 28]. Оскільки старослов'янська мова – перша писемно зафіксована слов'янська літературна мова, то цілком закономірно, що всі одиниці, запозичені з неї, зараз мають відтінок архаїчності.

Мовознавці висловлюють різні погляди щодо природи архаїзмів. Наприклад, О. І. Смирницький такі елементи не вважає одиницями сучасної мовної системи, зараховуючи їх до категорії нереальних. Застарілими, як констатує А. Єдлічка, є тільки ті елементи, які перебувають уже за межами сучасної норми [96].

Інші лінгвісти, навпаки, стверджують, що „архаїзми ... є елементами сучасної мови, ... оскільки в попередні епохи вони не могли виконувати цю функцію” (Е. Косеріу), що архаїзм може бути об'єктом дослідження, якщо „він ще живий” (Ш. Баллі). Архаїзм, на думку О. Г. Михайлової, безумовно, входить до сучасної системи мови, бо за її межами він неминуче змінює свою якість [154, с. 8].

На позачасовий характер архаїзмів указував і Ю. В. Шерех, використовуючи при цьому термін „алохронізм” для позначення елементів, що належать до „несучасної системи мови” [264, с. 24], серед яких, крім архаїзмів, учений називає й неологізми, котрі тільки входять до вжитку мовців [264, с. 25].

Архаїчним вважаємо таке явище, яке випадає із системних зв'язків і відношень на тому чи тому рівні сучасної мови (літературна мова, діалектне чи просторічне мовлення) і сприймається як застаріле. У пропонованому дослідженні всі зафіксовані граматичні форми в складі ФО проаналізовані в зіставленні із сучасним станом української літературної мови.

У лінгвістичній літературі існує кілька класифікацій, як загальних (Ш. Баллі, О. В. Гулига, П. М. Денисов, Р. М. Попов та ін.), так і спеціальних, присвячених окремим різновидам архаїзмів: лексичним (М. Д. Степанова, І. І. Чернишова, О. П. Ялишева); граматичним (О. Г. Ломов, В. М. Ярцева та ін.); стилістичним (В. Ф. Маремпольський).

Й. Кноблех розрізняє: 1) літературні архаїзми, до яких належать флексії, звукові форми, застарілі слова й синтаксичні конструкції, які вийшли з ужитку; 2) залишкові явища прамови, які збереглися в більш консервативних мовах [275, с. 156]. Такого поділу дотримано й у словнику лінгвістичних термінів, виданого 1968 р. у Варшаві. Лінгвістичні, або загальні, архаїзми протиставляють стилістичним, або спеціальним. До лінгвістичних архаїзмів належать назви явищ природи, частин тіла загальноіндоєвропейського походження, а також флексії на *-m* у польській мові (*jest-(e)m, gra-m*). Стилістичні архаїзми кваліфікують як периферійний варіант мовної одиниці, що репрезентує елемент мови минулої епохи і який характеризується, як правило, емоційністю та здатністю протиставлятися елементу системи [274, с. 54].

Дещо інакше трактує архаїзми Ж. Марузо, який поділяє їх на 1) архаїчні явища вже сформованого типу та 2) застарілі, у яких тільки з'являється тенденція до перетворення на архаїзми [139, с. 39].

Класифікацію архаїзмів, що враховує всі рівні і системи мови, запропонувала О. Г. Михайлова. Вона виокремлює: фонетичні (власне-фонетичні, акцентні, орфоепічні, графічні, орфографічні); лексико-семантичні (власне-лексичні, дериваційні, власне-морфологічні, семантичні, застарілі службові слова, фразеологізми); синтаксичні архаїзми (застарілі конструкції словосполучень, застарілі конструкції речень) [154, с. 12]. М. М. Шанський визначає лексичні (власне-лексичні, лексико-словотвірні, лексико-фонетичні) та семантичні архаїзми [258, с. 213].

У лінгвістичному словнику Й. Вахека взагалі заперечено поняття синтаксичного архаїзму, тому що „синтаксичні архаїзми завжди є живими, і, як наслідок, вони не архаїзми” [37, с. 194–195].

Особливої уваги потребують граматичні архаїзми. Це одиниці, які „зберігають давні особливості формотворення, словозміни, відмерлі граматичні категорії та застарілі синтаксичні конструкції” [242, с. 33], тому їх варто поділяти на морфологічні та синтаксичні. Морфологічні архаїзми –

периферійні варіантні граматичні форми, які, як правило, співвідносяться з формами центру мовної системи й відрізняються різним ступенем лексичної зв'язаності або обмеженим діапазоном варіювання [69, с. 52] (термін запропонований Н. М. Семенюк [215, с. 117]).

До синтаксичних архаїзмів належать граматичні форми та службові слова в застарілій функції [69, с. 52].

На прикладі російської мови вживання архаїчних словоформ розглядали Д. М. Шмельов [267], В. М. Ярцева [271], Р. М. Попов [192; 193], Л. В. Зубова [95] та ін. В українській лінгвістиці відчутно бракує наукових досліджень, присвячених розгляду граматичних архаїзмів, визначенню їхньої природи, закономірностей уживання, причин збереження, функційному призначенню у сферах поширення.

На думку Д. М. Шмельова, „граматичні аномалії мови – це майже завжди відбитки закономірностей її системи на попередніх етапах розвитку” [267, с. 3].

Застарілі граматичні форми не становлять окремої системи в мові. Їх уживання випадкове, вони ніяк не пов'язані між собою. Унаслідок дослідження історії становлення певних словоформ виявлено ці морфологічні „уламки” на тлі регулярних, закономірних утворень мовної системи. Випадкові для сучасної мови, історично вони є важливим доповненням до регулярних парадигм. Як уважає Б. О. Серебренников, „найбільш вивіреною ознакою архаїчності мовного явища є його незворотність або неповторність в історії розвитку мов” [216, с. 42].

У низці історичних джерел засвідчено різні назви залишків давньої словозміни та формотворення: С. П. Бевзенко в „Історичній морфології української мови” визначає їх як „органічні рефлекси старих форм”, „старовинні форми”, „залишки старих форм” [23, с. 46, 48, 52], С. П. Самійленко використовує терміни „давні форми”, „морфологічні архаїзми” в „Нарисах з історичної морфології української мови” [212, с. 95, 98], автор дослідження „Система словозміни в українській мові. На

матеріалах пам'яток XVI ст.” І. М. Керницький часто вживає назву „релікти давніх форм” [106, с. 104]. І. Г. Матвіяс в історичних коментарях академічного видання з морфології називає архаїчні форми „раритетними” [141, с. 90]. У пропонованому дослідженні вважаємо за доцільне використання термінів „архаїчні форми”, „застарілі граматичні форми”, „граматичні архаїзми” та „застарілі елементи” як синонімічних.

У різних монографічних виданнях, присвячених іменним частинам мови (І. Г. Матвіяс „Іменник в українській мові” [144], А. П. Грищенко „Прикметник в українській мові” [65], Г. П. Арполенко, К. Г. Городенська, Г. Х. Щербатюк „Числівник української мови” [8] та ін.), наукових розвідках Л. А. Булаховського [32; 33; 34], С. П. Самійленка [208; 209; 210], діалектологічних студіях Ф. Т. Жилка [85; 86], С. П. Бевзенка [26] та ін. описано окремі залишки давньої словозміни та формотворення різних лексико-граматичних класів сучасної української мови. Визначення українськими граматистами архаїчних елементів свідчить про те, що ці одиниці, хоч і перебувають на периферії мовної системи, та все ж є невід’ємними складниками, які визначають специфіку мови на окремому етапі її розвитку.

Російський дослідник Д. М. Шмельов серед граматичних „аномалій” розрізняє дві групи. По-перше, це слова (найчастіше незмінні), граматична структура яких у „застиглій”, „скам’янілій” формі демонструє зовнішні показники закономірностей зміни слів (відміни, дієвідміни і т. д.). Ці утворення входять до системи сучасної мови, не пов’язуючись для мовця з колишньою функцією (наприклад, російський прислівник *поделом* тощо). Сюди ж Д. М. Шмельов зараховує і винятки з правил, і ті дублетні граматичні форми, які історично віддзеркалюють різні парадигми, але в сучасній мові переосмислені й набули нового значення (наприклад, іменник *стіл* у род. в. одн. має наголошену флексію *-а* (*стола́*) і ненаголошену *-у* (*до сто́лу*) тощо) [267, с. 4–6].

Другу групу, як визначає Д. М. Шмельов, складають власне граматичні архаїзми: „це форми слів, що не входять у систему сучасної

мови, що збереглися тільки в певних стійких одиницях (*притча во язицех, темна вода в облацех* і т. д.). Такі вислови завжди мають ідіоматичний, цитатний характер, тому вони ніколи не є стилістично нейтральними” [267, с. 6]. О. О. Тараненко теж указує на здатність граматичних архаїзмів зберігатися тільки в стійких сполученнях слів, наприклад: *святая святих, многая літа*, де зафіксовано повні нестягнені форми [242, с. 33]. Такі архаїзми й стали предметом нашого дослідження.

Розрізняємо терміни „фразеологічні архаїзми” та „граматичні архаїзми”. Перші є давніми висловами, які вийшли з активного вжитку через витіснення їх іншими стійкими сполученнями слів. Ці одиниці збережено в українській мові з попередніх, зокрема найдавніших, періодів розвитку (наприклад, *во врем'я оно* „колись, дуже давно; у давнину”, *нічтоже сумняшеса* „без сумніву”, *ситник берднику не товариш*). Компоненти таких архаїзмів, які віддзеркалюють не тільки особливості давнього лексичного складу, а й граматичного оформлення, повністю втрачені сучасною мовою.

Досліджуючи формування фразеології української мови кінця XVIII – початку XIX ст., О. С. Юрченко зіставляв фактичний матеріал зазначеного періоду з фразеологізмами, віднайденими в текстах другої половини XVII–XVIII ст., а також у пам’ятках попередніх століть. За результатами роботи мовознавець виробив схему хронологічної класифікації ФО, у межах якої поряд з потенційними ФО (фразеологізми-оказіоналізми, тобто вислови, які ще не мають чи й не будуть мати часової стійкості й відтворюваності; фразеологізми-неологізми – це вислови з початковою часовою стійкістю, заявленою в наближеній ще до цитації відтворюваності), функціональними ФО (фразеологізми з достатньою часовою стійкістю, які вживаються протягом цілого періоду розвитку мови; ФО з максимально вираженою часовою стійкістю, які використовуються протягом кількох періодів розвитку мови), важливе місце займають застарілі ФО, тобто фразеологізми-архаїзми (вислови, які використовують переважно як засіб стилізації) та

фразеологізми-некротизми (вислови, які не використовують з певною стилістичною метою) [268, с. 15–16].

Грамматичні архаїзми, як указано вище, є застарілими морфологічними формами та синтаксичними конструкціями, які можуть поширюватись і в складі стійких одиниць, і в мові фольклору, поезії тощо, де вони вживаються з певними стилістичними настановами (з народних пісень: *Чом, чом, **чорнобров**, Чом до мене не прийшов; Перечула **через** люди, Що батенько в гості буде*).

Учені визначають такі стилістичні функції архаїзмів (серед них і граматичних) у художній літературі: для точнішого відтворення колориту зображуваної історичної доби; для підкреслення особливостей мови персонажів минувшини; з урочистою чи іронічною метою; для утворення семантичного синкретизму [68, с. 64].

Дослідниця О. В. Гулига виокремила такі ознаки граматичних архаїзмів:

- перенесені з мови попередніх епох архаїзми визначаються мовним чуттям того, хто говорить, для якого поняття „час”, „минулий час” має загальний абстрактний характер;
- архаїзми непродуктивні, однак не будь-яка непродуктивна модель є архаїзмом;
- архаїзми відрізняються низькою частотністю, проте не будь-яка маловживана граматична форма або конструкція є архаїзмом;
- архаїзми характеризуються відтворюваністю, лексичною обмеженістю та зв’язаністю;
- архаїзми обмежені у вживанні функціональним стилем;
- архаїзми – елементи периферії, які зазвичай співвідносяться з нейтральними варіантами та синонімами мовного центру;
- архаїзми неоднорідні й рухливі;
- архаїзми є одним з проявів надлишковості мови та її асиметрії;
- архаїзми стилістично марковані й стилістично навантажені [69, с. 59].

На думку О. В. Гулиги, правильне осмислення архаїзмів, оцінка їхнього статусу в системі мови можлива тільки під час вивчення їх у русі [69, с. 59].

Беззаперечним є й той факт, що найбільше граматичних архаїзмів поширено в діалектній мові, яка характеризується значною кількістю територіальних варіантів. Літературна ж мова виникає на основі народнорозмовної, змінюється залежно від її розвитку й весь час поповнюється різними елементами. Саме тому діалектні особливості є матеріалом для пояснення змін, що відбуваються на окремих етапах розвитку загальномовних явищ.

На думку С. П. Бевзенка, різні старожитні діалекти неоднаково зберігають архаїчні явища на певних мовних рівнях. У фонетиці, наприклад, найстарішими є поліське наріччя й карпатські говори південно-західного наріччя, у граматиці найбільше архаїчних явищ засвідчено в південно-західному наріччі, а в лексиці – у поліському й південно-західному наріччях [27, с. 10]. У новожитніх говірках південно-східного наріччя кількість ареально протиставлюваних явищ невелика, оскільки „більшість особливостей є одночасно рисами загальноукраїнської літературної мови” [145, с. 112].

На територіях, де поширені архаїчні діалекти, можна почерпнути чимало реліктових явищ слов'янської давнини, які, на думку К. Ф. Германа, „є живими свідками історії мови, часто більш переконливими, красномовнішими, ніж могили, кістки та зброя” [54, с. 3].

На цій властивості переважно західних говорів наголошує М. П. Лесюк, який указує, що вони „через природні умови не мали тісних контактів з іншими, особливо східноукраїнськими говорами, тому й зберегли основні давні риси як у фонетиці, так і в граматичних формах. Є риси, властиві тільки окремому діалектові, але значна частина з тих, що не збігаються з формами української літературної мови, властива всім західноукраїнським говорам” [131, с. 22].

Про збереження архаїчних історичних форм та автентичної мови прадідів свідчить мовлення літніх людей, що проживають на територіях, охоплених тим чи тим говором, які ще не відчули на собі впливу літературної мови та сучасного узусу. Підтвердженням цього можуть слугувати також видання західноукраїнських письменників XIX–XX ст., у яких зафіксовано тогочасне мовлення, переважно у творах Ю. А. Федьковича, Марка Черемшини, М. І. Павлика, П. Шекерика-Доникова, а також М. М. Коцюбинського, Г. М. Хоткевича, які використовували гуцульські говірки, І. Я. Франка, який у ранніх творах послуговувався мовними засобами бойківського говору, В. С. Стефаника, який був репрезентантом покутського говору. Окремі говіркові риси використовують у творах деякі сучасні українські письменники, часто зі стилістичною метою, а інколи й спонтанно, як носії окремих територіальних діалектів.

Виникає необхідність у розмежуванні понять „граматичний архаїзм” та „граматичний діалектизм”. Архаїзми характеризують попередній етап розвитку мовної системи на морфологічному або синтаксичному рівнях. Наприклад, розрізнення флексій дав.–місц. в. одн. II відміни *-ови* в південно-західних говорах та *-ові* в південно-східних пояснюються певними історичними змінами: південно-західна флексія *-ови* (*братови, в'ікнови, кон'ови*) походить від давньої флексії *-ови*, а південно-східна *-ові* (*братов'і, вікнов'і, конев'і*) виникла під впливом давнього *ǃ*, який поширився на флексію *-ови*, витіснивши кінцеве *-и*.

Діалектизми не тільки зберігають давні типи відмінювання (*любови, радости; сей, сього, сего*) та синтаксичні конструкції (з прийменниками *к, ік [берегу], о, об [світі]* тощо), а й відрізняються від літературних варіантів віднесеністю до інших граматичних підкласів, парадигм (*баче, просе* замість *бачить, просить; їсиш, дасиш* замість *їси, даси; межою* замість *межею*), а також відбиттям наслідків аналогічних змін (наприклад, *його*, род. в. одн. > *до його; їх*, род. в. мн. > *до їх*) [242, с. 147].

Граматичні діалектизми виникають як у результаті традиції вживання, так і через аналогію до окремих форм або породжуються спонтанно [232, с. 323]. Із цього випливає, що поняття граматичного діалектизму суттєво відрізняється від поняття архаїзму.

Справедливою є думка Ю. В. Шевельова, який указує, що у витлумаченні діалектних даних часто роблять помилку, коли гадають, що всі або більшість явищ, зазначених у діалектах, є застиглими формами того, що зазнало дальшої зміни в літературній мові [264, с. 48]. Окрім того, дослідник зазначає: ніколи не варто забувати, що при еволюції певної мови діалекти можуть проходити – і часто проходять – власний шлях еволюції [263, с. 48].

Граматичні архаїзми, засвідчені в різних діалектах, охоплюють усі частини мови. Наприклад, у відмінкових формах іменників південно-західних діалектів збережено чимало словоформ, які з позицій сучасної літературної мови є застарілими, хоч вони нерідко вживані як варіанти до інших діалектних форм: а) форми на *-ове* наз. в. мн. іменників ч. р. (*братове, сватове, кумове, сусідове*) [183, с. 189, 203; 201, с. 54–55; 265, с. 189–190]; б) форми на *-и* (<*-и*) наз. в. мн. іменників ч. р. із збереженням переходу /z/, /k/, /x/ у /z'/, /ц'/, /с'/ (*друзи, воўци, птаси*) [183, с. 189–190; 201, с. 54]; в) форми на *-и* (*-ы*), *-і* ор. в. мн. іменників ч. та с. р., що зараз непослідовно засвідчені в говорах (*з бараны, с хлопы, з вули, з колесы, з йагн'ати, на хлопц'і, меже україн'ц'і* та ін.) [183, с. 194, 208, 237, 247; 201, с. 57; 15, с. 60]; г) форми дав. в. мн. на *-ом* (<*-ъмь*), *-ім* (<*-омь*), місц. в. мн. на *-ох* (<*-ъхъ*), *-іх* (<*-ѣхъ*), що значно поширені й тепер (*л'уд'ом, кон'ом, віўц'ом, хлопц'ім, вол'ім, кон'ім, пал'ц'ім* та ін., *на кон'ох, у с'ін'ох, на л'уд'ох, на пал'ц'іх, на кон'іх, по ноч'іх, у чобот'іх, на тел'ат'іх* та ін. [183, с. 191–192, 213–214; 201, с. 55–57; 15, с. 58–60; 265, с. 123–129]). Останні форми засвідчені й у складі південно-східних діалектів, зокрема в східнополтавських та слобожанських говірках (*кон'ім, л'уд'ім, д'ім'ім, на кон'іх, у груд'іх* тощо) [87, с. 253–262].

Виразними архаїзмами є членні нестягнені форми прикметників ж. і с. р. в наз.–знах. в. одн., відомі в північних (поліських) діалектах (*молода́йя, до́ўга́йя, молоду́йу, до́ўгу́йу, молодо́йе, до́ўго́йе* і т. д.), а також форми наз.–знах. в. мн. (*до́брийе, мали́йе* і т. д.) [88, с. 145]. У с. р. такі форми властиві й багатьом карпатським говіркам [183, с. 250]. Морфологічними архаїзмами є й форми дав. та знах. в. одн. особових та зворотного займенників *ми, ти, си, н'а, т'а, с'а*, поширені в південно-західних діалектах, та форми дробових числівників на зразок *піўдруга, піўтрет'а* і т. д. [25, с. 9].

Архаїчні форми в складі діалектної мови мають здатність відігравати подвійну роль. По-перше, вони можуть використовуватись у ролі дублетних форм, уживаних поряд з поширенішими діалектними утвореннями. Такими є, наприклад, рідковживані в сучасних південно-західних діалектах іменникові форми ор. в. мн. з флексією *-и (<-ы)*: *з брати, з воли* чи форми наз. в. мн. на *-и*: *воўци, птаси* або форми наз. в. мн. на *-ове*, які в діалектних записах кінця XIX – початку XX ст. траплялися значно частіше, ніж їх визначають дослідники [42, с. 117–118; 202, с. 54–57; 265, с. 119].

Поряд із цим, архаїчні форми можуть бути диференційними засобами для вираження граматичних значень. У карпатських говорах до сьогодні збереглися давні форми числівників ч. р. *двайе́, трийе́, штырийе́*, які служать тільки як спеціальні особово-чоловічі форми (*двайе́ хло́ны*, але не *двайе́ жо́ны*) [75, с. 12–14; 209, с. 12]. Отже, уживання архаїчних словоформ має обмежене функційне призначення.

Особливості граматики української діалектної мови зумовлені й виникненням інновацій (цим терміном послуговується С. П. Бевзенко в праці „Українська діалектна морфологія” [24]), які можуть бути пояснені або фонетичними причинами, або різними напрямками граматичної аналогії.

Прикладами морфологічних інновацій у діалектах південно-західного наріччя є форми ор. в. одн. іменників ж. р. та узгоджених з ними прикметників, порядкових числівників, а також деяких займенників на *-оў*

(*доўгоў рукоў, зелéноў травóў, другоў, мноў, тобоў* і т. д.), які виникли фонетично з давньої флексії *-оу*: *-оју > -оу > -оў* [24, с. 11]. Ці форми зафіксовані й у складі фразеологізмів, характерних для говорів південно-західного наріччя: *білов крїйдов до коміна написати* „зрідка робиться щось виняткове, незвичайне” (ФСЛГСС, с. 39); *З єднов бідов, як з ріднов сестров* (ГРНП 1, с. 82); *Ворожбит людськов чководов сит* (ГРНП 1, с. 383); *З гірков бідов іду* (ГРНП 1, с. 476); *Оберни сі Господоньку ласков твойов святвов небеснов!* (ГРНП 1, с. 615); *З дитинов на відпуст, а з лихов долев на весіле* (ГРНП 1, с. 785); *Тішит сі, як дідько сухов вербов* (ГРНП 1, с. 823) тощо.

У північному наріччі прикладами граматичних діалектизмів є форми іменників род. в. мн. з флексією *-ей* (*бабей, хатей, полей, морей, хлебей, сторожей* тощо) [24, с. 11]; у говорах південно-східного наріччя – форми 3-ї особи одн. теперішнього часу на *-ет'* від дієслів I дієвідміни на кшталт *несет', течет', ідет', будет'*, відомі в слобожанських говорах [24, с. 11–12].

Унаслідок змішування твердої та м'якої (а іноді мішаної) груп в ор. в. одн. іменники ч. р. в деяких ФО уживаються з флексією *-ом* замість *-ем* (*-ем*). Така заміна типова для південно-західних говорів, зокрема подільського (*кон'ом, ножом, косаром, хлопц'ом, пол'ом, лиц'ом, сонц'ом*) [150, с. 64; 74, с. 90], волинського (*ковал'ом, пал'ц'ом, сторожом*) [29, с. 108; 185, с. 78], бойківського (*крайом, Васил'ом, косар'ом, з'в'іром, ножом, волос'ом, нас'ін'ом*) [15, с. 4], закарпатського (*кон'ом, перст'ін'ом, пут'ом, ножом, писар'ом, пол'ом, мор'ом, плечом*) [183, с. 201, 239–241], лемківського (*крайом, ковал'ом, ткачом, вес'іл'ом, серц'ом*) [42, с. 117–120]. За нашими спостереженнями, це явище ілюструють і стійкі одиниці, поширені в лемківському (*З тобом гварити, як з коньом ся молити* (ФСЛГ, с. 454) та ін.), бойківському (*Виткнув му так, як пальцьом у око* (ГРНП 1, с. 273); *Не догониш і коньом, що запізниш єдним дньом* (ГРНП 2, с. 33); *Силуваним коньом не доробиш ся* (ГРНП 3, с. 124) тощо), наддністрянському говорах південно-західного наріччя (*попáу йак пáл'ц'ом*

ў небо „сказати чи зробити що-небудь невлад” (Гринчишин, с. 89); *пáл'ц'ом не рúшити* „зовсім нічого не зробити для здійснення чого-небудь” (Гринчишин, с. 89) тощо).

У результаті граматичної аналогії до ч. р. в низці паремійних одиниць збережено форми с. р. із закінченням *-ом*: *Тут тобі з життьом розлука* (ГРНП 2, с. 159); *Я своїм життьом на то важу* (ГРНП 2, с. 159); *З віддаваньом не квап сі!* (ГРНП 1, с. 311); *Вінчує щістьом, здоровйом, а дарує безголовйом* (ГРНП 1, с. 333) тощо.

У поодиноких випадках флексія *-ом* засвідчена в західній частині східнополіського говору (*гайом, серц'ом*) [87, с. 20], виразно в середньополіському (*гайом, кон'ом, кушчом, серц'ом*) [87, с. 40; 56, с. 125] і вже переважає в західнополіському говорах (*гайом, ковал'ом, хлопц'ом*) [19, с. 64]. Такі форми іменників зафіксовані в складі ФО з північного діалектного ареалу (*і пал'ц'ом ни пувурухне* „про лінивих” (Мацюк 2006, с. 40); *Попасти палцом в небо* „сказати або вгадати те, що всім і так відоме” (Мацюк 2006, с. 46; Аркушин, с. 111); *Плачом биди ни помозиши* (Аркушин, с. 43); *Хто на тебе камен'ом, а ти на н'ого хл'ібом* (Мацюк 2006, с. 40); *і з огньом не знайти* „про втрачену річ” (Аркушин, с. 83); *Хоче в старцах жит' і с перцьом йісти* (Аркушин, с. 54) тощо.

Перевага відмінкових флексій іменників з твердою основою в ор. в. одн. над м'якою основою й основами на шиплячі простежена в степовому говорі (*ковал'ом, пал'ц'ом, ножом, дошчом, лист'ом, пол'ом*) [41, с. 120], менш виразно в слобожанському говорі (*кон'ом – конем, гайом – гайем, учите"л'ом – учите"лем*) [260, с. 12] і тільки в поодиноких випадках у середньонаддніпрянському (*гайем – гайом, дошчем – (-ом), товаришом, з'ат'ом, коржом, ле"м'ішом*) [30, с. 64; 134, с. 36; 156, с. 46]. Фразеологізми східнослобожанських і степових говірок Донбасу виразно ілюструють поширення іменників на *-ом* м'якої та мішаної груп: *стати зятьом водяного* „утопитися” (Ужченко 2013, с. 226); [як] *лаптьом* вдарені „схожі, однакові” (Ужченко 2013, с. 300); [як] *мішок з дьогтем (дьогтьом)* зі сл.

рухатися, іти „дуже повільно” (Ужченко 2013, с. 334); *квач-квачем (квачом)* „дуже п’яний” (Ужченко 2013, с. 239) тощо.

Уживання граматичних діалектизмів на *-ом* у складі українських паремій на зразок *Масти Федя медом, а Федь усе Федьом* (Фр. III, 1, с. 249; УНПП 1961, с. 265; Н. ск. 1971, с. 171; ПП 1990, с. 215); ... *а Федь такої Федьом* (Фр. III, 2, с. 529; ПП 1990, с. 215) „1. Вперта людина; 2. Дурна людина” (Доброльожа 2010, с. 179) можна пояснити фонетичними причинами, а також особливостями внутрішньої організації (зумовлено вимогами розміру та рими).

Виразним репрезентантом багатства словозмінних афіксів у діалектній словозміні є й форма ор. в. одн. іменників ж. р. Історично закономірні закінчення *-ойу, -ейу* іменників давніх *-ā-, -jā-*основ, засвідчені пам’ятками української мови протягом усього періоду її формування та розвитку [212, с. 78], у говірках різних діалектних груп при творенні відповідних словоформ мають неоднакове функційне навантаження.

Абсолютну послідовність розрізнення відмінкових форм іменників твердої групи на *-ойу* та м’якої, мішаної – на *-ейу* на діалектному ґрунті нівелює дія граматичної аналогії, що зумовлює уніфікацію структур ор. в. одн. за однією моделлю.

У невеликих говіркових групах східнополіської діалектної зони засвідчена флексія *-ойу* в ор. в. одн. іменників ж. р. з кінцевою м’якою приголосною фонемою: *земл’ойу накривál’i* [7, с. 304], *шуфл’ойу навал’уйу на тás’ма / úгол’* [7, с. 416]. Така словоформа виявлена дослідниками в говорах південно-східного наріччя, зокрема в невеликих формаціях середньонаддніпряньського діалекту: *зе^uмл’ойу, топól’ойу, зор’ойу, кáшойу, грушойу* [157, с. 44], в окремих степових говірках: *вулиц’ойу, ч’ирéш’н’ойу, зе^uмл’ойу, круч’ойу, с’імйойу, душойу* [49, с. 104], *дін’ойу, бúr’ойу, скéл’ойу, круч’ойу* [252, с. 97], у східнослобожанських: *бóдн’ойу і бóднеу* [58, с. 119], *грушойу і грушейу* [58, с. 120]. Флексію *-ою* в ор. в. одн. іменників м’якої та мішаної груп репрезентують і ФО східнослобожанських і степових говірок

Донбасу: *землею (земльою) взявся (земльою береться)* „близький до смерті” (Ужченко 2013, с. 219); *з пулею (пульою) в голові; пуля в голові в кого* „хто-небудь недоумкуватий, дивний” (Ужченко 2013, с. 411); *однією кашою (кашею) мазані* „однакові” (Ужченко 2013, с. 238); *перетліть душою (душой)* „тяжко переживати” (Ужченко 2013, с. 197); *нема н'ічого за душб'ю* „бідна людина” (Кушмет, с. 39).

Як паралельне з *-ейу, -ойу*, закінчення *-ої (-еї)* спостережене в північній та східній частині східнополіського діалекту [87, с. 32]. Зрідка форми на *-ої* зафіксовані в берестейсько-пінських говірках: *за кл'ун'ої* [87, с. 171]; пор. також паралелі, зазначені в записах місцевого фольклору: *всій компанької, за горой, з лыпой, рыбкой, головой, ногой, вулицэй, сэстрыцэй, сэстрыцой* [67, с. 283]. Паралельні форми ор. в. одн. із флексіями *-ойу, -ейу* та *-ої, -еї* засвідчені в східнослобожанських говірках: *свал'бойу – свал'бої* [58, с. 117], *кри'ніч'койу – кри'ніч'кої* [58, с. 118], *грушойу, грушейу – грушої, грушеї* [58, с. 120], у степових: *ж'інкойу – ж'інкой, душейу, душойу – душей, душой* [162, с. 171]. Спорадично утворення на *-ої* зафіксовано в окремих полтавських говірках: *дорóгой, головóй, ногóй, рукóй* [39, с. 123], *рібóй, водóй* [39, с. 124].

У складі фразеологізмів, які ілюструють особливості говорів південно-східного наріччя, нерідко засвідчена флексія ор. в. одн. іменників ж. р. *-ої*: *ні ногою (ногой) куди, звідки* „зовсім не ходити, не виходити куди-небудь” (Ужченко 1998, с. 126); *ковбаса (колбаса) з бумагою (з бомагой)* „неякісні продукти” (Ужченко 2013, с. 262); *носити за пазухою (пазухой)* „бути вагітною” (Ужченко 2013, с. 372); *йак умру / то й ногóй дригну* „велике бажання танцювати” (Кушмет, с. 46); *за гóлкой не відно* „схуднути, бути дуже худим” (Кушмет, с. 46); *пора в Сватово косой крейду косить кому* „хто-небудь дурний” (Міняйло, с. 237); *Жить як собака з палкой* „співіснувати недружно, вороже” (Сагаровський, с. 204).

Такі структури, очевидно, варто кваліфікувати як інновації фонетичного характеру, що постали внаслідок редукції кінцевого [у] в

закінченнях *-ойу, -ейу*. У східнослов'янських пам'ятках форми з закінченнями *-ой, -ей* фіксуються із XIV ст. і стають особливо характерними для російської та білоруської мов [212, с. 101], що, можливо, дає змогу окремим дослідникам убачати в українських говіркових формах на *-ої, -еї* наслідки іншомовних упливів. Зважаючи на обмежене вживання таких структур у говорах південно-східного наріччя, Я. Д. Нагін та В. С. Ващенко схильні розглядати їх як форми, позначені впливом російської мови [162, с. 171; 39, с. 123]. Наявність форм ор. в. одн. іменників ж. р. на *-ої* в окремих говіркових групах Східного та Середнього Полісся, а також словоформи на *-еї* у говірках Берестейщини, І. Г. Матвіяс тлумачить як вияв білоруського мовного впливу [140, с. 21]. Не заперечуючи вірогідності таких тверджень, С. П. Самійленко справедливо вважає, що, „форми ор. в. одн. на *-ої (-ей)* можна розглядати як форми, спільні для російської, білоруської та української мов, але з обмеженішим діапазоном і деякими специфічними відтінками їхнього уживання в українській мові” [102, с. 79–80].

Від архаїчних форм коротких прикметників варто відрізнити усічені, або скорочені, прикметники, які є повними формами без кінцевої фонемі */й/*. Як стверджує Д. М. Шмельов, подібні прикметники є штучними утвореннями, що виникли під впливом уживання коротких форм у ролі означення, збереженого церковнослов'янською традицією [267, с. 60].

Ці форми набули значного поширення в північних діалектах української мови. Прикладом цього явища є ФО із Західного Полісся та західної частини Волині, у яких Г. Л. Аркушин зафіксував чимало усічених форм переважно від якісних прикметників (*Йак вмер бидн'ачок, то пришов пїани д'ачок, а йак вмер багати, то пришло все село хавати* (Аркушин, с. 46); *Висок'ї до неба, а дурни, йак ни треба* (Аркушин, с. 57); *Казав глух'ї: „почуймо”, казав сліпи: „побачимо”* (Аркушин, с. 56); *Голи йак гил', а гостри йак бритва* (Аркушин, с. 46); *Голосни йак зв'ін, а дурни йак довбн'а* (Аркушин, с. 57); *Не так стари, йак давн'ї* (Аркушин, с. 43); *Отклад'ани тоно сир добри, а не робота* (Аркушин, с. 40); *Йак глухому*

„**добри** день” „мало” (Аркушин, с. 85); *В баби волос довгі, а розум короткі* (Аркушин, с. 27); *Мокри, йак хлющ* (Аркушин, с. 129); *Йак молоди мисяц* *приходить* „дуже рідко” (Аркушин, с. 105); *Все ти знайши, йак стари* (Аркушин, с. 43); *Старши, куди пошлють* „різноробочий” (Аркушин, с. 125); *Чужа сімн'а – темни ліс* (Аркушин, с. 34); *На чорни день* „відкласти щось, коли буде якась скрута (найчастіше – про гроші)” (Аркушин, с. 87; Мацюк 2006, с. 29); *По дочці і з'ат' милий, по нив'істці і син чужи* (Аркушин, с. 36); *Один цікави без носа гостав* (Аркушин, с. 53); *На чужи коровай рота не роз':авл'ай* (Аркушин, с. 53); *На чужи роток не накинши платок* (Аркушин, с. 53) тощо), хоч засвідчені й випадки вживання скорочених присвійних прикметників: *Зайцьови хліб* „залишки хліба, принесені дітям з роботи як гостинець” (Аркушин, с. 129); *Котячи батько* „хлопець, який любить гратися з котами” (Аркушин, с. 77); *Курячи дощик* „мряка” (Аркушин, с. 90); *Прити в свинячи голос* „запізно” (Аркушин, с. 86); *Свинячи дощик* „мряка” (Аркушин, с. 90) тощо.

Крім того, усічені форми прикметників збережені й у надсянському говорі: *білы, зімовы* [242, с. 389]; на територіях, розміщених на захід від Львова: *вишневи сад, добри товариш, нови будинок* [90, с. 9]; у північних говірках середньонаддніпрянського та слобожанського говорів (*красіви, молоді; чужі, дóbри*) [242, с. 580, 609].

Дослідник молдавських грамот В. Г. Ярошенко наводить паралелі до цих форм з буковинських говорів, власне з говірок Покуття: *хлопча мали, вірни слуга* та ін. [270, с. 262]. Факт уживання усічених форм прикметників ілюструють і буковинські, наддністрянські та лемківські фразеологізми: наприклад, *кругли слово* „останнє, підсумкове слово” (СБГ, с. 236); *близькі зер* „короткозорість” (НРС, с. 54); *висóки як дрáнга* „дуже високий” (ФСЛГ, с. 52); *дірáвой відро* „плаксива людина”; *з того буде дóbрой лазіво про му́хы* „неякісно зроблена річ” (ФСЛГСС, с. 17, 34, 53; ФСЛГ, с. 455); *цигáнскої паця* „набридлива людина” (Ступінська, с. 61); *розл́ятой молóко* „нещаслива людина” (Ступінська, с. 64); *дяблóвой копы́то* „підла людина” (Ступінська, с. 84); *з того буде капрáвой ма́ча* „нерозумна дитина”

(Ступінська, с. 51); *мудрої топоря* „вміла людина” (Ступінська, с. 54); *заробыл у кумы на квасной молоко* „нічого не заробити” (Ступінська, с. 108); *не допустіти кривой слово на кого* „не дати в образі” (Ступінська, с. 129); *Не слухаш вітця и матери, то слухай псьой скори* (ФСЛГ, с. 458).

Окрім цього, у лемківському говорі в род. в. одн. прикметників ж. р. нерідко вживано усічену форму *-ой* (*великой, славной*) замість *-ойі* [242, с. 310], що засвідчено й у складі західнокарпатських ФО: *до горячої воді* *скочіти* „бути завантаженим роботою”; *маїстер до чужой кышені* „злодій” (ФСЛГСС, с. 17, 34, 53); *Не смій ся з чужой біди, бо твоя тя не оmine* (ФСЛГ, с. 458); *до гробовой дошки* – „до кінця життя” (Ступінська, с. 67); *ходить до чужой капусти* „порушувати подружню вірність” (Ступінська, с. 84); *Покорной голови меч не іметь* (Зін., с. 241; Номис, с. 68; ПП 1990, с. 423).

На прикладі діалектних фразеологізмів у *чїсті воді* *ни обмітиси* „бути неспроможним повернути добре ім'я, авторитет” (СБГ, с. 352), *трафілос'і йак с'л'ін'і курц'і зэрно* (Гринчишин, с. 89) можна констатувати явище вживання усічених закінчень прикметників ж. р. в дав. та місц. в. одн. в наддністрянському та буковинському говорах південно-західного наріччя.

Як припускає С. П. Бевзенко, виникнення скорочених (або усічених) форм прикметників відбулося внаслідок фонетичних процесів, а саме: стягнення двох однакових звуків в один після послаблення й зникнення інтервокального [j]: *-ыји (-ыи) > -ии > -и, -іји (-ии) > -іі > -і* [23, с. 193]. Це дає підстави стверджувати, що форми скорочених прикметників є морфологічними інноваціями, які виникли фонетичним шляхом.

Серед займенникових граматичними діалектизмами є форми знах. в. ч. р. колишнього предметно-особового займенника без початкового *йо-* (*є-*): *Не дуже го порубано, не дуже го постріляно; уз'ів го у кл'іц'і* (... *тверд'і крипи*) (Демський, с. 90); *вляыла го біда* (Верхр., с. 67); *Не варт єс, небоже, того хліба, що го їш* (Фр. I, 1, с. 139; ПП 1990, с. 416); *Вирядив го на тамтой світ* (Фр. I, 1, с. 187; ПП 1990, с. 198); *Не годен той гїллі, аби го на ній повісити* (Фр. I, 1, с. 366; ПП 1990, с. 416); *На арешт го*

засудили (ГРНП 1, с. 34); *Просивши го під миленіє, і ни хтів ми вигодити* (ГРНП 2, с. 495) тощо.

Поряд з формою род. в. одн. ж. р. означальних, присвійних, вказівних займенників *всієї, своєї, цієї, тієї* в українських прислів'ях та приказках засвідчені форми *всеї (усеї), sweї, цеї, теї* (усічена форма *тей*), які в сучасній літературній мові не зафіксовані: *Ніхто всеї роботи не переробит* (ГРНП 3, с. 42); *Тільки би мої всеї жури було* (ГРНП 2, с. 180); *Жінці всеї правди не одкривай* (Номис, с. 402; ПП 1990, с. 93); *Всеїї роботи ше ніхто не переробив* (Аркушин, с. 40); *Йак вс'ого хліба не перейісти, так всеїї горілки не перепити* (Аркушин, с. 51); *Не кажи, сестро, чоловікові усеї правди – кажи тільки по коліна* (Номис, с. 405); *Куди ходжу, то плачу sweї кривди* (ГРНП 2, с. 413); *Я sweї кривди не дарую* (ГРНП 2, с. 414); *Досить ми sweї біди, не треба ми ще чужої* (ГРНП 2, с. 60); *За тамтої небіжки були в маслі пиріжки, а за цеї глиниці – нема й варениці* (Плав'юк, с. 219; ПП 1990, с. 197); *Оце зостався: ні теї стіни не дістану, ні теї – хоч у той куток головою бийся, хоч у той* (Номис, с. 147, 346; ПП 1989, с. 140; Міщенко, с. 662); *Нема теї хатки, де б не було звадки* (Номис, с. 178; ПП 1991, с. 73); *Оце зостався: ні теї стіни не дістану, ні теї – хоч у той куток головою бийся, хоч у той* (Міщенко, с. 662); *Ни с теї ноги встати „бути сердитим”* (Аркушин, с. 108); *С теїї биди напйуса води да й л'ажу спати* (Аркушин, с. 49); *Хай здохне та корова, що теля біє і теї чоловік, що жонку боїця* (Грищенко, с. 174). Виникнення подібних утворень, на думку С. П. Бевзенка, пояснюється фонетичними причинами [23, с. 172].

Варіант мішаної групи дав. в. одн. від означального займенника *весь* подекуди засвідчений в українських пареміях: *Всему є кінець, тільки роботі нема кінця* (Чуб., с. 288; ПП 1989, с. 277); *Не всему вір, що чуєш* (Фр. III, 2, с. 539; ПП 1991, с. 167).

Форми род. в. одн. присвійних займенників *мого, твого, свого* утворилися з давньоукраїнських *моего, твоего, своего* в результаті стягнення, яке відбулося після асиміляції [e] до [o] та випадіння

інтервокального [j]. У говорах, а почасти й у мові художньої літератури, зберігаються давні нестягнені форми род. в. одн.: *Коли пісні **мійого** краю Пливуть у рідних голосах, Мені здається, що збираю цілющі трави я в лугах* (Рильський І, с. 254); *Не хочу я ні золота, ні срібла, коли за нього погубити славу своєї донечки, моєї утроби, **мійого** народження!* (Кв.-Осн., с. 73); *Покрий її хмарами **твійого** горя, щоб були блискавка й грім* (Коц. II, с. 37); *Зсунувшись з всею ваготою **свійого** старечого тіла на свій жебращький костур – він мовчав* (Кобил., с. 206).

У дав. і місц. в. одн. присвійних займенників, навпаки, відповідно до нестягнених форм мова художньої літератури засвідчує стягнені форми *мому, твому, свому*: *Що скаже бог дійств **мому** серцю?* (Л. Укр. I, с. 52); *Блискучого літнього ранку Ходжу я по **свому** саду* (Л. Укр. III, с. 85). Не винятком є й діалектні фразеологізми, які фіксують названі форми у своєму складі: *Абис на голову став, то по **твому** не буде* (ГРНП 1, с. 543); *Диви, вже по життю **твому!*** (ГРНП 1, с. 769); *Йому так жити, як **мому** татови з тамтого світа прийти* (ГРНП 2, с. 163).

Українським діалектам відомі поодинокі залишки давньоукраїнського питального займенника *къи (кьи), коѣ, коѣа*, який у всіх східнослов'янських мовах, окрім російської (*некий, кое-кто, в кои годы* і под.), вийшов з ужитку [210, с. 21]. Прикладом таких реліктів є форми *кой, кой-хто, кий*, засвідчені в окремих фраземах: ***кий** чортів батько „уживається для вираження заперечення”* (ФСУМ 1993, с. 19); *який (рідко **кий**) хрін „хто; хто такий”* (ФСУМ 1993, с. 936); ***кий** ся дітко стал* (Верхр., с. 207); ***кий** біс?* „уживається для вираження незадоволення чийми-небудь діями, вчинками тощо” (ФПМЛ, с. 21); *... одначе попервах і я тут була приторопіла, згадавши його розпачливе бурмотіння „я її вбив”, котре, **кий** біс, могло ж мати й зовсім інше, непохопне тоді для мене ... значення...* (Забужко 2, с. 108).

Отже, у говорах української мови зафіксовані як давніші елементи морфологічного та синтаксичного рівнів, так і нові, які вже встигли

поширитися на значних територіях. Нашу увагу привертатимуть ті граматичні форми, що були засвідчені на попередніх етапах розвитку мови й не можуть бути пояснені наслідками аналогії або фонетичними особливостями говорів.

Особливий статус мають фразеологічні діалектизми, які у своїй структурі віддзеркалюють фонетичні, лексичні, граматичні особливості різних діалектів: бойк. *бити в биваличох* – „не з однієї печі хліб їсти” (Онишкевич 1, с. 51); лемк. *з того буде дóброй лазіво про мұхы* – „неякісно зроблена річ” (ФСЛГ, с. 109); *закóхался як чорт к сұхий вёрьбі* – „сильно закохатися” (ФСЛГ, с. 109); гуцул. *бáрткоў лўскати* – „бешкетувати у стані сп’яніння” (Олійник 1, с. 135) (лемк. *бутор ламати* (ФСЛГ, с. 25)) тощо.

Отже, для виокремлення граматичних архаїзмів вважаємо визначальними такі диференційні ознаки: давність існування морфологічних та синтаксичних форм (можливість пояснення різними історичними причинами), відтворюваність, лексична обмеженість, непродуктивність, низька частотність у вживанні на сучасному етапі розвитку літературної та діалектної мов.

1.3 Особливості вживання застарілих словоформ у структурі стійких одиниць

Визначаючи мету вивчення фразеологічного складу, В. В. Виноградов писав: „Грамматичний аналіз фразеологічних одиниць повинен ... виявити продукти давніх епох у сучасній мові, наочно продемонструвати різноманітні способи включення застиглих словосполук у структуру речення в ролі його окремих членів, сприяти осмисленню різних процесів утворення ідіоматичних речень” [47, с. 62].

Численні ФО, поширені в сучасній українській літературній мові та діалектах, зберігаючи, зокрема, у своєму складі граматичні архаїзми, є

живим підтвердженням історичного минулого лінгвальної макросистеми; а також доводять, що розвиток мови проходить шляхом поступового накопичення нових елементів і відмирання старих. Залишки граматичної системи мови попередніх періодів можуть протягом довгого часу „затримуватись” у складі стійких сполучень слів, надовго переживаючи епоху свого творення.

Спираючись на одиниці сучасного фразеологічного складу української мови та беручи до уваги дані лексикографічних праць другої половини XIX – початку XX ст. (збірки О. В. Шишацького-Ілліча („Сборник малороссийских пословиц и поговорок” (1857)), І. Г. Кулжинського („Малороссийские пословицы и поговорки” (1858)), М. В. Закревського („Малороссийскія пословицы, поговорки и загадки и Галицкія приповедки” (1860)), М. Т. Номиса („Українські приказки, прислів’я і таке інше” (1864)), В. С. Вислоцького („Пословицы и поговорки Галицкой и Угорской Руси” (1873)), „Пословицы, загадки, колдовство”, зібрані П. П. Чубинським та опубліковані в „Трудах этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим обществом. Юго-Западный отдел” (1877)), „Сказки, пословицы и т. п., записанные в Екатеринославской и Харьковской губерниях И. И. Манжурой” (1890)), Б. Д. Грінченка („Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр.” (1895)), „Нова збірка народних малоруських приказок, прислів’їв, помовок, загадок й замовлянь” (1890) упорядника М. Ф. Комарова, І. Я. Франка („Галицько-руські народні приповідки” (1901–1910)), поставили за мету, по-перше, виявити залишки давніх граматичних форм іменних частин мови в складі ФО, а по-друге, прослідкувати, які зміни відбулись у фразеологічній системі мови протягом визначеного періоду.

Характерною особливістю граматичного архаїзму є, на думку В. М. Ярцевої, „його ізольованість у загальній системі граматичних форм,

типових для мови, і разом з тим пережиток самого конструктивного зразка, що пояснюється як залишок поширеного граматичного типу” [271, с. 294]. Фразеологізми, структурними елементами яких є архаїчні словоформи, наочно ілюструють відрив давніх форм слів від сучасних нормативних, зокрема неможливістю вживання перших у складі вільних словосполучень (пор. *люди... людей... людям... людьми... на (у) людях*, але в складі фразеологізмів *ходити по людях, по великих людях* „наймитувати в багатих людей” (УССГ, с. 91) форма *по людях* випадає із сучасної парадигми тощо).

На важливу роль застарілих форм у структурі ФО уперше вказав Ш. Баллі: „...той чи інший архаїзм може бути об’єктом нашого розгляду тільки тоді, коли він ще живий... продовжує жити завдяки тому, що входить до складу фразеологічного звороту й тому сам стає ознакою фразеологічності даного сполучення” [13, с. 101]. Дослідник вважає, що оскільки фразеологізм має цілісне значення, то віддзеркалюється у свідомості мовця, подібно до слова, як дещо ціле, у готовому вигляді й сприймається слухачем як єдине й неподільне [13, с. 103]. Тому не є принципово важливим, з яких саме словесних знаків складається фразеологізм і як ці знаки пов’язані між собою.

Наявність архаїзмів (як лексичних, так і граматичних) у структурі ФО впливає з їхньої природи. Це зумовлено стійкістю й ідіоматичністю фразеологізму. Їхня „ірегулярність” і „неправильність” складу є можливим ресурсом однієї з основних семантичних якостей фразеологізму (на думку більшості дослідників) – експресивності [192, с. 5]. У ФО архаїчні форми отримують нове життя й продовжують своє існування, а не зникають безслідно. Прикладом може бути фразеологізм *темна вода во облацех*, поширений у сучасній українській мові. Л. І. Степанова припускає, „що біблійний вислів *темна вода во облацех*, який містить архаїзм, зберігся якраз завдяки переносному значенню прикметника *темний*. Експресивність цього вислову була підкреслена наявністю архаїчних компонентів, які,

завдяки своїй незвичайній формі, можуть бути каталізаторами виразності” [277, с. 109].

Можна констатувати стабільність та консервативність у використанні певних граматичних форм у складі фразеологізмів, що пов’язано з однією з основних властивостей фразеологізму – усталеністю його компонентного складу. Уживання архаїчних елементів у фразеології є настільки поширеним, що деякі дослідники вважають наявність таких утворень однією з головних ознак фразеологізмів [279, с. 103]. Факт існування застарілої словоформи в складі ФО є додатковою диференційною ознакою, зокрема засобом розрізнення стійких одиниць та вільних сполучень слів: наприклад, фразеологізм *во дні они* в значенні „давно” (ФСУМ 2, с. 46; РУССВ, с. 605; Ужченко 1998, с. 24, 46; ФПМЛ, с. 106) і вільне словосполучення *в ті дні; не во гнів сеє слово* „уживається для вираження застереження від образи або як вибачення, коли співрозмовникові говорять щось неприємне” (СУ 4.1) і словосполучення *не для гніву це слово; благую часть избрать* „вибрати собі щось краще, вигідніше, доцільніше” (Коваль 2001, с. 204) і словосполучення *выбрати наилучшу частину* тощо.

Дослідник архаїчної фразеології російської мови Р. М. Попов визначає основні функції граматичних архаїзмів у складі ФО, серед яких називає сигніфікативну, що „допомагає відокремитися й відмежуватися стійким сполученням слів від вільних”, та „можливість архаїзмів брати участь у конструюванні ФО й в оформленні внутрішньоструктурних відношень між їхніми компонентами” [192, с. 56].

На думку Р. М. Попова, визначені функції характерні для усіх типів ФО (за семантичною класифікацією В. В. Виноградова – М. М. Шанського), які різняться між собою з погляду з’єднаності компонентів і співвіднесеності семантики всього фразеологізму зі значенням його окремих компонентів. Основна частина „граматичних аномалій” засвідчена в складі метафоричних сполучень слів, які традиційно розглядаються як ідіоми (фразеологічні зрощення та фразеологічні єдності). Значно менше

архаїчних елементів у компонентному складі фразеологічних сполучень і виразів, значення яких характеризується розчленованістю й мотивованістю, хоч вони й зберігають цілісність та стабільність [192, с. 56–57].

В. В. Виноградов пропонує визнати головною й спільною ознакою фразеологічних зрощень немотивованість, використання в їхньому складі лексичних (*збити з пантелику, взяти на цугундер*) або граматичних архаїзмів (*темна вода во облацех, притча во язицех*) [46, с. 27]. Різноморфність компонентів зрощення має формальний характер. „Збереження граматичних відношень між елементами фразеологічного зрощення – тільки поступ мовній традиції, тільки пережиток минулого” [46, с. 54]. За визначенням науковця, ці різновиди фразеологізмів є „своєрідними складними синтаксичними словами”. Як і слова з невивідною основою, вони позбавлені внутрішньої форми [46, с. 26–27].

Через це зрощення менше за інші фразеологізми піддаються нормативному впливу сучасної мовної системи й під тиском останньої, як указує Е. А. Макаєв, „можуть натрапити на значний супротив з боку мовних одиниць не тільки різних рівнів, але й різної структури, які займають ієрархічно відмінне місце в системі мови” [137, с. 51].

Фразеологічні єдності теж семантично неподільні й виражають єдине, цілісне значення, що характеризується мотивованістю [45, с. 59]; але це значення окремих слів, які утворюють сполучення з образним узагальненим значенням. Елементи старої якості (архаїчні форми), на думку Р. М. Попова, у структурі фразеологічних єдностей, сприяють їхній стійкості, а також допомагають „ізолюватись” від омонімічних вільних словосполучень, на ґрунті яких вони виникли [192, с. 58].

На думку М. М. Шанського, фразеологічні вислови від вільних сполучень слів відрізняє тільки те, що їх не створює мовець у процесі спілкування, а відтворює як готові одиниці з постійним значенням і складом [257, с. 62]. Тому не випадково, що в складі фразеологізмів архаїчні форми засвідчені частіше.

На особливості походження ФО, які зберігають у своєму складі

архаїчні граматичні елементи, указує Л. Г. Скрипник: „Найбільше архаїчних, як лексичних, так і граматичних елементів, переважно зі старослов'янської мови, засвідчено у ФО, що походять з біблійно-євангельських джерел (більшість із них належать до крилатих висловів)”: *як[о] тать в [ноці]; своя своїх не познаша; камо грядеші; нині отпуцаєші; на отмщеніє язикам; на землі мир і в чоловіцех благоволеніє* тощо [222, с. 107]. Крім того, дослідниця звертає увагу на здатність паремій консервувати „деякі реліктові граматичні явища” [222, с. 41]. Л. Г. Скрипник розглядає функціонування в складі прислів'їв та приказок архаїчних форм прикметників, прислівників, дієприкметників, дієприслівників, непродуктивних для сучасної мови прийменників, особливостей синтаксичних зв'язків між компонентами [222, с. 40–41].

В еволюції форми ФО, що мають у своєму складі граматичні архаїзми, виразно простежено дві основні тенденції, помічені свого часу Р. М. Поповим, – це „тенденція до збереження архаїчних елементів, що впливає із самої природи стійкого сполучення слів”, а також „протилежна їй тенденція, що йде від системи мови загалом, до оновлення архаїчних елементів у структурі фразеологізмів” [191, с. 65].

Як твердить В. А. Чабаненко, у пошуках експресії, яка б відповідала певному суспільно-політичному моментові, мовці нерідко вдаються до структурно-семантичного оновлення, до трансформації вже відомих, старих фразеологізмів. Таке явище засвідчене як у загальнонародній, так і в індивідуально-авторській практиці [253, с. 64].

Тому важливо акцентувати увагу на співіснуванні в сучасній українській літературній мові ФО і з архаїчними, і з оновленими формами складових компонентів, у зв'язку із чим збільшується кількість варіантів тих самих фразеологізмів. Під варіантністю розуміємо „видозміни ФО, які полягають у можливості взаємозаміни їхніх компонентів іншими словами чи формами при збереженні семантики всієї одиниці” [178, с. 6].

Тиском граматичної системи мови можна пояснити „вирівнювання” таких форм у компонентах ФО (наприклад, *яко тать у ноці – як тать (злодій) вночі; мертві сраму не імуть – мертві сорому не мають (не знають; не мають чого соромитися); язик прильпе к гортані – язик прилип до гортані; берегти, стерегти та ін. паче ока – берегти як ока [в лобі] тощо*), хоч можливе й уживання застарілих утворень: – *Так, а ти викрав її, яко тать!* (Малик, с. 210); *Напала ти [фашистська Німеччина] на нас... як та злодюжка. Як тать. Вночі* (Тичина II, с. 103); *Лев витріщивсь на старшину І заричав ще дужче: „Ну?!” А той круть-верть неначе у капкані: Мовчить, язик прильпе к гортані* (Глібов, с. 42); – *З хвилювання язик прилип йому [Шнайдерові] до гортані* (Тулуб, с. 29); *Не перший рік лісок цей пану Я паче ока стережу* (Манжура 2, с. 123); – *Усі глядять одежину, як ока в лобі* (Н-Л., III, с. 194).

Отже, застарілі граматичні форми в складі ФО часто не тільки не перешкоджають використанню фразеологізму, але й збільшують його експресивність. Окрім того, граматичні архаїзми сприяють стабільності порядку розташування слів і непорушності їхніх словоформ, адже останні тепер стали ізольованими й віддаленими від граматичної системи сучасної мови. Архаїчні елементи, зберігаючись у компонентному складі стійких одиниць, отримують „нове” життя в сучасному мовленні, бо в певну історичну епоху не були витіснені нормативними морфологічними формами.

1.4 Діалектна фразеологія як джерело дослідження граматичної архаїки

Не потребує доведень твердження О. О. Потебні, що „історія мови – це історія її говорів” [196, с. 24]. Характерною рисою місцевих говірок є те, що вони зберігають риси, властиві різним еволюційним етапам лінгвальних явищ.

Сьогодні українського мовознавства, на думку М. Я. Олійник, засвідчує помітне зростання „уваги до системного аналізу діалектних фразеологічних явищ, який дає змогу дослідити активні процеси в діалектах, виявити архаїчні елементи, установити зв'язки між матеріальним світом і духовною культурою” [179, с. 3]. Тому не випадково ареальна фразеологія – невичерпне джерело дослідження особливостей словозміни та формотворення одиниць різних мовних рівнів, специфіки вживання архаїчних чи новітніх форм, які виникли історично, унаслідок фонетичних змін, зовнішньої або внутрішньої аналогії.

Від діалектної мови літературна відрізняється тим, що має певні кодифіковані (зафіксовані в словниках і підручниках) норми щодо вимови, слововживання, яких повинні дотримуватися мовці. Це своєрідний зразок, еталон правильного користування мовою.

Вихід за межі літературної мови та пильна увага до фраземіки діалектного мовлення, як указує Н. Д. Коваленко, дає змогу не тільки виокремити одиниці різного типу, а й певною мірою вивчити взаємозв'язки на цьому рівні між літературною мовою і народними говорами, виявити загальнонародне та місцеве, з'ясувати семантичні та граматичні особливості власне-діалектних фразем [108, с. 11]. Говіркова фраземіка, на думку Й. О. Дзендзелівського, зберігає давні діалектні слова, граматичні форми, тому вона є джерелом для історичної діалектології та основою для мовної реконструкції [76, с. 84]. Крім того, „крізь її призму простежуються характеристики всіх інших мовних рівнів” [158, с. 9].

Діалектна фразеологія виокремилася в українському мовознавстві порівняно недавно, передусім завдяки працям Б. О. Ларіна [127], І. Г. Матвіяса [143], С. П. Бевзенка [25], Н. А. Москаленко [160], що визначили її предмет і методи дослідження. Упродовж кількох десятиліть формувалися теоретичні засади, методологічна основа, система наукових понять і термінів діалектної фразеології. Однак багато проблем цієї галузі ще й досі залишаються нерозв'язаними. До сьогодні немає єдиної думки вчених про зміст терміна „діалектна фразеологія”, як і немає єдиних критеріїв розмежування літературних і діалектних ФО.

Особливе місце у вивченні місцевих висловів займає розвідка Б. О. Ларіна „Про народну фразеологію” (1959). Учений розглядає народну фразеологію як „частину багатющої фразеології національної мови, яка і створюється, і живе в мові народних мас, – на відміну від книжної, наприклад, біблійної, античної, та індивідуально-письменницької фразеології” [127, с. 30]. Б. О. Ларін окреслив розмежування народної і книжної фразеології. З погляду уживаності він виокремив дві групи: загальнонародні та обласні (діалектні). Термін „народна фразеологія” використано в працях Л. Г. Скрипник [222], Ф. П. Медведєва [148], А. О. Івченка [99] та ін.

Об'єктом діалектної фразеології І. Г. Матвіяс запропонував уважати письмову фіксацію в літературних творах, зауваживши, що „народні фразеологізми, засвідчені художньою літературою, вивчаються разом з книжними як складова частина фразеології літературної мови. Незафіксовані в літературних жанрах народні фразеологізми залишаються об'єктом діалектології” [143, с. 147]. У пропонованому дослідженні не підтримуємо цього погляду, бо тоді поза увагою діалектної фразеології залишатимуться ФО, які віддзеркалюють особливості живого мовлення, зафіксовані в літературних творах.

Намагаючись розмежувати приповідкові одиниці за ареалом їхнього поширення, І. Я. Франко виокремив три основні пласти зразків:

інтернаціональні, національні та локальні. Інтернаціональними уважав приповідки „загально розповсюджені”, національними – притаманні певному етносу, локальними – ті, „які не виходять поза тісну сферу одного села чи околиці” [250, с. 11].

До діалектних ФО Л. І. Ройзензон зараховує „тільки ті специфічні одиниці, що мають локальну прив’язку до деякої місцевості”, наголошуючи саме на ареальному критерії визначення діалектної фразеології [207, с. 318]. Цей погляд розділяє й В. Д. Ужченко, вважаючи за необхідне використовувати термін „ареальна фразеологічна одиниця”, що корелює з терміном „фразеологічна одиниця” як часткове із загальним у просторовій і стильовій проекції [245, с. 13–14]. Однак, як справедливо зауважує Л. О. Івашко, визначення ареалу ускладнене низкою чинників, а саме: 1) фразеологія лінгвогеографічним методом вивчалась або ж спорадично тільки на окремих ареалах, або ж не вивчалась зовсім; 2) дослідження стану сучасних говірок виявляє розмитість їхніх ареалів унаслідок лінгвальних та екстралінгвальних чинників [98, с. 7]. Окрім того, для фразеологізмів характерна здатність до міграції, їхні ареали зазвичай значно ширші за ареали явищ інших мовних рівнів, про що неодноразово зазначали діалектологи (Ф. Т. Жилко, І. Г. Матвіяс та ін.).

Поняття „фразеологія діалекту” є значно ширшим від поняття „діалектна фразеологія”, оскільки до фраземіки діалекту належать усі стійкі сполучення слів, які функціують у мовленні. Об’єктом дослідження фразеології діалекту В. І. Лавер називає фразему, що має територіально обмежене поширення, тобто мовну одиницю, яка виникла й функціює в певному наріччі, діалекті [126, с. 15]. Крім того, автор дослідження, присвяченого синхронному підходу до вивчення й аналізу ФО карпатського регіону, указує: „Терміни *діалектна фраземіка*, *діалектна фразема* неправильно змішувати з поняттям *народна мудрість*, *народна фраземіка*, як не можна ототожнювати терміни *діалектна фразема* з поняттями *прислів’я*, *приказка*, *приповідка* і т. д.” [126, с. 6]. В. І. Лавер виокремив два

основні типи діалектних ФО: 1) фразеологізми, утворені на базі локальної внутрішньої форми, яких немає в літературній мові; 2) фразеологізми, які мають тільки локальні способи вираження, але наявні в інших говорах та літературній мові. Сюди зараховують лексичні, граматичні, фонетичні та інші діалектні варіанти стійких одиниць [126, с. 111]. Отже, діалектна ФО, згідно з поданим вище визначенням, мусить бути не тільки вузькодіалектною, а й автохтонною.

Цю гіпотезу підтримують Г. М. Мукан, Ф. А. Непійвода, зазначаючи, що діалектне походження низки фразеологізмів виявляється у фонетичних чи граматичних особливостях їхніх компонентів [161, с. 149]. На думку М. Я. Олійник, таке твердження хибне: не варто обмежувати діалектну систему тільки фразеологізмами автохтонного характеру (що виникли на досліджуваній території), адже на сьогодні дискусійними можуть бути висновки про ареали фразеотворчих процесів [179, с. 17].

Сучасний розподіл матеріалу не завжди віддзеркалює первісні історичні співвідношення між національним і діалектним. Чимало давніх фразеологізмів, які колись, очевидно, функціювали на великій частині території, тепер зафіксовані тільки в одній чи двох периферійних, найбільш ізольованих від впливу літературної мови, говірках. З іншого боку, фразеологізми літературної мови, суміжних діалектів, а також сусідніх мов здатні зазнавати деяких семантичних, граматичних трансформацій, адаптуючись до системи діалекту, до якого проникли.

Критерії розрізнення діалектних фразеологізмів і ФО національної мови запропонував О. І. Федоров у праці, присвяченій діалектній фразеології Сибіру. До діалектних ФО дослідник зараховує такі групи: „фразеологізми, що відрізняються від загальнонародних формою, змістом, обсягом, внутрішньою формою; фразеологізми, що збігаються із загальнонародними за змістом, але характеризують той самий предмет через уявлення про місцеві реалії; місцеві варіанти загальнонародних фразеологізмів” [249, с. 159].

До кола ареальної (діалектної) фразеології В. Д. Ужченко зараховує такі одиниці:

1) фразеологізми, які не фіксуються лексико- і фразеографічними працями літературної мови: *у лису середу* „ніколи”, *спустити сокиру* „заспокоїтися”, *воду на язик лити* „говорити неправду”, *злягти в короб* „померти” тощо;

2) фразеологізми, які відрізняються від фіксованих у нормативних працях семантичною структурою чи формальними ознаками:

а) ФО з діалектними словами: *глабазица вилупити* (пор. *очі витріщити*), *набити бриндзали* (*бриндзали* – губи) тощо;

б) ФО, які компонентним складом відрізняються від нормативних: *залити жиру за шкіру* (*залити сала за шкіру*), *після дощика в четвер на сухую п'ятницю* (пор. *після дощика в четвер*) тощо;

в) ФО з іншою проти літературних ФО семантикою: *язик поза вухами теліпається в кого* „хто-небудь бреше”, *ори, мели, їж* „робити щось швидко, проте абияк, усе звалювати до купи; говорити що завгодно, без системи”, *усміхнутися на кутні* „померти” тощо [247, с. 5–6].

Підтримуючи такий підхід ученого, у дослідженні уважаємо за доцільне з'ясувати особливості ФО різних ареалів, при цьому акцентуючи увагу на відмінностях від літературної мови на морфологічному й синтаксичному рівнях, зокрема фіксації архаїчних форм у їхньому складі.

Активне збирання діалектного фразеологічного матеріалу розпочалося ще в ХІХ – на початку ХХ ст., що підтверджено працями М. Т. Номиса, П. П. Чубинського, М. Ф. Комарова, І. І. Манжури, І. Я. Франка, Б. Д. Грінченка та ін. Проте найчастіше цей матеріал подавався одночасно з лексичними одиницями. Першою пам'яткою з карпатського регіону, датованою початком ХІХ ст., була „Збірка закарпатсько-українських народних приповідок Івана Югасевича”(Югас.).

На сучасному етапі цінний фраземний матеріал описано в дослідженнях різних діалектних зон: фразеологія Крайнього Сходу України

представлена в працях Д. В. Ужченка та Р. В. Міняйла (Ужченко 2013; Міняйло); додаток до дисертації Т. Г. Грици „Фразеологія говорів Гуляйпільського району Запорізької області” містить чимало регіональних стійких одиниць (Грица), Г. Ф. Ступінська наводить місцеві вислови лемківських говірок (Ступінська); Н. Д. Коваленко описала фразеологізми говірок Західного Поділля (Коваленко 2001); Н. В. Романюк простежила особливості ФО верхньонадністрянських говірок нижньої течії річки Бистриці (Романюк); фразеологію гуцульських говірок описала М. Я. Олійник (Олійник 1); В. І. Лавер дослідив фраземіку українських діалектів карпатського регіону [126]; розвідки Г. І. Мартинової присвячені вивченню народних висловів середньонадніпрянських говірок (Мартинова 2014; Мартинова 2015).

Чимало ареальних ФО визначено в діалектних словниках або матеріалах до них. Фразеологія говорів поліського наріччя представлена в таких лексикографічних працях: „Словник поліських говорів” П. С. Лисенка (СПГ), „Матеріали до діалектного фразеологічного словаря українського Полісся (село Лучанки Овручського району Житомирської області)” П. П. Грищенка (Грищенко), „Словник західнополіських говірок” Г. Л. Аркушина (СЗПГ 1; СЗПГ 2), дослідження Ю. В. Громика „Фразеологізми середньополіської говірки села Липно Ківерцівського району Волинської області” (Громик), збірка народних висловів „Сказав – як два зв’язав: народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині” Г. Л. Аркушина (Аркушин), словники „Красне слово – як золотий ключ” та „Фразеологічний словник говірок Житомирщини” Г. М. Доброльожі (Доброльожа 2003; Доброльожа 2010) та виданнях З. С. Мацюк „Із народу не викинеш: діалектний словник фразеологізмів” та „Що сільце, то нове слівце: словник фразеологізмів Західного Полісся” (Мацюк 2006; Мацюк 2013).

Фразеологію говірок південно-західного наріччя зафіксовано в працях: „З уст народу: прислів’я, приказки, заклинання, примовки, загадки і

приповідки Закарпаття” Є. Недзельського (З уст народу), „Скарби народної мудрості. Закарпатські українські прислів’я та приказки”, записав та упорядкував В. С. Іваньо (Іваньо), збірник тез наукової конференції „Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови” (Ужгород, 1978), зокрема праці Н. Д. Бабич (Бабич), Д. Г. Гринчишина (Гринчишин) тощо, а також „Словник бойківських говірок” М. Й. Онишкевича (Онишкевич 1; Онишкевич 2), „Матеріали до словника західноволинських говірок” М. М. Корзонюка (Корзонюк), „Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини” Н. Вархол, А. Івченка (ФСЛГСС), „Гуцульські говірки: короткий словник”, відповідальний редактор Я. В. Закревська (ГГ), „Матеріали до словника лемківських говірок (дієслівна лексика)” С. Є. Панцьо (Панцьо), „Українська літературна мова на Буковині в кін. ХІХ – на поч. ХХ ст. Ч. 1: Матеріали до словника” Л. О. Ткач (Ткач), „Словник гуцульського говору в Закарпатті” І. Жегуца, Ю. О. Піпаша (СГГ), „Короткий словник лемківських говірок” П. С. Пиртея (Пиртей), „Словник буковинських говірок”, за загальною редакцією Н. В. Гуйванюк (СБГ), „Матеріали до словника гуцульських говірок: Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області” Ю. О. Піпаша, Б. К. Галаса (МСГГ), „Наддністрянський регіональний словник” Г. Ф. Шила (НРС), „Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району” І. В. Сабадоша (Сабадош), „Скарби гуцульського говору: Росішка (вівчарство в текстах)” М. А. Грицака (Грицак), „Скарби гуцульського говору: Березові” М. Негрича (Негрич), розділ „Фразеологізми, прислів’я, приказки, жартівливі вислови та афоризми” в праці „Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району)” М. П. Лесюка (Лесюк), „Лексикон львівський: поважно і на жарт” Н. В. Хобзей, О. І. Сімович, Т. О. Ястремської, Г. М. Дидик-Меуш (ЛЛ), „Слова з язика, як бджоли з вулика. Матеріали до словника народних порівнянь подільських і волинських говірок Хмельниччини” Н. Д. Коваленко (Коваленко 2011), „Матеріали до

фразеологічного словника південноволинських говірок” Н. В. Кірілкової (Кірілкова 2011), „Фразеологічний словник лемківських говірок” Г. Ф. Ступінської, Я. В. Биткіської (ФСЛГ), „Гуцульські світи. Лексикон” Н. В. Хобзей, Т. О. Ястремської, О. І. Сімович, Г. М. Дидик-Меуш (ГС), „Словник волинських фразеологізмів” Н. В. Кірілкової (Кірілкова 2013).

Вагомим доробком є публікація регіональних словників, до складу яких входять діалектні фрази південно-східного наріччя. Ці ФО зафіксовані в таких дослідженнях: „Украинский диалектный словарь Харьковской области” О. С. Юрченка, Л. І. Ройзензон та С. І. Ройзензон (УДСХО), „Словник прислів'їв та приказок Черкащини” В. А. Гончаренка (СППЧ), „Матеріали до фразеологічного словника Харківщини” А. О. Івченка (Івченко), „Гартоване слово: постійні порівняння в говірках Нижньої Наддніпрянщини” В. А. Чабаненка (Чабаненко 1995), „Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини” В. А. Чабаненка (Чабаненко 2001), „Словник українських східнослобожанських говірок” К. Д. Глуховцевої, В. В. Леснової, І. О. Ніколаєнко та ін. (СУССГ), „Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу” В. Д. Ужченка, Д. В. Ужченка (Ужченко 2004; Ужченко 2005; Ужченко 2013), „Словник лексики та фразеології народної медицини й лікувальної магії Кіровоградщини” О. М. Вікторіної (Вікторіна), „Словник жаргонних фразеологізмів Східної Слобожанщини” Д. В. Ужченка (СЖФСС), „Матеріали до фразеологічного словника українських східностепових говірок (на матеріалі говірки с. Оленівки Волноваського району Донецької області)” М. І. Кушмет (Кушмет), розвідка А. А. Сагаровського „Із фразеології центрально-слобожанських говірок (Харківщина)” (Сагаровський) тощо.

Систематизуючи фраземний матеріал й описуючи фрази східноподільського ареалу за різними ознаками (граматичними, функціональними, семантичними і структурними), М. Т. Доленко визначає „особливо розгалужений структурно-семантичний склад” [78, с. 102] та

активність побутування архаїчних лексичних та фразеологічних одиниць у західній частині Поділля, порівнюючи зі східною [79, с. 15].

Аналіз діалектних та архаїчних компонентів ідіоматичних висловів, прислів'їв та приказок, як стверджує Ф. П. Медведєв, дає можливість виявити риси давніх епох у сучасній мові, а це допомагає розкрити історичні закономірності розвитку фонетичної системи, граматичної будови та словникового складу сучасної української літературної мови [149, с. 97].

Складність поставленого завдання полягає у відсутності достатньо повної фактичної бази з усіх ареалів України, спеціальних наукових досліджень внутрішньоукраїнських фразеоглос тощо.

Структура фразеологізмів в окремих діалектах часто буває відмінною, а за своїм походженням ФО нерідко є різними. Своєрідними, на думку С. П. Бевзенка, є, наприклад, закарпатські фразеологізми на зразок *маю дяку, не маю тямки*, буковинські, та й узагалі південно-західні, наприклад, *дати пуду*, середньополіська ФО – *хармани плести*, західнополіська ФО – *тропу добитис'* тощо [26, с. 148].

Зіставляючи стійкі одиниці, що функціують у діалектній та в літературній мові (на прикладі бойківської фразеології), Ю. Ф. Прадід, виокремлює такі групи:

1) фразеологізми, що не мають фонетичних, граматичних, лексичних та семантичних відмінностей у порівнянні з літературною мовою [197, с. 45]: *вік вікувати* „довго жити”, *дати драла* „втєкти”, *коротати вік (літа)* „жити в журбі”, *лазаря співати* „просити, благати” (Онишкевич 1, с. 126, 204, 379, 402), *без царя в голові* „розумово обмежений, недалекий, безрозсудний” (Онишкевич 2, с. 350);

2) фразеологізми, що мають відмінності фонетичного, граматичного та лексичного характеру при тотожному значенні в літературній мові [197, с. 45]: діал. *глядає вчорашнього дне* (Онишкевич 1, с. 216) – *ганятися за вчорашнім днем* „без підстав сподіватися повернути те, що вже минуло, чого вже не існує” (СУ 4.1), діал. *мати голову на плечох* (Онишкевич 2,

с. 81) – *мати голову на плечах* „розважливо, розсудливо міркувати і діяти; бути розумним, кмітливим” (СУ 4.1);

3) фразеологізми, що мають тільки семантичні відповідники в літературній мові [197, с. 45]: діал. *блюзнути в очі* (Онишкевич 1, с. 59) – *зачепити за живе* „дошкульно ображати, вражати когось” (СУ 4.1), діал. *випасти з кишки* (Онишкевич 1, с. 105) – *класти / покласти зуби на полицю (на мисник)* „голодувати” (СУ 4.1), діал. *вигнати погану пару з кого* (Онишкевич 2, с. 40) – *випустити дух* „убити” (СУ 4.1).

Крім того, варто виокремити групу фразеологізмів, значення яких різняться в діалектній та літературній мові: діал. *бити в биваличох* „не з однієї печі хліб їсти” (Онишкевич 1, с. 51) – *бувати / побувати у бувальцях* „багато бачити, зазнавати в житті” (СУ 4.1), діал. *варити воду на кого* „сердитися на когось” (Онишкевич 1, с. 84) – *варити (виварювати) / виварити воду з кого, рідше кому* „знущатися з кого-небудь, показуючи свої примхи, вередуючи перед ким-небудь, висуваючи надмірні вимоги або прискіпуючись до когось” (СУ 4.1), діал. *дати маху* „втекти” (Онишкевич 1, с. 434) – *дати маху* „помилятися, прораховуватися в чомусь; прогавити щось” (СУ 4.1), діал. *чорна година* „смерть” (Онишкевич 2, с. 375) – *про (на) чорний день (годину)* „на випадок крайньої скрути; про запас” (СУ 4.1).

Те, що зафіксовані діалектні фразеологізми відрізняються від стійких одиниць, які функціонують у літературній мові, свідчить про еволюцію мови, розширення та градацію світогляду діалектоносіїв. Значне територіальне поширення окремих невидозмінених ФО є свідченням стабільності світосприймання мовців.

Висновки до Розділу 1

Фразеологія як розділ мовознавства вивчає стійкі сполучення слів на сучасному етапі та в процесі історичного розвитку.

„Фразеологізми”, „фразеологічні одиниці”, „фразеологічні звороти

мови”, „стійкі фрази”, „стійкі словникові комплекси”, „стійкі вислови” – це складні мовні одиниці в широкому розумінні, для яких характерні такі категоріальні ознаки: відтворюваність у готовому вигляді; стійкість; зазвичай неможливість покомпонентного перекладу іншими мовами без зміни стилістичного маркування; здатність зберігати застарілі слова й форми різних лексико-граматичних класів, утрачені сучасною мовою синтаксичні зв'язки; образність і метафоричність; зв'язаність компонентів; семантична немотивованість цілого вислову тощо.

Умови збереження архаїчних форм у структурі ФО визначає не тільки специфіка семантики фразеологізмів, вони багато в чому залежать і від особливостей їхньої форми, і від стійкості складу, яку виражено фіксованим порядком слів і відносною незмінністю компонентів.

Жива народна мова зберігає в діалектах такі мовні факти, які давно втрачені літературною мовою або не зовсім виразно віддзеркалені в писемних пам'ятках, що дійшли до нас. Особливо багатий, зокрема й граматичний, матеріал мають говори, у яких законсервовано й збережено велику кількість застарілих явищ. Такі давні елементи здебільшого утримують системи окраїнних діалектів – лемківського, бойківського, гуцульського, покутсько-буковинського південно-західного наріччя та говорів північного наріччя.

Вивчення діалектних граматичних явищ різних говорів здійснювалося науковцями протягом тривалого часу; матеріали, зібрані дослідниками, репрезентовані в первісному вигляді й не пристосовані до вимог літературної мови, що й викликає потребу їхнього розгляду. Усебічне дослідження фразеології говірок України, зафіксованої здебільшого в словниках та додатках до наукових праць, дає підстави для багатьох теоретичних висновків та узагальнень, що певною мірою поповнить відомості із сучасної діалектної фразеології.

Відмінність між фразеологізмами літературної мови з архаїчними словоформами і діалектними граматичними елементами в стійких

сполученнях слів окремого говору є відчутною. Якщо в АФО застарілі форми слугують живим говірковим явищем жителів окремих територій або законсервовані на певному проміжному етапі розвитку діалектів, то в літературній мові ці явища найчастіше еволюціонували, оскільки були зумовлені загальною перебудовою граматичної системи або аналогією.

Наявність граматичних архаїзмів у складі ФО української літературної мови є живим свідченням і наслідком постійного взаємозв'язку літературної та діалектної фразеологічних систем, прикладом складних процесів у фраземіці та лексиці. Однак поповнення цієї групи стійких одиниць нині неінтенсивне й нерегулярне.

РОЗДІЛ 2

ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗАСТАРІЛИХ ВІДМІНКОВИХ ФОРМ ІМЕННИКІВ У СКЛАДІ СТІЙКИХ СПОЛУЧЕНЬ СЛІВ

Найбільш повно у ФО української мови збережені давні типи словозміни та формотворення іменника. На матеріалі літературних та діалектних фразеологізмів можна простежити практично всю систему граматичних форм іменників, характерних для давньоукраїнської та частково спільнослов'янської мов. В іменникових компонентах багатьох стійких одиниць збережено різні застарілі форми відсубстантивних основ давніх типів відмінювання в однині, двоїні та множині.

Характеристика залишків архаїчної словозміни та формотворення іменника дасть змогу якнайповніше проілюструвати історичні процеси розвитку сучасної української мови.

Для кращої репрезентації визначених форм зібраний фразеологічний матеріал розміщено в тому порядку, який віддзеркалює давньоукраїнську систему відмінків та чисел.

2.1 Застарілі іменникові граматичні форми

Питанням словозміни іменника в українській мові з погляду діяхронії та синхронії присвячено праці Є. К. Тимченка [238], Ю. В. Шереха [264], Л. А. Булаховського [35], С. П. Бевзенка [23], С. П. Самійленка [212], І. М. Керницького [106], І. Г. Матвіяса [144], І. Р. Вихованця [51], А. П. Загнітка [93], О. О. Тараненка [230] та ін. Названі дослідники, крім опису особливостей відмінювання іменників, звертали увагу й на застарілі граматичні форми, які тепер мають обмежену сферу вживання.

В історії іменникового відмінювання, як стверджує С. П. Самійленко, виразно виявляються збережені найістотніші конститутивні структурні ознаки спільнослов'янської іменникової словозміни, процеси формування та

розвитку найсуттєвіших рис давньої системи іменного відмінювання та надбання найцінніших структурних граматичних елементів, які здійснила українська мова в її історичному розвитку [213, с. 122].

Процес розвитку системи відмінювання іменників у слов'янських мовах, серед них і в українській, С. П. Бевзенко характеризує як уодноманітнення й уніфікацію форм іменників, що виявилось в спрощенні системи відмінкових флексій [23, с. 28]. Проте в іменниках відбувався також розвиток диференційних засобів для вираження граматичних відношень. Причому визначна роль у процесі уодноманітнення й уніфікації форм іменників належала родовому принципу [23, с. 28].

Сучасні типи відмінювання іменників в українській мові групуються в основному за родами й загалом є наслідком історичного процесу перерозподілу давніх основ, уніфікації закінчень та об'єднання різних типів відмінювання шляхом аналогії форм іменників одного роду.

Беззаперечним є той факт, що строкатість іменникової парадигми не може не сприяти збереженню значної кількості реліктів тих чи тих форм. Ці форми можуть знаходити свій вияв у складі діалектної мови або в мові художніх творів. Не є винятком і стійкі одиниці, які подекуди є основною сферою поширення архаїчних словоформ.

Усього зафіксовано 856 ФО із застарілими формами іменників, що становить 35,5% від загальної кількості ФО з граматичними архаїзмами іменних частин мови.

2.1.1 Архаїчні форми однини в складі фразеологічних одиниць

Аналіз субстантивної архаїки здійснено відповідно до традиційного поділу іменників за родами. Майже половина архаїзмів досліджуваної групи – це морфологічні форми однини (411 ФО, що становить 17,05% від загальної кількості та 48,01% від усіх іменникових архаїчних форм).

Утворення сучасної системи відмінювання іменників чоловічого роду

сталось в результаті глибоких змін, що полягали передусім у змішуванні різних давніх типів відмінювання [23, с. 29].

Іменники II відміни ч. р., що належали до колишніх *-ї*-основ та основ на приголосний, своєї первісної форми род. в. на *-и* та *-е* не зберегли, вони набули флексію *-а* за аналогією до іменників *-о*-, *-ю*-основ. Однак бойківські й суміжні підкарпатські та наддністрянські говірки в іменниках ч. р. з давньою основою на приголосний *-н-* засвідчують архаїчну флексію *-е*: *дне, камене, пне, ремене, тижне, гребене* [87, с. 127; 15, с. 3]; пор. в українських пам'ятках XVI ст.: *того дне, корене не мають* [87, с. 127]. Поодинокі випадки вживання таких форм зафіксовано й у мові художніх творів: *...вечеру суцзу минуваго дне, бих, неподвижен...* (Кв.-Осн., с. 324). Фразеологізми, поширені в говорах південно-західного та північного наріччя, також консервують іменники з архаїчними флексіями *-е* (*-є*): *Так (ми) тяжко йде, як з камене* (ГРНП 3, с. 304, 305); *В пана Бога дне не купуєм* (ГРНП 1, с. 748); *Варвара кусок дне одорвала, а ноче пріточела і лодара навчила* (Аркушин, с. 10). Усього виявлено 10 ФО з такими прикладами, що становить 2,43% від загальної кількості архаїчних форм однини іменника.

Однією з найхарактерніших рис української мови є іменникове закінчення *-ові, -еві* (*-єві*) дав. в. одн. іменників ч. р. II відміни твердої, м'якої та мішаної груп [145, с. 9]: *синові, товаришеві, краєві*. Ці форми літературна мова засвоїла з говорів південно-східного наріччя. Однак діалекти південно-західного та північного наріччя характеризуються здатністю зберігати давнє закінчення *-ови* та його фонетичні різновиди в дав. в. одн. іменників ч. р., яке є органічним продовженням давнього закінчення *-ови* зі зміною голосної фонемі переднього ряду */u/* на голосну переднього ряду високо-середнього підняття */i/*. Це характерно для наддністрянських (*базарови, дахови, вікнови, мелникови*) [58, с. 78; 201, с. 41–42], надсянських (*кон'ови – конєви, гостинцеві, шеуцеві, але й вітцу, селу, серц'у*) [41, с. 64–67; 87, с. 90], гуцульських (*братови, кон'ови – конєви, літові, полєви*) [107, с. 47; 87, с. 104], покутсько-буковинських (*кон'ови –*

коневи, ковальови – (-еви), ткачови – (-еви), тил'еткови) [273, с. 90], деяких подільських та волинських (вуйкови, татови, косарови, хлопц'ови, йагн'аткови) [74, с. 79–80; 272, с. 13], бойківських (кон'ови – коневи, господарови – (-еви), хлопц'ови – (-еви), але й чолов'яку, в'яц'яку, хлопц'яку) [15, с. 4], закарпатських (братови, гайови, польови, морьови) [183, с. 239], лемківських (братови, голубови, листьови, морйови) [42, с. 120] говірок південно-західного наріччя.

Форми на -ови (-еви) властиві також суміжним з ними волинсько-поліським говіркам північного наріччя: братови, бат'кови, коневи, товаришеви, хлопц'ови [88, с. 45].

Форми з флексією -ови часто зафіксовано в пам'ятках української мови XIV–XVII ст., пор.: Васкови (СЛУМ I, с. 155), Иванови (СЛУМ I, с. 420), Ивашкови (СЛУМ I, с. 255), Игнатови (СЛУМ I, с. 422), господинови (СЛУМ I, с. 255), службеникови (СЛУМ II, с. 355), монастирови (СЛУМ III, с. 66), сотникови (СЛУМ III, с. 67), господарчикови (СЛУМ III, с. 51) тощо.

Появу -і у флексії -ові (-еві) А. Ю. Кримський пояснює тим, що в східноукраїнських говорах закінчення -ови дуже рано змінилося на -овѣ, тому уникло переходу напівм'якого алофона приголосної фонемі у твердий -ови (-овы) [121, с. 101–102], натомість у західноукраїнських говорах такої зміни не сталося, тому на південному заході українського лінгвогеографічного ареалу поширені форми з архаїчним закінченням.

Фонетично видозмінені давні закінчення -ови, -еви дав. в. одн. іменників ч. р. колишніх -ѣ-основ знайшли віддзеркалення в іменникових компонентах фразеологізмів, які ілюструють особливості говорів південно-західного наріччя. Зафіксовано 96 ФО, що становить 23,36% від загальної кількості архаїчних форм однини.

Більшість таких застарілих форм репрезентовано галицькими ФО, зокрема виявлено 65 ФО (15,82%): Грубий – **Богови** любий (ГРНП 1, с. 670); Не давайся кождому **вітрови** повівати „не піддавайся впливові кожної обставини, намові або раді кожного чоловіка” (ГРНП 1, с. 342); Видер як

вовкови з горла „відібрав з тяжкою бідою” (ГРНП 1, с. 349); **ворон воронови** око не відзьобає „про солідарність між представниками одного кола” (Лесюк, с. 166); **Горе (біда) тому дворови**, де корова розказує **волови** (ГРНП 1, с. 744); **Треба, йак зайцови (зайцеви)** стоп-сигнал „про непотрібність чогось” (Лесюк, с. 186); **Медведьови** до меду вуха, а від меду хвіст уривали (ГРНП 2, с. 520); **Нестаткови** все мало (ГРНП 2, с. 596); **Дав му як овадови на пиво** (ГРНП 1, с. 724); <то все> **псу (псови)** під хвіст „про намарно виконану роботу, що потребувала великих зусиль” (ЛЛ, с. 432); **Любити люби, тільки язикови** волі не давай (ГРНП 2, с. 487) тощо.

Інші південно-західні говори теж зберігають ФО з іменниковими формами на **-ови (-еви)**: лемк. **Як Петро Богови, так Бог Петрови** (Верхр., с. 49; ФСЛГ, с. 462); буков. **Богачеви** гідько задурно дитину колише, а бідному й за грóші ни хóчи (СБГ, с. 96); гуцул. **бойкови** давай меду, а він питає чиру (ГС, с. 76); **шо вільно волови, ни вільно ослови** (ГС, с. 132); **дав би Бог, аби господареви** без жінки в хаті сонце ні сходило, ні заходило (ГС, с. 67); **шо котови, шо попови, шо нашому газдови** „про безтурботне життя” (ГС, с. 210); **не вартий псови** дорогу перейти „нічого не вартий” (ГС, с. 459); наддністр. **піти як богачови по смерть** „піти за чимось і довго не повертатися” (НРС, с. 206); **в'іддати Бóгови** душу „померти” (Гринчишин, с. 89); **крук крукови** во́ка не віколи „свій своєму не буде шкодити” (Гринчишин, с. 89); **закарп. указати псови** дорогу „виконати якусь мінімальну роботу зранку” (Сабадош, с. 228) тощо.

Частина граматичних архаїзмів поширена й у складі західнополіських ФО: **Шоб до Миколи було сіно бикови** (Аркушин, с. 16); **Послати Богови в небо** „стріляючи, не попасти в ціль” (Аркушин, с. 78); **Шо мона попови, того ни мона д'акови** (Аркушин, с. 62); **Йак пришов Зеленець, то ярмаркови** кінець (Аркушин, с. 17); **Попови й котови живець!а, йак царови** (Аркушин, с. 55) тощо.

У складі фразеологізмів, які були поширені переважно в межах південно-західного ареалу, зафіксовано паралельні форми на **-ови** та **-еви**:

богачеви (**Богачеви** вітер гроші несе, а бідному половою очи засипає (ГРНП 1, с. 147; ГС, с. 54); **Богаче́ви** гідько задурно дитину колише, а бідному й за гроші ни хочи (СБГ, с. 96) та ін.) та *богачови* (**Вибери богачови** очі, він ся ямками дивит (ГРНП 1, с. 150) тощо). Уживання різних варіантів флексії після твердої шиплячої приголосної /ч/ дає підстави стверджувати, що шиплячі ще не втратили остаточно м'якої артикуляції й процес ствердіння відбувається повільно.

Форми місц. в. одн. іменників ч. та с. р. на *-ови*, омонімічні дав. в. одн., виявлено в складі 6 ФО (1,46%): **На злодийови шапка горить** „винна в чомусь людина сама видає себе” (Лесюк, с. 174); **відлупити (по голові), як по міхови** „сильно набити” (ГС, с. 187); **камінь на сирцьови** „тривога; тягота” (Сабадош, с. 329). У складі стійких одиниць поширені форми місц. в. одн. на *-ови* не тільки після твердих, а й після м'яких приголосних.

Загалом іменники сучасної П відміни в місц. в. одн. мають аломорфні (варіантні) закінчення *-і (-і), -у (-ю), -ові (-еві, -єві)* [62, с. 83]. У південно-західних діалектах, зокрема в наддністрянському, гуцульському, буковинському і закарпатському [86, с. 113; 23, с. 62; 27, с. 97; 64, с. 32; 11, к. 181], форми місц. в. одн. іменників ч. та с. р. від колишніх *-jǫ-*основ і злитих з ними *-j-*основ зафіксовані з флексією *-и*, що, як твердить С. П. Бевзенко, є „органічним рефлексом старовинної флексії *-и*” [23, с. 46]: *на кони < кони, на кораблі < корабли, на кінці < коньци, на хлопці < хлопьци, на пал'ци < пальци, на поли < поли, на серци < сьрдьци, на сонци < сьльньци* та ін.

Такі форми спорадично є компонентами діалектних фразеологізмів, наприклад: *О, то далеко, на кінци языка* (ГРНП 1, с. 713), хоч більш частотні форми іменників с. р. колишньої *-ǫ-* та *-s-*основ, поширені в народних висловах на території Західного Полісся та західної частини Волині (*Нив'істка – в горли к'істка* (Аркушин, с. 36); *Тепер жити – йак гпташици в жити* (Аркушин, с. 38); *В тихому болоти чорти вод'атца* (Аркушин, с. 58); *На неби чути* „дуже далеко” (Аркушин, с. 107) тощо); у

пареміях, зібраних І. Я. Франком (*Май же Бога в серци!* „поклик до вродженої чоловікової доброти, до сумління” (ГРНП 1, с. 128); *Весело ми на серци* (ГРНП 1, с. 218); *Все на єднім місци стоїт* (ГРНП 2, с. 536); *Кровиночки в лици не має* (ГРНП 2, с. 419) та ін.), а також у гуцульських ФО (*[б'їлий / б'їле лице] йек п'їна на молоц'ї* „дуже гарний” (Олійник, с. 60, 174) тощо). Усього зафіксовано 16 ФО, або 3,89%.

У прислів'ях *Не pomoже міцний Божє: тільки треба сажень землі, штирі дошки, з неба спасення трошки* (Номис, с. 369); *(І) святий Божє (нічого) не pomoже* (Плав'юк, с. 260; Номис, с. 269; ПП 1990, с. 178; ФТБХ, с. 37) засвідчено вживання кличн. в. одн. іменника *Божє* у функції наз. в. одн. (усього 2 ФО, що становить 0,49% від загальної кількості фразеологізмів з архаїчними формами однини іменника). С. П. Бевзенко вказує, що це явище зумовлене вимогами розміру та рими, а також уживається як стилістичний засіб для вираження поважності, піднесення, урочистості мови [23, с. 49]. Випадки функціонального дублювання номінатива вокативом зазначено в історичних пам'ятках, діалектних матеріалах, фольклорі практично всіх слов'янських народів [116, с. 10]. Приклади такого явища в мовленні жителів південних областей Польщі наводить О. А. Албул [2, с. 9].

Заслуговують на увагу й архаїчні форми іменників ж. р., які донині вживаються в складі українських ФО.

Окрема група іменників ж. р. колишніх *-ї*-основ, прийнявши в наз. в. одн. замість нульової флексію *-а* (*-я*), перейшла до іменників давніх *-ā-*, *-jā-*основ: *пісня* (<*пѣснь*), *мыша* (<*мышь*), *воша* (<*вошь*). Однак у низці південно-західних діалектів (закарпатський говір, говір галицьких лемків, говір батюків), і подекуди в художній літературі до цього часу збережено архаїчні варіанти [183, с. 226; 42, с. 112; 43, с. 46; 151, с. 164].

Як показав наш аналіз, ФО також подекуди консервують ці форми у своєму складі. Виявлено 45 ФО (10,95%), які зберігають іменники *миш*, *вош*, *піснь*: *Не шастай, як миш по пастках* (Зін., с. 263; Номис, с. 63;

УНПП 1963, с. 515; Пазяк, с. 210); *Миш* не одну має діру до ями (Висл., с. 294; Фр. II, 2, с. 396; УНПП 1963, с. 373; ПП 1989, с. 187); *Причепився* (*Оце пристав*), як (*наче*) *вош* до кожуха (Плавюк, с. 56; Фр. 2, с. 268; Номис, с. 55; Пазяк, с. 160, 195); *Що вісь, то іншая піснь, що край, то – інший обичай* (УНПП 1963, с. 202; ПП 1991, с. 254); зх.-под. *надутися як миш на крупу* „виявляти незадоволення” (Коваленко 2011, с. 55); *така правда, як вош пчихає „неправда”* (Коваленко 2011, с. 33; 78); ср.-поліс. *живе, йак вош у кужуси „гріх нарікати на життя”* (Громик, с. 156).

Іменники *миш*, *вош* засвідчено й у формі знах. в. одн. (7 ФО – 1,7%): *Відважився, як заєць на миш* (Фр. I, 1, с. 203; ПП 1990, с. 403); *Чатує на нього, як кітка на миш* (Фр. III, 2, с. 302; Пазяк, с. 209); *дві пташки, жабу й миш „нічого”* (Кірілкова 2013, с. 52); *блиху / вош / козу за трейцар до Львова / Києва гнати* (Романюк, с. 38) тощо.

Варто звернути увагу й на іменник *дочка*, який походить з давньоукраїнського *дъчи* (<*дъштити*), набувши суфікса *-к-*, перейшов до *-ā-*основ і, отже, у наз. в. одн. має закінчення *-а*. Засвідчена в художній літературі й безсуфіксна форма *доч*, що сприймається як архаїзм [148, с. 45]: *Та доч на див гарна була* (Шашк., с. 215); *От доч не согласна даже за десять* (Винниченко, с. 61). Цю форму, але в знах. в. одн., зафіксовано й у складі прислів'я *Жени сина, коли хоч, коли можеш, давай доч* (Ільк., с. 33; Висл., с. 164; Плав'юк, с. 120; ПП 1990, с. 68). Виявлено 1 ФО, що становить 0,24% від усієї кількості іменникових архаїчних форм.

Причиною збереження застарілих форм у складі стійких одиниць є особлива структурно-семантична організація фразеологізмів і специфічність (порівняно з вільними словосполученнями) її відтворення у свідомості мовців.

У сучасній українській літературній мові іменники I відміни в дав. в. одн. мають закінчення *-і*: *голови, книжці, надії, площі* тощо, хоч діалекти демонструють більшу строкатість форм. Якщо для південно-східних говорів майже безвинятковим є закінчення *-і*, то для багатьох

південно-західних говорів характерною є форма дав. в. одн. іменників І відміни з основою на м'які приголосні фонемі (а також з основою на шиплячі) із збереженням давньої, тільки фонетично зміненої флексії *-и*: *зи́млі, ми́жі, цѣрки* [273, с. 83–85; 201, с. 41]. Такі форми засвідчено й у складі паремій зі збірки І. Я. Франка: *Дякувати Богу та й міні, а господарови й господини ні* (ГРНП 2, с. 115); *Рад як дідько грішній души* (ГРНП 1, с. 822); *Котови грашки, а миши смерть* (ГРНП 2, с. 351). Зафіксовано 3 ФО, що становить 0,73%.

Для східнополіських говірок північного наріччя поширеною є форма дав. в. одн. з флексією *-īē* або *-e* з флексії *-b*, яка заступила давнішу флексію *-и* (*земліē – земл'é, лісавице*) [212, с. 98]. Фразеологізми із Західного Полісся та західної частини Волині фіксують іменники з архаїчною флексією *-и*: *Плачом биди ни поможши* (Аркушин, с. 43); *Тепер жити – йак пташици в жити* (Аркушин, с. 38). Усього виявлено 2 ФО (0,49%).

На думку М. А. Жовтобрюха, давньому голосному переднього ряду [*i*] властиве дещо знижене творення, більш широка, відкрита й глибока артикуляція, тому він закономірно трансформувався в південній зоні давньоукраїнської мови в голосний переднього й середнього ряду, високого й середнього підняття [*u*] [91, с. 251]. Процес пересування етимологічного [*i*] в напрямі до сучасного [*u*] розпочався в давньоукраїнській мові ще з другої половини XI ст., а закінчився десь наприкінці XII – початку XIII ст. На цей час припадає депалаталізація напівпом'якшених приголосних у позиції перед ним [91, с. 260]. Закінчення *-и* як рефлекс давнього фонетично зміненого закінчення *-и (-i)* характерне для більшості південно-західних діалектів, зокрема зберігається в галицько-буковинській і карпатській групі говорів [86, с. 46; 27, с. 94; 64, с. 32; 11, к. 172].

У деяких південно-західних говорах (лемківський, закарпатський та ін.) можливі архаїчні форми знах. в. одн. в іменниках колишніх *-ī*-основ, які в сучасній українській мові належать до І відміни: *церков, кроков, курагов, морков* [42, с. 122–123; 183, с. 232–233; 265, с. 84]. На такі форми звертає

увагу й С. П. Бевзенко: *церьков, курагов, редьков, бритов, конов, морков, бруков, драгов, кроков, подошов; церков, коругов, кроков, молитов* тощо [23, с. 53]. Поширені подібні утворення й на початковому етапі становлення сучасної української літературної мови, зокрема у творах Т. Г. Шевченка, Г. Ф. Квітки-Основ'яненка: *Церков-домовину Нема кому полагодить!* (Шевченко П, с. 112); *Усе пороздавала і скриню віддала на **церков** Божу...* (Кв.-Осн., с. 107).

У фразеологічному фонді української мови збережено тільки форми іменників *церков, морков* у знах. в. одн.: *Если голова болит, то в **церков** іди* (Номис, с. 45); *За чужую кривавицю купив у **церков** плащаницю* (Н. ск. 1973, с. 64); *Вертай, Грицько, бо у **церков** заїхали* (Номис, с. 503); *Кума з кумою тирири – свині **морков** порили* (Номис, с. 567). Зафіксовано 4 ФО, що становить 0,97% у межах групи іменникових архаїзмів.

Застарілі форми ор. в. одн. іменників I відміни із закінченням *-ом* існують у галицьких, закарпатських, лемківських, деяких наддністрянських та надсянських говірках, у говірках Холмщини та Тернопільщини: *гором, пшеницьом* [42, с. 7, 121]; *с коровом, за земльом* [183, с. 217, 223]; *над водом, дорогом* [43, с. 45]; *халупом, рибом* [41, с. 66]; *руком, ногом* [266, с. 84]; *за церквом, з мамом, вулицем* [273, с. 95–96; 265, с. 100; 15, с. 97].

Флексія *-ом (-ем)* в ор. в. одн. іменників I відміни, на думку С. П. Самійленка, засвоєна з форми ор. в. одн. іменників II відміни через витіснення закінчення *-ов (-ев)* (*Ворожбит людськов **чкод**ов сит* (ГРНП 1, с. 383); *Я за людськов **брехнев** від хати до хати не піду* (ГРНП 1, с. 186); *Оберни сі Господоньку **ласков** твойов святов небеснов!* (ГРНП 1, с. 615) тощо) спочатку в іменниках ч. та подв. р. на зразок *голова, суддя, сирота*, а потім уже й іменниках ж. р. [212, с. 102]. Уважати закінчення *-ом (-ем)* морфологічним запозиченням з польської мови (таку гіпотезу висуває З. Штібер [278, с. 475]), серйозних підстав немає, хоч говіркові особливості могли підтримуватися системою польської словозміни.

У складі лемківських ФО флексія *-ом (-ем)* засвідчена не тільки в іменниках, а й в узгоджених з ними прикметниках: *носіти ся як з мальованом торбом* „занадто піклуватись про когось” (Ступінська, с. 37); *їхати як дябол (чорт) з чортівом душою* „їхати дуже швидко” (Ступінська, с. 76); *Файний парібок собом, лем з порожньою торбом* (ФСЛГ, с. 460); *дябла ма під шкурою* „дуже злий” (Ступінська, с. 23); *рукою засягти* „дуже близько” (Ступінська, с. 68); *Молит ся під фігурою, а дябла ма під шкурою* (ФСЛГ, с. 456); *Не глядай другому смерти, бо юж твоя за стіном стоїт* (ФСЛГ, с. 457); *Неправдою правду поб’є ся, лем тото на корист не виходит* (Номис, с. 458; ФСЛГ, с. 458); *До вінчання сам собом, по вінчаню юж з женою* (ФСЛГ, с. 454) та ін. Такі форми поширені й у складі народних порівнянь подільських і волинських говірок Хмельниччини: *жити як в Бога за пазухом* „жити щасливо, заможнo” (Коваленко 2011, с. 25, 69); *молоти язиком як пєс лопатом* „базікати; дуже багато говорити про щось несуттєве” (Коваленко 2011, с. 73, 106). Усього зафіксовано 14 ФО, що становить 3,41% від загальної кількості фразеологізмів з архаїчними формами однини.

У деяких говірках південно-західного наріччя у фонетично зміненому вигляді зберігається й давнє закінчення *-и* місц. в. одн. іменників колишньої *-jā*-основи, і давнє закінчення *-и* або *-е* колишньої *-ij*-основи: *по землі, у торговици* [183, с. 323, 324, 327]; *на вулиці, при нид’їлі* [273, с. 84–85], *на шийї – шийї, на ме^нжи – ме^нж’ї, на паш’ї – паши, в циркве* [15, с. 5].

За результатами аналізу, у складі паремій, зафіксованих І. Я. Франком, флексія *-и* засвідчена в іменниках м’якої та мішаної груп: *Тепло, як у псярни* (Фр. III, 1, с. 204; Пазяк, с. 116); *Виложив му, як на долони* (Фр. II, 1, с. 27; Пазяк, с. 127); *Всі ми на божї воли* „всі залежимо від Бога” (ГРНП 1, с. 153); *І невинна душа на шибеници висит* (ГРНП 2, с. 111); *На такій годівлі був, що ледве ноги волочит* „його морили голодом” (ГРНП 1, с. 531); *Весело ми на серци... на души* (ГРНП 1, с. 218). Крім того, такі субстантивні форми збережено й у західнополіських фразеологізмах на зразок *йак на Зарванській вулиці* „дуже брудно” (Аркушин, с. 84); *загоїть ся, йак на*

собацц (Аркушин, с. 124); *Йек будеш на поли трудиц':а, так буде вз'ети шо потом на полицц* (Аркушин, с. 39). Зафіксовано 18 ФО, або 4,38% від загальної кількості іменникових архаїзмів.

Іменники III відміни сучасної української мови, що утворилися з іменників ж. р. колишніх *-ї*-основ, деяких іменників *-ї̄*-основ, іменника з основою на приголосний *-r мати*, теж зберігають деякі залишки архаїчної словозміни та формотворення в складі ФО.

Найбільш частотна застаріла форма род. в. одн. з давнім закінченням *-и*. Усього 95 ФО, або 23,11% від загальної кількості фразеологізмів з архаїчними іменниками у формі однини.

Флексія *-и* род. в. одн. іменників ж. р. колишньої *-ї*-основи вживалася в українській мові протягом тривалого часу. Такі форми були поширені в пам'ятках української мови XIV – першої половини XVI ст., наприклад: *милости / милосты* (СЛУМ I, с. 592–593), *в долгости* (СЛУМ I, с. 314), *в широкости* (СЛУМ I, с. 559), *справедливости* (СЛУМ II, с. 373), *жалости* (СЛУМ II, с. 355), *знаемости* (СЛУМ II, с. 402), *благодати* (СЛУМ II, с. 98), *мудрости* (СЛУМ II, с. 95), *близкості* (СЛУМ II, с. 119), *розкоши* (СЛУМ III, с. 25) тощо.

За спостереженням І. Й. Тараненка, закінчення *-и* часто фіксується й у пам'ятках XVI–XVIII ст.: *тои зверхности; учтивости, соли купити, речи; мудрости; по смерти мужа, о полночи, в штарости* [229, с. 221–222].

У східних українських говорах приблизно в XVI–XVII ст. закінчення *-и* в род. в. одн. іменників давніх *-ї*-основ починає витіснятися закінченням *-і* ($\leftarrow -і$). Як стверджує С. П. Самійленко, флексія *-і* ($\leftarrow -і$) у род. в. одн. іменників сучасної III відміни починає фіксуватися тільки з другої половини XVII ст. і є результатом впливу іменників *-jā*-основ: *опрочь дурной хвальшивосць, з Березань, прошу милость, кровь, любовь, печать* [212, с. 146]. На цю гіпотезу посилається В. В. Німчук у праці „Проблеми українського правопису XX ст. – поч. XXI ст.” [171, с. 301].

Але „в діалектах така зміна триває досі, а в ряді південно-західних

говорів вона й не починалась”, – наголошує І. Г. Матвіяс [144, с. 147].

Як зазначає С. П. Бевзенко, особливо поширені форми на *-и* в південно-західних діалектах української мови: зокрема, у говорі батюків: *веселости, кости, миши, розкоши*; у говорі галицьких лемків: *кости, осени, одповіди, чверти*; закарпатських говорах: *соли, грани, масти*; у говірках Вінниччини: *соли, осени, папороти, паморози* [87, с. 96; 201, с. 42; 43, с. 46; 41, с. 67–68; 107, с. 48; 29, с. 108; 204, с. 18; 183, с. 227; 23, с. 54], проте в південноподільських говірках при звичайних формах *м'ід'і, т'ін'і, печ'і, миш'і* трапляються й форми *соли, смерти, памн'ати, пошисти* [150, с. 65], а в східноподільських говірках засвідчена тільки флексія *-і*: *т'ін'і, маз'і, м'ід'і, гос'і (ос'і), печ'і, ноч'і, реч'і* [87, с. 109].

Підтвердженням поширення давніх форм род. в. одн. іменників ж. р. III відміни на *-и* в говорах є „Атлас української мови” [173, с. 303–304].

Українські граматики початку ХХ ст. віддзеркалюють спроби науковців визначити основні тенденції використання закінчень *-і* та *-и* в іменниках ж. р. III відміни. Цю проблему досліджували Є. К. Тимченко [236], М. К. Грунський [72], О. Б. Курило [124], М. П. Левицький [130], І. І. Огієнко [175], М. Ф. Наконечний [165], О. Н. Синявський [217] та ін. Усі вони зазначали, що іменники ж. р. III відміни як у діалектах, так і в літературній мові мають переважно закінчення *-и*, особливо іменники на *-ть* з попереднім приголосним. Але в іменниках на шиплячий (*ніч, ніч, річ*) та на м'який приголосний у східноукраїнських говорах уживалося закінчення *-і*, яке й було ухвалене Всеукраїнською Правописною Конференцією як нормативне в цих групах іменників. Як виняток, закінчення *-и* залишалося в поодиноких словах: *соли, Руси, осени* [236, с. 107–109; 72, с. 24; 124, с. 58–59; 130, с. 72; 175, с. 61; 165, с. 129–130; 217, с. 26–27].

Як указує С. Л. Ковтюх, закінчення *-и* було нормою, закріпленою українським правописом 1926 та 1928 рр. У правописі 1933 р. це правило було змінене (таким воно залишається й донині). Отже, склалася ситуація,

коли так звані материкові українці послуговувалися правописом, в основному укладеним 1933 р., частково зміненим у 1946 та 1960 рр. Українці діаспори, політичні емігранти послуговуються правописом 1928 р., цим же правописом користувалися і в Західній Україні до 1939 р. [109, с. 21], а на деяких територіях – до 1945 р.

Природно, на думку С. Л. Ковтюх, що в художніх творах письменників діаспори широко представлені подібні форми [109, с. 21]: *Давно вже я не переживав такої лютої, такої болючої злості й ненависти* (Винниченко, с. 102); *Ні, то були знаки любови й дружби, то були реліквії, що їх хотілося зберегти, як дорогу пам'ять...* (Багрянний, с. 53) тощо.

Форми род. в. на *-и* поширені й у деяких засобах масової інформації: *І нитка пам'яти свята з глибин біжить в майбутнє...* („Український засів”); *Заговори відображають зміст середньовічної, не язичницької, а християнської мітотворчості* („Берегиня”).

Уживання форм із флексією *-и*, утворених від іменників III відміни з основою на групу приголосних *-ст-* та від слів *Русь, Білорусь, осінь, сіль, кров, любов*, пояснюється спробами мовознавців повернути як нормативне колишнє закінчення род. в. одн., зокрема це засвідчено у виданні „Український правопис (проект найновішої редакції)” (1999) [243, с. 146]. Деякі вчені виступають за відновлення цієї норми, зокрема на доцільність повернення в усне та писемне мовлення питомого закінчення *-и* вказує С. Л. Ковтюх у низці праць [109, с. 20–24; 112, с. 83], І. Д. Фаріон у монографії „Мовна норма: знищення, пошук, віднова” [248, с. 209] та ін. Однак автори останнього видання „Українського правопису” визначають тільки флексію *-і*, яка закріплена в парадигмі іменників III відміни сучасної української літературної мови як нормативна [244, с. 17].

Як було вказано вище, у складі ФО засвідчено чимало іменників ж. р. III відміни, які зберігають у род. в. закінчення *-и*. Особливо це стосується:

1. Іменників на *-ть* з попередньою приголосною фонемою: *До права*

треба мати два мішки: оден грошей, а другий **бачности** (Номис, с. 337); Служба **вольности** не тратить (ГРНП 3, с. 162); Біда **глупости** сусід (ГРНП 1, с. 74); Нема м'яса без **кости**, риби без **ости**, а чоловіка без **злости** (ГРНП 2, с. 565); З **злости** нима **милости** (Аркушин, с. 58; Громик, с. 154); Мій добрую натуру, не приймеш **карности** на шкуру (Номис, с. 221); Ото сі добрали, як коні до **масти** (Фр. II, 1, с. 6; Пазяк, с. 165); Бог не без **милости**, козак не без щастя (Номис, с. 238); Не провадте осла до джерела **мудрости** – може вас по дорозі копнути (ФСЛГ, с. 458); Від (без) **напасти** не пропасти (Номис, с. 37, 116; УНПП 1963, с. 185; Н. ск. 1976, с. 49; ГРНП 2, с. 580; ПП 1991, с. 162); **Смерти** не відперти: як народився, треба умерти (Фр. III, 1, с. 127; ПП 1990, с. 192); Чловек учыт ся не до **старости**, а до **смерти** (Номис, с. 461); викиди **совісти** „докори сумління” (ЛЛ, с. 532); З тими людьми треба сьвітлої **терпеливости** і кінського здоров'ї (ГРНП 2, с. 490); урвати **чести** „прилюдно образити, зганьбити (когось)” (ГГ, с. 193; Негрич, с. 173); с **честев** підеши чирес світ, а бес **чести** ані до сусіт (ГС, с. 639); проти **шерсти** гладити (ЛЛ, с. 476) тощо. Усього зафіксовано 71 ФО, або 17,27%.

2. Іменників на шиплячу приголосну фонему: *Варвара **ночи** урвала* „через чотири дні після дня Варвари ніч буде коротшати” (Лесюк, с. 160); *Поправився з **печи** на лоб* (Номис, с. 117); *впасти с **печи*** „народити позашлюбну дитину” (Громик, с. 154). Виявлено 4 ФО, що становить 0,97%.

3. Іменника *мати*: *Не слухаєш вітця и **матери**, то слухай псьой скорі* (ФСЛГ, с. 458); *обоє такі як з одної **матери*** „подібність між собою молодої пари” (Мацюк 2013, с. 129). Усього 2 ФО, або 0,49%.

4. Інших іменників з нульовою флексією в початковій формі: *буков. **крові** ни дорубатиси (-са)* „бути знесиленим, знекровленим” (СБГ, с. 234); *не псути собі дармо **крови*** „не перейматися, не переживати” (ЛЛ, с. 314); *І то йому не до **соли**, коли грають на басоли* „не до вподоби” (ГРНП 3, с. 133); *лемк. До ничого и **соли** не треба* (ФСЛГ, с. 454); *Хоц яка корова стара, а **соли** полиже* (ФСЛГ, с. 461); *гуцул. бігати, ек би насипали*

соли під фіст „безупинно ходити, бігати” (ГС, с. 616); сх.-слоб. *хоч (хоть) на пуп солі (соли) насип* „уживається для підкреслення неможливості переконати вперту або нетямущу людину” (Ужченко 2013, с. 412); наддністр. *Одважив соли добре!* (Номис, с. 201); *тópка сóли* „грудка солі” (НРС, с. 254); зх.-поліс. *Гр'ішній парши, с'ім раз вариши, с'ім раз солиши і без соли йіси* (Аркушин, с. 49); *В неї брови до любови, а устонька до розмови* (УНП 1936, с. 377; УНПП 1955, с. 109; УНПП 1963, с. 621; ПП 1990, с. 54). Зафіксовано 18 ФО, або 4,38%.

Процес уніфікації форм род. в. одн. іменників III відміни не відокремлений від інших фонетико-морфологічних процесів: він пов'язаний з історією форм дав. та місц. в. одн.

Проте історія відмінкових флексій дав. в. одн. має деякі істотні відмінності. Унаслідок тенденції до уніфікації в дав. в. одн. лексеми III відміни зазнають впливу відповідних форм твердої і м'якої груп іменників I відміни з флексією *-i (-b)*. У давньоукраїнських пам'ятках вплив цей віддзеркалено тільки із XVII ст., у живій мові він відбувався набагато раніше й передував процесові заміни флексії *-u* на флексію *-i (-b)* у формах род. в. одн. Поодинокі випадки вживання форм дав. в. одн. іменників ж. р. з флексією *-u* засвідчені в діалектних пареміях північного наріччя: *Пташина рада весні, а дитина – матери* (Аркушин, с. 26); *Огонь твоюй матири* (СЗПГ 2, с. 7). Усього 2 ФО, або 0,49%.

Флексія *-u* місц. в. одн. в іменниках III відміни збережена в складі 25 ФО (6,08%) переважно південно-західного наріччя: буков. *Сидіт, як на грани* (СБГ, с. 76); гуцул. *на печи спати, а в цимбали грати* „дуже хитрий” (ГС, с. 406); *Пиймо, покий жиємо, бо по смерти не мемо* (ГС, с. 465); лемк. *Дай нам, боже, што нам треба, а по смерти – шуп до неба* (ФСЛГ, с. 453); *По моєй смерти можуть за мною пліт підперти* (ФСЛГ, с. 459). Більшість таких форм засвідчено в галицьких пареміях: *Біда чоловіка і на печи найде* (ГРНП 1, с. 77); *На голій кости нема що гризти* (ГРНП 1, с. 540) тощо. Подекуди форма місц. в. на *-u* зафіксована й у зх.-поліс. фразеологізмах:

Біда, йак кутови на пичи „добре” (Аркушин, с. 77); *Йе прийдут' сватачи, то й найдут' на печи* (Аркушин, с. 32); *Йак пошла по масло, то й в печи погасло* (Аркушин, с. 55) тощо.

Подібно до род. в. одн., форми на *-и* в місц. в. одн. збережено:

1. В іменниках на *-ть* з попередньою приголосною фонемою: *Ліпше в згоді і любови, як у сварни і ненависти ситому* (ГРНП 2, с. 226); *Гризут сі як пси на кости* (ГРНП 1, с. 635); *Що по тій чісти, як нічого їсти* (Номис, с.221). Зафіксовано 15 ФО, або 3,65%.

2. В іменниках з основою на шиплячу приголосну фонему: *при Божій помочи беззуба кулешу з'їла* „жартують, коли хтось роблячи якусь роботу все нарікає і стогне, що слабий, не має сили, а проте робить” (ГС, с. 74; Фр. I, 1, с. 100); *Що в печи, то на стол мечи* (ПП 1989, с. 350). Виявлено 7 ФО, або 1,7%.

3. В інших іменниках з нульовою флексією: *Сидіт, як на грани* (СБГ, с. 76); *Брови нависли – злоба на мисли* (ПП 1990, с. 225); *Ліпше в згоді і любови, як у сварни і ненависти ситому* (ГРНП 2, с. 226). Усього 3 ФО, що становить 0,73% від загальної кількості архаїчних іменникових форм у складі фразеологізмів.

У сучасній українській мові форми ор. в. одн. іменників III відміни вживаються з флексією *-у* (орфографічно *-ю*): *молодістю, тінню, кров'ю* тощо. Як зазначено в історичних джерелах, форми ор. в. одн. іменників ж. р., які належать до сучасної III відміни, утворювалися в давньоукраїнській мові за допомогою флексії *-ью* (*-ию*): *крѣпостию, ратью, съ матерью* [213, с. 146]. У грамотах XIV–XV ст. С. П. Бевзенко констатує паралельне вживання форм з флексіями *-ью* та *-ию* (*сѣтью* – гр. 1366 р. № 6; *печатью* – гр. 1393 р. № 26, гр. 1401 р. № 36, гр. 1409 р. та ін.; *волостию* – гр. 1388 р. № 19, *милостию* – гр. 1434 р. № 28 та ін.), указуючи на обмежене використання останньої [23, с. 60].

Однак, як зафіксовано в староукраїнських пам'ятках, форму ор. в. одн. іменників ж. р. *-ию* поступово витіснено флексією *-у* (*-ю*): *рѣччу; зь челяддю,*

подъ Хотѣнню [213, с. 146].

В окремих південно-західних говірках, зокрема галицьких, зберігаються й старі форми на *-ію*, *-ію*: *костію*, *костію*, *солюю* та ін. [23, с. 61]. У художніх творах ці форми вживаються з певною стилістичною метою (для створення урочистості, піднесеності): *Костьми земля засіяна, А кровію полита* (Шевченко II, с. 251).

Форми з архаїчним закінченням *-ію* (*-ію*) засвідчені в деяких фразеологізмах: *каляти руки кровію* „убивати кого-небудь” (ФПМЛ, с. 377); *Не квапся женитися, бо ще тобі жінка стане костію в горлі – її Бог сотворив з кості* (Номис, с. 392); *Не хвали ся мудрий мудростію, ані сильний силою* (ГРНП 3, с. 337) та біблійному вислові *смертію смерть поправ* „Христос воскресє із мертвих, смертю смерть здолавши” (Коваль 2001, с. 291). Усього 5 ФО, що становить 1,22% від загальної кількості фразеологізмів з архаїчними іменниковими формами.

Вислів *розтікатися мислію по древу*, узятий з поеми „Слово о полку Ігоревім”, також консервує архаїчну відмінкову форму. Унаслідок різних гіпотез прочитання ця фраза має неоднакове тлумачення в наукових джерелах.

На думку вітчизняного лінгвіста В. В. Німчука, „у давньоруських пам’ятках, говорах російської, української мов відповідне дієслово в сполучі з іменником *мысль*, пов’язаним з поняттями інтелектуальної діяльності людини, досі не виявлене. ...Оскільки в поемі визначений образ подано в контексті, де згадуються певні об’єкти – тварини (*растѣкашеться... сѣрымъ вѣлкомъ по земли, шизым орломъ подъ облакы*), то ще в ХІХ ст. було запропоновано кон’єктуру *мысь* на основі російських, насамперед псковських, говорів, у яких зоономен має значення „білка-летяга” [169, с. 27]. Але проти цього потрактування свідчать такі факти: білка в „Слові” зветься білкою (*емляху дань по бѣль отъ двора*), а не мисію (мишою); на території України, де колись було створене „Слово”, як зазначає М. В. Шарлемань, нема й не було білок-летяг, і псковська назва тут ні до

чого [259, с. 3].

Виходячи із значення дієслова *растѣкатися* „розливатися (про рідину)”, В. В. Німчук не виключає можливості того, що в першому виданні поеми *мыслью* неправильно вчитане слово *мѣзгою*. Праслов'янського походження лексема *мѣзга* мала значення „сік дерева, смола”. У такому разі вислів *растѣкашеться мѣзгою по древу* можна перекласти „розлився (весняним) соком по дереву” [169, с. 27]. „Але якщо приймати пряме значення дієслова *растѣкатися* „розливатися”, – продовжує автор дослідження „Лексика й фразеологія „Слова о полку Ігоревім”, – то неприродними видаються образи сірого вовка, сизого орла, які *растѣкашеться*, хоч тут не виключена гра семантики: *растѣкатися* – „розливатися” і „розбігатися, розтікатися в різні боки” [169, с. 27].

Однак більшість дослідників, як наголошує В. М. Балязін, зійшлася на тому, що все-таки слово *мисль* ужито в його споконвічному, дійсному, загальноприйнятому до сьогодні значенні „думка”, з деяким відтінком алегорії, тобто *розтікатися мислю по древу мудрості, творячи пісні і натхненні поетичні оповіді* [14, с. 110]. М. В. Шарлемань, нагадуючи міркування М. Г. Халанського, переконливо доводить, що вислів *розтікатися мислю по древу* означає „розбігатися думкою по струнах, згадуючи слова пісні та мелодію й беручи перші акорди, як це робили народні співці”. Слово *древу* чи *дереву* вживалося як метафоричний синонім струнного музичного інструмента [259, с. 4].

У повсякденний ужиток вислів *розтікатися мислю по древу* увійшов з дещо іншим значенням: „бути багатослівним, розповідати про що-небудь дуже детально, докладно” (СУ 4.1): *Не збираюся розтікатись мислю по древу, за влучним виразом древнього автора* (Дрозд, с. 128).

При використанні письменниками ФО з немодифікованою структурою як елемента авторської мови стійкі сполучення слів урізноманітнюють, пожвавлюють розповідь чи опис, у мові ж персонажів виконують функцію одного із засобів їхньої мовностилістичної

характеристики: *Замість відповіді вибухнуло під склепінням храму: „Смертю смерть поправ!”* (Іваничук, с. 48); *Отак-то. Треба вміти розкинути мислю по древу* (Гонч. IV, с. 67) тощо.

Серед різновидів архаїчних словоформ у складі ФО української мови варто звернути увагу на форми іменників с. р. II відміни, які в наз. в. одн. вживалися з флексією *-іє*.

На думку С. П. Самійленка, словотворчий формант *-ій-е* походить з архаїчного *-ий-е*, що в найдавніших пам'ятках української мови функціонував як фонетико-графічний варіант суфіксального форманта *-ьй-е* [212, с. 33]. І. Г. Матвіяс зазначав, що давні форми іменників с. р. на *-іє*, які були книжними вже за давньоруської доби та в староукраїнській мові, у новій українській літературній мові вживалися тільки з метою архаїзації чи стилізації як виразні старослов'янізми й у живій сучасній мові не використовуються, за винятком іменників, що становлять літературну норму [144, с. 85]: *Не в нашім краю, богу милім, Не за гетьманів і царів, А в римській ідольській землі Се беззаконіє творилось* (Шевченко II, с. 264); *Се нам за гріхи наші, Науме, Бог наказаніє послав! – сказала йому Настя* (Кв.-Осн., с. 99); *...Тріщать суглоби і материки, І одописців рать вбачає, не без блиску, – Блаженствіє і миру тому тріску* (Малишко, с. 163).

Як указує С. Л. Ковтюх, сучасна українська мова зберігає 11 застарілих іменників на *-іє*, зафіксованих у „Словнику української мови” в 11 томах, більшість яких уживається в конфесійному стилі: *преподобіє, молебствіє, царствіє, присутствіє, благородіє, високоблагородіє, високородіє, милосердіє, Євангеліє, посланіє, житіє* [113, с. 106].

У складі 35 ФО (8,52% від загальної кількості фразеологізмів з архаїчними формами одн. іменників) зафіксовано 30 іменників з флексією *-іє*: *безобразіє, благоволеніє, воздыханіє, глаголеніє, даяніє, диханіє, запустеніє, заячсердіє, здоровіє, ізбієніє, маслосвятіє, милєніє, многоглаголаніє, моленіє, одіяніє, пошанованіє, отмищеніє, подобіє, познаніє, покаяніє, поруганіє, послуханіє, славословіє, согласіє, спасєніє, терпеніє,*

утішеніє, ученіє (неученіє), хваленіє, царствіє. Ці лексеми засвідчено в різних відмінкових формах у складі біблійних висловів, діалектних ФО, українських паремій:

1. Наз. в. одн. – *на землі мир і во чоловіцех благоволеніє* (Коваль 2001, с. 155); *Всякоє диханіє да хвалить Господа* (ГРНП 1, с. 790); *Не все то євангеліє, що люде плещут* (ГРНП 2, с. 117); *Якоє одіяніє, такоє і пошанованіє, як ти видять, так ти пишуть* (ПП 1990, с. 47); *Утішеніє, коли в кишені (гроші) є (Тогді утішеніє, як що у кишені є)* (Номис, с. 30, 102; Гонч. II, с. 304; УНПП 1963, с. 296; Н. ск. 1973, с. 42; ПП 1991, с. 121; Пазяк, с. 326); *царство (царствіє) небесне (Боже)*, заст. „за релігійними уявленнями –місце, де блаженствують праведники після смерті; рай” (ФСУМ 1993, с. 938). Усього виявлено 15 ФО, що становить 3,65%.

2. Род. в. одн. – *ність ні печалі ні воздыханія* „уживається як синонім до поняття „смерть” (Коваль 2001, с. 290); *Много глаголенія, а мало спасенія* (ГРНП 1, с. 482); *В многоглаголанії нема спасенія* (ГРНП 2, с. 542; Коваль 2001, с. 184). Зафіксовано 6 ФО (1,46%).

3. Знах. в. одн. – *Почав за здравіє, а звів за упокій (а кінчив за упокій)* (*Зачали за здравіє, а кінчимо за упокій*) (Номис, с. 599; Головка, с. 264; Беленькова, с. 24; Міщенко, с. 507; Пазяк, с. 361; Доброльожа 2010, с. 73); *Яке моленіє, таке спасеніє* (ГРНП 3, с. 635); *За терпеніє Бог дає спасеніє* (Мацюк, с. 26, 43; Аркушин, с. 7). Усього 12 ФО, що становить 2,92% від загальної кількості фразеологізмів з архаїчними формами однини.

4. Місц. в. одн. – *В многоглаголанії нема спасенія* (ГРНП 2, с. 542; Коваль 2001, с. 184; РУССВ, с. 485); *по образу і подобію своєму* „уживається тоді, коли йдеться про надзвичайну схожість” (Коваль 2001, с. 15). Налічено 2 ФО, або 0,49%.

В українській літературі вживання біблійних фразеологізмів та цитування має давню традицію. Тому не випадковим є те, що деякі архаїчні форми слів у складі бібліїзмів, забуті мовним узусом, продовжують поширюватись у текстах, якщо вони відповідають стилістичній меті автора.

Наприклад, для вираження глибоких почуттів у піднесеному, урочистому стилі, для створення колориту давнини або для характеристики персонажів і явищ церковного середовища вживають вислови з архаїчними формами на *-іє*: *Може, на цьому позначився перст Божий, щоб узнати, чого варті ті, що сотворені по образу і подобию Божому?* (Багряний, с. 139); *І мечі в руках їх добрі, Острі обоюду, **На отмщеніє язикам** І в науку людям* (Шевченко П, с. 81); *Друга ознака та, що військовий маршал воюється тоді, коли є війна, а американський Маршалл починає воюватися тоді, коли **на землі мир, і во чоловіцех благоволеніє*** (Вишня, с. 267); *Не нам належить кара: „**Мені відомщеніє і аз воздам**”, – суворо відповів Мельхіседек* (Стар., с. 64); найчастіше жартома, коли йдеться про нерозумну розправу над кимось, уживають вислів *ізбієніє младенцев* (Коваль 2001, с. 157).

Розвиток граматики та архаїзація певних мовних елементів може сприяти або виходу фразеологізму з ужитку, або використанню нового варіанта, у якому архаїчний елемент у літературному фразеологізмі замінює інший, який не суперечить традиційному вживанню [235, с. 108]. Тому деякі біблійні ФО з архаїчними формами піддаються діянню норм лексичної та граматичної систем й уживаються в сучасному вигляді: *Я навіть не певний, що Бог створив людей за своєю подобою* (Костенко, с. 256); *Сказав Господь: „**Мені належить помста!** Той, хто не вірить у дива Господні, Не вартий бачить їх...”* (Л. Укр. III, с. 69).

Уживання фраземи біблійного походження в новому контексті, на думку Г. О. Бардукової, може зумовлювати появу нових нюансів у її семантиці [20, с. 88]. Нормативне значення фразеологізму *ізбієніє младенцев* І. В. Роздобудько неістотно модифікує – конкретизує, уточнює, звужує – відповідно до свого творчого задуму, пор.: *Спочатку палити в приміщенні суворо заборонялося, але потім вони [мешканці – А. Б.] вчинили Директору „**побиття немовлят**” – головним чином через те, що всі актори, навіть ті, хто вже давно дихав на ладан, були затягнутими курцями* (Роздобудько, с. 86). Фразеологічна інновація *побиття немовлят* означає „протест проти

чинних порядків, заборон”. Її розглянуто як семантичну (тобто не взято до уваги зміни форми), оскільки І. С. Олійник і М. М. Сидоренко фіксують вихідну фразу з іронічним забарвленням *ізбієніє младаєнцев* саме як *побиття (винищення) немовлят* [178, с. 145].

У багатьох українських говорах у наз. і знах. в. одн. іменників с. р. II відміни відповідно до давньоукраїнського *-ьје* вживана флексія *-е*. Засвідчена вона в говірках східнополіських (*подв'іріє, піріє, весієл'л'є, гол'л'є, насієн'н'є, жит'т'є, лист'є, кам'ін'н'є*) [87, с. 19; 105, с. 37; 30, с. 29; 133, с. 28–29], середньополіських (*жит'т'є, клоч'є, гороховин'є*) [57, с. 127; 132, с. 87], західнополіських (*лахміт'є, з'іл'є, вулос'є, кулос'є, пит'є*) [265, с. 65]. Закінчення *-а (-я)* трапляється в північних говорах тільки в окремих населених пунктах, переважно внаслідок впливу літературної мови.

Флексію *-е*, але, імовірно, не з давнього *-е*, а як результат фонетичних змін [213, с. 112; 23, с. 66], засвідчено й у південно-західних говорах, зокрема наддністрянському (*збіж'і – збіж'а, галуз'є – галуз'а, в'іс'іл'є – в'іс'іл'а, читан'є – читан'а, взут'є, взут'а, клоч'є*) [14, с. 4], гуцульському (*вісіє, клочє, житє, знанє*) [107, с. 52], покутсько-буковинському говорах (*пір'є, подвір'є, щістє, листє*) [29, с. 109; 185, с. 78].

Такі форми фіксують уже пам'ятки української мови XIV–XV ст.: наприклад, *богомолє* (ССУМ I, с. 104), *дозволенє* (ССУМ I, с. 312), *захованє* (ССУМ I, с. 388), *збожє* (ССУМ I, с. 389). Ширше представлені форми слів без подовження м'яких приголосних в українських пам'ятках XVI – першої половини XVII ст.: *воленє* „воля, бажання” (СЛУМ IV, с. 200–201), *вожбнє / воженє* „возіння, перевезення” (СЛУМ IV, с. 163), *горбнє* (СЛУМ VII, с. 44), *готованє* (СЛУМ VII, с. 58), *еханє / бханє* в значенні „війзд, виступ” (СЛУМ IX, с. 106), *жалованє*¹ „жаль, смуток, каяття” і *жалованє*² „пожалування, прихильність” (СЛУМ IX, с. 119) тощо.

У фразеологізмах, поширених у галицьких та гуцульських говірках південно-західного наріччя, зафіксовано названі вище граматичні архаїзми: *Дурної голови і волосє не держиться* (ГРНП 2, с. 93); „про нерозумного

чоловіка, який швидко полисів” (ЛЛ, с. 156, 205); *Без утіхи й житє не миле* (ГРНП 1, с. 419); *У нього єзуїтське сумліне* (ГРНП 2, с. 124); *Де відвага, там і щастє*. (ГРНП 1, с. 307) та ін. Усього виявлено 8 ФО, що становить 1,95% в межах групи фразеологізмів з архаїчними формами іменників.

Як зазначає С. П. Бевзенко, форми іменників с. р. в наз. і знах. в. одн. пройшли однаковий шлях розвитку, зазнавали тих самих змін [23, с. 65]. Тому природним є те, що в складі 15 ФО (3,65%) збережено аналогічні до наз. в. форми знах. в. одн. іменників с. р. на -є: *жити на поданє* „бідувати” (Кірілкова 2011, с. 40; Кірілкова 2013, с. 63); *важити на житє* „погрожувати вбивством” (ГС, с. 94; Фр. II, 1, с. 135) та ін.

У карпатській групі говорів також зафіксовано застарілі рефлексії іменників колишніх -*t*-основ на кшталт *теляте*, *дітяте* тощо. Крім того, для більшості говорів південно-східного і південно-західного наріч типовою є форма ор. в. одн. з флексією -ом: *тел'ом*, *йагн'ом*, *порос'ом*, *лошом* [87, с. 154; 39, с. 121, 284, 409; 162, с. 194; 260, с. 13; 151, с. 64; 204, с. 22] або *тел'атом* (*тел'ат'ом*), *гус'атом* (*гус'ат'ом*), *лошатом* (*лошат'ом*), *імн'ом*, *с'імн'ом*, *т'імйатом*, *вимйатом* [43, с. 47; 42, с. 123–124; 184, с. 245–246].

В одній з пам'яток XVI ст. І. М. Керницький віднайшов форму на -ом (*межи мушато^m*), виникнення якої дослідник пояснює впливом іменників з основою на -*ǫ* [107, с. 73].

Поодинокі випадки таких форм зафіксовано в складі південно-західних паремій: *Віл забув, коли телятом був. Забув віл ... телятьом* (ГРНП 1, с. 329; 331). Усього 2 ФО, або 0,49%.

Отже, збереження граматичної архаїки в літературній фразеології засвідчує консервацію таких форм або в певний історичний час, коли вони функціювали в живому мовленні, або віддзеркалює книжну (конфесійну чи літературну) традицію відповідної епохи. Більшість архаїчних граматичних форм збігається з діалектними словоформами, засвідченими в складі говіркових фразеологізмів та паремій, де ці відмінкові утворення є живим граматичним явищем, яке, з одного боку, ілюструє особливості різних

діалектних груп, а з другого – сприяє розумінню, відтворенню й поясненню механізмів еволюційного становлення тієї чи тієї морфологічної риси загальнонаціональної мови.

2.1.2 Архаїчні форми двоїни в українських фразеологізмах

Історія розвитку словозмінної системи іменників української мови позначена відчутним спрощенням праслов'янської субстантивної парадигми, зокрема уніфікацією виявів категорії числа. Диференційною ознакою іменникового формотворення в сучасній українській мові є протиставлення однина / множина.

Про залишки форм двоїни в сучасній українській літературній мові, здавна вживаних для позначення двох осіб або парних предметів, свідчать передусім закінчення *-а* в іменниках на зразок *рукава, вуса, ворота*, флексія *-има* парних іменників та лексем *pluralia tantum*: *очима, плечима, ушима, дверима, грошима* (хоч частіше *грішми*), а також наголос іменників у сполученні із числівниками *два (дві), обидва (обидві), три, чотири*, пор. : *дві хати* (але *хаті*), *два боки* (але *бокi*), *обидва брати* (але *браті*), *обидві сестри* (але *сестри*), *три відрá* (але *відрá*), *три пісні* (але *пісні*), *чотири весні* (але *вєсні*), *чотири вікнá* (але *вікна*). У літературній мові останні форми трактують як акцентні варіанти форми множини, що не виражають окремого граматичного числа [145, с. 15]. Підтримуючи погляди Т. П. Ломтева, Г. П. Арполенко, Г. Х. Щербатюк, К. Г. Городенської та ін., С. Л. Ковтюх звертає увагу на те, що в зразках словозміни варто розмежувати форми іменників при числівниках *два (дві), обидва (обидві), три, чотири* в наз. в. мн. Дослідниця рекомендує у відмінкових парадигмах іменників з різним наголосом в однині та множині „до вільної форми наз. в. мн. додавати зв'язану форму в сполученні із числівниками *два (дві), обидва (обидві), три, чотири*, беручи такі приклади в дужки чи позначаючи їх зірочками з метою вказівки на функціональну обмеженість уживання

зазначених конструкцій. ...При цьому наголос в іменнику в постпозиції до вищевказаних числівників формально найчастіше збігається з наголосом род. в. одн.” [111, с. 64].

Укладачі академічного видання „Граматичний словник української літературної мови (словозміна)” (2011) вводять додаткову графему числа, так зване обмежене число (*limited number*), і підпарадигму з трьома відмінками – називним, родовим та знахідним. Ці форми зафіксовані в числівниково-іменникових комплексах і формально відрізняються від інших словоформ у лексемах із рухомим наголосом: *авторі* – *два автори*; *села* – *два села*; *крашанкі* – *дві крашанки*, *крашанок* – *п'ять крашанок* [63, с. 590].

Двоїна відома ще в індоєвропейській прамові, від якої успадкована спільнослов'янською, а від неї – усіма слов'янськими мовами [242, с. 131]. Ця форма числа мала специфічні відмінкові флексії, відмінні від форм однини та множини: у наз., знах. та кличн. в. *-ь* (*дѣвѣ руцѣ, обѣ селѣ*), *-и* (*дѣвѣ ночи, обѣ матери*), *-ы* (*оба сыны*), *-а* (*дѣва ножа*), у род. і місц. в. *-у*, *-ову* (*дѣвою руку, обою сынову*), у дав. та ор. в. *-ма* (*дѣвѣма рукама, обѣма селома, ножема, сынѣма*) [242, с. 131].

Причиною втрати форм двоїни дослідники вважають „розвиток людського мислення від конкретної множинності до абстрактної” [167, с. 11] і, як наслідок, заміну сполук на зразок *на свої руцѣ, пред ногама моима* формами множини, як-от: *на свої руки, перед ногами моїми*.

Процес зникнення категорії двоїни в різних слов'янських мовах відбувався нерівномірно й неодноразово. У російській мові двоїна зникла ще в XIV ст., у польській мові – у XVI ст., а в українській мові її форми були розповсюджені ще й у XVI і навіть у XVII ст. Із сучасних слов'янських мов тільки словенська, лужицькі мови та кашубський діалект польської мови зберігають форми двоїни [242, с. 132].

О. О. Шахматов указує на початок занепаду двоїни до XII–XIII ст. [262, с. 27]. У пам'ятках XIII ст., у тих випадках, коли йдеться про два предмети, як зазначає С. П. Бевзенко, часто вживали форми множини, наприклад: *на свої руки* (замість: *руцѣ*) [23, с. 95].

За свідченням різних історичних джерел [23; 212; 101; 102], з кінця XIV ст., зокрема в пам'ятках світського письменства, помітні порушення у вживанні традиційних на той час двоїнних форм. Наприклад, В. К. Дем'янчук в українських грамотах XIV–XV ст. зафіксував форми двоїни на зразок *два гроша широкая* – гр. 1377 р., *сеньковича два* – гр. 1378 р., *дву копу* – гр. 1400 р. та деякі ін., але водночас у низці цих грамот замість форм двоїни використовували форми множини: *два братеники* – гр. 1458 р., *два дворища* – гр. 1391 р., *двема копы* – гр. 1394 р. [73, с. 14]. Якщо ж іменник без числівника, то він уживався у формі множини, навіть коли з контексту виразно випливало, що йдеться про два предмети: *до берегъ* – гр. 1349 р., *бояре* – гр. 1370 р. У пізніших пам'ятках форми двоїни засвідчені непослідовно, зокрема зафіксовані форми наз.–знах. в. До XVI ст. процес зникнення двоїни як окремої граматичної категорії завершився, хоч у живих говорах української мови він проходив повільніше, ніж у книжній мові [23, с. 95–96].

Як стверджує О. О. Шахматов, утрата двоїни раніше почалася в прикметникових формах, а в іменниках її існування підтримувалося впливом попередніх числівників [262, с. 318]. Однак С. П. Самійленко наголошує, що пам'ятки дають раніші свідчення заміни двоїни множиною в займенниках та іменниках. На думку дослідника, це процес, що приблизно одночасно охопив усі категорії слів [208, с. 23].

Велику увагу формам двоїни приділено в працях О. Б. Курило [124] та І. І. Огієнка [172; 173; 174].

Цю граматичну категорію розглядав і В. І. Сімович: „У відміні імен відрізняємо три числа: однину..., двійню..., множину” [219, с. 162]. Те саме вказано й у граматиці М. П. Левицького [130]. Не погоджуючись із заміною форм двоїни словоформами множини, цей же автор у poradнику „Паки й паки” стверджує, що ті з мовців, які кажуть *дві ноги*, *дві руки* замість *дві нозі*, *дві руці* просто „калічать наші слова на московський штиб” [129, с. 43]. На постійному вживанні двоїни наголошував С. С. Смерчинський [225]. Як

указував дослідник, при числівниках *два, дві, обидва, обидві, три, чотири* іменники в українській мові уживаються завжди у двоїні, навіть якщо ці числівники додані до десятків, сотень, тисяч тощо, а прикметники вжито в наз. в. мн., наприклад: *два чоловіки, дві руки, дві вікні, три руки, три вікні, ..., двадцять чотири чоловіки, руки, вікні, ... п'ять мільйонів чотириста сім тисяч триста двадцять два (дві, три, чотири) чоловіки, руки, вікні* тощо, чи з прикметниками: *два великі чоловіки, три високі тополі* тощо [225, с. 114].

Поширена двоїна і в практично-теоретичному курсі з української мови П. Й. Горецького й І. Шалі [61] та колективному виданні „Підвищений курс української мови” за редакцією Л. А. Булаховського [188, с. 147]. Є. К. Тимченко в працях „Українська граматики” (1918) та „Курс історії українського язика” (1930) розглядав двочленну парадигму числа без виокремлення форм двоїни, оскільки уважав останню архаїчним явищем [237, с. 105; 238, с. 29].

Нормативний характер двоїни в літературній мові було закріплено українським правописом 1929 р. [218, с. 54–55], у якому вказано на основні випадки вживання двоїнних форм. Тому майже до 30-х років ХХ ст. залишки дуальних форм, які первісно вживалися в поєднанні з числівниками *дѣва, дѣвѣ* чи *оба, обѣ* або й без числівника, функціювали в художній літературі: *Дві корові паслись на леваді* (Н.-Л. V, с. 79); *Пісня і праця – великі дві сили* (Франко ХХ, с. 320); *Аж ляцить в вушу вже в мене від їх крику* (Куліш, с. 89); *Напишіть дві слові* (Стефаник, с. 107).

З літературної норми двоїну було вилучено в 1933 р. під час правописної реформи, яку спрямовано на притлумлення специфічних рис української мови, що відрізняли її від російської. Однак у мові художньої літератури форми двоїни продовжували вживати О. П. Довженко, П. Г. Тичина, В. П. Підмогильний, Т. С. Осьмачка та ін.: *Зачинилися двері за мною, і стало мені темно в очу і на душі* (Довж. I, с. 129); *Коли йде дві струнких дівчині – ще й мак червоний в косах – / десь далеко! молоді планети!.. Дві дівчині* (Тичина II, с. 45); *Було дві години дня...* (Підмог.,

с. 224); *І дві косі на рукаві* (Осьмачка, с. 280). Це дало підстави Л. А. Булаховському зробити висновок про те, що нормалізація в бік відмови від двоїни, власне, випередила в цьому відношенні спражній стан речей у провідному діалекті та його говірках [36, с. 284].

У діалектній мові, де не було штучного обмеження, форми двоїни поширені до сьогодні. Серед них – іменники, які в поєднанні із числівниками *два (дві), три, чотири, обидва (обидві)* на діалектному ґрунті нерідко сполучаються зі словоформами, відмінними від форм однини і множини, як-от: *дв'ї хат'ї, дв'ї сте^вбл'ї* в наз.–знах.–кличн. в. Ареал таких утворень охоплює практично весь український діалектний простір, що підтверджують фіксації дослідників у говорах усіх трьох наріч, пор. паралелі, зазначені в степових говірках: *дв'ї п'їдвóд'ї, дв'ї тóн'ї, дв'ї хат'ї, дв'ї маши́н'ї* [81, с. 139], *три йáм'ї, ч'отир'ї корзін'ї* [226, с. 101], окремих слобожанських: *дв'ї корóв'ї* [187, с. 141], середньонаддніпрянських: *дв'ї хат'ї, три дити́н'ї, чоти́р'ї брига́д'ї* [135, с. 28–29], *дв'ї ви^рб'ї, дв'ї калин'ї, дв'ї си^стр'ї, три корóв'ї, три хат'ї* [156, с. 45], у говірках полісько-середньонаддніпрянського суміжжя: *дв'ї корóв'ї, три корóв'ї* (але *корóви дой'їла*), *дв'ї сковород'ї, три ребрiн'ї, три мачiн'ї, три корзiн'ї, дв'ї верéк'ї, три хат'ї, чоти́р'ї з'им'ї, дв'ї к'їрпичiн'ї, три к'їрпичiн'ї, три маши́н'ї, три брига́д'ї* [77, с. 132], середньополіських: *три хат'ї* [59, с. 31], *д'в'ї подвóд'ї, д'в'ї хат'ї, д'в'ї верб'ї, три корóв'ї* [57, с. 127], наддністрянських: *дв'ї (три, штири) би^рез'ї, курóв'ї, си^стр'ї, вéрб'ї, коз'ї* [265, с. 115–117], *дв'ї сестр'ї, дв'ї ба́б'ї, шти́ри корóв'ї, дв'ї па́р'ї, дв'ї гор'ї, три д'їр'ї* [15, с. 61], надсянських: *тры виróнi, шты́ры систрi, d'vî huľuvjî* [203, с. 40], гуцульських: *дві вéр'б'ї* (і *вер'б'ї*), *корóв'ї, половéн'ї, ба́б'ї, годéн'ї, м'їну́т'ї, па́р'ї, стру́н'ї, рéб'ї, ж'é(ə)б'ї, хат'ї* [107, с. 52], *дв'ї лопáт'ї* [71, с. 271], *чоти́ри бе^рез'ї* [71, с. 278], спорадично в говірках Північної Буковини [55, к. 1], у подільських говірках: *dv'ї hat'ї* [226, с. 256], південноволинських: *дв'ї хат'ї, дв'ї л'éнт'ї, три б'ўкв'ї, шти́ри ко́п'ї* [185, с. 77]; зрідка такі форми вживані в закарпатських говірках: *d'v'î korov'ї* [183, с. 218], а також у лемківському діалекті: *дв'ї бри́тв'ї* [42, с. 215].

Використання форм двоїни в різних діалектах дає підстави стверджувати про можливість фіксації таких форм і в складі ФО, поширених на певній території.

За результатами аналізу, у складі української фразеологізмів виявлено 63 ФО з архаїчними формами двоїни, що становить 7,36% від застарілих іменникових форм та 2,61% від загальної кількості зафіксованих архаїзмів.

Серед найпоширеніших залишків двоїни – форми наз.–знах.–кличн. в. іменників ж. р. (17 ФО, або 26,98% від загальної кількості зафіксованих двоїнних утворень). Ці форми засвідчено переважно в пареміях зі збірки І. Я. Франка, у яких віддзеркалено особливості південно-західного наріччя: *Три бабі, три жабі, та й буде ярмарок* (ГРНП 1, с. 44); *Вчинили му ся дві дязі на єдній нозі* (ГРНП 1, с. 435); *Такий, як би три добі не їв* (ГРНП 2, с. 10); *Два жиди, а дві невісті зроблять ярмарок у місті* (ГРНП 2, с. 143); *Дві жінці в одній хаті ніколи ся не погодять* (ГРНП 2, с. 166); *У пригоні дві вороні, в колесниці дві синиці, а в підтоці дві сороці* (ГРНП 2, с. 785); *Ци Пан Біг сточив нині дві днині до купи?* (ГРНП 3, с. 235); *Ласкаве теля дві корові ссе, а зле ані єдної* (ГРНП 3, с. 266); *Лиш дві челядині* (покут. „жінка”) *були добрі, та одна умерла, а друга дес пропала, шо ни мож найти* (ГРНП 3, с. 402); *З єдного вола дві шкурі не деруть* (ГРНП 1, с. 331). Спорадично такі форми збережено в складі паремій зі збірки М. Т. Номиса: *Я дав би дві зімі за одно літо* (Номис, с. 68); *Одна біда – не біда; от – коли дві, або три разом біді!* (Номис, с. 132) тощо; а також в інших збірках народних висловів української мови: *Дві скриці – третій бас* (УНПП 1963, с. 759; ПП 1991, с. 42); *Ой доцику, доцику, зварю тобі борцику, поставлю тя на дубоньці, прилетять три голубоньці та візьмуть тя на крилонька, занесуть тя в чужиноньку!* (ПП 1991, с. 345).

Як було з'ясовано, такі форми двоїни поширені переважно в складі прислів'їв та приказок кінця XIX – поч. XX ст., походження яких сягає ранніх етапів розвитку мови, коли двоїна уважалася нормативним явищем.

Отже, однією з причин збереження застарілої форми числа є давність існування ФО, у яких ці форми зафіксовано [233, с. 31].

Залежно від контексту числівники *дѡва, дѡвѣ*; *оба, обѣ* могли бути відсутні при формах двоїни: буков. *мати мухі* „бути вередливим, примхливим” (СБГ, с. 301); *Курі і на весілля не хочуть, та силою несуть* (Номис, с. 89); *Як так, то скоро нас и курі загребуть* (Номис, с. 128); *То вже нас и курі загребли* (Номис, с. 128); нижн.-наддніпр. *аж курі сміються* „про щось явно безглузде”; *і (ї) курі загребуть* „про безпорадну, безвольну, нерішучу людину”, *взять (узять) за жабрі* „міцно вхопити когось, притиснути” (Чабаненко 2001, с. 17, 26, 59); зх.-поліс. *доля не для поля, а руці не для пилюці* „про ліниву жінку” (Мацюк 2013, с. 76).

Залишки дуальних форм збережено також у наз.-знах.-кличн. в. іменників с. р. Такі утворення поширені в південно-західному наріччі, зокрема в наддністрянських: *дв'і (три, штири) вікн'і, дв'і варитен'і, дв'і йайці, два серці, дві слов'і* [265, с. 116], *дв'і видр'і, дв'і йайці, дв'і йаблуці* [201, с. 44], надсянських: *d'vi sil'í, d'vi jar'ci, d'vi jic'í* [203, с. 40], *dvi vikn'i, štyru jajc'i* [276, с. 128], гуцульських говірках: *дв'і јéблуці, дв'і кол'ін'і, дв'і вікн'і, дв'і колéс'і, дв'і сел'і* [107, с. 52], західнополіських говірок північного наріччя: *три^е сил'і в йіднім колгóспи було, лас'т^н івк'é в хлив'і оңдивó йе / аж три^е гнизд'і, зó дв'і в'ідр'і ма́ку ма́йу, шти́^ери ц'ех сил'і то гет забра́ли, хати́ малéн'к'і / на три^е окóничк'і / а с'імйа то ве^нлі́ка, дв'і чи три^е йи́ці розбйéш туді, таки́^ейи́ звича́йни хати́ни^е були^е на три^е в'ікн'і* [94, с. 160], *д'ви сил'і, д'ви гокн'і* [6, с. 61], а також у середньополіських: *перепу́тала йак ота́м д'в'і слов'і чи ску́ко* [59, с. 234], *три^і окн'іѣ, д'віѣ слови^і (-і^н)* [163, с. 58], *д'в'і в'ідр'і*, хоч частіше *дво́йе в'і́дер* [57, с. 128], у говірках полісько-середньонаддніпряньського суміжжя: *дв'і в'ідр'і, три р'адн'і*, а також *дво́йе р'адé^н, дв'і слов'і, три се^нл'і* [203, с. 16], степових: *дв'і йайці, три в'ідр'і, дв'і слов'і* поряд із *два йайца, три в'ідра* [162, с. 182], окремих середньонаддніпряньських говірок: *три в'ідр'і* [155, с. 37].

Форми двоїни наз.-знах.-кличн. в. іменників с. р. (8 ФО – 12,7% від загальної кількості зафіксованих форм двоїни) збережено й у складі діалектних фразеологізмів: сх.-слоб. *одною у три горлі* „дуже багато, досхочу” (Ужченко 2005, с. 95); нижн.-наддніпр. в *три горлі* „дуже багато, досхочу” (Чабаненко 2001, с. 6); наддністр. в *штїри воці (вока), на штїри оці* „віч-на-віч, без свідків” (НРС, с. 79, 80); пд.-волин. на *три селі (все село) хто* „дуже хороший, умілий” (Кірілкова 2011, с. 95; Кірілкова 2013, с. 150), а також у пареміях, поширення яких не обмежується визначеними ареалами: *Ніхто не знає натуру попову, три слові скаже та й бере корову* (Плав’юк, с. 217; ПП 1990, с. 426); *сказати дві слові* „провести з ким-небудь коротку розмову” (ФПМЛ, с. 431); *Буде сього добра в три коліні!* (Номис, с. 346); *Нахватився до моці, та обі оці* (Номис, с. 578) тощо.

Ще одна причина збереження архаїчних форм двоїни в мові зумовлена особливостями ФО, зокрема паремій. Ці одиниці засвоюються носіями мови разом з архаїчними елементами, що входять до їхнього складу [233, с. 30]. Саме тому в українській мові існує прислів’я *Мудрій (добрій; розумній) голові (глові) досить дві слові* (Закр., с. 159; Номис, с. 281; Чуб., с. 289; ГРНП 1, с. 552; 696; ГРНП 2, с. 557; УНПП 1963, с. 323; Н. ск. 1973, с. 90; Н. ск. 1976, с. 237; ПП 1990, с. 229; 329), де іменник *слові* сприймається як органічний компонент і не потребує заміни лексемою *слова*.

Застаріла форма наз.-знах.-кличн. в. дв. іменника с. р. *вухо* є компонентом таких фразеологізмів: *Такі, як і наськи, тільки уші довгі* (Номис, с. 616); *Наче вуші підогнав (як хтось дасть добру пораду)* (Номис, с. 288); *Коли б твоє слово та Богу в уші! – З уст твоїх та Богу в уші* (Номис, с. 342); – *Ваше слово та Богові в уші, а лихому поза уші* „нехай здійсняться чийсь побажання” (ФПМЛ, с. 433); *Тікай, панич уші одріже* (Номис, с. 411); *Ковнір по уші, жилетку надув* (Номис, с. 493); *Куди не кинь, то по уші в смолі – Куди ся не кинуть, так по уші в смолу* (Номис, с. 578); *За шага хтось уші наимага* (Номис, с. 621); *уші в’януть* (від чого) „кому-небудь неприємно, гидко слухати що-небудь” (ФПМЛ, с. 63); *всі уші*

прожужжати „набридати” (Доброльожа 2010, с. 179); *розвісити уші* „довіжливо сприймати інформацію” (Доброльожа 2010, с. 179); гуцул. *по [сам'і] уш'і* „дуже багато” (Олійник, с. 154); *Вішати лапу на уші* (уха, вуха) *кому* „обманювати” (Мілева, с. 187). Усього зафіксовано 15 ФО, що становить 23,8% від загальної кількості ФО з формами двоїни.

Поширення форм двоїни часто впливає на відмінювання іменників ч. р., які в поєднанні із числівниками *два, обидва, три, чотири* мають закінчення *-і* замість очікуваних *-и* або *-а*: у говірках полісько-середньонаддніпряньського суміжжя: *два по́греб'і, два тра́ктор'і, чи́ри^е з два дво́р'і, три центне́р'і* [77, с. 132]; зрідка в середньонаддніпряньських говірках: *два д'івир'і* [138, с. 56]. Уплив двоїни помітний і в галицьких пареміях на кшталт *Два Юрі́, а обидва дурні́* (ГРНП 3, с. 469), де уживання форми *Юрі́* зумовлене й вимогами рими.

Отже, наступна причина збереження двоїнних форм пов'язана з фонетичними властивостями ФО. Іноді архаїчну форму не можна замінити на чинну через те, що таке пристосування до літературних норм сучасної мови призведе до втрати ритмічних особливостей, які також є одним із джерел експресивності як важливої ознаки фразеологізмів [233, с. 30].

Іменники, сполучаючись із числівниками *два (дві), обидва (обидві), три, чотири*, мають наголошування род. в. одн., а часом і закінчення, омонімічне флексії лексеми в род. в. одн. Більшість українських мовознавців такі словоформи кваліфікує як множинні, що утворилися на основі давніх форм наз.-знах. в. дв. [111, с. 63]. Як стверджує С. Л. Ковтюх, первісно таке явище було характерне для апелятивів [110, с. 95], а за аналогією до останніх поширилося й на омонімічні антропоніми за умови збереження апелятивної акцентної парадигми [115, с. 129].

Майже зовсім утрачені давні форми род.-місц. в. дв. іменників с. р. Як зауважив Л. А. Булаховський, залишки ці „зовсім незнані, та й ті або відмирають, або зараховуються тільки в окремих утвореннях: *ввічу* „перед очима” [34, с. 95]. С. П. Бевзенко ілюструє вживання прислівника *ввічу*, що

є залишком колишніх форм род.–місц. в. дв., прикладами, які наводяться традиційно (*Який ти мені **ввічу** дрібний* (Номис, с. 254); ***В очу** твоїм гинуло око* (Стар., с. 293)), зазначаючи, що друга ілюстрація сумнівна, оскільки „означення *твоїм* указує на те, що в цьому випадку *в очу* треба розуміти, мабуть, не як двоїнне утворення, а як авторський новотвір із пестливо-здрібнілим значенням: *оча* (наз. в. одн. на зразок *дівча*), *в очу* (місц. в. одн.)” [23, с. 96]. І. О. Вирган та М. І. Пилинська нерідко наводять зразки колишніх форм с. р. дв. з поміткою „давнє” в складі таких ФО: *потемніло в очу кому* (РУССВ, с. 92); *бути в очу в кого* (РУССВ, с. 98); *мати в очу* (РУССВ, с. 100); *аж ув очах (в очу) заіскрилося* (РУССВ, с. 189, 378) *в очах* (іноді *в очу*) *мигтить* (РУССВ, с. 462); *в очах (в очу) міниться* (*темніє, тьмяніє, туманіє*) (РУССВ, с. 497). Ілюстрацією вживання таких фразеологізмів є твори Ганни Барвінок та П. О. Куліша: *Свічок, свічок наставили! Мигтять ув очу, мов проміння* (Барв., с. 53); *Передовики лядської політики мали в очу саме панство* (Куліш, с. 278). Крім того, ФО з архаїчними формами род.–місц. в. дв. засвідчені й у словнику-довіднику „Фразеологія перекладів Миколи Лукаша”: *в очу* (*кому хто*) „хто небудь думає, згадує про когось” (ФПМЛ, с. 290); *упасти в очу* (*чиєму*) „утратити свій авторитет, чию-небудь повагу до себе” (ФПМЛ, с. 306).

Як архаїзм ужито форму *в ушу*, що є еквівалентом сучасної *у вухах* [114, с. 132]: *ляцати в ушу* „дратувати одноманітною, неприємною розмовою кого-небудь” (ФПМЛ, с. 61); *турчати в ушу* „набридати кому-небудь своїми пустими розмовами” (ФПМЛ, с. 63). Усього зафіксовано 12 ФО, що становить 19,05% від загальної кількості ФО з формами двоїни.

У сучасній українській літературній мові іменники ч. р. стару форму наз.–знах. в. дв. зберегли тільки від кількох слів: *вуса, рукава, поводá*, діал. *кочетá* „два кілочки, у яких ходять весла” [34, с. 95]. Ці форми засвідчено й у складі ФО: *закачувати (засукувати) / закачати (засукати) рукава* (*рукави*) „ревно братися до роботи”; *спустивши рукава* (*рукави*). 1. зі словом *працювати* „без охоти, без старання” 2. зі словом *жити* „безтурботно,

нічого не роблячи” (СУ 4.1); *Не писанії рукава скачуть, ’но сите черево* (Номис, с. 496); *Аж вуса спустилися додоу* (Ярещенко, с. 11); *Тільки й діла зробила, що рукава засучила* (СНМ, с. 20) тощо.

У решті випадків при числівниках *два, обидва, три, чотири* іменники вживаються в множині. Проте, на думку Л. А. Булаховського, ця множина є колишніми формами двоїни [34, с. 95]. С. П. Бевзенко висуває припущення, що флексія *-и (<-ы)* в іменниках на зразок *голуби, вози, парубки* і под. могла поширитися під впливом іменників колишньої *-й-основи* [23, с. 99–100].

У ФО у поєднанні із числівниками *два, обидва, три, чотири* іменники ч. р., як правило, мають закінчення *-и*: *У сироти два роти, одним їсть, другим бреше* (УНПП 1963, с. 676; ПП 1990, с. 132); *День дармувала, два дни спочивала* „про ліниву жінку, п’яницю” (ГРНП 1, с. 715); *День робит, два дни лежить* (ГРНП 1, с. 749); *Не виповів би моєї біди і за три дни* (Фр. І, 1, 182; ПП 1991, с. 149); зх.-поліс. *В палкі два кінци* „відповідають на чийсь погрозу” (Аркушин, с. 111); буков. *Три дни заходу, а день прázнику* (СБГ, с. 146); *Ківатиси, як три дни ни їв* „дуже повільно щось робити” (СБГ, с. 198) тощо. Усього 11 ФО, що становить 17,46% від загальної кількості ФО з формами двоїни.

Форми наз. в. мн. іменників ч. р. із закінченням *-а*, як відомо, є характерною особливістю російської мови, однак імовірність іншомовного впливу на українські вияви, зважаючи на їхню просторову поведінку, менш очевидна [144, с. 126]. З огляду на семантику більшості з таких іменників переконливішим, на думку вчених, є зв’язок з колишніми дуальними сполуками наз. в. *-ѣ-основ*, не виключена також можливість аналогічного вирівнювання за зразком „близьких за змістом збірних іменників с. р.” [102, с. 102; 144, с. 126; 31, с. 65]. В. М. Брахнов вважає, що „сприятливим ґрунтом для поширення *-а* могло бути й відштовхування від омонімічності деяких форм, що нагадують наказовий спосіб: *поводі, голосі, труді, годі, холоді*” [31, с. 65].

Аналізуючи давні двоїнні вияви в говірках полісько-середньонадніпрянського пограниччя, Л. В. Дика фіксує закінчення *-a* переважно в сучасних словах, як-от: *два цил'індра, два оборота, чотіри дóm'іка*; це, на думку дослідниці, є ймовірним свідченням їхнього запозичення з російської мови [77, с. 133]. Засвідчені форми спостережено в окремих говорах південно-західного наріччя. Виявлену в закарпатських говірках словоформу *два пána* І. А. Панькевич слідом за С. Й. Смаль-Стоцьким визнає „за форму дуальну” [184, с. 190], пор. також фіксації в гуцульських говірках: *два дуба, два лéва, два гóлуба, два сiна, два брáта, два вóза* [107, с. 52].

Отже, флексії дуальних форм засвідчено в складі ФО здебільшого в наз.–знах.–кличн. в. іменників ж. та с. р. в поєднанні з числівниками *два (дві), обидва (обидві), три, чотири*, а також род.–місц. в. іменників *око, вухо*. Ці форми поширені переважно в стійких одиницях, які ілюструють особливості тих діалектів, у яких процес заміни двоїни множиною не відбувався. Прислів'я та приказки, у складі яких зафіксовано дуальні форми (паремії зі збірок кінця ХІХ ст.), належать до давніх висловів, походження яких сягає таких етапів розвитку мови, коли двоїна була нормативною, у частині діалектів відмінкові дуальні форми – це живе граматичне явище.

2.1.3 Архаїчні форми множини в структурі стійких одиниць

Система відмінкових форм множини іменників в українській мові протягом свого існування зазнала суттєвих змін, які відбувалися переважно внаслідок дії тенденції до уніфікації й витворення єдиної множинної відмінкової парадигми. Основні етапи цих змін уже схарактеризовано в спеціальній науковій літературі [23, с. 75–93; 212, с. 91–162; 104, с. 74–128]. Крім цього, у різних джерелах зафіксовано й застарілі форми іменників у множині, більшість яких продовжує функціювати в діалектній мові.

Зафіксовано 240 ФО з архаїчними формами множини іменників, що становить 28,04% від іменникових граматичних архаїзмів та 9,95% від загальної кількості одиниць.

Найбільш частотні у складі українських фразеологізмів форми наз. в. мн. з флексією *-е*, які утворилися:

1. Від іменника *pluralia tantum* люди: *На кого Бог, на того й люде* (то нехай вже і так буде) (Ільк., с. 57; Номис, с. 139; Фр. I, 1, с. 82; Плав'юк, с. 23; ПП 1991, с. 297); *Як єсть старий куст, так і двір не пуст, а як єсть старі люде, так і всього прибуде* (Грінч., с. 247; ПП 1990, с. 168); *Не так (таков) бог, як лихії люди (люде)* (Зін., с. 235; Номис, с. 139; УНПП 1963, с. 365; ПП 1990, с. 364); *Люде такі покірні та слухняні – нижче трави, тихіше води* (П. М. I, с. 262; Пазяк, с. 292); *Кури ни худоба, а шкл'інц'і ни л'уде* (Аркушин, с. 67); *Якби люде не мерли, то би небо підперли; Йагби л'уде не вмирали, то б вже неба доставали* (ГРНП 2, с. 493; Аркушин, с. 59) тощо. Усього 84 ФО, або 35% від усієї кількості досліджуваних форм множини.

2. Від іменників ч. р. одн. із сингулятивним суфіксом *-ин-* (*боярин, міщанин, селянин, татарин*): *Поки приберешся, то бояре й мед поп'ють* (Номис, с. 485); *На село дурити, бо міщане знають!*; *Розкажуй селянам, а міщане самі знають* (Номис, с. 318); *Шия хоч обіддя гни, як кажуть селяне* (Н.-Л. VI, с. 35; Пазяк, с. 298); *Люде не татаре, дадуть кусок хліба* (Номис, с. 222). Усього виявлено 6 ФО, що становить 2,5% від загальної кількості застарілих форм множини.

3. Від деяких безсуфіксних іменників: *Цигане: жити, як цигане* „жити без шлюбу” (ГС, с. 264); *Щоб вороги мовчали й сусіде не знали* (Номис, с. 509). Зафіксовано 2 ФО, або 0,83%.

Виникнення варіанта *люде* В. В. Німчук відносить до XVI ст.; цей варіант постав під впливом форм множини іменників із суфіксом *-ань* (*-янь*); аналогічній зміні сприяла ненаголошеність [и] [171, с. 295].

В українських граматиках початку ХХ ст. зафіксовано різні погляди щодо вживання форми *люде*. Зокрема, М. П. Левицький підкреслював, що „людина має люде (а не люди)”: *кажуть люде; пани і люде; тутешні люде* [130, с. 28, 35, 48]. У граматиці І. С. Нечуя-Левицького: „слово *людина* в множині буде *люде*” [167, с. 21]. Ця ж форма засвідчена в граматиках М. К. Грунського: „именительный падеж *люде*” [72, с. 22], М. Д. Гладкого [56, с. 27], Є. К. Тимченка, який уважав що „*люде* – із злиття форм *люди* (*люди^е*) і *людие*” [236, с. 98]. У граматиках А. Ю. Кримського, О. О. Поповича, С. Й. Смаль-Стоцького, Т. Гартнера використано форму *люди* [122, с. 25; 196, с. 2, 12; 224, с. 79]. В. І. Сімович уважав форму *люди* західноукраїнським варіантом нормативної форми *люде* [219, с. 172].

Кінець цій дискусії було покладено у 20-х роках ХХ ст.: „Назовний та кличний відмінки множини іменників із двома наростками *-ан, -ин* (*-ян, -ин*) у книжках, друкованих до 1926 р., можна знайти з закінченнями *-и* або *-е*: *селяни – селяне, міщани – міщане, кияни – кияне* і т. ін. У цих формах треба додержуватися одного закінчення *-и*... Назовний відмінок множини від іменника *чоловік* у значінні *людина* буде *люди*, у значінні *муж – чоловіки*” [61, с. 107].

Л. А. Булаховський зазначав: „Закінчення наз. в. мн. *-е* в таких словах, як *селяни, татари* (на *-янин, -анин, -ярин, -арин*), що мали закінчення *-е* в найдавнішій слов'янській, у прийнятому тепер правописі заступлено фонетичним *-и*: *селяни, татари*... так і *люди* (при давнішому *люде*). Крім фонетичного моменту, у напрямку уподібнення цих форм звичайним на *-и* діяла також граматична аналогія” [35, с. 290].

Укладачі „Атласу української мови” ареал функціонування форм *люде, селяне, громадяне, цигане, міщане* обмежують поліськими говірками. Зокрема, закінчення *-е* в іменниках наз. в. мн. зафіксував Ф. Т. Жилко в говірках Козелецького та Остерського районів Чернігівської області: *селяне, громадяне, цигане, люде* [86, с. 49]. На цю особливість указувала Г. П. Їжакевич у говірках Броварського району Київської області: *цигане,*

люде, громадяне, міщане [105, с. 41]. Відомі форми на *-е* й *у* говорах південно-східного наріччя та середньонаддніпрянському зокрема. І. Г. Матвіяс, досліджуючи діалектні елементи в мові творів Панаса Мирного, А. Ю. Тесленка, І. І. Манжури, М. Л. Кропивницького, І. С. Нечуя-Левицького, до середньонаддніпрянських діалектизмів зараховує *люде, заробітчани, селяне, міщане, миряне, громадяне* [146, с. 64]. У виданні „Словник мови Т. Г. Шевченка”, де подано всебічну характеристику кожного Шевченкового слова в його семантичних і формальних виявах, засвідчено 551 випадок уживання форм *люди* і *люде*, однак словоформа *люде* кількісно значно переважає [223, с. 382–384]. У словнику Б. Д. Грінченка наведено тільки словоформу *люде*: *Бог Богом, а люде людьми. Бог судить не так, як люде. То пани, а ми люде. Єсть люде, єсть і людиська* [66, с. 388]. Очевидно, це зумовлено тим, що словник Б. Д. Грінченка репрезентує переважно середньонаддніпрянські та степові говірки. Видання охоплює лексику української мови від І. П. Котляревського (кінець XVIII ст.) до 1870 р., рідше – пізніших письменників до 90-х рр. XIX ст. У словнику Є. І. Желехівського та С. Недільського подано паралельні форми *люде, люди*: *люде мають вас за люди* [84, с. 418].

У деяких галицьких пареміях зафіксовано й форму знах. в. мн. іменників *pluralia tantum* *люде* з фонетичним варіантом прийменника *між* (3 ФО, або 1,25%): *Ганьба очий не виїсть, але не дає сі меже люде показати* (ГРНП 1, с. 453); *Ни йди меже люде, коли не знаєш світови ладу* (ГРНП 2, с. 307). Уживання таких архаїзмів зумовлене аналогічним впливом форм наз. в. мн.

Новою для іменників із суфіксом *-ан-* (*-ян-*) є флексія *-и* (*міщани, селяни*), яка порівняно недавно, як стверджує С. П. Бевзенко, перетворилася на нормативну в сучасній літературній мові [102, с. 103].

Переважно в південно-західних діалектах збережено форми род. в. мн. іменників с. р. та іменників *pluralia tantum* з флексією *-ий* (< *-ии*). Це явище

ілюструють форми *очий, вуший, людий, дітій, грудий, гроший, плечий, саний*, які поширені:

1. У складі галицьких фразеологізмів: *Я не годен слова з грудий добути* „слабосилий чоловік” (ГРНП 1, с. 523); *Вийшов єм із гроший* (ГРНП 1, с. 657); *Для ворони нема кращих дітій, як воронячі* „кожний судить красу за своїм смаком” (ГРНП 1, с. 385); *Ані до Бога, ані до людий* (ГРНП 1, с. 107); *Втеперив сі, що му й очий не видно* „заляпався, забризкався, особливо лице” (ГРНП 1, с. 415). Ще І. М. Керницький указував, що флексія *-ий* зрідка зафіксована в староукраїнських пам'ятках, зокрема галицьких [107, с. 60].

2. У ФО західноподільських говірок: *зійшло як гора з плечий* „у кого-небудь відпали проблеми, турботи, не стало важких переживань” (Коваленко 2011, с. 24).

3. У стійких одиницях західнополіського говору: *До Благов'ішчен':а зимі ни лій і саний ни ховій* (Мацюк, с. 21, 66).

Усього виявлено 29 ФО, або 12,08%, серед яких переважають форми іменників *pluralia tantum* *гроший, дітій, людий, саний* (17 ФО – 7,08%) та іменників с. р. *очий, плечий* (8 ФО – 3,33%).

Мовознавці намагалися знайти причину збереження, часові та просторові межі існування в слов'янських мовах минулого, накреслити ареал поширення закінчення *-ий* у род. в. мн. на прикладі іменників колишніх *-ї*-основ. Учені по-різному, відповідно до матеріалу та обізнаності з морфологічними та фонетичними системами українських говорів або заперечували, або стверджували його флексійну окремішність. О. О. Шахматов убачав причину збереження *-ий* у род. в. мн. колишніх *-ї*-основ у тому, що закінчення *-ьи* не було наголошеним (навпаки, наголошене *-ьи* дало *-ей*) [262, с. 93].

У визначенні типу іменникових флексій род. в. мн. дослідників історії української мови дезорієнтувало написання *-ей* у молдавських грамотах

[176, с. 256]. Із часом приблизно була визначена основна діалектна територія поширення закінчення *-ий* в українській мові, починаючи від XIV ст. Цією територією стали називати південний захід України.

На думку Л. М. Коць-Григорчук, тип закінчення *-ий* форм *гроший*, *коний*, *гостий* та ін. зберігається в українському діалектному просторі не тільки завдяки захисному наголошуванню, але й тому, що в місцях зіткнення ареалів *-ий* та *-ей* у межах поширення закінчення *-ий* відбувається в окремих говірках занепад кінцевого [й] та відповідне піднесення [u] до [i], які віддаляють *-ий* від *-ей* у фонетичній реалізації цих закінчень [120, с. 69].

Прикладом архаїчних граматичних форм є наявність закінчення *-ом* поряд з *-ем* у дав. в. мн. іменників II відміни м'якої групи, тобто давніх основ на *-jǫ*, за аналогією до твердої групи, тобто основ на *-ǫ*, наприклад: *кѡн'ом* < *конем*, *ковал'ом* < *ковалем*, *ше^нўц'ом* < *шьвьцемъ*, *хлоцў'ом* < *хлѡпцьемъ*, *палцў'ом* < *пальцемъ* [212, с. 158].

Флексія дав. в. мн. *-ам* (*-ям*) є нормативною в сучасній українській мові та її діалектах. Однак деякі говори й досі зберігають старі форми на *-ом* (*-ум*, *-ім*), *-ем* (*-юм*, *-ім*), що ілюструють АФО, поширені в таких говорах: бойківському, покутсько-буковинському (*привернути д людїм* „повінчати” (Онишкевич 2, с. 135); *Дай Боже людїм гаразд, то буде і для нас* (ГРНП 1, с. 458); *Людєм зогниле, а мені миле* (ГРНП 2, с. 276); *Чоловікови жінка не вмере, тільки дітем мама* (ГРНП 3, с. 418); *Бог дає драбину єнним людьом вгору, другим вдолину* (Онишкевич 1, с. 231); *курьом на смїх* „надто безглуздо” (Онишкевич 1, с. 234); *Не рівно Бог людом ділить* (ГРНП 3, с. 22); *Очом своїм вїирити не хочу* (ГРНП 2, с. 639) та ін.), наддністрянському (*кўром на с'м'їх* „щоб викликати глузування” (Гринчишин, с. 89); *бáба з вóза кѡн'ом лѣкши^е* (Гринчишин, с. 89; ГРНП 1, с. 37) тощо), західнополіському говорах (*Нам йак л'уд'ом, а вам йак вепада* (Аркушин, с. 68) та ін.). Усього – 16 ФО, або 6,67%. У межах цієї групи переважають форми дав. в. мн. іменників *pluralia tantum* (13 ФО – 5,42%).

У південно-західних говорах, за аналогією до наз. в. мн., засвідчено рефлексі старих форм знах. в. мн. від іменників ч. р. колишніх *-j*-основ з

флексією *-и* [23, с. 88]. У складі фразеологізму *заснітив би-с сі тут на пни!* „звівся нінащо” (ГРНП 2, с. 210) виразно простежено це явище. Крім того, у сучасних ФО на зразок *зійти (перевестися) на пси (на пиш)* „опинитися на стадії загального занепаду” (ФСУМ 1993, с. 335), *виносити / винести на люди* „робити що-небудь відомим іншим; розголошувати” (ФСУМ 1993, с. 96), *між (поміж) [чужі] люди*, зі сл. *вийти, піти, поїхати* і т. ін. „в інше оточення, залишивши домівку” (ФСУМ 1993, с. 452) за аналогією до архаїчних форм іменників с. р. зафіксовано форми знах. в. мн. іменників ч. р. та іменників *pluralia tantum* – назв істот – на *-и*, омонімічні формам наз. в. мн.

Українські ФО діалектного походження зберігають і досі флексію *-и* знах. в. мн. (а подекуди й у формах наз. в. мн.) від іменників ж. р. колишніх *-ї*-основ: наз. в. мн. (1 ФО – 0,42%) – *шкіра та й кости* „дуже худа людина” (Лесюк, с. 184); знах. в. мн. (5 ФО – 2,08%) – *Дай Боже за молоду кости гризти, а на старість м'ясо їсти* (ГРНП 1, с. 726); *Карає Біг старі кости за гріхи в молодости* (ГРНП 1, с. 126); *Шануй гори-мости – будуть (будеш мати) цілі кости* (Ільк., с. 109; Шиш.-Іл., с. 83; Фр. I, 2, с. 414; Плав'юк, с. 203; Номис, с. 222; УНПП 1963, с. 285; ПП 1989, с. 246); *мати злости поўн'ї ко́сти* (Олійник, с. 40). Закінчення *-и* було типовим для староукраїнських пам'яток, а сучасні форми на *-і* засвоєні з наз., знах. в. мн. іменників з колишніми основами на *-jā* (*земль*) [102, с. 102].

В окремих говорах південно-західного наріччя збережено архаїчні форми наз. в. мн.: у закарпатському говорі: *вовци, мурници, вояци, хробацы, птаси* та ін.; у говорі галицьких лемків: *парібци, співацы, пияцы, вовци* [42, с. 118; 184, с. 189–190; 87 с. 134]. У літературній мові тільки слово *друзі* зберігає стару форму наз. в. мн. [23, с. 77].

Застарілі форми іменників с. р. колишніх *-s*-основ *очі, вуха* засвідчено в складі ФО української мови в старослов'янському оформленні. Усього зафіксовано 31 ФО, або 12,92%, серед яких переважають форми знах. в. мн. (21 ФО): *на очі не бачити* „дуже втомитися” (Кірілкова 2013, с. 16);

*віпарити **очи*** комусь „про погрози не дати жити, знищити” (ГС, с. 436); ***очи** не виїсть* „про безсоромну людину” (ЛЛ, с. 533); *Богачеви вітер гроші несе, а бідному половою **очи** засипає* (ГРНП 1, с. 147). Крім того, виявлено й форми наз. в. мн. (10 ФО) іменників с. р.: *Виділи **очи**, що купували* „не нарікати про звершену справу чи придбання чогось” (Лесюк, с. 165; Романюк, с. 59); *Чотири **очи** ліпше видять як двоє* (ГРНП 2, с. 640); *в^уши вйáнут* „нецензурна лексика” (Мацюк, с. 54; Доброльожа 2010, с. 179); *в^уши як в зайця* „про людину з добрим слухом” (Мацюк 2013, с. 54).

В українських фразеологізмах *світити своїми тілесами* „бути голим або неповністю одягненим” (ФТБХ, с. 618); *дивеса виробляє* „робить чудасії” (ГРНП 1, с. 774) засвідчено форми знах. та ор. в мн. іменників с. р. з архаїчним суфіксом *-ес-*. Ці випадки поодинокі, вживання подібних форм є засобом створення експресивної виразності ФО.

Грамотичними архаїзмами є також форми місц. в. мн. з флексією *-ох*. Як уважає Ф. Т. Жилко, це закінчення поширене переважно в лемківських говірках на південних схилах Карпат [87, с. 135], про що свідчить його вживання в складі стійких одиниць: *робы́ти як з рукав'ицьох* „невміло, неякісно робити”; *йти як з лі́ти на сáнкох* „дуже повільно йти” (Ступінська, с. 23, 78).

Крім того, подібні форми збережено й у ФО з інших південно-західних говірок, зокрема бойківських: *бити у биваличох* „бути на возі і під возом, в бувальцях” (Онишкевич 1, с. 51); *пустити по жебріх (по жебр'ях)* „довести до бідування” (Онишкевич 1, с. 249); *мати голову на плечох* „мати здоровий глузд” (Онишкевич 2, с. 81); *виїжджати при люд'ях з чим* „показуватись на людях з чимось” (Онишкевич 2, с. 422); гуцульських: *на тих дн'ох* „бути щасливою” (Олійник, с. 78); наддністрянських: *ходити в п'ялицьох* „ходити на милицях” (НРС, с. 267) тощо.

Загалом флексія *-ох* засвідчена в таких говорах: західнополіському, лемківському, закарпатському, бойківському; а також у надсянських, середньонаддністрянських, південноподільських говірках, у говірках Вінничини та північно-західної Чернігівщини: *на возох, на волох, на синох,*

на вовкох, на хлопц'ох, по лісох, в чобот'ох, на люд'ох [87, с. 45, 135; 42, с. 119; 184, с. 196, 208–210, 242–243; 15, с. 7; 43, с. 42–44; 41, с. 64–66; 150, с. 65; 203, с. 26; 85, с. 17].

Закінчення *-ex* є прямим продовженням фонетичного розвитку давньоукраїнської флексії *-ьхъ* так само, як флексія *-ох* є продовженням фонетичного розвитку давньоукраїнської флексії *-ьхъ* [212, с. 143].

Форми місц. в. мн. із закінченням *-ох* (*-ex*), які збережено в складі 57 ФО (23,75%), утворено переважно від іменників с. р. (20 ФО – 8,33%): *Аж му в очох горит* „блискотять очі, грає в них веселість або гнів” (ГРНП 1, с. 591); *Виступили му сльози на очох* „заплакав” (ГРНП 1, с. 272); *Лінивому горб на животі, а скорому на плечох* (ГРНП 2, с. 477); *Гуздрає сі, як квочка на яйцях* (ГРНП 2, с. 332) та іменників *pluralia tantum* (23 ФО – 7,92%): *То в єдних грошох* (ГРНП 1, с. 666); *Аж ми захопило дух у грудях* „з великої радості” (ГРНП 2, с. 103); *До лиця му, як свини в коралях* (ГРНП 2, с. 471); *Ще сі не вродит, а вже по людях ходит* (ГРНП 1, с. 401); *Як ми о людех, так люде о нас говорять* (Номис, с. 322). Менш частотними є форми місц. в. мн. іменників ч. р. (11 ФО – 4,58%): *Гнав на штирох конях* „біг швидко” (ГРНП 1, с. 494); *Задирки на пальцях, як шпордати бульбу пальціма* (ГРНП 2, с. 194); *Стоїт у воротях в червоних чоботях* (ГРНП 1, с. 388) тощо, а також іменників ж. р. (3 ФО – 2,92%): *Старий має в костях календар* (ГРНП 3, с. 225); *робити як з рукавицях* „невміло, неякісно робити” (Ступінська, с. 23); *ходити в палицях* „ходити на милицях” (НРС, с. 267).

Крім того, у складі 5 ФО (2,08% у межах форм множини) засвідчено форми іменників місц. в. мн. із закінченням *-их*: *Пустити по жабрах* (*по жабрах*) „довести до бідування” (Онишкевич 1, с. 249); *будьте як дома, але не забувайте, що в гостях* „про те, щоб бути розкутим, але не переходити межі пристойності” (Лесюк, с. 165) тощо.

Форми іменників місц. в. мн. з флексією *-ex* (*-ix*) поширені в складі біблеїзмів *притча во язицех* „предмет загального осуду”, „об'єкт

глузування”, „те, про що всі говорять”; *темна вода во облацях* „щось незрозуміле”; *на землі мир, і во чоловіцех* *благоволеніє* (Коваль 2001, с. 80, 110, 155). Не засвідчено жодного випадку заміни зазначених вище архаїчних елементів новою відмінковою формою, оскільки вони є базовим компонентом структури ФО, який впливає на їхнє стилістичне маркування: *Ну, а тепер про справу з дальшим виданням журналу. Поки що про неї сказати можна: „темна вода во облацях”* (С. Петлюра, Лист до Д. Донцова, 12.IX.1912 р.); *На КП серед офіцерів ця палатка давно вже стала притчею во язицех* (Гонч. III, с. 236); *У розпал веселоців дістає томик Гегеля, який уже став притчею во язицех терехівчан, примощується в кутку, читає* (Дрозд, с. 240).

Будь-які зміни в уживанні компонентів, що містять архаїчну форму, зумовлюють порушення тотожності фразеологізмів або ж призводять до їхнього руйнування, наприклад: *І той плач Межи людьми во притчу стане, самодержавний отой плач!; Довелось [сотникові] самому Розкидати [добро], розточити, І добра нікому Не зробити ні на шеляг, І притчею стати Добрим людям* (Шевченко II, с. 29); *Покинув нас на сміх людям, В наругу сусідам, Покинув нас, яко в притчу Нерозумним людям* (Шевченко II, с. 285).

Отже, у сучасній українській літературній мові система відмінкових закінчень іменників значно спростилася. Однак до сьогодні переважно в говіркових ФО засвідчено випадки вживання відмінкових форм іменників, тотожних архаїчним словоформам множини. Окреме місце серед цих залишків займають форми іменників *pluralia tantum*, які зберігають давні флексії *-ий* род. в. мн., *-ох (-ех)* місц. в. мн. та ін., що було спричинено змішуванням та аналогічним впливом успадкованих від старої будови мови парадигматичних відмінностей у типах відмінювання. Особливості місцевих говорів є істотною причиною вживання у фразеологізмах морфологічних форм, які збігаються з архаїчними.

2.2 Відмінкові форми іменників з давніми прийменниками в складі фразеологічних одиниць

Проблеми взаємовідношень відмінка та прийменника в складі прийменниково-відмінкової форми були предметом дослідження О. Х. Востокова, В. О. Богородицького, О. М. Пешковського, Є. Куриловича, В. В. Виноградова, Е. Горака, І. Р. Вихованця та ін.

На сьогодні в мовознавстві існують різні думки щодо значення прийменника та значення відмінка. А. С. Колодяжний стверджує, що і відмінки, і прийменники виражають відношення іменника до інших слів у реченні, „але відмінки це роблять більш загально, ніж прийменники” [117, с. 477]. Зв’язок прийменника з певним відмінком зумовлений як значенням прийменника, так і значенням відмінкової форми. При цьому увагу акцентовано на тому, що прийменник часто розвиває, доповнює, посилює, уточнює, спеціалізує чи ускладнює значення відмінкової форми [117, с. 478]. На думку О. С. Мельничука, відмінкові форми в усіх випадках уживання прийменників завжди доповнюють і часто уточнюють значення відмінків [151, с. 124].

В основі дискусій щодо характеру прийменників як частини мови лежить зв’язок *дієслово – прийменник – іменник у відмінковій формі*. Як указує О. М. Пешковський, прийменник не може самостійно керувати, тому що „дієсловом визначається прийменник, а вже прийменником відмінок, ... у тих випадках, коли прийменник може поєднуватися з двома або трьома різними відмінками, вибір відмінка залежить знову-таки від дієслова: *въехать* можна тільки *во что*, а *находиться* – тільки *в чем*, *лежать* – *на чем*, а *налечь* – *что*” [186, с. 285].

Значним внеском у дослідження цієї проблематики є концепція Є. Куриловича про взаємозв’язок відмінка та прийменника, яку він описав у праці „Деривація лексична і деривація синтаксична” (1962). Визначаючи синтаксичні функції частин мови, дослідник окремо вказує на значення

прийменника, при цьому зауважуючи, що прийменниковий зворот – це не група слів, а слово, у якому прийменник ужито в ролі морфеми (чи однієї з морфем, яка входить разом із закінченням до загальної складної морфеми прийменниково-відмінкової форми) [251, с. 16]. Переконливим є твердження Є. Куриловича про те, що прийменник є не керуючим словом відмінкової форми, а підморфемою, хоч і головної, складної морфеми, яка включає прийменник і відмінкове закінчення [251, с. 17]. Таке розуміння відмінків з прийменниками як певних морфологічних єдностей, на нашу думку, робить правомірним зіставлення безприйменникових відмінків і відмінків з прийменниками в одній функції. Як доречно зазначає К. І. Ходова, відмінок з прийменником – це єдина форма, значення якої створюється і прийменником, і відмінковим закінченням [251, с. 10].

Характерним для розвитку синтаксичної будови української мови є вживання застарілих прийменниково-відмінкових форм, поширених переважно в художній літературі або діалектах. Чимало таких форм збережено й у складі українських ФО.

Дослідник Ю. В. Шерех називає „використання застарілих типів будови речення або зв'язку між словами” синтаксичним архаїзмом [264, с. 25]. Крім того, учений наводить приклад цього алохронізму з рядків поезій П. Г. Тичини: *Та світи ж ти їм дорого, ясен місяць угорі*, де вказує на відсутність прийменникового керування, поширеного в сучасній українській мові [264, с. 26]. А. С. Колодяжний „раритетною” конструкцією назвав сполучення „прийменник до + іменник у род. в. одн.”, що виражає відношення належності [117, с. 483]: *Всі заводи належали до одного дуже багатого пана, котрий жив за границею і рідко приїздив на завод* (Н.-Л. V, с. 195); *Там стояли його пишні воли і одна корова з кривими рогами, що належала до Сави* (Кобил., с. 206) тощо.

За нашими спостереженнями, більшість застарілих форм поширена переважно в діалектній мові, оскільки ця сфера характеризується великою кількістю територіальних виявів. Усього зафіксовано 142 ФО (16,59% від

загальної кількості архаїчних іменникових форм), які містять відмінкові форми іменника з давніми прийменниками.

Як указує Ю. Ф. Прадід, „південно-західним діалектам взагалі, й бойківським зокрема, більше властиві архаїчні форми синтаксичних конструкцій” [197, с. 46]. Серед таких лінгвіст називає застарілі конструкції дав. в. з прийменником *д*, род. в. з прийменником *з*, які в літературній мові відповідають конструкціям род. в. з прийменником *до*, знах. в. з прийменником *на*: *прибрати д’рукам* „поставити в залежність одного від другого” (*прибрати до рук*), *встати з лівої ноги* „бути в поганому настрої” (*встати на ліву ногу*) [197, с. 46].

Деякі архаїчні прийменники або значення, репрезентовані препозитивами, засвідчено в сполученні з іменниками в род. в. Серед найбільш поширених – форма „прийменник *до* + іменник у род. в.”, що означає мету дії [28, с. 123] і в сучасній мові замінена конструкцією з прийменником *для*. Подекуди такі сполучення використано в складі українських паремій діалектного походження: *До права треба мати два мішки: оден грошей, а другий бачности* (Номис, с. 337); *В неї брови до любови, а устенька до розмови* (УНП 1936, с. 377; УНПП 1955, с. 109; УНПП 1963, с. 621; ПП 1990, с. 54); *Медведьови до меду вуха, а від меду хвіст уривали* (ГРНП 2, с. 520).

У сучасній українській літературній мові для позначення пункту, куди спрямований рух, використовують конструкцію „прийменник *до* + іменник у род. в.”, а також „прийменник *у (в), на* + іменник у знах. в.” [104, с. 109]. Значення особи-адресата виражено безприйменниковим дав. в.: *Каже тоді батько Морозові* (Васил. I, с. 29); *Стоячи в машині, генерал щось енергійно говорив командирам полків* (Гонч. IV, с. 228).

В окремих говорах південно-західного та північного наріч уживають застарілий прийменник *к*, що в давні періоди розвитку мови був засвідчений у формі дав. в. іменника зі значенням „часу, що наближається до якоїсь пори дня чи року, напрямку руху, об’єкта-адресата” [28, с. 128], кінцевого

пункту досягнення дії [104, с. 425]. У діалектній мові прийменник *к* поширений у різних фонетичних варіантах – *ік, ко, ку, т, ту, ід, д* тощо переважно зі значенням адресата або напрямку руху, а подекуди й часу. Наприклад, у північних говорах: *к царю, ік дорозі*; у закарпатському говорі: *ко крякови* (=до корча) та ін.; у говорі галицьких лемків: *т весіллю* тощо [22, с. 214].

Нерідко цей прийменник засвідчено й у складі лемківських ФО: *зако́хался як чорт к сұхий вёрби* „сильно закохатися” (літературний відповідник *як (мов, ніби) чорт у суху вербу*) (Ступінська, с. 82); *пуйти т дідо́ві* „померти” (Ступінська, с. 64); *пйти ту Абрагамові* „померти” (літературний варіант – *пйти до Бога*) (ФСЛГ, с. 69); *п’ятой колесо з во́жі* „непотрібна людина” (ФСЛГ, с. 86); *йти як з лі́ті на сáнкох* „дуже повільно йти” (Ступінська, с. 61); *жіти з бі́ді* (Ступінська, с. 63); *гмырати з бі́ді* (Ступінська, с. 91) тощо.

Структуру „прийменник *к* + іменник у дав. в.” зафіксовано в 75 ФО, що становить 52,82% від загальної кількості відмінкових форм іменника з архаїчними прийменниками. У складі стійких одиниць іменник має різне морфологічне вираження. Найчастіше прийменник *к* (*ік, з, т, ту*) сполучається з іменниками ч. р. (40 ФО, або 28,17%) та ж. р. (23 ФО, або 16,2%): *Дороге яєчко к Великодню* (...к великому дню) (Номис, с. 351; Смирн., с. 6; ПП 1989, с. 359, 389); *Я к тому торгу і піший іду* (Зін., с. 259; Номис, с. 98; ПП 1991, с. 126); *Став на стану: ні к лавці, ні к столу* (УНПП 1963, с. 441; ПП 1990, с. 419); *Ощаджай, кед ті добрі – будеш мати з бі́ді* (ФСЛГ, с. 458) тощо. Менш частотними є структури „прийменник *к* + іменник с. р. у дав. в. одн.” (7 ФО – 4,93%) та „прийменник *к* + іменник у дав. в. мн.” (4 ФО – 2,82%): *не к добру* „уживається для вираження відчуття якоїсь неприємності” (ФПМЛ, с. 118); *Своя сорочка ближче к тілу* (Сорочка ближче к тілу, як свита (чим каптан)) (Номис, с. 37, 189; ПП 1990, с. 49); *Немитим рукам не нести хліб к зубам* (ПП 1990, с. 262); *іди к свиням* „вимога залишити в спокої, не зачіпати” (Кірілкова 2013, с. 74).

Структуру „прийменник *к* + іменник *у* дав. в.” у компонентному складі ФО вживають для позначення:

1. Часу, до якого наближається дія: *Не к Різдву, а к Великодню* „про настання тепла” (Ужченко 2004, с. 258; Ужченко 2013, с. 426); *К Великодню сорочка хоч лихенька, аби біленька, а к Різдву хоч сирова, аби нова* (Номис, с. 58); *Ближче д Христу, як к Різдву* (Федьк. I, с. 29; Пазяк, с. 355); *Як не б'ється, а к вечору нап'ється* (Номис, с. 512); *Час за час, а ближей к вечору* (Номис, с. 371); *День к вечору, а робота к завтра* (ПП 1989, с. 278); *День за днем, ніч за ніч і к смерті ближче* (Номис, с. 370; УНПП 1963, с. 537; ПП 1990, с. 192) тощо.

2. Напрямку руху: *Совіт падає, як горох к стіні* (ПП 1991, с. 85); *Я к тому торгу і піший іду* (Зін., с. 259; Номис, с. 98; ПП 1991, с. 126); *К нашому берегу ніщо добреє не припливе* (Зін., с. 230; ПП 1990, с. 279); *Одне (Єден; єдно) к лісу, друге к бісу* (Номис, с. 129, 309; ПП 1991, с. 52, 273); *(Привіт) Ні к селу, ні к городу* (Закр., с. 191; Номис, с. 346; ПП 1991, с. 255; Пазяк, с. 260) та ін.

3. Об'єкта, на який спрямована дія: *Не нашого полку (сорту), іди собі к вовку (чорту)!* (Номис, с. 182, 419; УНПП 1963, с. 131; 709; Беленькова, с. 26; ПП 1990, с. 394; ПП 1991, с. 102, 271); *Вовка в плуг, а він к чорту в луг* (Номис, с. 150; ГРНП 1, с. 349; Беленькова, с. 18); *Поможи, Боже, багачу к рогачу, а бідному в дітках* (Номис, с. 110); *Ну, повернись – підними руки – лети к чорту* (Номис, с. 493); *К чорту помаленьку (туди і дорога)!* (Номис, с. 424); *Зробив з дядька чорта: високо підстриг, а він к чорту і дивиться* (Номис, с. 495); *Стріляна ворона хоч к бісу летить уже нехай* (Номис, 274; ПП 1989, 216); *Смола к дубу не пристане* (Номис, с. 312; УНПП 1963, с. 529; ПП 1989, с. 124) тощо.

4. Мети дії: *К слову йде і прислів'я* (Номис, с. 574; УНПП 1963, с. 13; ПП 1990, с. 303); *Ворон к добру не кряче* (Боров., с. 77; Пазяк, с. 340); *Що Бог дає, то все к луччому (Що не робиться, ік луччому коїться)* (Номис, с. 41; УНПП 1963, с. 338; ПП 1989, с. 292) та ін.

Найпоширеніші конструкції „прийменник *к* + іменник у дав. в.” – ФО із згрубілою конотацією: *іти (летіти) / ніти (полетіти) до чорта (к чорту, під три чорті, к бісу і т. ін.)* „зазнавати цілковитого провалу; пропадати, гинути” (СУ 4.1); *та ну його (її, їх) к бісу (к дияволу)* „вираження небажання мати справу з ким-, чим-небудь, негативного ставлення до когось, чогось”, *отуди к бісу* „вираження здивування, незадоволення, досади”, *ні к бісу (ні к чорту)* „дуже поганий, негодящий; зовсім, абсолютно”; *(іти) к бісовій (лихій, нечистій, чортовій) матері (мамі)* „підсилення висловлюваного; нанівець, дотла, неодмінно; для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, обурення, гніву і т. ін. з якогось приводу”; *(іти) к чортовому (сучому, лисому) батькові* „куди завгодно; підсилення висловленого”; *не годиться (не годен) ні к лихій годині* „зовсім, абсолютно; нікуди, ні для чого” (ФСУМ 1, 1993, с. 33–34, 350, 466, 504, 591); *к чортам собачим* „вираження незадоволення, бажання прогнати кого-небудь геть” (ФПМЛ, с. 516), *ні к чорту матері* „нікудишній, непотрібний” (Кірілкова 2013, с. 94); *к монахам* „уживається для вираження, незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення” (ФСУМ 1993, с. 504; Ужченко 1998, с. 114) тощо.

Конструкція „прийменник *к* + іменник у дав. в.” засвідчена в художніх творах спорадично, наприклад: *К Енею руки простягає* (Котл., с. 154); *Ще ж як руку притулив [він] к серцю ік свому* (Тичина III, с. 80); *К ночі все те стихло* (Коц. II, с. 193); *Увесь день були замуровані вікна, і к вечору мороз рогом поліз* (Васил. II, с. 143) тощо.

Застарілими є й певні прийменниково-відмінкові форми іменників у дав. в. Наприклад, конструкція „прийменник *по* + іменник у дав. в. мн.”, що позначає місце, на сьогодні є розмовно-просторічною. О. П. Безпалько вказував на цю прийменниково-відмінкову форму не тільки в пам’ятках XIV–XVIII ст., а й у літературних творах першої половини XIX ст. (*А по старымъ дорогамъ гостемъ поити, куда хочеть; І смерть люта, що нам тут вельми докучала, По болотам, очеретам, біжучи кричала* [28, с. 145]; *Сім літ, як по морям волочать* (Котл., с. 264); *По городам бур’янець і*

величенький (Кв.-Осн., с. 64); *Сула шумить, гуляє по степам* (Греб. I, с. 78) тощо), у говірках вона зберігається й дотепер. Діалектна ФО *розбіглись по гостям* „хто-небудь дурнуватий” (Ужченко 2005, с. 162) ілюструє цю конструкцію. Однак останнім часом навіть у різних говорах її замінила структура „*по* + іменник у місц. в.”: *пустити по жебріх (по жебръох)* „довести до бідування” (Онишкевич 1, с. 249); *Не шастай, як миш по пастках* (Зін., с. 263; Номис, с. 63; УНПП 1963, с. 515; Пазяк, с. 210); *Ще сі не вродит, а вже по людьох ходит* „ще діло не зроблене, а вже про нього вість чи сплітка пішла по людях” (ГРНП 1, с. 401); *Буде пан гаран по плечох гуляти* „грозили атамани лінивим панам” (ГРНП 1, с. 461); *По гостьох хата пуста* (ГРНП 1, с. 481); *Гріх по людьох ходит* (ГРНП 1, с. 644); *Як піде душа по руках, то ся чортови дістане* (ГРНП 2, с. 114) тощо.

До таких, які обмежили сферу вживання, належать і деякі інші прийменникові конструкції. У прийменниково-відмінкових сполученнях, до складу яких входить знах. в., на думку І. Р. Вихованця, відбуваються певні функціональні зрушення, викликані в них розвитком нових значень [51, с. 47]. Натомість застарілими є форми знах. в. іменників з прийменниками *за, через, про* тощо.

Структури „прийменник *за* + іменник у знах. в.” та „прийменник *через* + іменник у знах. в.” уживались для позначення часу, протягом якого відбувається дія. Перша засвідчена при дієсловах недоконаного виду. Як указав О. П. Безпалько, відома вона була ще старій українській мові: *...ждати имаєть намо от тыхо мяпуста за 3 льта* [28, с. 126]. Тепер таке слововживання зафіксоване в південно-західному наріччі, зокрема в лемківських говірках (*Лежали за єден день, а ночі їх винесли на цінтыр*) та творах західноукраїнських письменників, які ілюструють діалектне мовлення (*Та так ся мені вдячив за моє добро, що тебе за три роки годую* (Март., с. 183) тощо). У складі ФО такі структури засвідчено зрідка: *Не виповів би моєї біди і за три дни* (Фр. I, 1, с. 182; ПП 1991, с. 149).

У XIX ст. конструкція „прийменник *через* + іменник у знах. в.”, що позначає час, протягом якого відбувається дія, трапляється тільки у творах окремих письменників: *І через увесь отой день Галочка кріпко смутна була* (Кв.-Осн., с. 164). Таке слововживання засвідчене й у південно-західних говорах нашої мови: *Та я як заснула, то спала через ніч і не прокидалася до понеділишніх обідів* (Кримський, с. 186); *На випадок слабості котрого челядника або помічника... давали хворому або родині запомоги тижнево через увесь час його слабості* (Федьк. I, с. 152); *Через цілий день на гумні було тихо* (Стефаник, с. 104). У сучасній українській мові конструкція „прийменник *через* + іменник у знах. в.” з таким значенням не закріпилася.

Мета дії чи призначення предмета виражалася в старій українській мові за допомогою структури „прийменник *про* + іменник у знах. в.”; як зазначає О. П. Безпалько, такі словоформи вживалися необмежено: *Светлички три ти, четвертая на подруже, изба чорная про челядь* [28, с. 133]. Подібне слововживання в сучасній українській літературній мові збережене тільки в стійких одиницях *про всяк випадок, про запас* „передбачити можливу потребу” (СУ 4.1) та похідних прислів'ях (*Краще про всяк випадок, ніж „якби ж було знати”* (Міщенко, с. 494) тощо). В інших фразеологізмах місце конструкції заступає „прийменник *для* + іменник у род. в.”, а тому зараз у якості компонента паремій структура „прийменник *про* + іменник у знах. в.” сприймається як непродуктивна: *З того буде доброю лазиво про мухы* (ФСЛГ, с. 455); *Про одного жовніра війна буде* (Закр., с. 200; Фр. II, 1, с. 133; ПП 1991, с. 268); *Про одного козака війна буде* (Фр. II, 1, с. 281; ПП 1991, с. 264).

Причина дії передавалася в старій українській мові також конструкцією „прийменник *про* + іменник у знах. в.”: *И то емо Гудиму про молодость лѣт пробачили* [28, с. 140]. Така структура трапляється тепер тільки в західноукраїнських прислів'ях на зразок *Про еден палець не каліка* (ГРНП 2, с. 503).

У народно-розмовній мові, а відповідно й в українських діалектах, зокрема в південно-західних, поширеними є конструкції „прийменник

о (об) + іменник у місц. в.” „прийменник о (об) + іменник у знах. в” на позначення предмета, що становить об’єкт думки, розмов, а також зі значенням кількості предметів: *І обоє вони клопоталися об однім* – над поживою та наживою (П. М. II, с. 193); *сважилися о гроши, о два метри висше* і под. [23, с. 389]; *Стоїть хлоп о єдині нозі* (Верх., с. 164).

Конструкція „прийменник о + іменник у місц. в.” на означення об’єкта при дієсловах говоріння, думання, повідомлення, прохання, поширена в старій українській мові, ще вживалася І. П. Котляревським, Г. Ф. Квіткою-Основ’яненком, Т. Г. Шевченком та іншими письменниками: *О Петрі так думай...* (Котл., с. 108); *Еней по щастю без поміхи Вдавався в жарти, ігри, сміхи, А о Юноні і забув* (Котл., с. 175); *Прийди ж до неї за порадою об яким хочеш ділі – так так!* (Кв.-Осн., с. 246); *І благав би я о смерті* (Шевченко II, с. 267); *О горю чи о кращій долі В хатах малії і старії снять?* (Франко IV, с. 216). Однак у наші часи таке слововживання кваліфікується як архаїзм і витіснене в літературній мові конструкцією „прийменник про + іменник у знах. в.”: *Ми розмовляли про ніжні пахощі степів* (Янов., II, с. 151) тощо.

У літературній мові, на думку А. С. Колодяжного, форми з давнім прийменником о використовують виключно зі стилістичною метою [117, с. 492]. Наприклад, у мові новел О. Ю. Кобилянської конструкції „прийменник о (об) + іменник у знах. в” вживані для передачі місцевого колориту: *Здавалось, що сум прибував десь з далекої площини.., розходився важким зітханням по лісі і боровся з густим гіллям знов о вихід на простір; ...всі (дерева) виганялися вгору й благали о життя* (Кобил., с. 135).

У значенні часу конструкція „прийменник о + іменник у місц. в.” поширена у творах письменників XIX ст.: *Піду, тільки нехай об осені* (Кв.-Осн., с. 256); *О Петрі яюсь проти неділі сниться мені сон* (М. В. II, с. 19); *Об Миколі на ярмарку овечат купив* (П. М. II, с. 63); *О тій самій порі, коли Михайло дожидав своєї дівчини, закрадався Сава до Рахіри* (Кобил., с. 296).

Натомість неархаїчними залишаються поєднання:

1. „Прийменник *о (об)* + іменник у знах. в.” з вказівкою на межу якоїсь дії або на межу між двома предметами: *Рада було... коли зашумить садок, стемніє світ і загурчить дощ об землю* (М. В. П, с. 216); *Вони були сусіди з Орлихою, тин об тин* (М. В. І, с. 107) та ін.

2. „Прийменник *о (об)* + місц. в.” на означення годин: *Коли ми стояли, узявшись за руки, біля автобуса, а навколо нас волала, плакала та горлала під гармошку юрма проводжаючих і тих, хто від'їздив (це було о сьомій ранку), Бог послав нам таку прекрасну малиново-морквяну зірницю!* (Дрозд, с. 286) і под.

У фразеологічному корпусі української мови зафіксовано 67 ФО з прийменником *о (об)* (47,18% від загальної кількості відмінкових форм іменника з архаїчними прийменниками), серед яких засвідчено 26 ФО, де прийменник *о (об)* вживається з формою знах. в. одн. (25 ФО – 17,6%) іменника ч. р. (6 ФО – 4,22%), ж. р. (15 ФО – 10,56%), с. р. (4 ФО – 2,82%) та мн. (1 ФО – 0,7%), 41 ФО – з формою місц. в. одн. іменника ч. р. (17 ФО – 11,97%), ж. р. (16 ФО – 11,27%) та с. р. (3 ФО – 2,11%).

Семантика застарілого прийменника *о (об)* різноманітна. У складі ФО конструкція „прийменник *о (об)* + іменник у знах. в.” означає:

1. Об'єктні відношення. Уживається при означенні: а) предмета чиїх-небудь турбот, прохань, переживань і т. ін.: *Коли (Як) цвіте біб, тогді тяжко о хліб; а як (коли) мак, то не так* (Номис, с. 451; Н. ск. 1973, с. 29; Міщенко, с. 146, 255, 447); *Ріж правду в очі, а об решту не питай* (ПП 1991, с. 187); *Коби так о плаховину, як о дітину* (ГРНП 3, с. 660); *Не йдеться о наїдок, але о покушання* (УНПП 1963, с. 68; ПП 1989, с. 338); *До покрови думай о пашу для корови* (ПП 1989, с. 396); *Як би о голову йшло* (Номис, с. 254; ГРНП 1, с. 566); *Коби так о судину, як о дитину* (ГРНП 3, с. 246); *Кров буде волати до Бога о помсту* (Номис, с.340); *Коли ніп посвятив паску, то не стою о його ласку* (УНПП 1963, с. 226; ПП 1991, с. 303); *Глянь на вид (на лице), о здоров'я не питай* (Номис, с. 157; Чуб., с. 254; Фр. І, 1, с. 162; ПП 1990, с. 170); *Гніву ся не бою, о ласку не стою*

(Фр. I, 2, с. 347; ПП 1991, с. 72); *Хто не стоїть о гріш, той і шеляга не варт* (Номис, с. 441; ГРНП 1, с. 668); *Не треба Бога о дощ просити, буде він, як станем косити* (ГРНП 2, с. 66); *По святім Івані муха не гадає о пані* (ГРНП 2, с. 288); *Іде о горло* (ГРНП 2, с. 303); *Не ходить о наїдок, тільки о покушанє* (Номис, с. 532; ГРНП 2, с. 577); *Так стою о твою ласку (я так о то стою), як пес о п'яту ногу; Так дбає, як пес о п'яту ногу (п'ятінку)* (Ільк., с. 90; Номис, с. 243; Фр. I, 2, с. 529; Фр. III, 1, с. 179; Пазяк, с. 164);

б) предмета, з яким хто-, що-небудь стикається, зближується і т. ін. під час руху: *Чухай ся віл з волом, кінь з коньом, а свиня о тин, коли нема з ким* (ГРНП 3, с. 437); *грим'іти йєт г'іт:є о пудоу* „зчиняти шум” (Олійник 1, с. 20); *(на)біити йєк о старій дах* „безжально” (Олійник 1, с. 142).

2. Кількісні відношення. Таку конструкцію вжито при вказуванні на кількість або міру чого-небудь: *перерости (перевищати) о ціле небо (голову) [когось]* „незмірно переважати когось у чомусь (зазвичай про моральні та розумові якості людини)”: *На сей раз ми подамо поперед усього характеристику москвофільства першої половини ХІХ ст. словами самого ж таки москвофіла доктора Свєціцького, який, правда, інтелігенцією та етикою переріс одnodумців о ціле небо* (Ткач, с. 219); *Тож конклюдзія мого листа ось яка: Ви, стоячи на своїм ріднім ґрунті яко незвичайний самостійний талант, перевищате о цілу голову їх літературний напрям* (Кобр., с. 401).

Структура „прийменник о (об) + іменник у місц. в.” має дещо відмінну семантику. У складі стійких одиниць зафіксовано такі значення цього синтаксичного архаїзму:

1. Часові відношення. Уживається на позначення: а) приблизних часових меж певної дії: *о першім когуті* „коли співають перші півні” (Онишкевич 1, с. 364); *Бодай ти не знав о собі та о білому дні!* (Номис, с. 191); *На Юрія о цій порі* (...як рак свисне на оборі) (Номис, с. 262; УНПП 1963, с. 775; ПП 1989, с. 234, 391; Пазяк, с. 255);

б) відрізка часу, коли відбувається дія (переважно з назвами релігійних свят): *Об Миколі та й ніколи (О Николі та й ніколи)* (УНПП 1963, с. 775; ГРНП 2, с. 600; Пазяк, с. 255); *Заморозило ті о Петру* (ГРНП 2, с. 203).

2. Об'єктні відношення. Уживається на позначення: а) предмета, на який спрямована думка, який є об'єктом чийх-небудь почуттів, розмов (змісту, напрямку чийх-небудь думок) і т. ін.: *Судить, як сліпий о цвітах (Не сліпому о фарбах говорити)* (Висл., с. 337; Фр. III, 1, с. 186; Фр. III, 2, с. 52; ПП 1990, с. 183; Пазяк, с. 143); *О вовку помовка, а вовк і єсть (...а вовк і суне; ... за дверями) (О вовку говорять, а вовк тут же)* (Чуб., с. 240; Номис, с. 111; ПП 1989, с. 204; ФСЛГ, с. 458); *В пригоді – мисль о свободі* (Льк., с. 15; Закр., с. 151; Фр. II, 2, с. 588; Номис, с. 93, УНПП 1963, с. 155; ПП 1991, с. 165, 180); *Сядьмо на колоді, поговорім о пригоді* (Зін., с. 245; ГРНП 2, с. 375; ГРНП 3, с. 136; ПП 1989, с. 251; ПП 1990, с. 456); *О смерті гадай, а хліба шукай* (Висл., с. 314; ПП 1989, с. 313); *Я говорю о рибі, ти відповідаєш о раках* (Висл., с. 358; Фр. III, 1, с. 13; ПП 1989, с. 233; ПП 1991, с. 368); *Не думай о яйцях, думай перше о курці* (Комаров, с. 22; ПП 1989, с. 181); *Дід о хлібі, а баба о фіялках* (Номис, с. 572; Фр. I, 2, с. 579; УНПП 1963, 678; ПП 1990, 149; ПП 1991, с. 367); *Не відає Тересі о тім інтересі* „не розуміюся на тім” (ГРНП 1, с. 305); *Так би турки та татари о нашій землі знали!* (ГРНП 3, с. 301); *Я о гусях, а ти о качках* (Фр. I, 2, с. 492; ПП 1991, с. 368); *Я о цибулі, а він о часнику* (Номис, с. 572; Фр. III, 1, с. 291; ПП 1991, с. 368); *Баба о образах, а дід о гарбузах* (Фр. III, 2, с. 377; ПП 1990, с. 144); *Заспівай собі о липовім клинню та о білій березі!* (Номис, с. 577; УНПП 1963, с. 733; ПП 1991, с. 330); *Ми о возі, а він о козі* (Н. ск. 1964, с. 104; ПП 1991, с. 367); *Кожний о правді трубить, а не кожний ту правду любить* (Фр. II, 1, с. 23; ПП 1991, с. 182); *О біду не трудно* (Номис, с. 132); *Глянеш по Божому світі! Нічого (Ніхто) не знає о божім світі* (Номис, с. 56; ГРНП 2, с. 273); *Як зайде квочка о смерці, то наїсть ся корова в пастівниці* (ГРНП 2, с. 332); *О смерти гадай, а хліба*

шукай (ГРНП 3, с. 169); *Милость о голоді не сита* (Номис, с. 395; ГРНП 2, с. 527); *Перечити ся о вчорашнім дни* (ГРНП 2, с. 684); *Не стою нікому о ласку* (ГРНП 2, с. 450); *Люде о людьох говорять* (ГРНП 2, с. 491); *Ми о людех, а люде о нас говорять* (ГРНП 2, с. 491); *Як ми о людьох, так люде о нас говорять* (ГРНП 2, с. 494); *В добрі ся не знає и о біднім не гадає* (Номис, с. 104; ГРНП 2, с. 23); *Живий о живім гадає* (ГРНП 2, с. 139); *Добре діло все вінчається, а о злім ніхто і не вспоминає* (ПП 1990, с. 354); *О умерлім добре говори, а ні, то мовчи; О умерлім можна всю правду сказати* (ГРНП 3, с. 311); *Питав ся чорт баби: „Що люде о Бозі говорять?” – „Славлять, величають” – „А що о мені?” – „Якось вас дуже на зуби взяли”* (Номис, с. 46; ГРНП 3, с. 427);

б) предмета чиїх-небудь турбот, прохань, переживань і т. ін.: *В дорозі, в гостині пам'ятай о худобині; В дорозі пам'ятай о небозі* (Ільк., с. 11; Закр., с. 150; Фр. I, 2, с. 438; Фр. II, 1, с. 33–34; Номис, с. 199; УНП 1936, с. 452; УНПП 1963, с. 266; ПП 1989, с. 236; ПП 1991, с. 32; Міщенко, с. 330); *Коли сіно в стозі, то забудь о Бозі* (Номис, с. 42; Плав'юк, с. 305; Фр. III, 1, с. 100; ГРНП 3, с. 135; УНПП 1963, с. 215; ПП 1989, с. 106; ПП 1991, с. 297); *(Хто –) Коли (Як) тривога, тогди (то) до Бога, як по трівозі, забув о Бозі* (– горе тому) (Номис, с. 42; ГРНП 3, с. 293); *Війна і о Бозі забуває і пана не знає* (ГРНП 3, с. 527); *Не дбаю о звізди, коли мій місяць світить* (Фр. II, 1, с. 168; ПП 1989, с. 49); *При здоров'ю пам'ятай о безголов'ю* (Фр. II, 1, с. 177; ПП 1990, с. 172).

3. Означальні відношення. Уживається при вказуванні на постійну ознаку предмета, особи за їхнім кількісним або якісним виявом: *Хоч без зубів і о єднім оку, аби сього року* (Номис, с. 396).

Поряд з фразеологізмами з архаїчними прийменниками або застарілими значеннями в сучасній літературній мові поширені їхні варіанти, де в компонентах ФО граматичні форми не суперечать сучасній граматичній системі. Прикладом уживання варіантів стійких одиниць з оновленими формами компонентів є такі паремії: *Коли (Як) цвіте біб, тоді*

тяжко на хліб, а як мак, то не так (Ільк., с. 46; Плав'юк, с. 14; УНПП 1955, с. 97; УНПП 1963, с. 257; Н. ск. 1971, с. 29; ПП 1989, с. 113); *Гніву твого не боюся і без ласки обійдуся* (Плав'юк, с. 68; ПП 1991, с. 72); *Сядьмо на колоду, поговорім про погоду* (Міщенко, с. 511) тощо.

Отже, прийменники, як і відмінкові форми іменників, мають здатність виражати відношення до інших слів у реченні, а тому можуть сприяти збереженню архаїчних відмінкових форм змінюваних частин мови. У ході історичного розвитку прийменники зазнавали різних перетворень, як-от: зміна будови, обсягу значення, звуження сфери вживання. Окремі конструкції із застарілими прийменниками або нетиповими для сучасної мови значеннями продовжують функціювати в мові, зокрема в складі ФО. Уживання відмінкових форм з архаїчними прийменниками зумовлено здебільшого територіальним поширенням та особливостями паремій.

Висновки до Розділу 2

Специфіка використання граматичної архаїки в компонентному складі ФО полягає в тому, що застарілі форми не роблять абсолютно іншою структуру ФО, не обмежують її можливості до розвитку варіантності й змін у стилістичній сфері використання.

Наведений та проаналізований матеріал дає підстави стверджувати, що особливості іменникового формотворення демонструє розгалужена флексійна система, позначена наслідками активної взаємодії між давніми типами відмін іменників у процесі становлення словозмінних норм. Варіантність відмінкових закінчень іменників у формі однини і множини зумовлена передусім міжпарадигматичними взаємовпливами, дією граматичної аналогії, а також типовими для говірок фонетичними закономірностями.

Архаїчні іменникові форми, зафіксовані в складі стійких сполучень слів, здебільшого мають неоднотипне вираження. Результати дослідження

свідчать про те, що найчастотнішими в складі ФО є давні форми дав. в. одн. іменників ч. та с. р. з флексією *-ови (-еви)* – 96 ФО (23,37% від загальної кількості архаїчних форм одн.), форми род. в. одн. іменників ж. р колишніх *-ї-основ* на *-и* – 89 ФО (21,65%), форми наз. в. одн. іменників ж. р колишніх *-ї-основ* з нульовою флексією – 45 ФО (10,95%); форми наз. і знах. в. одн. іменників с. р. з флексією *-іє* – 27 ФО (6,57% від зафіксованих ФО з архаїчними формами одн.). Ці та інші граматичні архаїзми, уживаючись у складі стійких одиниць, ілюструють особливості певних говорів або ж виконують функцію одного із засобів мовностилістичної виразності.

Занепад однієї із числових парадигм іменників – категорії двоїни – зумовив формування чіткого протиставлення грамам однини і множини. У фразеологізмах флексії дуальних форм збережено насамперед у наз.–знах.–кличн. в. іменників ж. р. (17 ФО, або 26,98% у межах зафіксованих форм двоїни), тільки зрідка – давні форми род.–місц. в. дв. іменників с. р. (12 ФО, або 19,05%).

З-поміж архаїчних граматичних явищ множини переважають форми наз. в. мн. іменників *pluralia tantum* із флексією *-e* (84 ФО – 35% від загальної кількості форм мн.), місц. в. мн. з флексією *-ох (-ex)* (57 ФО – 23,75%) та род. в. мн. з флексією *-ий (< -ии)* іменників усіх родів та *pluralia tantum* (29 ФО – 12,08%).

У досліджуваних ФО, що мають у структурі відмінкові форми іменника з архаїчними прийменниками, найчастотнішими є форми „прийменник *к (ік, з)* + іменник у дав. в. одн.” (70 ФО, або 49,3% від загальної кількості одиниць з давніми прийменниками), рідше засвідчено конструкції „прийменник *о (об)* + іменник у місц. в. одн.” (36 ФО – 25,35%) та „прийменник *о (об)* + іменник у знах. в. одн.” (25 ФО – 17,61%). Крім того, на певних територіях донині функціують діалектні фразеологізми з прийменниково-відмінковими формами, які семантично відрізняються від сучасних літературних відповідників.

Застарілі граматичні форми іменника в структурі ФО підсилюють експресивність їхнього значення, збільшують стабільність лексико-граматичного складу. Вони сприяють стійкості порядку слів, оскільки останні ізольовані від сучасної граматичної системи.

РОЗДІЛ 3

ДАВНІ ПРИКМЕТНИКОВІ, ЗАЙМЕННИКОВІ ТА ЧИСЛІВНИКОВІ ФОРМИ ЯК СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Прикметник, займенник, числівник як іменні частини мови теж характеризуються здатністю зберігати архаїчні граматичні форми, які нерідко засвідчено й у фраземному складі (1555 ФО, або 64,5% від загальної кількості зафіксованих архаїчних утворень). Застарілі прикметникові форми у структурі ФО зумовлені переважно явищем граматичної аналогії до іменникових або займенникових словоформ. Свою специфіку має й займенник, відмінкові парадигми якого співвідносні з парадигмами іменників, прикметників і числівників. Словозмінна система числівника, зафіксована в українських стійких одиницях, позначена чималою кількістю відмінностей насамперед у фонетичному оформленні.

3.1 Застарілі прикметникові граматичні форми

У складі 504 ФО української мови зафіксовано архаїчні граматичні форми прикметника, що становить 20,9% від усіх іменних. Серед найбільш поширених – короткі, повні нестягнені форми, залишки давнього ступенювання прикметників. Спорадично в стійких одиницях діалектного походження зафіксовані окремі архаїчні відмінкові флексії прикметників.

3.1.1 Уживання нечленних прикметників в українських фразеологізмах

Прикметники сучасної української мови, як відомо, мають коротку, або нечленну (*повен, ясен, зелен, братів* тощо), та повну, або членну (*далекий, зелений, осінній, яскравий* тощо), форми. Історично нечленні

(іменні) прикметники є давнішими утвореннями, які первісно вживались у функції означення. Як зазначає С. П. Самійленко, структурно вони майже не відрізнялися від іменників, а у відмінковій системі повністю зберігали давні форми імен *-ǫ-*, *-jǫ-*основ (для ч. та с. р.) та *-ā-*, *-jā-*основ (для ж. р.) [213, с. 143]. З виникненням повних прикметників, як твердить дослідник, короткі форми втратили відмінювання й залишилися переважно для вираження присудка та присудкового означення [208, с. 27]. Із часом членні прикметники замінили короткі, зберігши тільки форми наз., знах., кличн. в., які обмежено вживаються в сучасній українській літературній мові.

Як указує Н. О. Крижанівська, зникнення коротких прикметників у живій мові почалося десь у XII–XIII ст., про що свідчить обмежене їхнє використання в пам'ятках цього часу. Ще рідше вживані короткі прикметники у формі непрямих відмінків в українських грамотах XIV–XV ст. Остаточне розмежування функцій нечленних і членних прикметників завершено приблизно в першій половині XIX ст., а залишки старого відмінювання й синтаксичного використання іменних прикметників збережено й до сьогодні в східнослов'янських мовах, що варто розцінювати як процес, ще досі не закінчений [122, с. 15].

У сучасній українській мові залишками іменних прикметників є насамперед форми наз., знах., кличн. в. одн. ч. р. якісних (вони побутують як варіантні до повних форм): *варт* (*вартий*), *винен* (*винний*), *годен* (*годний*), *готов* (*готовий*), *згоден* (*згодний*), *здоров* (*здоровий*), *ладен* (*ладний*), *ласкав* (*ласкавий*), *певен* (*певний*), *повен* (*повний*), *повинен* (*повинний*), *потрібен* (*потрібний*), *рад* (*радий*) [18, с. 222], деяких присвійних прикметників із суфіксами *-ів* (*-їв*), *-ин* (*-їн*) (*батьків*, *Сергіїв*, *сестрин*, *Маріїн* тощо) [122, с. 15], а також відносного прикметника *маків* (який функціонує поряд з повною формою *маковий*) [18, с. 222]. Причому в різних наукових джерелах зафіксована неоднакова кількість коротких нечленних форм прикметників, характерних для літературної мови: Ф. П. Медведєв називає 7 лексем [147, с. 159], С. П. Самійленко – 11 [211,

с. 282], І. Р. Вихованець визначає „надто нечисленну групу предикативних коротких прикметників на зразок *винен, ладен, певен, рад*” [52, с. 126].

Виразні рефлексії іменного відмінювання прикметників засвідчено в географічних назвах, прізвищах прикметникового походження та іменах по батькові ч. р. (*Київ, Харків, Лугова, Володине, Линьов, Павлов, Олексійович, Васильович, Степанович*) [122, с. 16]. Такі оніми й до сьогодні зберігають давню парадигму коротких прикметників, що в сучасній мові сприймається як іменникова.

Застарілі відмінкові форми нечленних прикметників з прийменниками зафіксовано й досі в прислівниках: *звільна, здавна, звисока, стиха, скоса, дочиста, догола* (від форм род. в.); *помалу, потиху* (від дав. в.); *заново, нарізно, наново, нашвидку* (від знах. в.); *нарівні, вповні* (від місц. в.) [208, с. 27].

Однак указані вище залишки колишніх прикметників, хоч і зберігають особливості давньої словозміни та формотворення, не належать до архаїчних, оскільки визнаються літературною мовою. Нашу ж увагу привертають такі релікти давньої граматичної системи, які мають обмежену сферу використання й уживають в основному з певною стилістичною метою, зокрема для створення емоційності та для стилізації під фольклорну мову.

Значну кількість архаїчних форм коротких прикметників зафіксовано в складі паремійного корпусу української мови. Усього виявлено 240 ФО, що становить 47,62% від загальної кількості архаїчних прикметникових форм. Переважну більшість коротких прикметників складають форми наз. в. (229 ФО – 95,42%), решта – форми знах. в. (11 ФО – 4,58%).

Увесь обсяг зібраного матеріалу можна згрупувати відповідно до семантичних особливостей прикметників, які віддзеркалюють давні нечленні форми. Більшість коротких прикметників, збережених у складі стійких сполучень слів, належить до розряду якісних, які утворюють кілька тематичних груп.

1. Фізичні якості людини та інших істот (72 ФО, що становить 30% від загальної кількості коротких прикметників): *Хто (як) скуп, той (то) не глуп (собі не глуп)* (Номис, с. 92, 232; ГРНП 3, с. 149; Грищенко, с. 177; Аркушин, с. 45; УНПП 1963, с. 425; ПП 1990, с. 371); *Буде той голоден, хто жнивами холодочку шукає* (Комаров, с. 48; УНПП 1955, с. 97; УНПП 1963, с. 254; ПП 1989, с. 102); *Жив, да горбат* (Зін., с. 224; Номис, с. 520; ПП 1990, с. 157); *Сирота і горбат, і череват, і много їсть* (Зін., с. 246; Номис, с. 474; УНПП 1963, с. 676; ПП 1990, с. 131); *Шти отця-матір, будеш довголітен на землі* (Номис, с. 416); *Взявся за гуж – не кажи, що не дуж* (Закр., с. 147; Чуб., с. 299; УНПП 1955, с. 266; П. М. І, с. 393; Кропивн. ІІ, с. 238; Н. ск. 1971, с. 91; ПП 1990, с. 409; Міщенко, с. 154, 484; Пазяк, с. 371); *Блажен муж – до церкви недуж, а до корчми – чимдуж* (Номис, с. 513; УНПП 1963, с. 502; ПП 1990, с. 443); *Ни красен пров'іднік вікладом, а живім прикладом* (Мацюк, с. 93; ФПМЛ, с. 348); *Що за холод, якщо козак молод* (УНПП 1955, с. 260; Н. ск. 1973, с. 34; ПП 1989, с. 70; ПП 1990, с. 164; ПП 1991, с. 265; Міщенко, с. 75; 422); *Мій мені мил: при мні єго не бий* (Номис, с. 421); *Тоді буде багат, коли пес рогат* (Висл., с. 342; ПП 1991, с. 222); *Враг силен, і горами трясе* (ГРНП 1, с. 380); *Хто жив, той сит* (Зін., с. 252; Номис, с. 193; ПП 1989, с. 307); *Бог хоч не скорен, та влучен* (Номис, с. 41); *Стар, як котюга, а бреше, як щеня* (Номис, с. 319; ПП 1990, с. 384); *Не умен до двадцять (двадцять), не жонат до тридцять (тридцять), не богат до сорок – кругом дурак* (Номис, с. 114, 279; ГРНП 3, с. 311; ПП 1990, с. 67).

2. Ознаки предметів за розміром, вагою й зовнішніми особливостями, що сприймаються органом зору (29 ФО, що становить 12,08% від зафіксованих одиниць у формі коротких прикметників): *Велик пень, та дурень* (Номис, с. 296; Беленькова, с. 8); *Кулик – невелик, а все-таки птиця* (Номис, с. 331; УНПП 1955, с. 284; Н. ск. 1971, с. 145; УПП 1984, с. 63; ПП 1989, с. 219; Міщенко, с. 388); *Чого козак гладок, того, що поїв та й набок* (Шиш.-Іл., с. 82; ПП 1989, с. 338; ПП 1991, с. 264); *Хоч гол, да (так)*

прав (Шиш.-Іл., с. 77; Номис, с. 31; УНП 1936, с. 122; УНПП 1963, с. 164; Н. ск. 1973, с. 105; ПП 1990, с. 43); *Лихий богат, єму лихо, собака кошлат* („з довгою розкуйовдженою шерстю”), *єму тихо* (Зін., с. 233; ПП 1990, с. 363); *Мужик багат – єму ж добро, собака кудлат – єму ж тепло* (Зін., с. 237; ПП 1991, с. 207); *Як єсть старий куст, так і двір не пуст, а як єсть старі люде, так і всього прибуде* (Грінч., с. 247; ПП 1990, с. 168); *Страшен рак, да гдєсь інде очі* (Зін., с. 245; Номис, с. 82, 212; ПП 1989, с. 235); *Ведмідь не вмивається, та товст* (Зін., с. 233; ПП 1989, с. 198); *Попадеш в суд – будеш худ* (Плав’юк, с. 155; УНПП 1955, с. 16; УНПП 1963, с. 134; ПП 1991, с. 250); *Сирота і горбат, і череват, і много їсть* (Зін., с. 246; Номис, с. 209; УНПП 1963, с. 676; ПП 1990, с. 131).

3. Психічні властивості, особливості характеру людини (10 ФО, або 4,17% від загальної кількості коротких форм): *Убогий чоловік на лихо не жаден* (Номис, с. 110; УНПП 1963, с. 20; Н. ск. 1973, с. 48; ПП 1991, с. 206); *Там забезпечується успіх жнив, де ніхто не лінив* (Міщенко, с. 316); *Не будь в гостях примітлив, будь дома привітлив* (ПП 1991, с. 36); *Сердит, а недуж (та не дуж)* (ГРНП 3, с. 113; ПП 1990, с. 365); *Хто (Як) скуп, той (то) не глуп (собі не глуп)* (Номис, с. 92, 232; ГРНП 3, с. 149; Грищенко, с. 177; Аркушин, с. 45; УНПП 1963, с. 425; ПП 1990, с. 371); *Хоч (буде) п’ян, аби (не будь) упрям* (Зін., с. 265; Номис, с. 514; ПП 1990, с. 435); *Дмитер – хитер: з’їв курку й сказав, що полетіла* (Зін., с. 221; Номис, с. 168; Беленькова, с. 24; УНПП 1963, с. 381; ПП 1990, с. 208; Міщенко, с. 591).

4. Ознаки предметів за смаковими якостями та властивостями (9 ФО – 3,75%): *Не будь ні гірок, ні солодок: будь гірок – проплюють, будь солодок – проглинуть (солодкого проглинуть, а гіркого проплюють)* (Зін., с. 262; Номис, с. 226; ПП 1989, с. 358); *Без штуки і борщ не смачен* (Номис, с. 539); *Медок солодок, а язичок дере* (Закр., с. 178; Номис, с. 506; ГРНП 2, с. 518; УНПП 1963, с. 368; ПП 1989, с. 362).

5. Ознаки предметів за фізичними властивостями, що сприймаються органами дотику, слуху, нюху (6 ФО, що становить 2,5% від зафіксованих

ФО з короткими формами прикметників): *Не рад би лях за **гаряч** камінь, та обіручки* (Номис, с. 258); *Їж, доки рот **свіж** (а як зів'яне, то ніхто (сова) не гляне; ... підеш ду гробу – зійси хворобу)* (Номис, с. 279; ПП 1989, с. 335; Мацюк, с. 50, 75; Міщенко, с. 542; Аркушин, с. 43); *Рад би його піймати, та **слизьок*** (Номис, с. 261); *Хто годен, той (... не голоден і ...) не **холоден*** (Номис, с. 329; ПП 1989, с. 306).

6. Інші ознаки та характеристики людини та інших істот (предметів) (52 ФО – 21,67% від загальної кількості коротких форм прикметників): *Поки **багат**, то всім і сват і брат, а як же нічого не стало, мов лизнем їх злизало* (Грінч., с. 307; ПП 1991, с. 222); *І Гнат не **винуват**, і Килина не винна, тільки хата винувата, що впустила на ніч Гната* (УНП 1936, с. 291; УНПП 1955, с. 167; ПП 1990, с. 62; Міщенко, с. 697); *Будь людям добрим угоден, будеш и Богу **надобен*** (Номис, с. 220); *потрібний (нужен, нужний, нада) як калоша по сухому „зовсім не (потрібний)”* (Ужченко 2013, с. 233); *Коли **люб**, гарний шлюб* (ПП 1990, с. 82); *Бог то Бог, та не будь ти і сам **плох*** (УНПП 1963, с. 216; Н. ск. 1973, с. 66; ПП 1991, с. 295; РУССВ, с. 48); *Хоч гол, так **прав*** (Шиш.-Іл., с. 77; Номис, с. 31; УНП 1936, с. 122; УНПП 1963, с. 164; Н. ск. 1971, с. 105; ПП 1990, с. 43); *Не **прав** ведмідь, що корову з'їв (...не права й корова, що в ліс пішла)* (УНП 1936, с. 420; УНПП 1955, с. 322; УНПП 1963, с. 144; Беленькова, с. 41; ПП 1989, с. 199; Міщенко, с. 456); *За морем телушка – полушка, та перевіз **труден*** (Шиш.-Іл., с. 24; ПП 1991, с. 380); *Хорош коровай, да порепався* (Зін., с. 253; Номис, с. 92, 232; УНПП 1963, с. 580; Беленькова, с. 8; ПП 1990, с. 83); ***Щаслив** чумак, коли воли добрії має, то і за підрад не гадає* (Номис, с. 204, 464; ПП 1991, с. 267).

Окреме місце займають нечленні прикметники – архаїзми-церковнослов'янізми, які використовують здебільшого з урочистою метою: *благословен, проклят, свят* [23, с. 190]: *Благословен той день і час, Коли прослалась килимами Земля, яку сходов Тарас Малими босими ногами* (Рильський І, 1983, с. 256); *Чоловік сей **проклят** від Бога і від людей*

(Загреб., с. 73); *Свят союз наш, народ непоборен повік, Нездоланна повік його сила левина* (Рильський П, 1984, с. 179).

Деякі старослов'янізми засвідчено й в українських прислів'ях та приказках (13 ФО, або 5,42%): *(Хто) терпен – (той) спасен* (Плав'юк, с. 329; Номис, с. 48; ГРНП 3, с. 271; УНПП 1963, с. 325; ПП 1991, с. 197); *Яко наг, яко благ, яко нема нічого* (Номис, с. 108); *Що яко наг, яко благ, то на це ніхто не зважає* (Гонч. П, с. 76; Пазяк, с. 286); *Блажен муж, що не йде на раду нечестивих; Блажен, іже і скоти милує; Я недостойн розв'язати ремені взуття його!* (Коваль 2001, с. 108, 116, 161); *Блажен, хто вірить* (СБ, с. 38); *Блажен муж, до школи (роботи) не дуж, до церкви слизько, до дівчат близько* (Номис, с. 390; УНПП 1963, с. 492; ПП 1990, с. 99) тощо.

Подекуди зафіксовано й короткі форми прикметників у формі вищого ступеня (3 ФО – 1,25%): *Що далі на світі, гіри біда настає: убогий чоловік зовсім помирає* (Номис, с. 71); *Сон мліш усього* (Номис, с. 498); *Як не чудний, а все чудніш бублика не буде* (Номис, с. 353).

На думку А. П. Грищенка, існує дві основні тенденції використання коротких прикметників: „функціонально спеціалізоване предикативне вживання в називному відмінку та okazіональне вживання із стилістичною метою в ролі означення з неповним виявом парадигми” [65, с. 63].

Як указано в історичних джерелах [213, с. 171; 208, с. 27], нечленні прикметники в спільнослов'янській мові вживалися в обох основних прикметникових функціях – атрибутивній і предикативній. Однак з виникненням повних прикметників функцію означення почали виконувати й членні прикметники, а в ролі іменної частини присудка продовжували використовуватися тільки нечленні прикметники. Тому не випадково залишки коротких прикметників у сучасній мові найчастіше виконують предикативну функцію, обмежено – функцію означення.

В українських пареміях, що за граматичною організацією еквівалентні різним типам речень, короткі прикметники виконують функцію іменної частини іменного складеного присудка: *Лихий богат, ему лихо, собака*

кошлат, єму тихо (Зін., с. 233; ПП 1990, с. 363); *Веселий подорожній доброго коня варт* (Міщенко, с. 330); *Кожний кулик у своєму болоті велик* (УНП 1936, с. 150; УНПП 1963, с. 173; ПП 1989, с. 219; Міщенко, с. 700); *Хома не винуват, та не можна його минувать* (УНПП 1963, с. 528; ПП 1991, с. 67); *Голова йак дуб, а розумом глуп* (Аркушин, с. 56); *Хто не годен, той голоден* (Міщенко, с. 639); *Хто годен, рятувати повинен* (Плав'юк, с. 290; ПП 1991, с. 85); *В зимовий холод усякий молод* (ПП 1989, с. 69; Міщенко, с. 24); *Кулик – невелик, а все-таки птиця* (Номис, с. 331; УНПП 1955, с. 284; Н. ск. 1971, с. 145; Міщенко, с. 388); *І цап своєму хвосту рад* (Міщенко, с. 383); *Медок солодок, а патока – й поготів (потім)* (Номис, с. 340; Міщенко, с. 450); *Голому розбій не страшен* (Номис, с. 105); *Сам хорош, а розуму ні грош* (ПП 1990, с. 333) та ін.

Субстантивуючись, короткі прикметники виконують функцію підмета. Це ілюструють такі приклади: *Не плакав би сліп, якби видів світ* (Плав'юк, с. 308; ГРНП 3, с. 154; ПП 1991, с. 195); *По мові безумен пізнає ся* (ГРНП 2, с. 543); *Стар любить сквар, а молод – холод; Терпен – спасен* (Номис, с. 167; ГРНП 3, с. 226, 271; УНПП 1963, с. 552; ПП 1990, с. 167); *Голоден – не годен, а ситий – сердитий* (Міщенко, с. 613); *Здоров пив, ніс утопив, хорошу дівчину полюбив* (Номис, с. 243; ПП 1990, с. 429) тощо. Зафіксовано 8 ФО, що становить 3,33% від загальної кількості коротких прикметників.

Частину коротких прикметників зафіксовано в ролі зв'язки в дієслівному складеному присудку. Ці форми зазвичай уживані з інфінітивом: *Хто надію стратит, той жити не варт* (ГРНП 2, с. 573); *Хто годен літом косити, той годен дівку у танці носити* (Фр. I, 2, с. 336; ПП 1989, с. 105; Міщенко, с. 274, 418); *Не годен попа наситити, як дірявого міха* (УНПП 1963, с. 222; ПП 1991, с. 304); *Він кожному ладен у ложці води втопити* (Закр., с. 9; ПП 1990, с. 184); *Хто рад обіцяти, той не має охоти дати* (Номис, с. 88; Плав'юк, с. 229; УНПП 1955, с. 181; УНПП 1963, с. 315; ПП 1991, с. 87); *Не рад чоловік грішити, та мусить* (Фр. I, 2, с. 462; Плав'юк, с. 83; ПП 1991, с. 314) та ін.

Про такі форми прикметників В. В. Виноградов писав: „Короткі форми прикметників, утративши відміну й закріпившись у позиції предиката, набувають відтінку часу. Вони перестають бути назвами, а стають предикативними характеристиками” [46, с. 402]. Крім того, автор „Граматичного вчення про слово” зараховує лексеми *готов, годен, рад, варт* тощо до лексико-граматичного класу категорії стану [46, с. 421].

Повністю втратив зв'язок з категорією прикметника нерідко вживаний у розмовній і в літературній мові різних жанрів короткий прикметник *повинен*, перейшовши до категорії стану: функцій, властивих прикметнику, він уже не виконує, а вживається тільки в ролі зв'язки. Це ілюструють й українські паремії: *Що (Хто) винен – оддати повинен* (Беленькова, с. 14; Фр. I, 1, с. 176; Плав'юк, с. 40; Номис, с. 208; Грищенко, с. 175; УНПП 1955, с. 271; Березовський, с. 20; УНПП 1963, с. 310; ПП 1991, с. 135); *Кожний курець повинен мати тютюн і кременець* (ПП 1990, с. 444); *Винен ци не винен, а терпіти повинен* (Фр. I, 1, с. 175; ПП 1991, с. 65); *Тесть не повинен втратити честь* (ПП 1990, с. 141); *Хто годен, рятувати повинен* (Плав'юк, с. 290; ПП 1991, с. 85) тощо.

Явище втрати прикметникових ознак стосується ще деяких лексем. Короткий прикметник *здоров* у складі ФО може вживатися в ролі означення (*Живи здоров та багатий!* (Зін., с. 265; Номис, с. 511; УНПП 1963, с. 696; ПП 1991, с. 321); *Скачи здоров!* (Номис, с. 308) тощо) і в ролі призв'язкового слова (*Коли Бог здоров та й ми попри нього* (Плав'юк, с. 137; ПП 1991, с. 322); *Львов не всякому здоров (...не кожному здоров)* (Ільк., с. 51; Номис, с. 16; Висл., с. 290; Плав'юк, с. 188; ГРНП 2, с. 498; ПП 1991, с. 281); *Поки чоловік здоров, то здоров'я не шанує* (ПП 1990, с. 172); *Хто здоров, той багатий, а хто недужий, той бідний* (Фр. II, 1, с. 176; ПП 1990, с. 172); *Хто здоров, ліків не потребує* (Номис, с. 160; Висл., с. 283; Фр. II, 1, с. 176; УНПП 1963, с. 541; ПП 1990, с. 172) та ін.).

Здебільшого ж лексема *здоров* поширена в мовній формулі вітання: *Бувай здоров, коли м' змолов (а як ще ні, то сиди в млині)!* (Закр., с. 145;

Висл., с. 235; Номис, с. 89, 227; УПП 1936, с. 501; Плав'юк, с. 204; ПП 1991, с. 319); *Бувай здоров, розуме, завтра будемо бачитися (побачимося аж завтра)!* (Плав'юк, с. 285; УНПП 1963, с. 498; ПП 1990, с. 323, 440); *Здоров, здоров, товаришу, що не вип'ю, тобі лишу!* (Фр. III, 1, с. 215; ПП 1991, с. 321); „*Здоров, дурню! де живеш?*” – „*Не знаю*” (Номис, с. 302); *Як багатий, так „здоров був!”, а як бідний – „бувай здоров!”* (Н. ск. 1973, с. 42); *Не до тебе п'ють – не кажи „здоров!”* (Н. ск. 1973, с. 152); *будь здоров* „дуже добре, вдало” (ФТБХ, с. 43) тощо.

У подібних мовних формулах *здоров* поєднується не з підметом-займенником *ти*, що впливає зі змісту („ти будь здоров”), а з формою кличн. в. (звертанням) і виражає не стільки ознаку того, до кого звернена мова, скільки експресивний жест того, хто говорить. Спорадично ця лексема зазнає субстантивациї.

Отже, лексема *здоров* у формулі вітання вже не виконує номінативної функції, утратила зв'язок з прикметником й перейшла до категорії вигука. В окремих ФО примітною є й зміна синтаксичної ролі слова *здоров* – виконує функцію додатка: *Коли не до тебе п'ють, то не кажи здоров!* (УНПП 1963, с. 355; Кропивн. I, с. 388; ПП 1990, с. 429; Пазяк, с. 375); *Не до тебе п'ють, не кажи здоров* „це не стосується того, про кого йдеться, до кого звертаються” (ФСУМ 2, с. 625; ФТБХ, с. 437).

У формулі заклику *будь готов* (*Рад не рад, а будь готов* (Номис, с. 586) тощо) теж простежено явище втрати окремих прикметникових ознак. Саме тому в таких цілісних зворотах-формулах короткі прикметники повними замінити не можна. Однак прикметник *готов*, як і *здоров*, ще не остаточно втратив зв'язок з категорією прикметника: він ще виконує функцію коротких прикметників – функцію іменної частини іменного складеного присудка або ж роль зв'язки. Наприклад, *Усяк готов, щоб погубить, та хто буде рятувати!* (Номис, с. 139; УНПП 1963, с. 17; ПП 1991, с. 85); *Готов хоть на страхопуда в просо* (ПП 1990, с. 46); *Готов, як козак до війни* (Фр. I, 2, с. 440; Пазяк, с. 219) та ін.

Якщо в народних піснях, художніх творах, особливо в поезії, короткі прикметники виконують переважно атрибутивну функцію (*Ой, не піде дрібен дощик без тучі, без грому* (Народна пісня); *Ти **молод** чоловік, ти ще не знаєш, що можуть зробити людські речі* (Кв.-Осн., с. 236); *Там тепер у волості роздають талан, твій чоловік набрав **повен** запіл* (Кропивн. III, с. 197); *Хмара вражая розстане, **Ясен, красен** день настане* (Рильський III, с. 61) тощо), то в складі українських фразеологізмів нечленні прикметники в цій ролі зафіксовано спорадично: *На **дробен** мак посік* (ГРНП 2, с. 68); *Сюди смик, туди смик – так і день **невелик** зник* (Міщенко, с. 269); *Дай, Боже, тобі **повен** живіт здоров'я, – щоб дихать тобі було тяжко (або: нікуди було дихать)!* (Номис, с. 192) тощо. Аtribuтивна роль характерна також для іменних якісних прикметників російської мови, засвідчених в окремих ФО: *откуда сыр-бор загорелся, средь бела дня, по белу свету, на босу ногу* тощо [267, с. 58]. Причини цього явища, на думку Н. О. Крижанівської, полягають в особливостях природи стійких одиниць. Як зазначає дослідниця, фразеологічні звороти – це готові, цілісні й нерозривні за своїм значенням та граматичною структурою мовні одиниці, які формувалися протягом довгого часу й мають у своєму складі застигли морфологічні форми слів і засоби їхнього сполучення [122, с. 17].

Оскільки прислів'я та приказки належать до фольклорних жанрів, то вживання нечленних прикметників зумовлене художньо-виражальною специфікою цих одиниць, подекуди слугує засобом створення рими, ритму [122, с. 19]: *Сюди ник, туди ник – та й день **невелик** (зник)* (Номис, с. 610; УНП 1936, с. 222; УНПП 1963, с. 400; Н. ск. 1973, с. 180; ПП 1989, с. 76; Міщенко, с. 269); *Львов не всякому **здоров** (...не кожному **здорів**)* (Ільк., с. 51; Номис, с. 16; Висл., с. 290; Плав'юк, с. 188; ГРНП 2, с. 498; ПП 1991, с. 281); *Хто (Як) скуп, той (то) не **глуп** (собі не **глуп**)* (Номис, с. 92, 232; ГРНП 3, с. 149; Грищенко, с. 177; Аркушин, с. 45; УНПП 1963, с. 425; ПП 1990, с. 371); *Бережи колосок (Зореш і посієш у строк) – урожай буде **висок*** (Міщенко, с. 292, 443); *Взявся за гуж – не кажи, що не **дуж*** (Закр.,

с. 147; Чуб., с. 299; УНПП 1955, с. 266; П. М. I, с. 393; Кропивн. II, с. 238; Н. ск. 1971, с. 91; ПП 1990, с. 409; Міщенко, с. 154, 484; Пазяк, с. 371) тощо. У художній літературі короткі прикметники здебільшого вживають з певною стилістичною метою: такі форми надають вислову урочистого, піднесеного настрою, стилізують мову під фольклорну [234, с. 324]: *Та світи ж ти їм дорогу, **ясен** місяць угорі* (Тичина II, с. 269); *Ой маю, маю, **зелен** розмаю...* (Рильський IV, с. 97). Стилістичну різницю між повною та короткою формами прикметників мовознавці бачать у тому, що „для короткої форми характерним є відтінок категоричності, для повної – відтінок пом’якшеного виразу” [48, с. 78].

У сучасній російській мові, на відміну від сучасної української, короткі форми активно використовують у текстах різних стилів [59, с. 230]. Граматична природа коротких форм прикметників визначає більшу експресію в порівнянні з повними стягненими формами, оскільки короткі форми називають не постійну, пасивну ознаку, а тимчасову, змінну.

Отже, короткі форми прикметників, порівняно з повними стягненими, мають вузьку сферу використання в літературній мові: їхні синтаксичні функції обмежені, фонетико-морфологічна відмінність від членних форм засвідчена тільки в наз.–знах.–кличн. в. одн. ч. р. У художній літературі їх використовують як один із засобів створення емоційності, стилізації мови під народнопісенну. Уживання коротких прикметників у складі стійких сполучень слів свідчить про те, що ці форми, фразеологізуючись, стають структурними компонентами ФО, які характеризуються відтворюваністю й, відповідно, здатністю консервувати застарілі атрибутивні морфологічні форми.

3.1.2 Повні нестягнені форми прикметників у складі фразеологічних одиниць

Однією з помітних граматичних ознак української мови є здатність повних прикметників існувати у двох різновидах – стягненій і нестягненій формах. Як уважає А. П. Грищенко, основним критерієм розмежування останніх є наявність односкладового (стягнені) чи двоскладового (нестягнені) закінчень. Це прикметникові форми наз., знах., кличн. в. одн. ж. і с. р. (*нов-а – нов-ая, нов-у – нов-ую, нов-е – нов-еє*); наз., знах., кличн. в. мн. (*нов-і – нов-ії*) [65, с. 15]. І. Р. Вихованець указує, що грамема кличн. в. має флексії, послідовно омонімічні з флексіями наз. в. [52, с. 133].

Уже в пам'ятках староукраїнської мови XI–XII ст., як зазначає С. П. Самійленко, засвідчено поодинокі випадки вживання стягнених форм; у грамотах, писаних українською мовою (XIV–XV ст.), стягнені форми поширені частіше (*черепине, памятне* і под.), а в XVII ст. вони переважають [208, с. 29]. Для сучасної української мови вживання стягнених форм наз., знах., кличн. в. одн. ж. і с. р. на зразок *добра, добру, добре*, наз., знах., кличн. в. мн. *добрі* є нормативним, хоч нестягнені варіанти зберігаються в художній літературі з метою стилізації під живу народну мову або для надання зображуваному піднесеного й урочистого відтінку: *А щедрая матусенька раділа у садку* (Тичина I, с. 27); *Ой і зійди, зійди Ти, зіронько вечірня, Ой вийди, вийди, Дівчинонько моя вірная!* (Народна пісня); *Я на гору круту крем'яную буду камінь важкий піднімать* (Л. Укр. I, с. 108); *Літа мої молодії марно пропадають* (Шевченко I, с. 162); *Свої люди – як чужії, ні з ким говорити* (Шевченко I, с. 294); *Сріблясті потоки із місяця ллються, Сріблясті звуки з-під лютні несуться* (Кримський, с. 237). *Хто зопинить наші горючії сльози?.. Хто обітре нам смажнії уста?..* (Кв.-Осн., с. 98) тощо.

Співіснування стягнених і нестягнених форм у морфологічній системі сучасної української літературної мови зумовлене передусім виражальними

потребами: нестягнені форми функціують, на думку А. П. Грищенка, як „поетизми, засоби творення стилістичних ефектів, орієнтованих на урочисто-піднесене мовлення, архаїзацію оповіді або ж надання їй фольклорного колориту” [242, с. 357].

Як стверджує І. В. Кононенко, уживання нестягнених форм прикметників у сучасному літературному мовленні стилістично обмежене, віддзеркалює „мовленнєву минувшину, національно забарвлену й оригінальну, самобутню” [118, с. 45]. На матеріалі пісенних текстів сучасних українських гуртів Л. М. Підкуймуха робить висновок про те, що нестягнені прикметники служать засобом передачі різних відтінків почуття, думки, ставлення до зображуваної дійсності, а тому поширені в ролі виразного словотвірно-морфологічного засобу експресивізації мови [189, с. 70], наприклад: *Я сиджу-тужу, слізеньки рахую, проклинаю долю-доленьку **лихую*** (Гурт „Тартак”).

Загалом нестягнені форми прикметників (чи займенників) характерні для народної творчості та української поезії XIX – початку XX ст.

Однак у деяких говорах української мови повні нестягнені форми вживаються досі без будь-якого стилістичного забарвлення на територіях поширення північного, подекуди південно-східного наріч. Їх описують Ф. Т. Жилко в говірках північно-західних районів Чернігівщини [85, с. 16], П. С. Лисенко в деяких говірках Олишівського району Чернігівської області та Ставищенського району на Київщині [132, с. 33; 134], Г. І. Їжакевич у говірках Броварського району Київської області [105, с.42], П. Д. Гладкий у говірці села Блискавиці на Київщині [57, с. 128], П. А. Могила в говірках середньої Черкащини [155, с. 37–38]. Нестягнені прикметники поширені й у деяких західноукраїнських говірках. Їх фіксує Я. О. Пура в говірках Крукеницького, Старосамбірського та Стрілківського районів [202, с. 63], Г. Ф. Шило в говірках західних районів Волині, Дрогобиччини та Львівщини (але тільки від прикметників с. р.) [265]. Нестягнені форми прикметників с. р., за спостереженнями І. А. Панькевича [184] та І. Г. Чередниченка [254, с. 57], побутують також і в закарпатському говорі.

Для повних нестягнених прикметників, збережених у складі ФО української мови (передусім у паремійному корпусі), характерна надзвичайно широка лексико-семантична палітра. Усього налічено 106 прикметників, зафіксованих у 244 ФО – 48,41% від загальної кількості архаїчних прикметникових утворень.

Найбільшу групу складають прикметники, що мають загальнооцінне значення. Усього виявлено 93 ФО, що становить 38,11% від загальної кількості одиниць із нестягненими формами прикметників. Серед них можна виокремити декілька підгруп:

1. Прикметники, в основі семантики яких – зорове сприйняття та їхня оцінка (усього зафіксовано 27 ФО, що становить 11,07%): *З Богом на биструю воду!* (Номис, с. 501; ГРНП 1, с. 124); *Положили Савку на голу лавку* (Номис, с. 522; УНПП 1963, с. 563; ПП 1990, с. 214); *Капуста головистая, чортова дівчина норовистая* (УНПП 1963, с. 619; ПП 1990, с. 34); *Короставоє порося дармо чесати* (ГРНП 2, с. 390); *Краснеє личко – серцю неспокій* (Ільк., с. 47; Закр., с. 174; Номис, с. 171, 395; Фр. II, 1, с. 304; УНПП 1955, с. 112; УНПП 1963, с. 568; ПП 1990, с. 234); *На крутеє дерево треба крутий клин* (Номис, с. 199; ПП 1989, с. 251); *Цур тобі, пек тобі, як запишався, що в нову свиту прибрався!* (Номис, с. 494); *Хвальби повнії торби, а в торбах нема нічого* (УНПП 1955, с. 172; УНПП 1963, с. 471; Беленькова, с. 44; ПП 1990, с. 398); *Понурая свинка глубей корень копає* (Номис, с. 334); *Сирая земля, та не мати моя* (УНПП 1963, с. 246; ПП 1989, с. 47; Міщенко, с. 409); *На сухеє дерево і вогонь пада* (Номис, с. 206; УНПП 1963, с. 449; ПП 1989, с. 121); *Нехай іде на ліса, на болота, на ницькії лози, на сухії очерети, на широкий лист!* (Номис, с. 161; ПП 1991, с. 332); *Лихо той ділає, що твердії горіхи на кінець складає* (Висл., с. 289; ПП 1989, с. 297); *Хоч око викоць, так темная ніч* (Зін., с. 253; ПП 1989, с. 78); *Не утнеш Каїн Абля, то тупая шабля* (Номис, с. 260); *Холодно, одягшись в одно, а хоч удвоє та обидва худоє, то все одно* (Манж., с. 162; ПП 1989, с. 69); *У kota шерсть хорошая, та рот проклятий; а в собаки хороший та шерсть поганая* (Номис, с. 608) тощо.

2. Прикметники, які позначають аналіз та оцінку дій чи результатів дій людини та інших істот (предметів) (зафіксовано 6 ФО – 2,46% від загальної кількості фразеологізмів з повними нестягненими прикметниками): *Дивная річ, що в хаті піч* (Зін., с. 220; Номис, с. 144; ПП 1989, с. 140); *Розбалакавсь, як п'яная свіня* (Грищенко, с. 172); *Сердитая баба – вовкові користь* (Закр., с. 204; ПП 1990, с. 148); *Упрямоє теля – вовку користь* (Зін., с. 250; ПП 1989, с. 159; ПП 1990, с. 398); *Шаленая муха вкусила за вухо* (Номис, 67, с. 180; УНПП 1963, с. 343; Н. ск. 1973, с. 172; ПП 1989, с. 229; ПП 1991, с. 73) тощо.

3. Прикметники, семантика яких ґрунтується на кількох джерелах сприйняття (зовнішні ознаки, риси характеру, поведінка, дії, результати дії та ін.). Усього 60 ФО з такими прикметниками, що становить 24,59%: *Ходить, як блудная вівця* (Ільк., с. 99; Закр., с. 215; Фр. I, 1, с. 200; Пазяк, с. 175); *Не так тії вороги, як добрії люди* (ПП 1991, с. 70); *Нехай та тривай – то недобрії люди* (Номис, с. 211; УНПП 1963, с. 458; ПП 1990, с. 426); *Жадная пташка своїм носком сита* (Зін., с. 224; ПП 1989, с. 211); *Собака злая і на владику лає* (Номис, с. 100; УНПП 1963, с. 1963; ПП 1989, с. 189); *Злая дружина зіпсує доброго сина* (Фр. II, 1, с. 53; ПП 1990, с. 87); *Хата чужая, як свекруха лихая* (Висл., с. 353; Ільк., с. 98; Закр., с. 214; Номис, с. 187; 428; ГРНП 3, с. 335; УНПП 1955, с. 52; Н. ск. 1973, с. 49; ПП 1989, с. 137; ПП 1991, с. 106; Пазяк, с. 18); *Не так (таков) бог, як лихії люди (люде)* (Зін., с. 235; Номис, с. 139; УНПП 1963, с. 365; ПП 1990, с. 364); *Любую сваху на воз сажати* (Номис, с. 397); *Капуста головистая, чортова дівчина норовистая* (УНПП 1963, с. 619; ПП 1990, с. 34); *Так в світі хитрая людина усюди в'ється, як хмелина, чи то кілок, чи то дубок, Аби було на кого виться* (Глібов, с. 178; Пазяк, с. 297); *Та дівка хорошая, котра заміж іде; Тоди дівка хорошая, коли заміж іде* (ПП 1990, с. 75); *Хорошая жона – як є ступа пиона* (ПП 1990, с. 91) та ін.

Більшість повних нестягнених форм прикметників уживані в переносному значенні, що зумовлено особливостями паремійних одиниць: *Старість – не великая радість* (Зін., с. 246; Номис, с. 166; Чуб., с. 295;

Фр. III, 1, с. 172; ПП 1990, с. 169); *Добрая тая рада, де щирая правда* (Номис, с. 119, 289; ПП 1991, с. 85); *Дорогая тая хатка, де родила мене матка* (ПП 1989, с. 134; Міщенко, с. 376); *Красная мова находить добрії слова* (Ільк., с. 47; Номис, с. 253, 564; ГРНП 2, с. 542; УНП 1936, с. 323; УНПП 1963, с. 330; ПП 1990, с. 294); *Моя душа кривая – усе приймас* (Номис, с. 238, 534; УНПП 1963, с. 431; ПП 1990, с. 254); *Ледачая хвала сама себе хвалить* (Номис, с. 51, 146; УНПП 1963, с. 471; ПП 1990, с. 395); *Лихая година настала: бувало, як кого б'ють, то и нас зовуть* (Номис, с. 126; УНПП 1963, с. 32; ПП 1990, с. 363); *Слова масній, а пироги – пісні* (Номис, с. 60; ГРНП 3, с. 159; УНПП 1955, с. 153; УНПП 1963, с. 364; ПП 1990, с. 298; Міщенко, с. 410, 602); *Паляниця – як пух, як дух, як милее щастя* (Номис, с. 540; Гурин, с. 135; УНПП 1963, с. 595; ПП 1989, с. 308; Міщенко, с. 167; Пазяк, с. 56); *За правее діло ставай сміло* (Березовський, с. 14; ПП 1991, с. 182); *Не годен того, же го земля святая на собі носить* (Ільк., с. 61; Номис, с. 163; Фр. I, 2, с. 366; ПП 1990, с. 417); *Дзінькую, паночку, за теплее слово, а я вже зиму перезимував* (Чуб., с. 275; УНПП 1963, с. 110; ПП 1991, с. 227); *Молодиця, як тихее літо* (Номис, с. 162, 378; УНП 1936, с. 176; УНПП 1955, с. 297; УНПП 1963, с. 567; Гурин, с. 117; Пазяк, с. 62); *Без солі, без хліба худая бесіда* (Ільк., с. 6; Шиш.-Іл., с. 9; Висл., с. 232; Плав'юк, с. 9; ГРНП 1, с. 58; ГРНП 3, с. 132; УНПП 1955, с. 44; ПП 1989, с. 309; 354); *Горе (лихо) моє чубатое: ніхто мене не сватає* (Грінч., с. 237; УНПП 1963, с. 639; ПП 1990, с. 75); *Щирая правда всюди куток найде* (Шиш.-Іл., с. 86; Номис, с. 130, 310; УНПП 1955, с. 67; УНПП 1963, с. 166; ПП 1991, с. 189); *Обое (гобое) рябое* „схожі між собою якимись рисами характеру, поведінкою і т. д.; однакові в чомусь” (Номис, с. 358; Беленькова, с. 13, 29; П. М. V, с. 235; УНПП 1963, с. 516; ПП 1991, с. 27; Пазяк, с. 307; СФУМ 2003, с. 455; ФТБХ, с. 358; Аркушин, с. 33, 109); *після дощика в четвер на сухую п'ятницю „ніколи”* (Ужченко 2013, с. 183).

Окрему семантичну групу повних нестягнених прикметників утворюють прикметники на позначення кольору (8 форм) – *білая, бурая (-іі)*,

зеленая, рудая (-ії), сірая (-ії), сизая, червонії, чорнії: *Тогди сироті великдень, як білая сорочка* (Зін., с. 248; Номис, с. 474; ПП 1990, с. 132); *Вночі всі коти бурії, а всі корови сірії* (Ільк., с. 12; Закр., с. 151; Номис, с. 154, 361; Фр. II, 1, с. 264; УНПП 1955, с. 274; ПП 1989, с. 77); *Не потрібна солов'ю золота клітка, краща йому зелена вітка* (ПП 1989, с. 223); *Рудий сам, руду взяв, рудий піп вінчав, народилася дитина – і в неї рудая чуприна* (УНПП 1963, с. 652; ПП 1990, с. 40); *Він співає таким басом, як рудії собаки часом* (Пазяк, с. 59); *Уже воно щось є: коли не вовк, то бурая (сірая) сука* (Номис, с. 356); *Мов сизая голубочка, село облетіла* (Шевченко II, с. 31; Пазяк, с. 340); *І червонії чоботи мулять* (Номис, с. 125); *Тогді мені губи лижи, коли чорнії* (Номис, с. 136) та ін.

Значення присвійності виражено в 15 нестягнених формах прикметників *баранії, бісовоє, Боговоє, Божая (-еє), дідчая, зятнеє (-ії), кінська, козацькеє, кошечая, людська, матчиная, мужицькая, мужня, панська (-еє), псая*. Однак у складі паремій ці прикметники переходять до розряду відносних: *Побили вовка баранії сльози* (Зін., с. 218, 242; Номис, с. 79, 207; УНПП 1963, с. 150; ПП 1989, с. 200); *Бог Боговоє, а біс бісовоє* (Номис, с. 151); *Доля луччя Божая, ніж матчиная* (Номис, с. 113); *Усе Божее, тільки гріхи наші* (Номис, с. 39); *Дідчая мати видала, щоб сова зайця імала* (Номис, с. 318); *Зятнеє пиво в п'яти вступило* (Зін., с. 226; ПП 1990, с. 140); *Прибулося теці зятнії діти колихати* (Номис, с. 240); *Не тягни чоловічої голови з грязі – самого утопить; а тягни кінську – самого витягне* (Номис, с. 233); *Не наше діло у ряжі стрибати, наше діло козацькеє конем з меренцем по степу гуляти* (Номис, с. 17, 75; УНПП 1963, с. 207; ПП 1991, с. 263); *Кошечая любов і меж тини* (Номис, с. 392); *Кривда людська боком вилазить* (Номис, с. 136); *На панську мудрость мужицькая хитрость* (Номис, с. 96); *Хоч мужичок з кулачок, таки мужня жона* (Зін., с. 252; Номис, с. 175, 405; ПП 1990, с. 101); *Панська ласка літом гріє, а на зіму кожуха треба старатися* (Номис, с. 94); *Панськеє кохання – гірке горювання* (Номис, с. 94); *Ліпше залізо у воді варити, ніж псую личину жену злу учити* (Номис, с. 403) тощо.

Інші семантичні групи репрезентовані незначною кількістю лексем (1–6). Це прикметники на позначення:

1. Розміру (*великая* (-оє), *високії*, *довгая* (-оє), *малая* (-ії), *маленькая*, *низькії*): *Имайся, рибко, малая й великая!* (Зін., с. 228; ПП 1989, с. 231); *Великоє* дерево поволи росте (ГРНП 1, с. 752); *Високії* пороги на наші ноги (Номис, с. 264); *Хай* журитьсья кобила, що *довгая* грива (Манж., с. 162; ПП 1989, с. 167); *Довгоє* волосся, а короткий розум (Югас., с. 53; ПП 1990, с. 324); *Тоді* мама біду знає, коли *малую* дитину має (Ільк., с. 93; Закр., с. 210; Номис, с. 176, 406; Висл., с. 342; УНП 1936, с. 355; ПП 1990, с. 112); *І малії* камінці роблять синці (Ільк., с. 40; Закр., с. 169; Номис, с. 142; Фр. II, 1, с. 239; УНПП 1955, с. 14; УНПП 1963, с. 599; ПП 1991, с. 53); *Велика* риба *маленькую* цілою ковтає (УНП 1936, с. 17; УНПП 1963, с. 100; ПП 1989, с. 230); *Нехай* іде на ліса, на болота, на *низькії* лози, на сухії очерети, на широкий лист! (Номис, с. 161; ПП 1991, с. 332).

2. Віку (*старая* (-иї), *молодії*): *Старая* собачка – панська брехачка (Зін., с. 217; Номис, с. 456; УНПП 1963, с. 170, ПП 1989, с. 196); *Розпустне* життя в молодости приносить хоробу на *старий* кості (Номис, с. 390); *Коли* молодий з старою оженитьсья, то так є, як би *молодії* неуки коні до старого воза застріг (Номис, с. 394).

3. Смаку (*піснії*, *сласная*): *Слова* маснії, а пироги – *піснії* (Номис, с. 60; ГРНП 3, с. 159; УНПП 1955, с. 153; УНПП 1963, с. 364; ПП 1990, с. 298; Міщенко, с. 410, 602); *Сласная* їда – животу біда (Номис, с. 240, 536; УНПП 1963, с. 584; ПП 1989, с. 340).

4. Запаху (*пахучеє*): *Пахучоє* то єсть якоєсь зілля! (Номис, с. 341).

5. Форми (*кривеє* (-оє), *прямеє*): *Рубайсья* дерево, *кривеє* (кривоє) і *правеє* (*прямеє*) (Зін., с. 244; Номис, с. 251, 560; УНПП 1963, с. 756; ПП 1989, с. 121; Пазяк, с. 271).

6. Родинних стосунків, належності предмета (*чужая* (-ії), *рідная*, *родимая*): *Хата чужая*, як свекруха лихая (Висл., с. 353; Ільк., с. 98; Закр., с. 214; Номис, с. 187; 428; ГРНП 3, с. 335; УНПП 1955, с. 52; Н. ск. 1973,

с. 49; ПП 1989, с. 137; ПП 1991, с. 106; Пазяк, с. 18); *Вліз в чужую солому та й шелестит* (Єсли влізеш в **чужую** солому – не шелести ж) (Номис, с. 432; ГРНП 3, с. 431); *Не літай, вороно, в чужії хорони* (Номис, с. 146; УНПП 1963, с. 355; Н. ск. 1971, с. 150; Беленькова, с. 10; ПП 1989, с. 216); *Ближча сорочка тілу, як рідная тітка* (Закр., с. 144; Номис, с. 434; ГРНП 3, с. 202; Гурин, с. 20; Пазяк, с. 29); *Кожушина латка – як рідная матка* (Номис, с. 218; Гурин, с. 95; ПП 1990, с. 45; Пазяк, с. 28); *Своя хата – родимая мати* (ПП 1989, с. 136; Міщенко, с. 408).

7. Часових ознак або тривалості (*вічная* (-еє), *зимнеє*, *літнеє*): *Пошли вам, Боже, на сім світі панство, а на тім світі вічнеє царство!* (Номис, с. 530); *Мачушине серце – що зимнеє сонце: воно хоч і світить, та не гріє і буйним вітром од його віє, а рідної матері серце – як літнеє сонце: хоч воно й хмарненьке, а все-таки від його тепленько* (ПП 1990, с. 114).

8. Матеріалу (*восковая*, *рогожовая*, *смольнії*, *хмельовая*): *Не допоможе, милий Боже, восковая свічка* (Номис, с. 273); *Горнець кітлови доганяє, а оба смольнії* (ГРНП 1, с. 599); *Опанча рогожовая – поясина хмельовая* (УНПП 1963, с. 203; ПП 1991, с. 265).

9. Ознаки за відношенням до простору (*правая*): *Ти його правая рука* (Номис, с. 423).

10. Ознаки за відношенням до місця (*базарная*): *Манька з базару (базарная)* „крикливий хто” (Міняйло, с. 229).

11. Ознаки за відношенням до виду, сорту, класу (*гороховая*, *гречаная*): *Не шень-пень, не гороховая каша (жартуючи, боронять честь свою або чужу)* (Номис, с. 331); *Умочив руку в гречаную муку* (Номис, с. 489; УНПП 1963, с. 369; ПП 1990, с. 269).

Деякі нестягнені форми прикметників зафіксовано у формі вищого чи найвищого ступенів порівняння: *Більшая* громада, як єдна баба (ГРНП 1, с. 652); *Ближчая* сорочка, неже фартух (Зін., с. 216; Номис, с. 189; Чуб., с. 258); *На чужій ниві все ліпшая пшениця*. (Номис, с. 233; ГРНП 3, с. 432;

Н. ск. 1973, с. 135); *Мудрішії тепер яйця, ніж кури* (Ільк., с. 54; ПП 1990, с. 329); *І смерть найгірша бiда* (Глібов, с. 198; Пазяк, с. 312).

Крім паремій та власне фразеологізмів, нестягнені форми прикметників засвідчені й у складі крилатих висловів: *Земле моя, Всеплодющая мати*; *Слово, чому ти не твердая криця?*; *Слово, моя ти єдина зброє, Ми не повинні загинуть обоє* (Л. Укр. I, с. 326, 373); *За землю Руськую, за рани Ігореві!* (Коваль 1975, с. 98; Ярещенко, с. 234); „*Стоїть гора високая*” (Глібов, с. 145). Т. Г. Шевченко неодноразово використовував такі прикметники в поезіях: *злії люди* „втілення темних сил реакції, національного поневолення, підступу, зради”; *Нехай верзуться їм кайдани*; *Радуйся, ниво неполитая! Я свою п'ю, а не кров людськую!*; *Даруй словам святую силу / Людськеє серце пробивать, / Людськії сльози проливать, / Щоб стала тихая печаль / На душу їх...*; *Та не однаково мені, / Як Україну злії люде / Присплять лукаві, і в огні / Її, окраденую, збудять... / Ох, не однаково мені; Оживуть степи, озера, і не верстовії, / А вольнії, широкії скрізь шляхи святії простеляться...* (Шевченко II, с. 257, 279, 356).

Нестягнені форми прикметників активно вживалися у висловах біблійного походження на зразок *взискующіє града* „ті, які праведно живуть”, *благую часть избрать* „вибрати собі щось краще, вигідніше, доцільніше”, *золотая сережка в свині на ніздрі – це жінка гарна, позбавлена розуму; всевидящее око* (Коваль 2001, с. 66, 115, 204, 243, 266, 272, 288), *святая святих* „найбільша святиня” (Коваль 1975, с. 251; Коваль 2001, с. 266); *тайнії Твої Святі чертоги* (ФБП, с. 26) тощо.

Часом деякі біблійні вислови, перекладені із церковнослов'янської мови українською, можуть розширювати семантику: наприклад, вислів *всевидящее око* з архаїчною формою прикметника зазвичай використовують як перифразу для називання Бога, Всевишнього: *І коли я часом гнівлю його всесильне, всеблагее, всевидящее око, так це зовсім не тому, що я в нього не вірую чи вірую в якогось іншого бога* (Довж. II, с. 37); *А ти, всевидящее око! Чи ти дивилося звисока? Та цур їм, тим царям*

поганим! (Довж. II, с. 104). Видозмінені варіанти цього біблеїзму *всевидюще* (*всевидяче, видюче* і т. ін.) *око* засвідчено вже з іншим (переносним) значенням „здатність все помічати, бачити, про все швидко дізнаватися, знати”: *Всевидюще око* двадцятирічного командира слідкувало за всіма розрахунками (Стельм. IV, с. 225); *Всевидяче око* його вже проникало в глибину шеренг, когось невтомно шукало (Гонч. III, с. 139).

Біблійний вислів *святая святых* (*святеє святых*) має значення „щось таємне, заповітне, недосяжне” (Коваль 2001, с. 69). Змінивши оформлення на *свята святых*, цей біблеїзм став позначати „місце, доступне, відкрите для небагатьох”: *Дніпрогесівська територія, ця свята святых, куди раніш без дозволу не міг ступити ніхто сторонній, тепер відкрита, без перепусток приймає групи поранених* (Гонч. I, с. 53).

Нестягнені форми прикметників часто субстантивуються (виявлено 18 ФО, або 7,38%, серед яких найчастотнішими є форми прикметників у наз. та знах. в. одн. с. р. – 14 ФО, або 5,74%), а тому в реченні виконують роль підмета або додатка: *Багатую взяти – буде нарікати* (УНПП 1963, с. 632; ПП 1990, с. 65); *Хто чинить хоч добреє, хоч злеє в перший раз, не буде такого, як першина* (Номис, с. 43); *Єдною ногою в гробі стоїть, а ще злоє творить* (Номис, с. 369; ГРНП 2, с. 612; Аркушин, с. 52); *На злеє не учи нікого: и сам догадаецця* (Зін., с. 265; Номис, с. 161; УНПП 1963, с. 339; ПП 1990, с. 317; 361); *Так що тільки кривавії не ллютьсья* (Номис, с. 140; УНПП 1963, с. 188; ПП 1991, с. 195); *Дай боже людськоє пожити, а із своїм легко* (ПП 1991, с. 103); *Приймай малеє за велике* (Зін., с. 263; Номис, с. 88, 225; Фр. II, 2, с. 590; УНПП 1963, с. 338); *Як мокроє горить, так не хутко робить, гадить* (Зін., с. 259; ПП 1989, с. 292); *Не лізь у чужоє, жебись не втратив своє* (Зін., с. 266; Номис, с. 188, 431; ПП 1991, с. 106); *В чім пани бракують, в тім (чім) убогії смакують* (Ільк., с. 17; Закр., с. 151; Номис, с. 26; УНПП 1963, с. 99; ПП 1991, с. 226, 241). Подекуди ці форми прикметників засвідчено в ролі іменної частини іменного складеного присудка: *Старії – як малії: хоч трохи дай, то поїдять, хоч багацько дай, то поїдять* (Номис, с. 167; ПП 1990, с. 167) тощо.

За нашими підрахунками, у складі ФО найвищу частотність виявляють нестягнені форми прикметників ж. р. (154 ФО, або 63,11%), засвідчені переважно в наз. в. одн. (125 ФО – 51,23%): *Коло бука великая мука* (Номис, с. 200, 456; ПП 1989, с. 122); *Довгая дорога, як собача пісня* (Пазяк, с. 96); *Якби (жеби) не губа, була би золотая шуба* (Ільк., с. 33; ГРНП 1, с. 675; ПП 1990, с. 242); *Де лихая жінка в хаті, там добра не сподіватись* (Номис, с. 279; УНПП 1963, с. 649; ПП 1990, с. 90); *В старецькім тілі та панська душа* (Номис, с. 229); *Кожушина латка – як рідная матка* (Номис, с. 218; Гурин, с. 95; ПП 1990, с. 45; Пазяк, с. 28) тощо; хоч окремі з них мають форму знах. в. (28 ФО – 11,48%), наприклад: *Коня бистрого зараз сідлай, дівчину молодую скоро сватай* (ПП 1990, с. 73); *Прибрався к святу в новую лату* (Номис, с. 496); *Той сам себе губить, що чужую жону любить* (УНПП 1955, с. 122; УНПП 1963, с. 294; ПП 1990, с. 97); *Найшло, як по воду святую* (Номис, с. 347); *Тоді мама біду знає, коли малую дитину має* (Ільк., с. 93; Закр., с. 210; Номис, с. 176, 406; Висл., с. 342; УНП 1936, с. 355; ПП 1990, с. 112) тощо.

Повні нестягнені форми прикметників с. р. значно рідше вживані в українських прислів'ях та приказках (52 ФО – 21,31% від загальної кількості зафіксованих нестягнених прикметників у складі ФО), наприклад: *Пошли вам, Боже, на сім світі панство, а на тім світі вічнеє царство!* (Номис, с. 530); *Нащо та й шаноба, як добреє слово* (Номис, с. 564); *За правее діло ставай сміло* (Березовський, с. 14; ПП 1991, с. 182); *Знає свиня – шановавши сонце святеє, образи святії і слухи ваші – що перець! Вона каже, що то гречка!* (Номис, с. 302); *Осе ж і я, що хорошеє ім'я* (Номис, с. 145; УНПП 1963, 132; ПП 1990, 393) та ін.

Крім того, у складі фразеологізмів виявлено форми нестягнених прикметників у наз. та знах. в. мн. (38 ФО – 15,57%), наприклад: *Красная мова находить добрії слова* (Ільк., с. 47; Номис, с. 253, 564; Фр. II, 2, с. 404; УНП 1936, с. 323; УНПП 1963, с. 330; ПП 1990, с. 294); *І малії камінці роблять синці* (Ільк., с. 40; Закр., с. 169; Номис, с. 142; Фр. II, 1, с. 239;

УНПП 1955, с. 14; УНПП 1963, с. 599; ПП 1991, с. 53); *Витий до дна: на дні молодії дні* (УНПП 1963, с. 696; ПП 1991, с. 319) тощо.

Отже, повні нестягнені форми прикметників ж. і с. р. в наз., знах., кличн. в. одн. і мн., зафіксовані в складі фразеологізмів, різноманітні за своєю семантикою, граматичними особливостями та стилістичними функціями. Уживання цих атрибутивних форм обмежено сферою народної творчості та поезії. Частина застарілих нестягнених прикметників звичайно засвідчено в сучасних фразеологізмах відповідно до традицій церковнослов'янської мови, оскільки ці одиниці мають біблійне походження.

3.1.3 Використання давніх компаративних та відмінкових форм прикметників у стійких сполученнях слів

Сучасні українські форми ступенів порівняння прикметників – це органічні рефлекси давніх форм. Однак деякі застарілі способи творення вищого ступеня порівняння прикметників, що вийшли з ужитку, поширені в складі ФО української мови.

Як стверджує С. П. Самійленко, успадкований українською мовою давньоукраїнський суфікс *-биш-* тривалий час зберігав трифонемну структуру [213, с. 181]. Це підтверджують не тільки дані пам'яток XIV–XV ст. (*мил'бйиший, тверд'бишишь* [213, с. 181]), а й творів XVII–XVIII ст.: *мудр'бишиши* (П. Беринда), *завзятійиший, сильнійиша* (Котл., с. 197).

Невипадково в складі українських паремійних одиниць зі збірників XX ст. збережено застарілі формотворчі прикметникові суфікси: *Нема меча острійшого понад хлопа сильнійшого* (Плав'юк, с. 199; УНПП 1955, с. 205; ПП 1991, с. 271); *Нема в світі цвіту милішого цвітнійшого над маківочки, нема ж і роду ріднійшого над матіночки* (Номис, с. 180; УНПП 1963, с. 662; Н. ск. 1971, с. 117; ПП 1990, с. 110); *Милійша душка, ніж телушка* (Номис, с. 314); *Не диво пиво: дивнійші люде, що его п'ють* (Номис, с. 331);

Дай Боже, щоби дужі були дужі́йші (ГРНП 2, с. 77); *Тверда руська зима, а ще тверді́ша руська воля* (ГРНП 2, с. 243); *Що красні́ше, то смачні́ше; що старе, то гідноє* (ГРНП 2, с. 409); *Тепер розумні́ші яйця від курей* (ГРНП 3, с. 58); *Дивний той світ, а ще дивні́ші люди* (ГРНП 3, с. 94); *На чужій ниві все ладні́ша тиениця* (ГРНП 3, с. 432); *Мудрі́ше яйце від курки* (ГРНП 3, с. 480); *Кожному своя хата тепл'і́ша* (Аркушин, с. 25). Зафіксовано 14 ФО, або 2,78% від загальної кількості ФО з архаїчними прикметниковими формами.

Для ступенів порівняння прикметників характерним є явище суплетивізму (суплеції) – наявність форм, утворених від різних коренів [242, с. 665]. На думку М. Д. Павлюка, суплетивне творення компаратива в слов'янських мовах є архаїчним, залишковим і стосується невеликої групи прикметників, спільних майже для всіх слов'янських мов [181, с. 90]: *великий – більший, поганий – гірший, добрий – ліпший*. Це явище репрезентовано в деяких пареміях прикметником *ліпший*: *Хто перший, той лєпший* (Номис, с. 405).

Фонетичний варіант компаратива *ліпший* засвідчено в складі українських прислів'їв на кшталт *Наймися, наймитку, в мене, а я у попа – для луччо́ї харчі* (Н. ск. 1973, с. 63); *Луччий приклад, ніж наука* (Н. ск. 1973, с. 93); *Доля луччая Божая, ніж матчиная* (Номис, с. 113); *Сяка-така пісенька лучча, ніж сварка* (Закр., с. 208; ПП 1991, с. 48); *Що Бог дає, то все к луччому* (*Що не робиться, ік луччому коїться*) (Номис с. 41; УНПП 1963, с. 338; ПП 1989, с. 292); *Хто дужчий, той і луччий* (Н. ск. 1973, с. 155); *Луччі пошли до луччих, а ми до твоєї милости* (Номис, с. 360) тощо.

Територіальні діалекти засвідчують ще деякі застарілі ад'єктивні словоформи. Наприклад, для окремих говорів південно-західного наріччя характерний депалаталізований кінцевий приголосний основи в прикметниках м'якої групи (*сі́ний, осі́нний, да́вний*) відповідно до палаталізованого в говорах південно-східного і північного наріч, як і в

літературній мові (*сін'їй*) [90, с. 9]. Це явище ілюструють ФО буковинського та наддністрянського говорів: *Хліб жітний, алі пожітний* (СБГ, с. 116); *бідний аж сїний* „збідований, убогий” (НРС, с. 53). Усього зафіксовано 4 ФО, що становить 0,79% від загальної кількості ФО з архаїчними прикметниковими формами.

У північному наріччі, а також у деяких групах говірок південно-східного наріччя відомі форми прикметників, де твердий різновид відмінювання заступився м'яким (*гáрн'їй, біл'їй, весéл'їй, чóрн'їй, на гáрн'їх*): *Дай, Боже, панувать – на золотїх креслах сідать* (Номис, с. 84).

Для західноволинських говірок волинського говору і деяких говірок, розташованих на Івано-Франківщині, у род. та ор. в. одн. прикметників ж. р. характерне закінчення *-eji, -eju*, що пояснюється впливом індукції до займенникових форм (*мо^уло^удéїї, мо^уло^удéїу, старéїї, старéїу, дóбреї, нóвеї*) [90, с. 10]. Це явище ілюструють і паремії північного й південно-західного наріч: *Хто ни убсіється ду Покрови, той не варт стареї курови* (Аркушин, с. 23); *Маємо сі з ласки божеї і з вашого стараня* (ГРНП 2, с. 513). Виявлено 2 ФО – 0,4%.

Отже, у складі ФО переважно діалектного походження засвідчено окремі архаїчні форми, залишки давнього ступенювання прикметників української мови; їхнє поширення пояснюється або різними фонетичними причинами, або наслідками граматичної аналогії до словозміни інших лексико-граматичних класів слів.

3.2 Особливості функціонування архаїчних займенникових форм

Серед відмінюваних слів займенники складають невеликий за кількістю, здавна сформований, часто вживаний, самостійний лексико-граматичний розряд слів. Від інших частин мови займенник чітко відрізняється семантикою (здатністю вказувати, узагальнювати поняття), сферою вживання, способом позначення предметів, явищ, процесів об'єктивної дійсності [210, с. 16].

Використовуючи традиційні погляди на займенники, у процесі аналізу словоформ в українській мові основний акцент зроблено на залишках застарілої словозміни та формотворення різних розрядів цієї іменної частини мови.

Семантичні, функційні та граматичні особливості займенників настільки взаємопов'язані, що без аналізу їхнього морфологічного складу не можна пояснити й ті архаїчні граматичні форми, які спорадично поширені в українській мові. У результаті проведеного дослідження виявлено 752 ФО з архаїчними формами займенника, що становить 31,19% від загальної кількості зафіксованих архаїчних форм.

Як засвідчено в різних виданнях з історичної граматики [23, с. 151; 213, с. 152], більшість відмінкових форм особових займенників у сучасній українській мові є фонетичними відповідниками староукраїнських форм.

Привертають увагу особливості словозміни особових та зворотного займенників, застарілі відмінкові форми яких донині вживаються в складі окремих діалектів.

Уже в пам'ятках XIV ст., як зазначає С. П. Самійленко, звичайною була форма особового займенника *я*, а *язь* та *азь* вживали зрідка. *Язь* використовували здебільшого в традиційних виразах, зачинах дарчих грамот. *Азь* – мовний атрибут текстів зі значною кількістю старослов'янізмів, у сталих виразах, документах, пов'язаних з діяльністю духовних осіб [213, с. 152–153]. У ФО збережено давній особовий займенник *аз*: *есъм аз* „вказування мовця на свою особу”; *Аз п'ю квас, а де побачу пиво, не пройду мимо* (Ярещенко, с. 92). Усього зафіксовано 3 ФО, що становить 0,4% від загальної кількості фразеологізмів з архаїчними формами займенника.

Деякі ФО зберігають енклітичну форму *ня* особового займенника, яка виражає значення род. в. одн. (1 ФО – 0,13%): *Не іл лес зо мною сьвячене яйце – не маш до ня моци* (ФСЛГ, с. 457); дав. в. одн. (1 ФО – 0,13%): *Така хвора: болить ня, а на свадьбу кортить ня* (Н. ск. 1964, с. 135; ПП 1990,

с. 174); знах. в. одн. (3 ФО – 0,4%): *Хто за ня бреше, ний сой язык одкусит* (ФСЛГ, с. 461).

Важливою структурною зміною в історії форм дав. в. одн. особових та зворотного займенників є звуження, поступове зникнення односкладових форм *ми, ти, си*, наприклад: *даї (купі, зварі, прине"сі) ми; іа ти напішу (прочитаїу, скажу), вона ти поможе" (скаже", куне")*; *воз'мі (купі, зварі) си* та ін. Такі енклітичні форми часто зафіксовано в києво-руських та староукраїнських пам'ятках, пор.: *Грамоть ти, кнже, не посоужати* (Срезн., с. 1066), *си* (ССУМ II, с. 331), *тб* (ССУМ II, с. 453), *учини ми право с каменьчаны* (ССУМ II, с. 557).

Утрата енклітичних форм дав. в. одн. особових та зворотного займенників, як зазначає С. П. Бевзенко, сталася не одночасно: спочатку виходить з ужитку форма *си*, з XV ст. починає обмежено вживатися форма *ти*, а із XVI ст. й форма *ми*. Однак найраніше ці форми зникають з пам'яток південно-східного та північного походження [23, с. 153].

У південно-західних говорах форми *ми, ти, си* й досі зберігаються як архаїзми, чим підтверджено їхнє активне вживання в складі бойківських, лемківських та наддністрянських стійких одиниць: *середня ми гадка* „мені байдуже” (Онишкевич 1, с. 94); *за віхоть ми нічого не дав* „нічого не дав мені” (Онишкевич 2, с. 134); *давби-м ти трам, та не маю сам* „дав би тобі усе, та не маю сам” (Онишкевич 2, с. 298); *вести си широка* „жити понад реальні доходи” (Онишкевич 1, с. 211); *освітити си гори* „згоріти” (Онишкевич 2, с. 25); *Стіно, дай ми здравя, а ти, щербалю, взни ня в риц* (ФСЛГ, с. 460); *світ си зав'язати* „вийти заміж” (Верхр., с. 124); *запиши си на чолі* „добре запам'ятай” (НРС, с. 275).

Значна кількість українських прислів'їв та приказок другої половини XIX ст. також зберігає енклітичні форми. 93 ФО (або 12,37%) містять форму дав. в. одн. займенника першої особи: *Коли ми тяжко на одно плече, то переложу на друге* (Югас., с. 57; ПП 1990, с. 259); *Став ми костев в горлі, сіллю в оці, хріном у носі* (Ільк., с. 88; Закр., с. 206; Пазяк, с. 231); *Аж у горло*

ми зазирають (Фр. I, 2, с. 422; ПП 1990, с. 256); *Став ми кісткою в горлі* (Фр. III, 1, с. 173; ПП 1990, с. 256); *Сидить ми отут у кишках та печінках* (Фр. II, 1, с. 255; ПП 1990, с. 256); *Ще ми стане духа до тебе* (ГРНП 2, с. 107); *Агу, якось ми легше на душі стало!* (ГРНП 2, с. 108); *Важит ми на житє* (ГРНП 2, с. 156); *Мало ми ті на єден палець* (ГРНП 2, с. 502); *Тогди ми губи лижи, коли чорні* (ГРНП 1, с. 675); *Не досить ми свої гризоти, ще й чужа біда на мене насідає* (ГРНП 1, с. 634); *Доки ми Бог жити подовжжит „до смерти”* (ГРНП 1, с. 123); *Вже ми комітьов стає „остогидло мені, не можу стерпіти”* (ГРНП 1, с. 596); форма дав. в. одн. займенника другої особи засвідчена в 20 ФО (2,66%): *І волос ти з голови не спаде* (Фр. I, 2, с. 254; ПП 1990, 226); *За твоє добро кулак ти в ребро!* (Фр. II, 1, с. 16; ПП 1990, с. 356); *Такої ти ганьби нароблю, що сі в десятьох водах не вмиєш* (Фр. I, 2, с. 348; ПП 1991, с. 72); *Мало ти битої дороги?* (ГРНП 2, с. 52); *Заплатю ти ще й з надатком* (ГРНП 2, с. 205); *Кладу ти то на серце* (ГРНП 2, с. 355); *Посієш коли треба, вродить ти до неба* (ПП 1989, с. 97); *Співай собі і грай, доню, я ти не бороню* (ПП 1990, с. 126). Застаріла форма дав. в. одн. зворотного займенника зафіксована в складі 27 ФО (3,59%): *Як си постелиш, так ся й висиш* (Плав'юк, с. 318; ПП 1990, с. 459); *Змію си пригрів за пазухою* (Фр. III, 2, с. 445; ПП 1989, с. 225); *Роблю, аж си рук не чую* (Фр. III, 1, с. 23; ПП 1989, с. 287); *Він мя має за байбарзо, а я си байдуже „він мене легковажить”* (ГРНП 1, с. 48); *Зачепи си біду, то з нев не дійдеш ладу* (ГРНП 1, с. 82); *Виберіт ми очи, ци можу си пригадати* (ГРНП 1, с. 227); *Корови не здою, бо хвоста си бою* (Н. ск. 1976, с. 59; ПП 1989, с. 157).

Як елементи архаїчної займенникової парадигми сприймаються й пізніші контаміновані форми дав. в. одн. особових та зворотного займенників (*мі, ті, сі*), які неоднаково поширені у фразеологічному фонді української мови: *мі* – 17 ФО (2,26%): *В'яжіт мі, січіт мі, за пліт не мечіт мі* (Фр. I, 2, с. 302; ПП 1991, с. 55); *Тримайте (Держіт) мі два, бо єдному ніщо* (Фр. I, 2, с. 531, 543; ПП 1991, с. 87); *Так мі сі настрашив, аж мі кров*

застила в жилах (Н. ск. 1964, с. 148; Пазяк, с. 213); лемк. *што мі ся налэжит, най тóто в рóві полéжит* (ФСЛГ, с. 102); як *мі* на долони волóси виростуть „ніколи” (ФСЛГ, с. 101); *ті* – 3 ФО (0,4%): *Пуста ті сі бесіда ймила* „почав говорити не до річи, непотрібне” (ГРНП 1, с. 58); *Так ті треба, як псові п'яту лапу* (Н. ск. 1964, с. 263; Пазяк, с. 107); *сі* – 36 ФО (4,79%): *Такої ти ганьби нароблю, що сі в десятьох водах не вмєєш* (Фр. I, 2, с. 348; ПП 1991, с. 72); *Ото сі добрали, як коні до масти* (Фр. II, 1, с. 6; Пазяк, с. 165); *Аж єм сі за голову вхопив* (ГРНП 1, с. 543) тощо.

Сучасна українська мова в знах. в. одн. особових та зворотного займенників має форми *мене, тебе, себе*, що витворилися, на думку С. П. Самійленка та С. П. Бевзенка, під впливом форм род. в. одн. [23, с. 153; 212, с. 159]. Архаїчні форми *мя, тя, ся* до XVI–XVII ст. були властиві не тільки книжній українській мові, а й усім її говорам. Переважно в південно-західних діалектах поширено й фонетично змінені варіанти цих форм (*ня, нє, ні, тє, ті* та ін.)

У діалектних пареміях та ФО і донині збережено архаїчні форми знах. в. особових та зворотного займенників: *мя* – 8 ФО (1,06%): *Він мя має за байбарзо, а я си байдуже* „він мене легковажить” (ГРНП 1, с. 48); *За паршиву вівцю мя мають* „гордують мною” (ГРНП 1, с. 282); *Так ми допик, що мя аж по души дре* (ГРНП 2, с. 44); *Най мя зараз на дошку положать* (ГРНП 2, с. 63); *Змилив мя з правої дороги* (ГРНП 2, с. 264); *Ані мя мерзни, ані мя лижи* (ГРНП 2, с. 522); *Так ми на серці тяжко, якби мя млиновим каменем привалив* (Фр. III, 1, с. 231; ПП 1990, с. 251); *тя (ті, тє)* – 71 ФО (9,44%): *Не грай, кітка, з медведем, бо тя задавить* (Ільк., с. 61; Фр. II, 1, с. 267; УНПП 1963, с. 106; ПП 1989, с. 185); *Не вір псові, бо тя вкусить* (Висл., с. 303; Фр. I, 2, с. 225; Н. ск. 1964, с. 94; ПП 1989, с. 192); *Так тебе люблю, що як ті не виджу, то вдень спати не можу* (Фр. II, 2, с. 363; УНПП 1961, с. 143; УНПП 1963, с. 626; ПП 1990, с. 58); *Втікай (Біжи), куди ті ноги несуть* (Фр. I, 2, с. 287; ПП 1990, с. 270, 281); *Хто би тє ни знав, то би за теби трейцар дав* (ГРНП 2, с. 274); бойк. *кордюк би тя сточив!* „а щоб

ти луснув, щез, провалився!” (Онишкевич 2, с. 256); лемк. *Не сьмій ся з чуждой біди, бо твоя **тя** не оmine* (ФСЛГ, с. 458); *си (сі) – 4 ФО (0,53%): вести **си** зширока* „жити понад реальні доходи” (Онишкевич 1, с. 211); *Маємо **сі** з ласки божєї і з вашого стараня* (ГРНП 2, с. 513) та ін.

Форма знах. в. одн. *ся* зворотного займенника вже в давньоукраїнській мові вживалась у двох функціях: як зворотний займенник і як афікс форм стану. У самостійному вжитку ця форма зникла. Виняток становлять фразеологізми: *як **ся** маєш?* „усталена форма запитування про здоров’я і життя при звертанні до кого-небудь; як здоров’я, життя, справи і т. ін.” (ФСУМ 1993, с. 458), *як **ся** можеш?* „усталена форма шанобливого запитування про самопочуття” (ФСУМ 1993, с. 501), які активно використовують українські письменники: *Здоров, Еоле, пане-свату! Ой, як **ся** маєш, як живеш?* – *Сказала, як ввійшла у хату, Юнона* (Котл., с. 66); [Грицько:] *Здорова, кумо... Як **ся** маєш, як **ся** поживаєш?* (П. М. V, с. 236).

У діалектному мовленні форми знах. в. особових та зворотного займенників (*мя, тя, ся*) зафіксовані, як правило, у ненаголошеній позиції та приєднані до попереднього ненаголошеного слова. Беззастережно ці форми уважати енклітичними серйозних підстав нема, оскільки вони вільно вживаються з прийменниками: *Смуток би на **тя** темний та чорний упав — не до вас кажучи!* (Номис, с. 193); *Агі на **тя**, пропав бис!* (ГРНП 1, с. 25); лемк. „*Дай мі **пóкій**” – „Я од **тя** **пóкій** не взяв”* (ФСЛГ, с. 457) тощо.

У складі лемківських фразем та висловів засвідчено форму ор. в. особових та зворотного займенників із флексією *-ом (-ем)*, що утворилась, як і діалектна форма іменників ж. р. на *-ом*: *Не іл лес зо **мноm** сьвячене яйце – не маш до ня моци* (ФСЛГ, с. 457); *По моєй смерти можут за **мноm** пліт підперти* (ФСЛГ, с. 459); *З **тобom** гварити, як з коньом **ся** молити* (ФСЛГ, с. 454); *з **тобom** зайдеш, як з боронами до ліса; з **тóбom** **ся** набесідуєш як зо смаркáтим найш – „відсутність будь-якого результату”* (Ступінська, с. 23); *Файний парібок **собom**, лем з порожньом **торбom*** (ФСЛГ, с. 460); *До вінчаня сам **собom**, по вінчаню юж з женом* (ФСЛГ, с. 454); *мédжи **сóбom** грушкы*

гризти „сваритися” (Ступінська, с. 39); *гоннути со́бом* „померти” (Ступінська, с. 70). Усього зафіксовано 8 ФО, або 1,06%.

Нормативними в сучасній українській мові є форми *мені*, *на мені* дав. та місц. в. одн., замість історично сформованих форм *мнѣ* (←*мънѣ*) → *мні*: *да мниши и о мнѣ* [213, с. 158], *на мні*. Витворилися вони, на думку С. П. Бевзенка, у результаті аналогії до форми род. в. одн. [23, с. 152], про що вказує їхнє поширення в пам'ятках української мови XVI–XVII ст., однак у карпатських говорах форма *мні* вживається й досі: *лади мні першу складку*, *дала мні* [184, с. 54] і под.

За нашими спостереженнями, архаїчне утворення займенника першої особи в місц. в. одн. збережено в складі 9 ФО (1,2%): *Язиче, язиче, лихо тебе миче! Во мні сидиш, а мені добра не зичиш!* (Номис, с. 90); *Дай тобі, Боже, тільки гадки, абись о мні забув* (Номис, с. 200); *У кия два конці: єдин буде по мні, а другий по комусь іншому* (Номис, с. 211); *При мні мого не бий* (Номис, с. 421); *Ти на мні верхом не поїдеши* „не будеш верховодити наді мною” (ГРНП 1, с. 216); *Я вже гадав, що по мні буде* (ГРНП 1, с. 442). Зрідка зафіксовано застарілі форми дав. в. одн.: *А мні бугай виссав* (Номис, с. 129). Усього 1 ФО, що становить 0,13%.

Відмінювання неособових займенників – своєрідна система, яка істотно відрізняється від системи імен і яку називають займенниковим відмінюванням [210, с. 25]. Окремі архаїчні флексії різних займенників здебільшого продовжують поширюватись у межах різних ареалів.

Форми наз. в. одн. предметно-особового займенника в сучасній українській мові витворилися з давніх форм *онъ*, *оно*, *она*. Займенник *она* в знах. в. одн. первісно мав форму *ю* або після прийменника – *ню*. Ця форма засвідчена в українських пам'ятках та в сучасних західних і багатьох східних говорах, зрідка в мові художньої літератури: *І растлі ю*, *Тую Рогніду молодую*, *І прожене ю* (Шевченко I, с. 107); *Яка ж тота полонинка по весні весела, як овечки у ню ідуть із кожного села...* (Коц. I, с. 262). ФО, зафіксовані в говорах, також зберігають форму знах. в. одн.: *Кед мі кін*

здохне, то хоц золота трава буде рости – він ю пасти не буде (ФСЛГ, с. 455); лемк. *хырбет было выдко през ню* „дуже тонка тканина” (Ступінська, с. 59); зх.-пол. *То не дівка, шо про н'у не брешут'* (Аркушин, с. 31); *Нема над ню і вйтову свиню* (Плав'юк, с. 292; Номис, с. 50; УНПП 1963, с. 131; ПП 1989, с. 174; ПП 1990, с. 393); *Вош – то така худоба, що ні злодій не вкраде, ні на ню ніяка пошесть не зайде* (Фр. I, 2, с. 266; ПП 1989, с. 227); *Голова – лиш би в ню вистрілити* (ГРНП 1, с. 549); *Заломив на ню гей занадто; Аж очи собі зриває, дивлячи ся на ню* (ГРНП 2, с. 200, 631); *Не копай ямку, бо сам в ню впадеш* (ГРНП 3, с. 483). Усього 10 ФО, що становить 1,33% від загальної кількості фразеологізмів з архаїчними формами займенників.

Подекуди в дав. та знах. в. одн. кінцевий [j] може редукуватися: *Забагло ї ся мерзлого в петрівку* (Фр. II, 1, с. 140; ПП 1990, с. 399); *Відвів ї в холод* „про парубка, що підмовив дівку, щоб зійшлася з ним десь на самоті” (ГРНП 1, с. 310).

До застарілих належать форми вказівного нечленного давньоукраїнського займенника *сь, се, си* або членного *сий, сиж, сиа – сеи, сеж, сея*. Цей займенник часто засвідчений в історичних думках та піснях (*Сеє турки зачували...; Сей тобі сон не буде мішати...; Сия галера не блудить...; Се єсть давній, бідний невольник Кішка Самійло із неволі утікає...*) і в пам'ятках книжної української мови аж до кінця XVIII ст., але із часом він звужує вживання, залишаючи по собі виразні сліди у ФО на зразок *ні те ні се; ні в сих, ні в тих; ні з того, ні з сього*; у складних словах *сьогоднішній, себто*; у займенниках, прислівниках та частках на зразок *хтось, десь, осьде*.

Різні відмінкові форми ч. та с. р. займенника *сей* зафіксовано в складі 66 ФО (8,78%): *Сей світ, як маків цвіт: день цвіте, а вночі опаде* (Номис, с. 158; УНПП 1963, с. 537; ПП 1991, с. 199); *Сего дня живе, а завтра гниє* (Зін., с. 245; Номис, с. 158; Фр. II, 1, с. 122; ПП 1990, с. 160); *Сього-того по макітерці, та й годі з мене (...досить з мене)* (Номис, с. 239; УНПП 1963,

с. 430; Н. ск. 1971, с. 137; ПП 1989, с. 349; Міщенко, с. 569; Н. ск. 1973, с. 137); *мир сьому дому!* „уживається як привітання, яке висловлює той, хто входить у приміщення” (ФСУМ 1993, с. 488); *по сей день* „досі, до цього часу” (ФСУМ 1993, с. 226; ФПМЛ, с. 107); *Перебиваємося то сям, то тим боком* (Номис, с. 519; УНПП 1955, с. 14; ПП 1990, с. 162); *Хай вас Господь підержить на сям світі!* (Номис, с. 225) тощо.

Форми *ся, се, сі* засвідчені значно рідше: *се* – 22 ФО (2,93%): *Ні те, ні се, голубеньким цвіте, жовтеньким пахне* (УНПП 1963, с. 442; ПП 1990, с. 419); *Городить ні се, ні те* (УНПП 1955, с. 183; УНПП 1963, с. 481; ПП 1990, с. 293; Міщенко, с. 590); *при (но) тім (цім, сям) слові; при цих (тих) словах* „кажучи (щось)” (ФСУМ 1993, с. 828); *ся* – 12 ФО (1,6%): *Не про тебе річ ся говориться* (Номис, с. 568); *Сеї ласки я и в Жида дістану* (Номис, с. 233); *У цю (у сю) хвилину (хвилю)* „у цей момент, саме в цей час” (ФСУМ 1993, с. 923); *По сій мові та будьмо здорові!* (Шиш.-Іл., с. 61; ПП 1991, с. 323); *сі* – 4 ФО (0,53%): *Сидіти ні в сих, ні в тих, мов (як) собака в човні* (ГРНП 3, с. 110; УНПП 1955, с. 290; Міщенко, с. 467; ПП 1990, с. 456); *Шик-пик, не в сих, не в тих, а в сап'янових* (УНПП 1963, с. 119; ПП 1990, с. 53).

У деяких пам'ятках української мови, як указує С. П. Бевзенко, зрідка засвідчено складені редуplikовані варіанти *сесь, сесе, сеся*: *сесь соромь, сесь листь*, хоч у південно-західних говорах вони вживаються порівняно часто [23, с. 177]. У складі окремих паремій збережено займенник *сесе*: *Я на сесе вухо глухий* (ГРНП 1, с. 432); *Не з медом му сесе* (ГРНП 2, с. 519); *Ні за сесе, ні за тото* (ГРНП 1, с. 31). Усього 6 ФО (0,8%).

Переважно для говорів південно-західного наріччя характерні архаїчні форми род. в. одн. вказівних займенників ч. та с. р. *сего, цего*: *Сего би ждати аж до Рахманського великодня* (ГРНП 3, с. 13); *з цего роя не буде малая* „про роботу, яка не буде виконана” (Лесюк, с. 169).

Омонімічні форми вказівного займенника *той* віддзеркалено у фразеологізмах на зразок *в час оний* „колись у давнину” (ФСУМ 1993,

с. 944), *во дні они, во время оно* „давно” (ФСУМ, с. 46): *Ще в оні дні у Вавілоні Звела недоля нас обох. Цей бахур Бахус, цей мій пращур З того часу для мене все – Кумпан, і пан, і цар, і Бог* (ФПМЛ, с. 375). Усього 6 ФО, що становить 0,8% в межах зафіксованих архаїчних займенникових форм.

Форма *они* є іноді й виразником множини предметно-особового займенника *вони*: (*Пошед меж...*) *Коли прийдеш между ворони, то кракай, як они* (Зін., с. 264; Югас., с. 53; Номис, с. 114; ПП 1989, с. 214).

Вказівні займенники функціують у південно-західних говорах у редулькованих формах, що постали ще на східнослов'янському ґрунті [87, с. 87]: *тота, тото* (<*тъть*), а в частині наддністрянських говірок засвідчена новіша редулькація – *тамтой, тамтоє, тамтая* [210, с. 19]. У збірках прислів'їв, які репрезентують в основному риси південно-західного наріччя, виявлено незначну кількість вказівних займенників *тамтой* ч. та ж. р. одн. (7 ФО, або 0,93%): *Вирядив го на тамтой світ* (Фр. I, 1, с. 187; ПП 1990, с. 198); *За тамтої небіжки були в маслі пиріжки, а за цієї глиниці – нема й варениці* (Плав'юк, с. 219; ПП 1990, с. 197); лемк. *відходити на тамтот світ; упокоїтися в Бозі „померти”* (ФСЛГ, с. 297).

Крім того, у паремійному фонді української мови засвідчено 22 ФО (2,93%), які зберігають редульковану форму наз. та знах. в. одн. с. р. вказівного займенника *той* (*Ще тото дівча в пеленках, що має моє бути* (Фр. I, 2, с. 578; ПП 1990, с. 35); *Не все тото правда, що в книжці тише* (Номис, с. 132; Висл., с. 302; ПП 1991, с. 184); *Коби-м тото витримає, то ще би-м довго жив* (Фр. I, 1, с. 193; ПП 1990, с. 159) тощо); 9 ФО (1,2%) – форму *тота* (*Пішла тота пора, коли в багацький дім текла із бідняцького чола вода* (Закр., с. 139; ПП 1991, с. 222); *Здохла тота куриця, що по два яйця несла* (ПП 1989, с. 178) та ін.); 4 ФО (0,53%) – форму *тоті* (*Минули вже тоті роки, як торби оббивали боки* (Фр. III, 1, с. 17; ПП 1990, с. 154); *Тоті цвіти красні, котрі зацвітають, тоді діти щасні, коли матір мають* (ПП 1990, с. 112) тощо).

На діалектне походження цих форм указує їхнє уживання в збірках В. С. Вислоцького, І. Я. Франка, словниках Г. Л. Аркушина, Н. Вархол,

А. О. Івченка: *Тото мені не родина, що мене не родила* (ГРНП 1, с. 47); *Най ті тото не кортить, чого нема* (Фр. II, 1, с. 296; ПП 1990, с. 400); *Найшов тото, чого не загубив* (Фр. II, 1, с. 431; ПП 1991, с. 95); *От тото мація!* „іронічне здивування” (Аркушин, с. 104); *што мі ся налѣжит, най тото в рові полѣжит* (ФСЛГ, с. 219); *Канькає коло мене, як тота каня, що дощу просить* (Фр. II, 1, с. 241; ПП 1989, с. 218; Пазяк, с. 135); *Котру вівцю вовк назначив, тоту мусить і з'їсти* (Фр. I, 1, с. 199; ПП 1989, с. 201).

Архаїчна форма вказівного займенника *сякий* поширена в складі бінарного безсполучникового утворення *сякий-такий* (30 ФО, що становить 3,99%): – *Нащо ти груші узяв? Сякий-такий сину!* (Кв.-Осн., с. 78); *Сякий-такий, немазаний!*; *Щоб ти не розжився сякий-такий сину!*; *Сякий-такий, аби був – аби хліба роздобув; Сякий-такий майстер, та трісочки й є!*; (Номис, с. 175, 190, 405, 464, 470; ГРНП 3, с. 252). Хоч трапляються й випадки вживання службових слів (частки, сполучника) у подібних ФО: – *Та я не подивлюсь тобі у вічі, сякий-не-такий сину!* (Коц. II, с. 361); *Хто це міг казати йому, що Бузана сякий і такий, тупий і недалекий! Яка низькопробна брехня!* (Загреб., с. 73).

На думку О. О. Потебні, сполучення *сякий-такий* означає заміну лайливих слів [196, с. 126], що підтверджують і словники сучасної української мови та збірки паремій, у яких засвідчене таке значення: *сякий, такий*; [і] *сякий і такий* „непорядний, не такий, як інші люди”; *сякий-[не-]такий син* „уживається для вираження незадоволення, обурення ким-небудь” (СУ 4.1); *Такий віз, сякий, сухий, немазаний* (Номис, с. 470); *Сякий-такий торгош, а їсть калач, а бідний хлібороб на хліб родить, а хліба не їсть (а хлібороб мріє хоч про біб)* (УНП 1936, с. 33; ПП 1989, с. 292; Міщенко, с. 634); *А, сякий-такий, сухий та немазаний* (Номис, с. 175; УНП 1963, с. 605; ПП 1991, с. 349); *Щоб ти не розжився сякий-такий сину!* (Номис, с. 190); *О, щоб над тобою земля затряслась, сякий та такий сину!* (Номис, с. 195); *І така, і сяка, – тільки дайте; Мовчи сяка, бо й ти така; Сяка-така межисітка (ні се, ні те)* (Номис, с. 223, 359, 602); *Сяка-така напасть, а спати не дасть* (Шиш.-Іл., с. 71; Плав'юк, с. 318; Номис,

с. 37; УНП 1936, с. 407; УНПП 1963, с. 185; Н. ск. 1971, с. 124; Н. ск. 1973, с. 124; ПП 1990, с. 461; ПП 1991, с. 163; Міщенко, с. 469) тощо.

Однак у складі прислів'їв та приказок займенник *сякий* може означати „який-небудь”, „не найкращий”: *Сякий-такий, а все ж свій* (ПП 1990, с. 80); *Сякий-такий Пантелій, а все-таки веселій (а все ж свій)* (УНПП 1963, с. 656; ПП 1990, с. 80; Міщенко, с. 468); *Літом сякий-такий бур'янець, а хліба буханець – та й ситий чоловік* (Номис, с. 12; УНПП 1963, с. 60; Н. ск. 1971, 55; Н. ск. 1973, с. 55; ПП 1989, с. 81, 306; Міщенко, с. 47); *Літом сякий-такий бур'янець – як хліба буханець* (ПП 1989, с. 81); *Сякий-такий майстер, та трісочки й є!* (Номис, с. 464); *Сякий-такий, лиш би був, аби хліба роздобув* (ПП 1990, с. 101); *Сякий-такий мужчина, аби дрова та лучина* (УНПП 1963, с. 656; ПП 1990, с. 101); *Краще бути сяким-таким биком, ніж волом з новим ярмом* (Міщенко, с. 95); *Ліше сяка-така пісенька, ніж плач* (Міщенко, с. 449); *Сяка-така семеряжка хазяїну не важка* (УНПП 1963, с. 576; ПП 1990, с. 49); *Не сяка, не така бредня та й стій до півдня* (УНПП 1963, с. 483; ПП 1990, с. 284); *Сяка-така пісенька лучча, ніж сварка* (Закр., с. 208; ПП 1991, с. 48); *Ліше сяка-така пісенька, як плач* (УНПП 1955, с. 274; ПП 1991, с. 194); *Сяке-таке гречане, м'яке, – як зачерствіє, так і не вкусиш* (Номис, с. 240, 538; УНПП 1963, с. 580; ПП 1989, с. 353); *То сяке, то таке діло* (Номис, с. 444); *Сякі-такі вареники, а все ж кращі галушок (але смачніші від галушок; а все краще варениць)* (УНПП 1955, с. 276; ПП 1989, с. 318; Міщенко, с. 468, 569).

У пам'ятках книжної української мови до XVIII ст. включно, як зазначає С. П. Самійленко, займенник *жаден* – *жоден* уживався у двох значеннях: „ні один; ніякий; ніхто” та „кожний; всякий” [210, с. 21]. У творах Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, Я. І. Щоголева вживання займенника *жоден* у другому значенні є звичним: *Жоден би заслав людей до неї поперед усіх; так боялись-бо гарбузів* (Кв.-Осн., с. 253); *...стали вони жоден вечір зіходитись під вербою, біля Веклиної хати* (Кв.-Осн., с. 280); *Обізвалась темная діброва: Козаче, козаче! Од такої пісні жадна гілка, Жаден лист*

заплаче (Щоголів, с. 72). Натомість для сучасної літературної мови характерним є заперечне значення: *Лаври стоять зачаровані, жоден листок не тремтить* (Л. Укр. I, с. 163); *Від громадської ради жоден дорослий громадянин не був виключений* (Франко ХХ, с. 34) тощо. З такою ж семантикою займенник *жоден* засвідчений і в складі ФО: *Тільки що задумаєш свататись, то й станеш зараз брехати: без брехні ні жоден чоловік не сватався* (Номис, с. 397); *Жоден майстер не впав з неба* (ПП 1989, с. 247); *Ще жоден кухар з голоду не вмер* (ПП 1989, с. 352); *Від смерті жоден мудрець ще не знайшов ліків* (Міщенко, с. 367); *Все, що зробить час не придумає жоден розум* (Міщенко, с. 435).

Властивістю трьох означальних займенників, як зазначає І. Г. Матвіяс, є можливість поширюватись у двох формах наз. в. одн., що становлять членну і нечленну форми однієї займенникової основи: *самий* і *сам*, *кожний* і *кожен*, *усякий* і *усяк* [142, с. 274]. Короткі форми займенників *всяк* (*усяк*) і *кожен* у складі українських фразеологізмів поширені частіше, поряд з повним варіантом (усього виявлено 69 ФО): *Всяк маштак (мастак) своє зна* (Номис, с. 462; УНПП 1963, с. 92; ПП 1990, с. 309); *Всяк Єремій про себе розумій* (Шиш.-Іл., с. 16; Закр., с. 214; УНПП 1963, с. 322; ПП 1990, с. 324); *Кожен цвіт має свій запах* (Плав'юк, с. 156; ПП 1989, с. 116); *Кожен півень на своєму смітнику пан* (ПП 1989, с. 181) тощо. За аналогією до прикметників короткі форми займенників мають омонімічні до форми наз. в. словоформи знах. в. (*про всяк випадок* „передбачити можливу потребу” (ФСУМ 1993, с. 97, 157; ФТБХ, с. 49; ФПМЛ, с. 39); *Підійми всяк колосок – з колосків росте мішок* (УНПП 1961, с. 45; Іваньо, с. 139; ПП 1989, с. 101); *На ко́жен ротóк ни накі́неш платóк* (Мацюк, с. 75) тощо). Засвідчено також субстантивовані короткі форми займенників, що виконують синтаксичні функції підмета (*В своїм добрі всяк хазяїн* (Номис, с. 429; УНПП 1963, с. 152; ПП 1989, с. 132; Міщенко, с. 370); *Всяк розумний по-своєму: один спершу, а другий потім* (УНП 1936, с. 167; УНПП 1955, с. 319; Н. ск. 1971, с. 87; Н. ск. 1973, с. 87; ПП 1990, с. 324; Міщенко, с. 435);

кожен *двигає свій гріх* „кожний відповідає за власні несправедні вчинки” (ФПМЛ, с. 98) та ін.).

Архаїчними є й повні нестягнені форми займенників, уживання яких у складі фразеологізмів української мови пов'язано із жанровими, стилістичними чи ритмо-мелодичними умовами.

У корпусі українських паремій засвідчено 144 ФО (19,15%), які містять повні нестягнені форми займенників таких розрядів:

1. Вказівні займенники *тая* (-еє, -оє, -ії), *сяя* (-еє, -іє, -ії), *цяя*, *такая* (-еє (-оє), *онеє*: *Рожса червона да і тая* *блідне* (Шиш.-Іл., с. 65; Номис, с. 104; ПП 1989, с. 116); *Нехай теє* *лихо буде тихо* (*сидить в лісі тихо*)! (Номис, с. 241; УНП 1936, с. 137; УНПП 1963, с. 31; ПП 1990, с. 424; ПП 1991, с. 161); *Все тоє* *буде в ладу, як у меду* (Зін., с. 217; Номис, с. 254; ПП 1991, с. 201; Пазяк, с. 68, 211); *Минулися тії* *роки, що розтирали пироги боки* (Номис, с. 15; ГРНП 2, с. 527; УНПП 1963, с. 199; Глібов, с. 202; ПП 1989, с. 319; ПП 1990, с. 154; Пазяк, с. 311); *На що сая* *чвань пороссяча!* (Номис, с. 145); *Цокотала сорока пугачеві і про теє і про сеє, і про Якова, і про всякого, а він їй в одвіт: „Пугу!”* (Комаров, с. 4; УНПП 1961, с. 214; ПП 1989, с. 224); *Не за сіє* *вовка б'ють, що сира нема, а за те, що вівцю з'їв* (ПП 1989, с. 205); *За сії* *речі дайте нам горілки гречі!* (Номис, с. 225, 507; ПП 1991, с. 321); *За цюю* *чарочку збивають сварочку* (Номис, с. 505); *Чужа хата такая*, *як свекруха лихая* (Висл., с. 353; ПП 1989, с. 137; Пазяк, с. 18); *Наше діло такеє*: *підкрути да й сядь* (Шиш.-Іл., с. 47; ПП 1989, с. 295); *Якоє „обіцяє Біг”, такоє „прости Біг”* (ГРНП 2, с. 621); *Хоч чоловікам і не онеє, та коли жінці, бачиш теє...* (Номис, с. 404). Усього виявлено 126 ФО, що становить 16,22% від загальної кількості фразеологізмів з архаїчними формами займенників.

2. Означальні *всякая* (-оє, -ії), *іншая*, *іноє*, *самії*: *І повинна б всякая* *річ більшею бути, щоб міг такий великий дурень в світі жити* (Номис, с. 69); *Всякоє* *диханіє да хвалить Господа* (ГРНП 1, с. 790); *Точила всякїї* *баляси* (Котл., с. 47; Пазяк, с. 319); *Що вісь, то іншая* *піснь, що край, то – інший* *обичай* (УНПП 1963, с. 202; ПП 1991, с. 254); *Давшися в науку, дай*

що **иноє** на муку (Номис, с. 285); **Самії** тії гості та й до хати йдуть (Номис, с. 361). Зафіксовано 13 ФО (2,53%).

3. Питально-відносний *якая* (-оє): **Якоє** „обіцяє Біг”, **такоє** „прости Біг” (ГРНП 2, с. 621); **Йак’ейі** нагли (зх.-поліс. *біда*) *тоби тра?* (СЗПГ 1, с. 355). Усього 2 ФО, що становить 0,27%;

4. Присвійний *нашая*: **О нашую** *то шкіру ходить* (Номис, с. 129; УНПП 1963, с. 88; ПП 1990, с. 255). Усього 1 ФО, або 0,13%.

У досліджуваному матеріалі засвідчено численні приклади субстантивації займенників (141 ФО – 18,88%). У складі стійких одиниць застарілі форми займенників утрачують значення узагальненої вказівки на особу (предмет) або ознаки й переходять в іменники. В основному спостережено неповну субстантивацію архаїчних вказівних (*оний, сей, тото, сесе, тамтой*), означальних (*сякий*) займенників: *не оне (онеє)* „1. до чого. Не хотіти братися за що-небудь, бути причетним до чогось, уникати чогось; 2. Не те, що слід; таке, що не придатне для чогось” (ФСУМ 1993, с. 587); *Із сього та ще в краще!* (УНПП 1963, с. 575; ПП 1991, с. 322); *То сеї, то тої, сам не знає, якої* (Березовський, с. 34; ПП 1990, с. 311); *Ні те, ні се, голубеньким цвіте, жовтеньким пахне* (УНПП 1963, с. 442; ПП 1990, с. 419); *Ще баба дівков була, як сі **тото** стало* (Фр. I, 1, с. 17; ПП 1990, с. 149); *Треба сесе (сеє) в комині записати!* (Номис, с. 355); *Тамтой брехав, а ти підбріхуєш* (Фр. I, 1, с. 123; ПП 1990, с. 384); *Сякий-такий, а все ж свій* (ПП 1990, с. 80); *Мовчи сьака, бо й ти така* (Номис, с. 359) тощо.

Крім того, субстантивації зазнають повні нестягнені форми займенників: *Не все **теє** зробиця, що на думці згодиця* (Номис, с. 257; УНПП 1963, с. 337; ПП 1989, с. 283); *Як би не **теє**, то було б **онеє*** (Номис, с. 257); *Невпірому пану буде гоже й **сеє*** (Номис, с. 341); *Іноє за жарт приймай* (Зін., с. 226; Номис, с. 66; ПП 1990, с. 391); *Тут **тії** сидять, що добре їдять* (Зін., с. 249; Номис, с. 236; ПП 1989, с. 341) тощо.

Застарілі форми особових, присвійних, вказівних займенників нерідко засвідчено в складі біблійних висловів: *повертатися на круги **своя*** „все вже було, все повторюється”; *тайна **сія** велика єсть* „на позначення чогось

таємного, прихованого” (Коваль 2001, с. 119, 256–257, 269); *мнє отмищеніє, і аз воздам; аз молюся* (СБ, с. 13, 43). Біблеїзм *своя своїх не познаша* уживається іронічно, коли йдеться про якесь непорозуміння: *Своя своїх не познаша, отче, – сказав Сагайдачний з удаваною добротою* (Тулуб, с. 41).

У складі ФО української мови зафіксовано й деякі синтаксичні архаїзми займенників. Окремі застарілі синтаксичні конструкції засвідчено тільки в південно-західному або північному наріччях. Не засвоїлися в літературній мові, на думку М. А. Жовтобрюха, наприклад, південно-західні конструкції з додатком у формі дав. в. одн. (*мені* *заслабла дружина; мені* *взяли олівець; сльози їй на очах*) або з додатком у формі безприйменникового род. в. одн. (*мене* *болить голова*); локальні південно-західні синтаксичні структури на зразок *нас було тр'ох*; властива багатьом північним говорам конструкція з прямим об'єктом у формі наз. в. одн. при предикативних словах: *йому треба книга; за лісом видно хата* тощо [90, с. 11]. Однак у художній літературі засвідчено окремі локальні синтаксичні конструкції, які вживаються як стилістично обмежені паралелізми, прикладом чого може бути північноправобережний з походження зворот *мені болить голова*, що співіснує зі стилістично нейтральним *мене болить голова* [90, с. 11]: *Болить мене голова, ще й коліно і нога...* (Народна пісня); *Кручусі, верчусі, аж голова ми болить* (Винничук, с. 34).

Конструкція „до + займенник у род. в.” на означення мети дії [28, с. 123], на зміну якій прийшло сполучення з прийменником *для*, трапляється й у складі українських паремій діалектного походження: *До нічого и соли не треба* (ФСЛГ, с. 454); *Ще ми стане духа до тебе* (ГРНП 2, с. 107).

Крім того, зафіксовано 9 ФО, або 1,2%, які містять форму „к + займенник у дав. в.” і позначають:

1. Об'єкт, на який спрямована дія: *Кожна рука к собі (...д собі...)* *крива (...крива к собі)* (Югас., с. 62; Номис, с. 433; ГРНП 3, с. 66; УНПП 1963, с. 153; Коц. III, с. 315; ПП 1990, с. 260; Пазяк, с. 295); *Господи Ісусе, я к тобі несуся* (Номис, с. 44).

2. Причину дії: *Сняться комусь кислиці, та не знає к чому* (кислиці бачить у сні – теж і проти плачу) (Номис, с. 391); *Пиши – пропало! та й не знавши к чому річ* (Номис, с. 123).

Конструкція „о (об) + займенник у місц. в.” із значенням об’єкта активно вживалась І. П. Котляревським, Г. Ф. Квіткою-Основ’яненком, Т. Г. Шевченком та іншими письменниками на початках становлення літературної мови (*Турн о нім не помишляв* (Котл., с. 219); *Об чім він думає* (П. М. П., с. 347); *Ще довго стояла громада нерухомо... Нарешті розійшлась: кожний мав о чім думати після слів Соловейка* (Коц. І, 1973, с. 452) тощо). Нині це сполучення є виразним архаїзмом, витісненим конструкцією „про + знах. в. займенника”: *До саду прилягає виноградник. Ніхто про нього не дбає, урожай кинуте напризволяще* (Гонч. ІІІ, с. 128) тощо.

Структура „о (об) + займенник у місц. в.” у складі прислів’їв та приказок (24 ФО – 3,19%) також виражає об’єктні відношення й уживається при означенні:

1. Предмета, на який спрямована думка, який є об’єктом чиїх-небудь почуттів, розмов (змісту, напрямку чиїх-небудь думок) і т. ін.: *Питав ся чорт баби: „Що люде о Бозі говорять?” – „Славлять, величають” – „А що о мені?” – „Якось вас дуже на зуби взяли”* (Номис, с. 46; ГРНП 3, с. 427); *І муха-говоруха об мені не буркне* (УНПП 1963, с. 450; ПП 1989, с. 228); *Дай тобі, Боже, тільки гадки, абись о мні забув* (Номис, с. 200); *Хто біди не зазнав, то й о ній гадати не може* (ГРНП 1, с. 89); *На другого примова, а о собі ні слова* (Закр., с. 181; ПП 1990, с. 386; Номис, с. 427; ГРНП 2, с. 791); *Дай о собі знати* (ГРНП 1, с. 727); *На чужий коровай очей не зривай, а о собі дбай* (ГРНП 2, с. 390); *Коби-сь пустив свої вуха на торг, учув бись багато о собі* (ГРНП 1, с. 430); *Не вісний єм ні о чім* „не знаю нічого в певнім ділі” (ГРНП 1, с. 339); *Хто богат, то всім брат, а хто нічого не має, то о тім ніхто не знає* (ГРНП 3, с. 509); *О тім потім* „про це буде мова пізніше” (ГРНП 3, с. 282); *Таке кожний о тім знає, що молодість своє*

право має (Фр. III, 2, с. 490; ПП 1990, с. 164); *Бодай сі **о тім** Бог не довідав!* (ГРНП 1, с. 116); *Де рада **о кім**, там і **о всім*** (ГРНП 3, с. 6).

2. Предмета чийх-небудь турбот, прохань, переживань і т. ін.: *Наши Антін не тужить **об тім**; Не журиться Антін **об тім**: батько вмирає, а він блини вминає* (Номис, с. 97; ПП 1990, с. 205); *Що знаєш, **о тім** не питай, а свій розум май* (Чуб., с. 289; ПП 1990, с. 335); *Знає **об тім** Головатий Антін: він нам голова, він наш і батько – він нам поголив і голови гладко* (Номис, с. 15; УНПП 1963, с. 205; ПП 1991, с. 261).

У складі паремій форма „*о (об) + займенник у знах. в*” вказує здебільшого на предмет чийх-небудь турбот, прохань, переживань і т. ін.: ***Об мене** словами, а **об себе** дзвонами* (Номис, с.322); *Так стою **о твою** ласку (я так **о то** стою), як пес **о п'яту** ногу (Так дбає, як пес **о п'яту** ногу (п'ятінку))* (Ільк., с. 90; Номис, с. 243; Фр. I, 2, с. 529; Фр. III, 1, с. 179; Пазяк, с. 164, 204); *Не **о то** міні ходить „не про це я питаю або дбаю”* (ГРНП 3, с. 282); *Я **о то** не стою* (ГРНП 3, с. 283); *Кождий своє май і **о себе** дбай* (Фр. III, 1, с. 65; ПП 1991, с. 103). Усього зафіксовано 6 ФО, що становить 0,8% від загальної кількості фразеологізмів з архаїчними формами займенників.

Отже, серед найчастотніших архаїчних явищ, зафіксованих у складі ФО української мови, – короткі та повні нестягнені форми займенників, що зумовлено аналогією до прикметникових словоформ. Чимало архаїчних відмінкових форм займенника збережено переважно в діалектних фразеологізмах або пареміях. У літературних творах застарілі словоформи вживаються або з певною стилістичною метою, або для відображення особливостей мовлення жителів певної місцевості.

3.3 Застарілі граматичні форми числівника в структурі стійких одиниць

ФО із числівниковими компонентами належать до багатоаспектних мовних явищ зі своєрідною структурою та семантичним навантаженням. Числівник є їхнім ядром, важливим чинником, який впливає на загальний зміст фразеологізму, на ті відтінки, які містить у собі фразеологізм як у певному контексті, так і поза ним.

У сучасній українській літературній мові числівники – морфологічно своєрідний клас слів. Його формування досить повно описано в лінгвістичній літературі. Крім відповідних розділів у граматиках, існують ґрунтовні монографічні дослідження, зокрема видання М. П. Івченка „Числівники української мови” (1955) [100], колективна праця Г. П. Арполенко, К. Г. Городенської, Г. Х. Щербатюк „Числівник української мови” (1980) [8] тощо. Питанням походження й розвитку числівників у слов’янських мовах, реконструкції їхньої історії в дописемний період присвячена праця Т. Б. Лукінової „Числівники в слов’янських мовах (порівняльно-історичний нарис)” [136]. Великий внесок у розробку числівникової проблематики зробили такі вітчизняні та зарубіжні дослідники, як С. М. Глускіна, Л. М. Дровнікова, Ю. О. Карпенко, А. Є. Супрун, А. І. Чебярук та ін.

Численні публікації розкривають окремі проблеми вживання числівників у літературній мові та в діалектах, серед них – місце числівника в системі частин мови, його граматична будова та процес витворення (С. П. Самійленко [209], Н. П. Прилипко [199; 200], Д. Х. Баранник [17], М. Й. Онишкевич [180]), особливості словозміни числівників описано в працях Й. О. Дзендзелівського [74], В. В. Німчука [168], В. С. Ващенко [38], Н. М. Попович [194] та ін.

Усього зафіксовано 299 ФО з архаїчними граматичними формами числівника, що становить 12,4% від загальної кількості досліджуваного матеріалу.

Як зазначають Г. П. Арполенко, К. Г. Городенська, Г. Х. Щербатюк, оформлення числівникових ознак у східнослов'янських мовах „припадає на XIII–XVII ст. і в основному завершилося на початку XIX ст.” [8, с. 6]. Проте стверджувати про остаточну сформованість системи числівникової парадигми не можна ще й нині, про що свідчить наявність у багатьох групах варіантних форм, нерівноцінних у вживанні, розмитість меж між окремими типами парадигм у мовленні, що певною мірою розхитує літературну норму. Професор В. О. Горпинич уважає, що, „виділившись з давньої категорії імені, числівник нейтралізував категорію роду і видозмінив категорію числа, але зберіг категорію відмінка” [62, с. 137–138].

Система відмінювання числівника *один*, як указує Л. М. Дровнікова, у XV–XVI ст. набуває вже сучасного вигляду, хоч побутування нових і старих форм зафіксовано ще й в XVII ст. [80, с. 5]. У сучасній українській літературній мові успадкована тільки одна форма простого числівника *один* з початковим [o]. У діалектах української мови трапляються й давніші утворення з початковим звукосполученням [je], що збереглося з праслов'янської мови [8, с. 145].

Як стверджує С. П. Самійленко, корінь з початковим *je* нерідко засвідчений у пам'ятках староруського та староукраїнського письменства: *юдинакы; едину, единому; единь* тощо [209, с. 4]. У сучасній українській літературній мові він уживаний і досі в таких словах, як *єдиний, єднати, єдність*, а також у діалектних формах (переважно в південно-західних діалектах): *єден, єдно, єдна* та *їден, їдно, їдна*. Загалом числівник *один* на різних діалектних територіях в наз. в. одн. має шість фонетичних варіантів: *одѣн* (на Покутті), *одѣн, водѣн, je[i]дѣн, їдѣн, одѣн*.

Л. А. Булаховський наголошує, що діалектні українські форми *єден, єдин, оден* віддзеркалюють фонетичну рефлексію *єдѣнь (відсутність переходу початкового *je* (*je-*) в *o*); контамінацію *єден* та *один* [33, с. 64].

Такі форми широко фіксують пам'ятки староукраїнської мови XIV–XV ст.; пор.: *єден, єдного, єдному, єднимь, єдна, єдну, єдно* та ін. (ССУМ 1, с. 344). Числівник *один* з початковими [je] властивий також

пам'яткам української мови XVI – першої половини XVII ст., причому в різних формах, наприклад: *єдень, едень, еден*, навіть у словосполученнях *єдень другого, едень другому, едень за єдного, едень самъ* (СЛУМ ІХ, с. 58–59). На сьогодні форми з початковим [je] збереглися в наддністрянських і лемківських говірках [27, с. 116, 211].

Форми *один, єдин, оден, еден, їден; одна, єдна, їдна; одно (одне), єдно, їдне* в українській мові, на думку М. П. Івченка, є підтвердженням тих фонетичних і морфологічних змін, які відбулися в складному процесі еволюційного розвитку старих числівникових форм *једина, једино, једьна, једьно* [100, с. 27].

Особливу групу ФО утворюють сталі словесні комплекси із числівником *один*, що змінюється за родами, числами й відмінками. З-поміж інших фразеологізмів з нумеративними компонентами вони вирізняються специфікою та багатоплановістю фразеологічно зумовлених значень числівників.

Кількісний числівник *один (одна, одне (одно), одні)* у словниках паремій і діалектних фразеологізмів засвідчений у таких фонетико-граматичних варіантах: *єден, єдин* (129 ФО – 43,14%); *єдна* (57 ФО – 19,06%); *єдно* (31 ФО – 10,37%); *єдні* (4 ФО – 1,34%): **Єдин** *цвіт не робить вінка* (Номис, с. 253; Фр. ІІІ, 1, с. 288; УНП 1936, с. 108; УНПП 1955, с. 178; ПП 1989, с. 116); **Єдна** *біда чоловікові не докучить (...аж ся десять влучить)* (Висл., с. 262; Номис, с. 132; Фр. І, 1, с. 45; ПП 1991, с. 146); **Єдно** *дерево – то ще не ліс* (Фр. І, 2, с. 540; ПП 1989, с. 120); **Єдні** *руки права пишуть, єдні й мажуть* (Ільк., с. 76; Номис, с. 337; Фр. ІІІ, 1, с. 47; ПП 1991, с. 248). Усього 221 ФО, що становить 73,91% від загальної кількості архаїчних числівникових утворень.

Числівники в складі ФО або зберігають своє числове значення: **Єден** *за вісімнадцять, а другий без двох двадцять* (Номис, с. 359; ГРНП 1, с. 338; ГРНП 2, с. 120); **Єден** *отець десять синів вигодує, а десять синів єдного вітця не можуть* (Фр. ІІ, 1, с. 89; ПП 1990, с. 104); *Господиня: два городи,*

єдна диня (ГРНП 1, с. 608); *Про єдного гриба буде борщ* (Фр. I, 2, с. 448; ПП 1989, с. 323); *Про єдного козака війна буде* (Фр. II, 1, с. 281; ПП 1991, с. 264) тощо, або, частіше, утрачають його, набуваючи якісної семантики: *З єдним добрий, з усіми злий* (ГРНП 2, с. 19); *Всіх нас єдно чекає* (ГРНП 1, с. 403); *То в єдних грошох* (ГРНП 1, с. 666) та ін.). Проте в обох випадках цілісне неподільне значення фразеологізму не мотивоване власне природою його компонента-числівника, а виражає семантично нову якість – узагальнено й образно відтворює той чи той аспект реальної дійсності.

Більшість застарілих форм числівника *єдин* (*єдна, єдне (єдно), єдні*) мають узагальнено-особове значення, оскільки вони вживаються в прислів'ях та приказках: *Єдна ластівка (ластовиця) не робить (чинить) весни* (Югас., с. 58; Номис, с. 253; ПП 1989, с. 219); *Єдного тата діти, а не єдної натури* (Номис, с. 408); *Єдним коньом далеко не заїдеш* (ГРНП 2, с. 340); *Єдин кіл плота не вдержить* (Ільк., с. 31; Номис, с. 102; Висл., с. 261; ПП 1989, с. 146); *Всіх нас єдно чекає* (ГРНП 1, с. 403) тощо.

Крім того, у складі паремій числівник *єдин* може набувати значень вказівних і неозначених займенників унаслідок явища прономіналізації. Уживаючись у ролі вказівного займенника, числівник *єдин, єдна, єдно, єдні* має значення: „той самий” (*Вони оба єден нумер тримають „обоє однієї вдачі, роблять усе разом”* (ГРНП 2, с. 617; ЛЛ, с. 389); *з єдно́го міха вылетіли „рідні (про дітей)”* (ФСЛГСС, с. 35, 74); *в єдну́й ку́зни кова́ны „близька людина”* (ФСЛГСС, с. 75); *Всім нам єден кінець буде* (ГРНП 1, с. 403); *Чи зиск, чи трата – єдна заплата* (Номис, с. 467); *То вже всі на єден голос говорять* (ГРНП 1, с. 580); *Хоба ігла єдну роботу робит* (ГРНП 2, с. 290); *Не все на єдно копито роби* (Фр. II, 1, с. 291; ПП 1989, с. 274); *Єдним миром оба вимазані* (ГРНП 2, с. 121); *І баба з хлопцем, і біс – в єдном цеху ходить* (Номис, с. 363); *Ми давні приятелі: на єднім вигоні свині пасли „говорять про себе старі люди”* (ГРНП 1, с. 709) тощо) або „саме цей, такий, а не інший” (*Лиш єдну душу маю, тай та божя* (ГРНП 2, с. 111); *Що му дав, то лиш єден знає* (ГРНП 1, с. 734); *У баби лиш єдно*

добре купити (ГРНП 1, с. 44); *На єдин обід десять бід* (Фр. II, 2, с. 461; ПП 1991, с. 151) тощо).

У певних контекстових умовах цей числівник ужито в значенні займенника якийсь: *Єден куций усіх помучив* (ГРНП 2, с. 444) тощо.

Функціонально числівник *єдин* виконує роль видільних часток *тільки, лише*, коли вживається для виокремлення з низки інших однієї особи, предмета тощо: *Мій єден палець більше варт, ніж ти цілий* (ГРНП 2, с. 653); *дай Боже сто кіп, де торік був єден сніп* „прохання про Божу поміч перед оранкою та жнивими” (ГС, с. 74) тощо.

Крім числівника *один*, у пареміях зафіксовано числівникові компоненти *другий, третій, десять, сто*, які вжито з метою якісного розчленованого протиставлення ознак чи властивостей. Це засвідчено в таких випадках:

1. Фонетико-граматичні варіанти числівника (субстантивованого числівника) *один* (-а, -о, -і) – прономіналізований числівник *другий* (... –*третій*): *До права треба мати два мішки: оден грошей, а другий бачности* (Номис, с. 337); *Вудка – то така річ, що до неї причеплений єден дурень у воді, а другий на березі* (Фр. I, 2, с. 293; ПП 1989, с. 267); *два язики: єдним Бога хвалить, а другим людей дурить* (Номис, с. 631); *У кия два конці: єдин буде по мні, а другий по комусь іншому* (Номис, с. 211); *З'їбалос'а два Андрухи: їедин слепий, другий – глухий* (Н. ск. 1964, с. 70; ПП 1990, с. 205; Аркушин, с. 38); *Оден знижає ся, другий підлізає* (ГРНП 2, с. 276); *Єден к лісу, друге к бісу (Єден дивиться до ліса, а другий до біса)* (Номис, с. 129, 309; ПП 1989, с. 119; ПП 1991, с. 52); *Єден сіє, другий жне* (Фр. II, 1, с. 89; ПП 1989, с. 96); *Єден так має, аж му сі горлом пхає, а другий лиш слинку пролигає* (Фр. II, 2, с. 382; ПП 1991, с. 88); *Що єден хвалить, то другий ганьбить* (ПП 1990, с. 398); *Єден паде, другий встає* (Фр. II, 1, с. 89; ПП 1990, с. 276); *Єден бракує, другий пакує* (ГРНП 1, с. 173); *Єден гроші складає, другий мішок шиє* (ГРНП 1, с. 661); *Єден робит очима, а другий плечима* (ГРНП 3, с. 29); *Єден їсть, другий слинку ковтає*

(ГРНП 2, с. 295); *Єден злий та й другий не ліпший* (ГРНП 2, с. 253); *Єден оре, другий дере* (ГРНП 2, с. 644); *Єдному втіха, другому смуток* (Фр. I, 2, с. 288; ПП 1991, с. 191); *Єдному Бог дасть ситце, а другому решітце* (Номис, с. 113); ... *Єден за вісімнадцять, а другий без двох двадцять* (Номис, с. 359; ГРНП 1, с. 338; ГРНП 2, с. 120; ГРНП 3, с. 517); *Єдин плаче, другий скаче* (Номис, с. 114); *Єдин шиє, другий поре* (Закр., с. 161; Висл., с. 262; ГРНП 3, с. 446; УНПП 1963, с. 448; ПП 1989, с. 264); *Єдин воне, другий не пахне* „один не ліпший від другого” (ГРНП 1, с. 378); *Єдна шиє, друга поре* (Номис, с. 463); *Єден любить попа, другий попадю, а третій попову дочку* (Фр. II, 2, с. 362; ПП 1991, с. 302); *Єден стриже, другий голит, а третій сі Богу молит* (ГРНП 2, с. 121).

2. Фонетико-граматичні варіанти числівника *один* (-а, -о, -і) – числівник *десять*: *Єден дурень верже камінь у воду, а десять розумних не виймуть* (Фр. II, 1, с. 89; ПП 1990, с. 344); *Єден отець десять синів вигодує, а десять синів єдного вітця не можуть* (Фр. II, 1, с. 89; ПП 1990, с. 104); *Хто тікає, тому єдна дорога, а хто гонить, тому десять* (Фр. III, 1, с. 210; ПП 1990, с. 282); *Біда біду перебуде: єдна мине, десіть буде* (ГРНП 1, с. 73); *Лягай, дитя, спати: десять батьків, а єдна мати* (Номис, с. 409).

3. Фонетико-граматичні варіанти числівника *один* (-а, -о, -і) – числівник *сто*: *Як єден дурень кине камінь у воду, то й сто мудрих не можуть найти* (Фр. II, 1, с. 64; ПП 1990, с. 344) тощо.

Стійкі одиниці, сконструйовані у формі протиставлень одного іншим одиницям, указують на винятковість, неповторність кого-, чого-небудь.

Зазнають прономіналізації й повні нестягнені форми порядкових числівників *другая, другое*, ужиті в значенні означального займенника *інший*: *Коли ми тяжко на одно плече, то переложу на другое* (Югас., с. 57; ПП 1990, с. 259); *Старче, село горить, а я, взявши сумку, да пойду в другое село* (Зін., с. 246; Закр., с. 207; Номис, с. 97; Фр. III, 1, с. 167; ПП 1991, с. 215). Усього зафіксовано 2 ФО (0,67%).

У складі паремій на зразок *Не буде Галя, буде другая* (Ільк., с. 60; Шиш.-Іл., с. 48; Номис, с. 262; Фр. I, 2, с. 311; УНПП 1955, с. 116; Н.-Л. VIII,

с. 49; П. М. І, с. 293; УНПП 1963, с. 673; ПП 1990, с. 218; Пазяк, с. 290); *Не було б сєє, було б другєє* (Закр., с. 184; Пазяк, с. 257) нестягнені форми порядкового числівника за морфологічними показниками є займенниками, хоч, субстантивуючись, набувають лексичних і синтаксичних ознак іменника. Усього виявлено 6 ФО, або 2,01%.

Чимало архаїчних форм числівника пов'язано зі зникненням категорії двоїни, поглинанням її множиною. Морфологічною нормою є форми дав.–ор. в. дв., зокрема лексеми на позначення парних предметів та іменників *pluralia tantum* із флексією ор. в. мн. *-има*: *очима, плечима, ушима, дверима*, а також *грошима*. Крім того, в ор. в. збереглася форма дв. числівника *десять (десятьма)*; під її впливом та форм *двома, обома* давнє закінчення двоїни *-ма* засвоїлося й іншими кількісними числівниками (*трьома, чотирма, п'ятьма*), питально-відносним займенником *скількима*. Зберігає давню форму двоїни в ор. в. також означальний займенник *всіма*.

Після зникнення двоїни як морфологічної категорії основа род.–місц. в. *двој-* (повна форма – *двою*) переміщена й до ор.–дав. в. У деяких складних дериватах сучасної української мови й досі віддзеркалено архаїчну форму род.–місц. в. дв. числівника *два, три*: *двоюрідний, троюрідний*; *нашому тинові двоюрідний пліт* „далекий родич” (СУ 4.1); *твоя хата моїй хаті троюрідний погріб* „дуже далека рідня або зовсім не родич” (СУ 4.1; Ужченко 2005, с. 105); *Ваша Катерина нашій Орині двоюрідна Одарка* (Н. ск. 1973, с. 123); *Його мати моїй матері двоюрідна Параска* (Н. ск. 1973, с. 123); *бабусі двоюрідний Сенька*; *дід бабі троюрідний Яшка* „дуже далека рідня” (Ужченко 2005, с. 29, 111); *нашим воротам двоюрідний сарай* (Ужченко 2005, с. 73); *Василь бабі двоюрідний Павло* „далека або несправжня рідня” (Міняйло, с. 215); *нашому паркану троюрідний тин* „далека або несправжня рідня” (Міняйло, с. 234) тощо.

Нормою для пам'яток XIV–XVI ст. ще довго залишається форма с. р. *двѣ*: *двѣ селѣ*; *по двѣ* або *по три вѣдѣра* [23, с. 231]. З руйнуванням категорії

двоїни форма с. р. стала тотожною формі ч. р., що відбулося, на думку О. О. Шахматова, унаслідок загального паралелізму форм ч. і с. р. [262, с. 211]. Старе розрізнення граматичної категорії роду числівника *два / дві* збереглося в складі ФО: *Мудрій (добрій; розумній) голові (глові) досить **дві** слові* (Закр., с. 159; Номис, с. 281; Чуб., с. 289; Фр. III, 2, с. 492; ГРНП 1, с. 552; 696; ГРНП 2, с. 557; УНПП 1963, с. 323; Н. ск. 1973, с. 90; Н. ск. 1976, с. 237; ПП 1990, с. 229; 329; ФПМЛ, с. 88) та *сказати **дві** слові* „провести з ким-небудь коротку розмову” (ФПМЛ, с. 431), в основу яких покладена ідея нечисленної, малої кількості.

Найближчий зв'язок зі старою відміною двоїни зберегли форми числівників *два, дві* та числівників-займенників *обидва, обидві*. Як зауважує Н. П. Прилипко, унаслідок контамінації цих форм і власне кількісного числівника *два* й постала форма *обидва* та *обидві* [200, с. 195].

Рефлекси архаїчних форм збірних числівників *оба, обі*, а також форми *обадва, обідві* й досі збережені групою говорів південно-західного наріччя [42, с. 37]. Сучасна літературна мова знає тільки кілька слів з давніми формами *оба / обі*: *обаніл, обабіч, обіруч*. Однак дані фраземного корпусу дають підстави стверджувати, що ці застарілі форми продовжують функціонувати на окремих територіях.

Числівники *оба, обі* досить виразно вмотивовують цілісне значення тих ФО, до складу яких вони входять. Образний стрижень таких утворень, на відміну від інших, дуже виразний: *Захотіло ся на **оба** двори* (ГРНП 1, с. 744); *Нахвотився до моці, та **обі** оці* (Номис, с. 578); *Добре тому ковалеві, що на **обі** руки кує* (Н. ск. 1973, с. 94; ГРНП 2, с. 364); *Набрав в **обі** жмені* (ГРНП 2, с. 174); ***Обої** двері тобов розвалю* (ГРНП 1, с. 743) тощо. Усього виявлено 20 ФО (або 6,69%).

Однак більшість форм *оба, обі* субстантивувались і в складі паремій уже виконують номінативну функцію, уживаючись як назви осіб: ***Оба** вперті, як цапи на кладці* (ГРНП 3, с. 317); *Сміявся котел з горшка, а **оба** чорні* (ПП 1989, с. 319); *А то дібрали ся **оба** добрі* (ГРНП 1, с. 791); *Вода*

мутна, жінка смутна – обі не до смаку (Висл., с. 239; Фр. I, 2, с. 246; ПП 1990, с. 89); *Рука руку миє, аби обі були білі* (Закр., с. 202; Фр. III, 1, с. 49; ПП 1990, с. 262); *Лучше одно око своє, ніж чужії обі* (ГРНП 2, с. 634).

Виникнення форм *штири, штирі* з давнього числівника *четыри* пояснюється фонетичними причинами, а саме: у результаті дисиміляції початкового приголосного [ч] після редукції ненаголошено [e] (*четыри > чтыри > штири*) [23, с. 235]. Подібні форми активно використовує В. С. Стефаник для характеристики мовлення жителів Покуття: *Моспане, штири воли як слимузи, двацїть штири морги поля, хати на ціле село* (Стефаник, с. 13); В. К. Малик – для надання висловлюванню колориту давнини: *А опісля накинудися всі ті штири здрайці, зв'язали – і, прошу пана, в холодну!* (Малик, с. 273); *А нас тільки штири вояки...* (Малик, с. 280).

Числівник *чотири (штири)* використовують обмежено для утворення фразеологізмів. Він входить до складу ФО, внутрішню форму яких утворюють предмети об'єктивного світу в кількості *чотири*: *Штири жиди, дідько п'ятий* (ГРНП 2, с. 151); *Іде як штири дівки „іде швидко, весело”* (ГРНП 2, с. 304); *Підковався на всі чтирі ноги* (Номис, с. 308); *Златоуст тому ся називає, бо брав тільки по штири кр. за службу божу* (ГРНП 2, с. 280); *І штирма кіньми го не догониш* (ГРНП 2, с. 341) тощо.

Іноді числівник *штири* гіперболізовано виражає ознаку дії, спосіб дії чи означає просторове поняття: *в штири (чтири, чотири) очи (очі) „віч-на-віч, конфіденційно”* (ЛЛ, с. 400); *Лазив би-с на штирьох ногах* (Фр. II, 2, с. 333; ПП 1991, с. 331); *Іди на штири вітри, а на п'ятий шум* (ГРНП 2, с. 305).

Числівник *штири* (іноді *чтирі*) засвідчено в 41 ФО (13,71% від загальної кількості архаїчних числівникових утворень), більшість яких репрезентують особливості різних діалектів: наддністр. *в штіри воці (вока), на штири оці „віч-на-віч, без свідків”* (НРС, с. 79, 80); *йде як штири вкупі „дуже гладкий”* (Коваленко 2011, с. 46); зх.-пол. *На штири гокі „сам*

на сам” (Аркушин, с. 110); *Кóнчив шти́ри клáси і пйáтий кал’ідóр* (Мацюк, с. 40); *в’і́тити до пунтér’і / шóби шти́ри коч’увáли / пйéтиї утворі́ў двér’і* (Олійник 1, с. 134); лемк. *шти́р’і дóшкы „труна”* (Верхр., с. 147). Уживаються названі числівники й у збірках паремій: *За кавалок кишки бiг штири милі пішки* (Чуб., с. 261; ПП 1989, с. 328); *Штири чверти до смерти* (Фр. III, 1, с. 129; ПП 1990, с. 196); *Штири воли обіцяли, а куце паця дали* (Н. ск. 1964, с. 82; ПП 1991, с. 87).

Щодо частотності числівників у процесі фразеологізації, то, беззаперечно, пріоритет тут належить числам першого десятка, однак у складі ФО збережені й деякі інші архаїчні числівникові утворення.

Сучасна українська мова на всій території її поширення має тільки одну назву числівника *сорок*, однак у деяких південно-західних говорах зафіксовано рефлекси старої форми, які підтримуються західнослов’янським впливом: у говорі галицьких лемків – *чотырдесят, четырдесят* (зрідка *сорок*) [42]; у закарпатських говірках – *штырадцет, штирацет* [183] тощо. Крім того, подекуди збереглися архаїчні форми числівника *дев’яносто*: *девятдесят, девятьдесят*.

В українських діалектах і фольклорних текстах поширені форми складених кількісних числівників на зразок *сорок і один, п’ятдесят і два*, іноді для підкреслення тривалості дії *двадцять років ще й чотири*, утворені приєднанням до назви більшого числа назв менших чисел за допомогою єднального сполучника [209, с. 7]. Такий спосіб творення складених числівників бере свій початок ще в доісторичні часи, тому вживання вказаних форм у сучасній мові є архаїзмом: *Як ем зьзіла трицетъ і сім, то так як би ми завезав писок зовсім* (ГРНП 2, с. 249). Зафіксовано 1 ФО, що становить 0,33% від загальної кількості архаїчних числівникових форм.

Дослідник С. П. Самійленко звернув увагу й на архаїчне позначення числа *двадцять сім* у вигляді *тридев’ять* як складного деривата, утвореного від двох множників, добуток яких і складає *двадцять сім*, зрідка фіксоване пам’ятками староукраїнського письменства й широко відоме

східнослов'янським фольклорним текстам (у *тридев'ятому царстві, за тридев'ять земель*) як один з прийомів гіперболізації [209, с. 7]. Фразеологізми й до сьогодні зберігають зазначене архаїчне утворення, що позначає якесь дуже віддалене місце: *За тридев'ять земель* (Батюк, с. 55; Удовиченко І, с. 208; Пазяк, с. 242; ФТБХ, с. 206); *Полетіла птиця-синиця за тридев'ять земель, за синє море-окіян, в тридесяте царство, в тридев'яте государство* (ПП 1991, с. 381) тощо. Усього виявлено 5 ФО, або 1,67% від загальної кількості архаїчних числівникових утворень.

У складі ФО засвідчена й застаріла форма *тридесяте* на позначення числівника *тридцять*, який, уживаючись у фразеологізмах, утрачує своє пряме значення: *тридев'яте (тридесяте) царство* (рідше *королівство, володарство*), нар.-поет. „дуже далека країна, земля” (ФСУМ 1993, с. 143, 391, 938); *Полетіла птиця-синиця за тридев'ять земель, за синє море-окіян, в тридесяте царство, в тридев'яте государство* (ПП 1991, с. 381). Зафіксовано 2 ФО, або 0,67% в межах фразеологізмів з архаїчними словоформами.

Отже, у складі фразеологізмів з архаїчними формами слів із числовим значенням поширені здебільшого застарілі форми числівників першого десятка, які різняться від нормативних варіантів переважно фонетичним оформленням. Властивість ФО давати образну характеристику дійсності, зумовлює те, що числівники – компоненти фразеологізмів – набувають якісної ознаки, яка тією чи тією мірою віддаляє їх від власної етимології.

Висновки до Розділу 3

Архаїчні форми в складі української фразеології – важливе джерело для реконструкції попередніх періодів мовного розвитку, для виявлення фактів глибокого історичного минулого й отримання інформації про те, що саме зберігається у фразеологічному складі й наскільки рівні сучасної мовної системи допускають реконструкцію свого вихідного стану.

Залишки прикметникового формотворення (короткі, повні нестягнені прикметники, форми компаратива) зафіксовано здебільшого в складі паремій, що зумовлено художньо-виражальними та інтонаційно-ритмічними особливостями цих одиниць. Прислів'я та приказки оформлені оригінальними римами, ритмом, завдяки чому легко запам'ятовуються й відтворюються в процесі мовлення в готовому вигляді разом з архаїчними елементами.

Серед коротких прикметників найбільш частотними є атрибутивні форми, які вказують на фізичні якості людини й інших істот (72 ФО, або 30% від загальної кількості одиниць з короткими формами прикметників) та ознаки предметів за кольором, розміром, вагою й зовнішніми особливостями, що сприймаються органом зору (29 ФО – 12,08%).

Аналіз зафіксованих прикладів повних нестягнених форм прикметників свідчить, що кількісно переважають такі, семантика яких ґрунтується на кількох джерелах сприйняття: зовнішні ознаки, риси характеру, поведінка, дії, результати дії та ін. (60 ФО – 24,59% від кількості виявлених повних нестягнених форм).

Займенникова система української мови не зазнала таких кардинальних змін, як іменникова, через це застарілі прономінативні форми не настільки поширені в мові художніх творів та діалектному слововжитку. В ареальних фразеологізмах та паремійних одиницях виявлено тільки різні фонетичні варіанти займенників та аналогічні до прикметникових – короткі та повні нестягнені форми. У зафіксованих ФО переважають застарілі форми дав., знах. в. одн. особових (212 ФО – 28,19% в межах архаїчних форм займенників) та зворотного (67 ФО – 8,91%) займенників, форми вказівного займенника *сей* (*ся, се, сі*) (104 ФО – 13,83%), а також повні нестягнені форми вказівних та означальних займенників (141 ФО – 18,75%). У складі фразеологізмів трапляються відмінкові форми займенників з архаїчними прийменниками, серед яких найчастотніша структура

„прийменник *о (об)* + займенник у місц. в. одн.” (21 ФО, що становить 2,79% в межах групи займенників).

Числівники в складі ФО остаточно не втрачають основного лексичного навантаження, а навпаки сприяють утворенню нових відтінків у значенні фразеологізму. Використання того самого числівника в різних ФО сприяє семантизації різних смислів. Серед фразеологізмів з архаїчними нумеральними формами найбільшу кількість становлять ФО з числівниками *єден (єдна, єдно, єдні)* – 221 ФО (73,91%), з формами *шtiri (штирі)* – 41 ФО (13,71%) та залишками двоїни – 20 ФО (6,69%).

ВИСНОВКИ

Сучасна система словозміни та формотворення іменника, прикметника, займенника, числівника – результат тривалого історичного розвитку мови, однак і дотепер збережені окремі архаїчні граматичні форми іменних частин мови. Причому характер цих словоформ різний: частина застарілих явищ вийшла з ужитку, деякі – стали нормою сучасної літературної мови, окремі – ще й нині функціують у діалектному мовленні.

У мовознавстві граматичні архаїзми кваліфікують як одиниці, що зберігають давні особливості формотворення, словозміни, відмерлі граматичні категорії та застарілі синтаксичні конструкції. Серед диференційних ознак архаїзмів визначено такі: ізольованість у загальній системі граматичних форм, типових для мови, відтворюваність, лексична обмеженість тощо. Значну кількість архаїчних граматичних форм зафіксовано в складі стійких одиниць, зокрема ареальних. Для кожного територіального говору характерні діалектизми, які відрізняються від одиниць літературної мови наявністю певних варіантів: акцентуаційних, фонетичних, словотвірних, граматичних, лексичних, семантичних, фразеологічних. У різних діалектах окремі граматичні явища, які були чи є нормативними для регіональних варіантів національної мови, не зазнали впливу загальних тенденцій граматичної макросистеми, тому й не стали нормою для української літературної мови. Серед граматичних діалектизмів розрізняємо застарілі та нові форми, утворені завдяки дії аналогії чи з фонетичних причин, тобто ці одиниці можуть не тільки зберігати залишки давніх граматичних рис української мови, а й виникати внаслідок місцевих відмінностей мовотворчого процесу через різні причини. Однак наявність різних застарілих форм, флексій, суфіксальних морфем, віднесеність до інших граматичних підкласів, парадигм, з одного боку, свідчить про здатність говорів зберігати архаїзми, а з другого – характеризує певний етап еволюції граматичної системи. Те, що для літературної мови є архаїзмом, у

діалектах може бути живим граматичним явищем. Граматичні архаїзми в складі ареальних ФО вирізняємо на основі низької частотності у вживанні на сучасному етапі розвитку діалектної мови, можливості пояснення різними історичними причинами утворення того чи того граматичного явища.

Діалектизми загалом виконують три основні функції: комунікативну, етнографічну та експресивно-виражальну, натомість основна функція граматичних архаїзмів у структурі фразеологізмів – сигніфікативна, що допомагає відмежувати стійкі сполучення слів від вільних. Наявність граматичних архаїзмів зумовлена стійкістю й ідіоматичністю ФО, є їхньою додатковою диференційною ознакою, слугує каталізатором виразності, а також сприяє експресивності – одній з основних семантичних ознак фразеологізму.

Історія словозміни та формотворення іменних лексико-граматичних класів в українській мові – це історія уніфікації форм різних за походженням груп слів. У літературній мові вони формують струнку, чітко окреслену систему, а в народній мові граматичні форми набагато різноманітніші й зберігають наслідки розвитку та становлення іменника, прикметника, займенника та числівника впродовж багатьох століть, що дає змогу реконструювати, проаналізувати й пояснити еволюцію того чи того граматичного факту, явища в галузі словозміни чи формотворення.

Найскладніший процес формування пройшла відмінкова система іменника. Не випадково, що в структурі проаналізованих ФО найбільша частотність уживання характерна для архаїчних іменникових словоформ (856 ФО, або 35,5% від загальної кількості прикладів). З-поміж зафіксованих словозмінних архаїзмів іменника переважають форми однини (411 ФО – 48,01%), серед яких найчастіше засвідчено форми дав. і місц. в. одн. іменників ч. р. з флексією *-ови (-еви)* та форми род. в. одн. іменників ж. р. колишніх *-ї-основ*, деяких іменників *-ї-основ*, іменника з основою на приголосний *-r* із флексією *-и*. Значно менше збережено архаїчних

словоформ множини (240 ФО – 28,04%), більшість яких складають форми наз. в. мн. іменників ч. р. із сингулятивним суфіксом *-ин-*, безсуфіксних іменників ч. р., іменників *pluralia tantum* із флексією *-e*. Найнижчу частотність мають рефлекси давнього дуального числа іменника (63 ФО – 7,36%), репрезентовані формами наз.–знах.–кличн. в. дв. іменників ж. та с. р. в поєднанні із числівниками *два (дві), обидва (обидві), три, чотири*. Це зумовлено уніфікацією категорії числа та зникненням форм двоїни зі словозмінної парадигматики іменника, за винятком окремих реліктових утворень.

Архаїчні форми прикметника (504 ФО – 20,9%), виявлені передусім у корпусі українських паремій, репрезентовано переважно короткими (240 ФО, або 47,62%) та повними нестягненими формами (244 ФО, або 48,41%). У художніх творах ці архаїзми є засобом стилізації під живу народну мову чи фольклор або надають висловлюванню високого, урочистого забарвлення; у складі ФО служать засобом створення рими або закріплені традицією вживання. На відміну від коротких форм, що функціують тільки в наз.–знах.–кличн. в. одн. ч. р., повні нестягнені прикметники семантично розмаїтіші та мають більшу кількість способів граматичного вираження.

Застарілі форми займенників (752 ФО – 31,19%), які кількісно переважають прикметникові, за аналогією до останніх, зберігають у складі ФО здебільшого повні нестягнені (144 ФО, або 19,15%) та короткі форми (69 ФО, або 9,18%). Крім того, значну частотність уживання (279 ФО, або 37,1%) мають форми дав. та знах. в. одн. особових і зворотного займенників: *ми (мі, мя), ти (ті, тя), си (сі, ся)*.

Числівникові граматичні форми, зафіксовані в компонентному складі фразеологізмів (299 ФО, або 12,4%) і репрезентовані здебільшого фонетично видозміненими нумеральними одиницями *єден, итири* та залишками двоїни *оба, обі*, різняться своїм значенням у формуванні загальної семантики стійких сполучень слів. Одні з них утворюють

значеннєвий центр цілісної фразеологічної номінації, інші відіграють тільки важливу роль у синтезі значення фразеологізму.

Характерним для розвитку граматичної будови української мови є функціонування частини відмінкових форм із застарілими прийменниками, зокрема конструкцій „прийменник *к* (*ік, є*) + іменник (займенник) у дав. в.”, „прийменник *о* (*об*) + іменник (займенник) у знах. в.”, „прийменник *о* (*об*) + іменник (займенник) у місц. в.”, уживання яких обмежене художньою літературою та конкретними ареалами поширення. Чимало таких форм засвідчено в складі українських фразеологізмів. Усього зафіксовано 181 ФО (7,51% від загальної кількості виявлених архаїчних форм), серед яких відмінкові форми іменників з архаїчними прийменниками (142 ФО, або 78,45%) кількісно переважають займенникові (39 ФО – 21,55%), що зумовлено більшою функційною частотністю іменника.

Одна з основних причин збереження архаїчних словоформ у складі стійких сполучень слів полягає в особливостях ФО, зокрема в їхній відтворюваності, яку більшість дослідників кваліфікує як основну характеристику фразеологізмів. Збереження архаїчних граматичних форм іменних частин мови в складі ФО також свідчить про здатність фразеологізмів бути семантично неподільними, невивідними. Семантична неподільність у фразеологізмах, крім наявності давніх словоформ та синтаксичних конструкцій, може підтримуватися вживанням лексичних чи семантичних архаїзмів.

Використання застарілих граматичних форм у складі діалектних ФО зумовлене давністю існування таких утворень, фонетичними особливостями, вузькотериторіальним поширенням. Аналіз джерельної бази засвідчив, що найбільшу кількість застарілих форм іменних частин мови зафіксовано у фразеологізмах, поширених в ареалах окремих говірок галицько-буковинської та карпатської груп говорів південно-західного наріччя, що зумовлено особливостями названих діалектів. Прикметними рисами є, наприклад, уживання закінчень *-ови* в дав. в. одн. іменників ч. р., *-ом* в ор. в. одн. іменників і займенників ж. р., *-ох, -іх* у місц. в. одн., форм

дав. і знах. в. одн. особових та зворотного займенників тощо, характерні для наддністрянських, гуцульських, бойківських, лемківських говірок південно-західного наріччя.

Незважаючи на те, що фразеологія є одним з особливих мовних пластів, який здатний зберігати архаїчні форми, нормативна граматики впливає на розвиток та утворення нових елементів у фраземному складі. Стійкість структури фразеологізму й властива йому тенденція до консервації давніх граматичних форм, зазнаючи тиску мовної системи, яка виявляє тенденцію до усунення рідковживаних унікальних словоформ, може спричинити утворення різних варіантів ФО. Перспективним є подальший аналіз структурно-семантичних особливостей фразеологізмів з архаїчними формами та їх використання в різних стилях мови. Варто дослідити реліктові відмінкові словоформи з погляду морфологічної парадигматики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія / Л. Г. Авксентьев. – Х. : Вища школа, 1988. – 134 с.
2. Албул О. Кличний відмінок у сучасних слов'янських літературних мовах / О. Албул // Українсько-словацькі діалоги. Мовознавство. *Studia Slavica* 4. – Ужгород, 2005. – С. 7–16.
3. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / М. Ф. Алефіренко. – Х. : Вища школа, 1987. – 134 с.
4. Алефиренко Н. Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Эллис, 2008. – 271 с.
5. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии / Н. Н. Амосова. – Л., 1963. – 114 с.
6. Аркушин Г. Л. Силенська гуторка / Г. Л. Аркушин. – Мельбурн : Спадщина, 1994. – 190 с.
7. Аркушин Г. Л. Голоси з Підляшшя (Тексти) / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 536 с.
8. Арполенко Г. П. Числівник української мови / Г. П. Арполенко, К. Г. Городенська, Г. Х. Щербатюк. – К. : Наукова думка, 1980. – 242 с.
9. Архангельский В. Л. О понятии устойчивой фразы и типах фраз / В. Л. Архангельский // Проблемы фразеологии. – М. – Л., 1964. – С. 102–125.
10. Архангельский В. Л. Устойчивые фразы в современном русском языке и проблемы общей фразеологии / В. Л. Архангельский. – Ростов-на-Дону, 1964. – 315 с.
11. Атлас української мови : в 3 т. / гол. ред. колегії І. Г. Матвіяс. – К. : Наукова думка, 1988 – . –
Т. 2. Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. – 1988. – 520 с.
12. Бабкин А. М. Русская фразеология, ее развитие и источники / А. М. Бабкин. – Л. : Наука, 1970. – 264 с.

13. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. лит., 1961. – 394 с.
14. Балязин В. Н. Восточные славяне и нашествие Батыя / В. Н. Балязин. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2007. – 192 с.
15. Бандрівський Д. Г. Говірки Підбузького району Львівської області / Д. Г. Бандрівський. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – 104 с.
16. Баран Я. А. Фразеологія у системі мови : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01 / Баран Ярослав Андрійович. – Івано-Франківськ, 1998. – 391 с.
17. Баранник Д. Х. Морфологічні особливості числівників / Д. Х. Баранник // Українська мова і література в школі. – 1966. – № 6. – С. 15–19.
18. Баранник Д. Х. Прикметник / Д. Х. Баранник // Сучасна українська літературна мова : морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1969. – С. 140–236.
19. Барановська Л. І. Деякі особливості говірки містечка Луків Луківського району Волинської області / Л. І. Барановська // Збірник студентських наукових праць. – Т. 1. Історико-філологічні та педагогічні науки. – К., 1955. – С. 59–75.
20. Бардукова Г. Фразеологічні інновації біблійного походження в сучасній українській мові / Г. Бардукова // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2013. – Випуск 659. Романо-слов'янський дискурс. – С. 87–89.
21. Бархударов Л. С. К вопросу о бинарности оппозиций и симметрии грамматических систем (на материале глагола в английском и французском языках) / Л. С. Бархударов // Вопросы языкознания. – № 4. – 1966. – С. 97–110.
22. Бевзенко С. П. До характеристики синтаксичних особливостей українських діалектів / С. П. Бевзенко // Наукові записки Ужгородського університету. – Ужгород, 1955. – Т. XIV. – С. 205–219.

23. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови (нариси із словозміни та словотвору) / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарпатське обласне видавництво, 1960. – 416 с.

24. Бевзенко С. П. Відмінності української діалектної мови на морфологічному рівні / С. П. Бевзенко // Українська діалектна морфологія. – К. : Наукова думка, 1969. – С. 5–14.

25. Бевзенко С. П. Актуальність вивчення української діалектної фразеології / С. П. Бевзенко // Мовознавство. – 1974. – № 2. – С. 15–19.

26. Бевзенко С. П. До характеристики відмінностей української діалектної мови у фразеології / С. П. Бевзенко // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови. – Ужгород, 1978. – С. 148–149.

27. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980. – 246 с.

28. Безпалько О. П. Нариси з історичного синтаксису української мови / О. П. Безпалько. – К. : Радянська школа, 1960. – 236 с.

Білоконенко А. І. – Див.: Тимошенко А. І.

29. Бова (Ковальчук) Л. Говірки південної Житомирщини і їх відношення до полтавсько-київського діалекту / Л. Бова (Ковальчук) // Полтавсько-київський діалект – основа української національної мови. – К., 1954. – С. 98–114.

30. Брахнов В. М. Характерні риси говірок трьох населених пунктів на Бориспільщині Київської області / В. М. Брахнов // Діалектологічний бюлетень. – Вип. 3. – 1951. – С. 18–34.

31. Брахнов В. М. Деякі морфологічні особливості говірок Переяслав-Хмельницького району на Київщині / В. М. Брахнов // Діалектологічний бюлетень. – К., 1960. – Вип. VII. – С. 61–75.

32. Булаховський Л. А. З історичних коментаріїв до української мови. Метатеза. Форми ступенів порівняння прикметників та прислівників / Л. А. Булаховський // Мовознавство. – 1949. – Т. XVIII. – С. 48–51.

33. Булаховський Л. А. З історичних коментаріїв до української мови / Л. А. Булаховський // Мовознавство. – 1951. – Т. IX. – С. 63–64.
34. Булаховський Л. А. З історичних коментаріїв до української мови. Морфологічні залишки двоїни / Л. А. Булаховський // Мовознавство. – 1952. – Т. X. – С. 94–97.
35. Булаховский Л. А. Курс русского литературного языка : в 2 т. / Л. А. Булаховский. – К. : Радянська школа, 1952 – . – Т 1. – 446 с.
36. Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства / Л. А. Булаховський. – К. : Радянська школа, 1959. – 308 с.
37. Вахек Й. Лингвистический словарь Пражской школы / Й. Вахек. – М., 1964. – 350 с.
38. Ващенко В. С. Займенникові та числівникові форми в сучасних полтавських говорах / В. С. Ващенко // Полтавсько-київський діалект – основа української національної мови : зб. статей. – К. : АН УРСР, 1954. – С. 42–48.
39. Ващенко В. С. Полтавські говори / В. С. Ващенко. – Х., 1957. – 539 с.
40. Вербжицький О. Лекція XIII / О. Вербжицький // Курс української мови для службовців / [за ред. Л. А. Булаховського]. – Х., 1930. – С. 15–25.
41. Верхратський І. Про говір долівський / І. Верхратський // Збірник Наук. т-ва ім. Т. Шевченка у Львові. – 1900. – Т. XXXV–XXXVI. – 127 с.
42. Верхратський І. Про говір галицьких лемків / І. Верхратський // Зб. філологічної секції Наук. т-ва ім. Т. Шевченка. – Львів, 1902. – Т. 5. – 482 с.
43. Верхратський І. Говір батюків / І. Верхратський // Збірник філологічної секції НТШ. – Львів, 1912. – Т. XV. – 326 с.
44. Виноградов В. В. Очерки по истории русского литературного языка XVII–XIX вв. / В. В. Виноградов. – М. : Учпедгиз, 1938. – 448 с.
45. Виноградов В. В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины / В. В. Виноградов. – Л., 1946. – 118 с.

46. Виноградов В. В. Русский язык : (грамматическое учение о слове) : [учеб. пособие для высш. учеб. заведений] / В. В. Виноградов. – М. ; Л. : Учпедгиз, 1947. – 784 с.

47. Виноградов В. В. Словосочетания и фразеологические единицы / В. В. Виноградов // Грамматика русского языка. – М., 1954. – Т. 2. – Ч. 1. – С. 58–62.

48. Виноградов В. В. Лексикология и лексикография : избранные труды / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1977. – 254 с.

49. Височина В. А. Відмінювання іменників з давніми основами на *-а*, *-йа* у степовій говірці долини р. Мокрої Сури / В. А. Височина // Говори і ономастика Наддніпрянщини. – Дніпропетровськ, 1970. – С. 100–114.

50. Вихованець І. Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1971. – 119 с.

51. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – 256 с.

52. Вихованець І. Р. Прикметник / І. Р. Вихованець // Теоретична морфологія української мови : академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська ; за ред. І. Р. Вихованця. – К. : Пульсари, 2004. – С. 121–150.

53. Гаврин С. Г. Проблема систематизации устойчивых сочетаний современного русского языка в функциональном аспекте / С. Г. Гаврин // Ученые записки Московского областного педагогического института им. Н. К. Крупской. – 1966. – Т. 160. – Вып. 11. – С. 263–269.

54. Герман К. Ф. Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспекті : фонетика, фонологія [монографія] / К. Ф. Герман. – Чернівці : Рута, 1995. – 391 с.

55. Герман К. Атлас українських говірок Північної Буковини : у 2-х т. / К. Ф. Герман. – Чернівці : Прут, 1998. – . –

Т. 2 : Словозміна, службові слова. – 1998. – 215 с.

56. Гладкий М. Практический курс украинского языка. / М. Гладкий. – Житомир, 1918. – 152 с.
57. Гладкий П. Д. Говірка села Блискавиці Гостромського району на Київщині / П. Д. Гладкий // Український діалектологічний збірник. – К. : УАН, 1928. – С. 93–241.
58. Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнословобожанських говірок : [монографія] / К. Д. Глуховцева. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 592 с.
59. Говірки Чорнобильської зони : [тексти / упоряд. П. Ю. Гриценко]. – К. : Довіра, 1996. – 358 с.
60. Голуб И. Б. Стилистика русского языка / И. Б. Голуб. – М. : Айрис-Пресс, 2010. – 448 с.
61. Горещкий П. Українська мова. Практично-теоретичний курс / П. Горещкий, І. Шаля. – Х., 1929. – 334 с.
62. Горпинич В. О. Українська морфологія : [навчальний посібник] / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2002. – 350 с.
63. Граматичний словник української літературної мови. Словозміна / [В. І. Критська, Т. І. Недозим, Л. В. Орлова та ін.]. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2011. – 760 с.
64. Гринчишин Д. Г. Давньоукраїнські фонетичні й морфологічні риси в говірці села Потік Рогатинського району Івано-Франківської області / Д. Г. Гринчишин // Діалектологічні студії 5 : Фонетика, морфологія, словотвір / [відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей]. – Львів, 2005. – С. 29–38.
65. Грищенко А. П. Прикметник в українській мові / А. П. Грищенко ; АН УРСР ; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1978. – 207 с.
66. Грінченко Б. Словарь української мови : у 4 т. / Б. Грінченко. – К. : Лексикон, 1996 – . – Т. II. – 1996. – 579 с.
67. Громик Ю. В. Особливості іменної словозміни в українських говірках берестейсько-пінського Полісся (на матеріалі записів місцевого

фольклору) / Ю. В. Громик // Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки : Філологічні науки. Мовознавство. – Луцьк, 2006. – № 7. – С. 282–291.

68. Гром'як Р. Т. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К. : ВЦ „Академія”, 1997. – 752 с.

69. Гулыга Е. В. Статус грамматических архаизмов в системе языка и их миграция в процессе исторического развития / Е. В. Гулыга // Филологические науки. – 1971. – № 2. – С. 50–60.

70. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. / Л. Л. Гумецька. – К., 1958. – 298 с.

71. Ґрещук В. Південно-західні діалекти в українській художній мові / В. Ґрещук, В. Ґрещук. – Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. – 309 с.

72. Грунский Н. К. Украинская грамматика / Н. К. Грунский. – 2-е изд., доп. – К. : Издание Товарищества „Голось”, 1918. – 64 с.

73. Дем'янчук В. Морфологія українських грамот XIV і першої половини XV ст. / В. Дем'янчук // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – К., 1928. – Кн. XVI. – С. 7–20.

74. Дердюк А. Р. Деякі особливості говірки села Заміхів Новоушицького району Хмельницької області / А. Р. Дердюк // Збірник студентських наукових праць. – К., 1955. – Т. I. Історико-філологічні та педагогічні науки. – Вип. 1. – С. 78–91.

75. Дзендзелівський Й. О. Спостереження над системою числівників говірок Закарпатської області / Й. О. Дзендзелівський // Наукові записки Ужгородського державного університету. – Ужгород, 1955. – Т. XIV : діалектологічний збірник. – Вип. 1. – С. 5–34.

76. Дзендзелевский И. А. Фразеология как материал для реконструкции (палеонтологии) утраченных лексем и их ареалов / И. А. Дзендзелевский // Русское и славянское языкознание. Сборник статей к 70-летию члена-корреспондента АН СССР Р. И. Аванесова. – М. : Наука, 1972. – С. 83–91.

77. Дика Л. В. Форми двоїни в говірках полісько-середньонадніпрянського пограниччя / Л. В. Дика // Діалектологічні студії 5 : фонетика, морфологія, словотвір / [відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей]. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2005. – С. 129–134.

78. Доленко М. Т. Из спостережень над діалектною фразеологією Поділля / М. Т. Доленко // Українське мовознавство. – 1975. – Вип. 3. – С. 102–107.

79. Доленко М. Т. О диалектной фразеологии Подолья Украинской ССР / М. Т. Доленко // Вопросы фразеологии VIII. – Самарканд, 1975. – С. 14–20.

80. Дровникова Л. Н. Имя числительное в русском языке XI–XVII вв. : авторефер. дис. на соискание учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / Л. Н. Дровникова. – М. : МГЦ, 1959. – 17 с.

81. Дроздовський В. П. Південнобессарабські українські говірки / В. П. Дроздовський // Праці X Республіканської діалектологічної наради. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – С. 132–155.

82. Дуденко О. В. Номінативна та комунікативна природа українських паремій : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Дуденко Олена Володимирівна. – Умань, 2002. – 220 с.

83. Жайворонок В. В. Символіка народного та авторського (крилатого) слова й виразу / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 2005. – № 3–4. – С. 138–147.

84. Желеховский С. Малоруско-німецкий словарь : у 2 т. / С. Желеховский, С. Недільский. – Львів : друкарня товариства ім. Т. Шевченка, 1886 – . –

Т. I : А – О – 1886. – 598 с.

85. Жилко Ф. Т. Перехідні говірки від української до білоруської мови в північно-західних районах Чернігівщини / Ф. Т. Жилко // Діалектологічний бюлетень. – К., 1953. – Вип. IV. – С. 7–20.

86. Жилко Ф. Т. Південно-чернігівські говірки, перехідні до полтавських (Бобровицький і Новобасанський р-ни Чернігівської обл.) / Ф. Т. Жилко // Діалектологічний бюлетень. – К., 1955. – Вип. 5. – С. 46–58.

87. Жилко Ф. Т. Говори української мови / Ф. Т. Жилко – К. : Радянська школа, 1958. – 171 с.

88. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. – К. : Радянська школа, 1966. – 307 с.

89. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К. : Радянська школа, 1965. – Ч. I – 422 с.

90. Жовтобрюх М. А. Проблеми взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів / М. А. Жовтобрюх // Мовознавство. – 1973. – № 1. – С. 3–15.

91. Жовтобрюх М. А. Фонетика / М. А. Жовтобрюх // Історія української мови. Фонетика / [М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, В. Г. Скляренко]. – К. : Наукова думка, 1979. – С. 65–329.

92. Жуков В. П. Русская фразеология / В. П. Жуков, А. В. Жуков. – М. : Высшая школа, 2006. – 408 с.

93. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : морфологія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 437 с.

94. Зінчук Р. С. Залишки давніх двоїнних форм у західнополіських і суміжних говірках / Р. С. Зінчук // Літопис Волині : всеукраїнський науковий часопис. – Луцьк : Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2010. – Ч. 8. – С. 158–162.

95. Зубова Л. В. О семантической функции грамматических архаизмов в поэзии М. Цветаевой / Л. В. Зубова // Вопросы стилистики. Функциональные стили русского языка и методы их изучения. Межвуз. науч. сб. – Саратов, 1982. – Вып.17. – С. 46–60.

96. Едличка А. О пражской теории литературного языка / А. Едличка // Пражский лингвистический кружок : сборник статей. – М. : Прогресс, 1967. – С. 544–556.

97. Емельянова О. Н. Архаизмы / О. Н. Емельянова // Стилистический энциклопедический словарь русского языка. – М. : Наука, 2003. – 696 с.
98. Ивашко Л. А. Очерки русской диалектной фразеологии / Л. А. Ивашко. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1981. – 109 с.
99. Івченко А. О. Українська народна фразеологія : ареали, етимологія / А. О. Івченко. – Х. : Око, 1996. – 158 с.
100. Івченко М. П. Числівники української мови / М. П. Івченко. – К. : Видавництво Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, 1955. – 143 с.
101. Історична грамати́ка української мови / [О. П. Безпалько, М. К. Бойчук, М. А. Жовтобрюх та ін.]. – К. : Радянська школа, 1962. – 510 с.
102. Історія української мови. Морфологія / [С. П. Бевзенко, А. П. Грищенко, Т. Б. Лукінова та ін.]. – К. : Наукова думка, 1978. – 545 с.
103. Історія української мови. Фонетика / [М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, В. Г. Скляренко]. – К. : Наукова думка, 1979. – 367 с.
104. Історія української мови. Синтаксис / [Г. П. Арполенко, А. П. Грищенко, В. В. Німчук та ін.]. – К. : Наукова думка, 1983. – 503 с.
105. Їжакевич Г. П. Про особливості говірок Броварського району київської області / Г. П. Їжакевич // Діалектологічний бюлетень. – АН УРСР, 1950. – Випуск II. – С. 31–46.
106. Керницький І. М. Система словозміни в українській мові. На матеріалах пам'яток XVI ст. / І. М. Керницький. – К. : Наукова думка, 1967. – 288 с.
107. Кобилянський Б. Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття / Б. В. Кобилянський // Український діалектологічний збірник. – К., 1958. – Кн. 1. – С. 1–92.
108. Коваленко Н. Д. Фраземіка говірок Західного Поділля : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Коваленко Наталія Дмитрівна. – Кам'янець-Подільський, 2001. – 324 с.

109. Ковтюх С. Л. Вживання флексії *-и* у формі родового відмінка однини іменників третьої та четвертої відміни в українській мові / С. Л. Ковтюх // Наукові записки. – Серія : філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – Випуск 31. – С. 20–24.

110. Ковтюх С. Л. Акцентуаційний чинник як один із основних у визначенні морфологічних парадигм сучасної української мови / С. Л. Ковтюх // Наукові записки. – Серія : філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2005. – Вип. 59. – С. 89–106.

111. Ковтюх С. Л. Роль синтагматичного чинника у визначенні репертуару відмінкових парадигм іменників / С. Л. Ковтюх // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонНУ, 2005а. – Випуск 13. – С. 61–65.

112. Ковтюх С. Л. Елементарні парадигматичні класи іменників третьої відміни в сучасній українській мові / С. Л. Ковтюх // Наукові записки. – Серія : філологічні науки (мовознавство) : у 2 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2007. – Вип. 73, ч. 1. – С. 67–83.

113. Ковтюх С. Л. Елементарні парадигматичні класи іменників II відміни середнього роду м'якої групи в сучасній українській мові / С. Л. Ковтюх // Наукові записки. – Серія : філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – Випуск 86. – С. 106–117.

114. Ковтюх С. Л. Елементарні парадигматичні класи іменників середнього роду II відміни твердої групи в українській мові / С. Л. Ковтюх // Наукові записки. – Серія : філологічні науки (мовознавство) : у 5 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – Випуск 89 (4). – С. 129–133.

115. Ковтюх С. Л. Словозмінна парадигматика українських прізвищ : [монографія] / С. Л. Ковтюх, О. М. Кашталян ; за ред. С. Л. Ковтюх. – Кіровоград : ПОЛІМЕД-Сервіс, 2012. – 256 с.

116. Ковтюх С. Л. До проблеми вживання кличного відмінка в іменниках середнього роду / С. Л. Ковтюх // Вісник Черкаського

університету. – Серія : філологічні науки. – Черкаси, 2013. – № 7 (260). – С. 9–14.

117. Колодяжний А. С. Прийменник / А. С. Колодяжний // Сучасна українська літературна мова : морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1969. – С. 474–500.

118. Кононенко І. В. Лексико-синтаксичний потенціал прикметника у слов'янських мовах : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.03 / Кононенко Ірина Віталіївна. – К., 2009. – 290 с.

119. Копыленко М. М. Очерки по общей фразеологии (фразеология в системе языка) / М. М. Копыленко, З. Д. Попова. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1989. – 190 с.

120. Коць-Григорчук Л. Акцентуаційні умови збереження флексії *-ий* / Л. Коць-Григорчук // Лінгвістично-географічне дослідження українського діалектного простору. – Нью-Йорк, 2002. – С. 61–69.

121. Крымский А. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья / А. Крымский. – М., 1907. – Т. 1. – Вып. 1. – 144 с.

122. Крижанівська Н. О. Короткі форми прикметників в українській мові / Н. О. Крижанівська // Українська мова в школі. – 1960. – № 1. – С. 13–19.

123. Кунин А. В. Фразеология современного английского языка / А. В. Кунин. – М., 1972. – 289 с.

124. Курило О. Курс українського правопису : підручник для шкіл і самонавчання / О. Курило. – К. : Друкарня Товариства „Криниця”, 1919. – 158 с.

125. Курс сучасної української літературної мови : в 2 т. / [за ред. Л. А. Булаховського]. – К. : Радянська школа, 1951 – . – Т. 2 : Синтаксис. – 408 с.

126. Лавер В. И. Фраземика украинских диалектов карпатского региона : дис. ... докт. филол. наук : 10.02.01 / Лавер Василий Иванович. – Ужгород, 1991. – 325 с.

127. Ларін Б. О. Про народну фразеологію / Б. О. Ларін // Українська мова в школі. – 1959. – № 5. – С. 30–36.
128. Ларин Б. А. Очерки о фразеологии / Б. А. Ларин // История русского языка и общее языковедение. – М., 1977. – С. 125–149.
129. Левицький М. Паки й паки (про нашу літературну мову) / М. Левицький. – Відень ; Київ, 1920. – 66 с.
130. Левицький М. Українська грамати́ка для самонавчання / М. Левицький. – Катеринослав, 1923. – 197 с.
131. Лесюк М. П. Динамічні процеси в говорах Прикарпаття / М. П. Лесюк // Мовознавство. – 2011. – № 4. – С. 22–35.
132. Лисенко П. С. Деякі особливості говірок Олишівського району Чернігівської області / П. С. Лисенко // Діалектологічний бюлетень. – 1953. – Випуск IV. – С. 21–36.
133. Лисенко П. С. Фонетичні і морфологічні особливості говірок Димерського району на Київщині / П. С. Лисенко // Полтавсько-київський діалект – основа української національної мови. – К., 1954. – С. 35–88.
134. Лисенко П. С. Важливіші особливості морфологічної системи говірок Ставищенського району на Київщині / П. С. Лисенко // Діалектологічний бюлетень. – 1956. – Випуск VI. – С. 30–45.
135. Лисенко П. С. Деякі морфологічні особливості говірок правобережних (середніх) районів Черкащини / П. С. Лисенко // Середньонаддніпрянські говори. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – С. 22–43.
136. Лукінова Т. Б. Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис) / Т. Б. Лукінова. – К. : Наукова думка, 2000. – 370 с.
137. Макаев Э. А. Понятие давления системы и иерархия языковых единиц / Э. А. Макаев // Вопросы языкознания. – 1962. – № 5. – С. 47–52.
138. Мартинова Г. І. Середньонаддніпрянський діалект. Фонологія і фонетика / Г. І. Мартинова. – Черкаси, 2003. – 367 с.
139. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов / Ж. Марузо. – М., 1960. – 436 с.

140. Матвіяс І. Г. Орудний відмінок однини іменників І відміни в українській мові / І. Г. Матвіяс // Територіальні діалекти і власні назви. – К. : Наукова думка, 1965. – С. 16–31.

141. Матвіяс І. Г. Іменник / І. Г. Матвіяс // Сучасна українська літературна мова : морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1969. – С. 32–139.

142. Матвіяс І. Г. Займенник / І. Г. Матвіяс // Сучасна українська літературна мова : морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1969а. – С. 265–286.

143. Матвіяс І. Г. Народна фразеологія в матеріалах Атласу української мови / І. Г. Матвіяс // Питання фразеології східнослов'янських мов. – К. : Наукова думка, 1972. – С. 147–148.

144. Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові / І. Г. Матвіяс. – К. : Радянська школа, 1974. – 184 с.

145. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / І. Г. Матвіяс. – К. : Наукова думка, 1990. – 168 с.

146. Матвіяс І. Г. Варіанти української літературної мови / І. Г. Матвіяс. – К., 1998. – 162 с.

147. Медведєв Ф. П. Історична граматики української мови. Короткий нарис / Ф. П. Медведєв. – Х., 1955. – Ч. 1. – 215 с.

148. Медведєв Ф. П. Українська фразеологія : чому ми так говоримо / Ф. П. Медведєв. – Х. : Вища школа, 1977. – 231 с.

149. Медведєв Ф. П. Діалектні та архаїчні компоненти фразеологізмів – важливе джерело вивчення історії розвитку та стилістичних функцій словникового складу сучасної української літературної мови / Ф. П. Медведєв // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови. – Ужгород, 1978. – С. 96–98.

150. Мельничук О. С. Південноподільська говірка села Писарівки Кодимського району Одеської області / О. С. Мельничук // Діалектологічний бюлетень. – 1951. – К., 1951. – Вип. 3. – С. 50–51.

151. Мельничук О. С. Історичний розвиток функцій і складу прийменників в українській мові / О. С. Мельничук // Слов'янське мовознавство. – К. : Вид-во УРСР, 1961. – Т. 3. – С. 124–194.

152. Мізін К. І. Компаративна фразеологія : монографія / К. І. Мізін. – Кременчук : ПП О. В. Щербатих, 2007. – 168 с.

153. Міняйло Р. В. Активні процеси в ареальній фразеології сходу України : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Міняйло Роман Вікторович. – Луганськ, 2001. – 261 с.

154. Михайлова Е. Г. Архаизация элементов языка в процессе его развития (на материале русского литературного языка XVIII века) : авторефер. дисс. на соискание учен. степ. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / Е. Г. Михайлова. – К., 1987. – 23 с.

155. Могила П. А. До характеристики середньочеркаських говірок / П. А. Могила. – К., 1958. – 64 с.

156. Могила А. П. Словозміна у говірках середньої Черкащини / А. П. Могила // Середньонадніпрянські говори. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – С. 44–46.

157. Мокиєнко В. М. Историческая фразеология : этнография или лингвистика / В. М. Мокиєнко // Вопросы языкознания. – 1973. – № 2. – С. 21–34.

158. Мокиєнко В. М. Славянская фразеология / В. М. Мокиєнко. – М. : Высшая школа, 1989. – 287 с.

159. Мокієнко В. М. Фразеологія в лемківських говірках Східної Словаччини / В. М. Мокієнко // Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. – Братислава, 1990. – С. 5–14.

160. Москаленко Н. А. Лексичні діалектизми у складі фразеологізмів української літературної мови / Н. А. Москаленко // Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами. – К. : Наукова думка, 1977. – С. 179–188.

161. Муқан Г. М. Діалектні риси у фразеологізмах української мови /

Г. М. Муқан, Ф. А. Непийвода // Питання фразеології східнослов'янських мов. – К., 1972. – С. 149–150.

162. Нагін Я. Д. Відмінювання іменників у степових херсонських говірках / Я. Д. Нагін // Наукові записки Херсонського держ. педагогічного інституту. – Херсон, 1956. – Вип. 6. – С. 169–198.

163. Назарова Т. В. Іменникові -Ъ- закінчення в північноукраїнських говорах / Т. В. Назарова // Українська діалектологія і ономастика : [зб. ст.]. – К. : Наукова думка, 1964. – С. 50–63.

164. Назарян А. Г. Фразеологія сучасної французької мови / А. Г. Назарян. – К. : Вища школа, 1987. – 288 с.

165. Наконечний М. Ф. Українська мова. Програма-конспект з додатком про новий правопис український / М. Ф. Наконечний. – Х. : Кооп. вид-во Рух, 1928. – 240 с.

166. Нариси з морфології старослов'янської мови східнослов'янських пам'яток XI–XIII ст. / [відп. ред. В. В. Німчук]. – К., 2008. – 191 с.

167. Нечуй-Левіцький І. Грамматика українського язика / І. Нечуй-Левіцький. – К., 1913. – Ч. I. Етимологія. – 93 с.

168. Німчук В. В. Словотвір числівників у верхньонадборжавських говірках / В. В. Німчук // Діалектологічний бюлетень. – 1961. – Вип. 8. – С. 44–56.

169. Німчук В. В. Лексика й фразеологія „Слова о полку Ігоревім” із погляду сучасної діалектології / В. В. Німчук // Мовознавство. – 1987. – № 6. – С. 24–31.

170. Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / В. В. Німчук. – К., 1992. – 386 с.

171. Німчук В. В. Проблеми українського правопису XX ст. – поч. XXI ст. / В. В. Німчук. // Український правопис (проект найновішої редакції). – К. : Наукова думка, 1999. – С. 242–333.

172. Огієнко І. Рідна мова в українській школі / І. Огієнко. – К., 1918. – 32 с.

173. Огієнко І. Український стилістичний словник / І. Огієнко. – Львів : Друкарня Наукового товариства імені Шевченка, 1924. – 496 с.
174. Огієнко І. Чистота й правильність української мови / І. Огієнко. – Л. : Видавництво книгарні А. Бардаха, 1925. – 215 с.
175. Огієнко І. Нариси з історії української мови : система українського правопису. (Популярно-науковий курс з історичним освітленням) / І. Огієнко. – Варшава, 1927. – 208 с.
176. Огієнко І. Родовий множини на *-ей, -ий* / І. Огієнко // Рідна мова. – 1933. – Ч. 7. – С. 256.
177. Ожегов С. И. О структуре фразеологии (в связи с проектом фразеологического словаря русского языка) / С. И. Ожегов // Лексикология. Лексикография. Культура речи. – М. : Высшая школа, 1974. – С. 182–219.
178. Олійник І. С. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. – [2-е вид., доп. і перероб.]. – К. : Радянська школа, 1978. – 447 с.
179. Олійник М. Я. Фразеологія гуцульський говірок : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / М. Я. Олійник. – Львів, 2002. – 17 с.
180. Онишкевич М. Й. Категорія роду і числа числівників *два–чотири* в західній частині говорів української мови / М. Й. Онишкевич // Праці XII Республіканської діалектологічної наради. – К. : Наукова думка, 1971. – С. 252–262.
181. Павлюк М. Українські говори Румунії : діалектні тексти / М. Павлюк, І. Робчук. – Едмонтон; Львів; Нью-Йорк; Торонто, 2003. – 782 с.
182. Пазяк М. М. Українські прислів'я та приказки : проблеми пареміології та пареміографії / М. М. Пазяк. – К., 1984. – 203 с.
183. Панькевич І. А. Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей. Ч. 1. Звучня і морфологія / І. А. Панькевич. – Прага, 1938. – Ч. 1. – 549 с. + 5 мап.
184. Панькевич І. А. Нарис історії українських закарпатських говорів / І. А. Панькевич. – Прага, 1958. – 256 с.

185. Перетятко М. Л. Морфологічні риси говірок Дубенського району Ровенської області / М. Л. Перетятко // Діалектологічний бюлетень. – К., 1960. – Вип. VII. – С. 76–86.

186. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М., 1956. – 451 с.

187. Північно-східна Слобожанщина (Новопсковський, Біловодський, Міловський райони Луганської області): матеріали фольклорно-діалектологічних експедицій / [наук. ред. З. С. Сікорська]. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 256 с.

188. Підвищений курс української мови / [за ред. проф. Л. А. Булаховського]. – Х.: Радянська школа, 1931. – 340 с.

189. Підкуймуха Л. М. Стилiстичний потенціал емоційно-експресивної лексики в пісенних текстах сучасних українських гуртів [Електронний ресурс] / Л. М. Підкуймуха // Мовознавчі студії. – К.: Магістеріум, 2011. – Вип. 43. – С. 69–72. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/.../15_pidkujmuha.pdf – Заголовок з екрану.

190. Плетнева О. Л. Фразеологія говірок центральної Слобожанщини (структурно-семантичний аспект): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Плетнева Ольга Леонідівна. – Х., 2004. – 232 с.

191. Попов Р. Н. О природе фразеологических единиц и некоторых особенностях в их развитии / Р. Н. Попов // Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц. – Тула, 1968. – С. 63–69.

192. Попов Р. Н. Фразеологизмы современного русского языка с архаичными значениями и формами слов / Р. Н. Попов. – М.: Высшая школа, 1976. – 200 с.

193. Попов Р. Н. Архаизмы в структуре современных фразеологических оборотов / Р. Н. Попов // Русский язык в школе. – 1995. – № 3. – С. 86–90.

194. Попович Н. Особливості словозміни числівників у говірках Північної Буковини / Н. Попович // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2008. – Вип. 428–429. – С. 125–130.

195. Попович О. Граматика для шкіл народних / О. Попович. – Відень, 1904. – 38 с.
196. Потебня А. А. Из лекцій по теории словесности. Басня. Пословица. Поговорка / [под ред. В. И. Харциева ; вступ. ст. Д. И. Багалея, А. М. Финкеля и В. И. Харциева]. – Х. : ГИУ, 1930. – 132 с.
197. Прадід Ю. Ф. Із спостережень над українською діалектною фразеологією (на матеріалі бойківських говірок) / Ю. Ф. Прадід // Мовознавство. – 1992. – № 5. – С. 44–47.
198. Прадід Ю. Ф. Фразеологічна ідеографія : проблематика досліджень / Ю. Ф. Прадід – К. ; Сімферополь, 1997. – 252 с.
199. Прилипко Н. П. Дробові числівники в українських говорах / Н. П. Прилипко // Дослідження з української діалектології : зб. наук. праць. – К. : Наукова думка, 1991. – С. 47–53.
200. Прилипко Н. П. Збірні числівники в українських говорах / Н. П. Прилипко // Проблеми сучасної ареалогії. – К. : Наукова думка, 1994. – С. 192–198.
201. Приступа П. І. Говірки Брюховицького району Львівської області / П. І. Приступа. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – 135 с.
202. Пура Я. О. Говори західної Дрогобиччини / Я. О. Пура. – Львів, 1958. – Ч. 1. – 85 с.
203. Пшепюрська М. Надсянський говір / М. А. Пшепюрська. – Варшава, 1938. – 88 с.
204. Рахинський В. Матеріали до діалектології Вінницької і суміжних округ / В. Рахинський. – Вінниця, 1929. – 215 с.
205. Ройзензон Л. И. К изучению диалектной фразеологии / Л. И. Ройзензон // Общеславянский лингвистический атлас : материалы и исследования. – М., 1970. – С. 312–321.
206. Ройзензон Л. И. Еще раз о воспроизводимости как признаке фразеологичности / Л. И. Ройзензон // Вопросы фразеологии V : труды Самаркандского университета им. А. Навои. – Самарканд, 1972. – Вып. 219. – С. 17–21.

207. Ройзензон Л. И. Лекции по общей и русской фразеологии / Л. И. Ройзензон. – Самарканд : Самаркандский государственный университет им. А. Навои, 1973. – 221 с.

208. Самійленко С. П. 3 історичних коментаріїв до української мови. Прикметник / С. П. Самійленко // Українська мова в школі. – 1953. – № 3. – С. 22–31.

209. Самійленко С. П. 3 історичних коментаріїв до української мови. Числівник / С. П. Самійленко // Українська мова в школі. – 1954. – № 4. – С. 3–14.

210. Самійленко С. П. 3 історичних коментаріїв до української мови. Займенник / С. П. Самійленко // Українська мова в школі. – 1955. – № 6. – С. 16–30.

211. Самійленко С. П. Прикметник / С. П. Самійленко // Історична граматика української мови / [О. П. Безпалько, М. К. Бойчук, М. А. Жовтобрюх та ін.]. – К. : Радянська школа, 1962. – С. 273–300.

212. Самійленко С. П. Нариси з історичної морфології української мови / С. П. Самійленко. – К. : Радянська школа, 1964. – Ч. I. – 284 с.

213. Самійленко С. П. Морфологія / С. П. Самійленко // Історична граматика української мови / М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко та ін. – К. : Вища школа, 1980. – С. 105–165.

214. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти) : монографія. – К. – Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.

215. Семенюк Н. Н. Проблема формування норм німецького літературного мови XVIII століття / Н. Н. Семенюк. – М., 1967. – 299 с.

216. Серебренников Б. А. К проблеме отражения развития человеческого мышления в структуре языка / Б. А. Серебренников // Вопросы языкознания. – 1970. – № 2. – С. 29–49.

217. Синявський О. Найголовніші правила української мови (за новим правописом) / О. Синявський. – Х. ; К. : Держ. вид-во України, 1930. – Вид. 3. – 62 с.

218. Синявський О. Норми української літературної мови / О. Синявський. – Х., 1931. – 368 с.
219. Сімович В. Граматика української мови / В. Сімович. – К., 1919. – 584 с.
220. Скопненко О. І. Зі спостережень над історією й сучасними процесами розмежування фраземіки й пареміології в україністиці / О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк-Скопненко // Мовознавство. – 2012. – № 1. – С. 40–48.
221. Скрипник Л. Г. Фразеологія / Л. Г. Скрипник // Сучасна українська літературна мова : лексика і фразеологія / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1973. – С. 331–436.
222. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник. – К. : Наукова думка, 1973. – 280 с.
223. Словник мови Шевченка : в 2 т. / [ред. кол. : В. С. Ващенко (відп. ред.) та ін.]. – К., 1964 – . –
Т. 1 – 1964. – 484 с.
224. Смаль-Стоцький С. Граматика руської мови / С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер. – Відень, 1914. – 202 с.
225. Смеречинський С. Нариси з української синтакси у зв'язку з фразеологією та стилістикою / С. Смеречинський. – Х., 1932. – 270 с.
226. Сорочань А. И. Описаніє говора с. Монастырскаго Подольской губерніи / А. И. Сорочань // Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности. – СПб., 1912. – Т. XVII, Кн. 4. – С. 248–260.
227. Ступінська Г. Ф. Фразеологія лемківського говору української мови : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Ступінська Галина Федорівна. – Івано-Франківськ, 2000. – 198 с.
228. Тагиров М. Т. Глагольная фразеология современного русского языка / М. Т. Тагиров. – Баку, 1966. – 251 с.
229. Тараненко І. Й. Іменник / І. Й. Тараненко // Історична граматики української мови / О. П. Безпалько, М. К. Бойчук, М. А. Жовтобрюх та ін. –

К. : Радянська школа, 1962. – С. 182–240.

230. Тараненко О. О. Словозміна української мови / О. О. Тараненко. – Nyíregyháza, 2003. – 199 с.

231. Телия В. Н. Что такое фразеология / В. Н. Телия. – М. : Наука. – 1966. – 86 с.

232. Тимошенко А. І. Архаїчні й діалектні форми в ареальних фразеологізмах / А. І. Тимошенко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Серія : філологія (мовознавство) : збірник наукових праць. – Вінниця : ТОВ „Фірма „Планер”, 2012. – Вип. 16. – С. 321–325.

233. Тимошенко А. І. Залишки форм двоїни в українських пареміях / А. І. Тимошенко // Вісник Черкаського університету. – Серія : філологічні науки. – № 7 (260). – Черкаси, 2013. – С. 28–32.

234. Тимошенко А. І. Короткі форми прикметників в українських фразеологічних одиницях / А. І. Тимошенко // Наукові записки. – Серія : філологічні науки (мовознавство). – Випуск 115. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013а. – С. 321–325.

235. Тимошенко А. І. Специфіка варіативності граматичних форм у біблійних фразеологізмах / А. І. Тимошенко // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. – Випуск 659. Романо-слов'янський дискурс. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2013б. – С. 106–109.

236. Тимченко Є. К. Українська граматика / Є. К. Тимченко. – К. : Видавництво товариства „Час”, 1917. – 168 с.

237. Тимченко Є. К. Українська граматика / Є. К. Тимченко. – К., 1918. – 168 с.

238. Тимченко Є. К. Курс історії українського язика / Є. К. Тимченко. – 1930. – 274 с.

239. Тихонов А. Н. О грамматических формах, вариантах и дериватах фразеологических оборотов / А. Н. Тихонов // Проблемы фразеологии и

задачи ее изучения в средней школе. – Вологда, 1967. – С. 55–68.

240. Томашевский Б. В. Теория литературы. Поэтика / Б. В. Томашевский. – М. : Аспект-Пресс, 1999. – 334 с.

241. Удовиченко Г. М. Предмет фразеології та семантичні типи фразеологізмів / Г. М. Удовиченко // Українська мова і література в школі. – 1965. – № 2. – С. 20–24.

242. Українська мова. Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

243. Український правопис (проект найновішої редакції). – К. : Наукова думка, 1999. – 340 с.

244. Український правопис / НАН України; Інститут мовознавства імені О. О. Потебні; Інститут української мови. – К. : Наукова думка, 2012. – 288 с.

245. Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія / В. Д. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 362 с.

246. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.

247. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – 6-е вид., доповн. й переробл. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. – 552 с.

248. Фаріон І. Д. Мовна норма : знищення, пошук, віднова : монографія / І. Д. Фаріон. – Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2013. – 332 с.

249. Федоров А. И. Изучение русской сибирской диалектной фразеологии / А. И. Федоров // Гуманитарные науки в Сибири. – Новосибирск, 1998. – № 4. – С. 158–162.

250. Франко І. Передмова до першого тому (видання „Галицько-руські народні приповідки”) / І. Франко // Етнографічний збірник. – Львів, 1905. – Т. XIV. – С. V–XXV.

251. Ходова К. И. Падежи с предлогами в старославянском языке / К. И. Ходова. – М., 1971. – 192 с.

252. Чабаненко В. А. Особливості відмінювання іменників у степових говірках долини р. Кінської / В. А. Чабаненко // Українська лінгвістична географія. – К. : Наукова думка, 1966. – С. 95–102.

253. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії / В. А. Чабаненко. – К. : Вища школа, 1984. – 168 с.

254. Чередниченко І. Г. Деякі особливості Ужгородської околиці Закарпатської області / І. Г. Чередниченко // Діалектологічний бюлетень. – К., 1950. – Вип. II. – С. 47–60.

255. Чернышева И. И. Принципы систематизации фразеологического материала современного немецкого языка / И. И. Чернышева // Язык и стиль. – 1993. – С. 26–31.

256. Шанский Н. М. О фразеологизме как языковой единице и предмете фразеологии / Н. М. Шанский // Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц: межвуз. сб. науч. тр. – Тула, 1968. – С. 11–15.

257. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка / Н. М. Шанский. – М. : Высшая школа, 1969. – 230 с.

258. Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка / Н. М. Шанский. – М. : Metallurg, 1972. – 327 с.

259. Шарлемань М. В. Далекий прародич кобзи / М. В. Шарлемань // Літературна Україна. – 1967. – 11 липня. – Ч. 54. – С. 3–4.

260. Шарпило Б. А. Українські говірки Луганщини в їх відношенні до діалектної системи південно-східного наріччя української мови / Б. А. Шарпило. – Луганськ, 1959. – 53 с.

261. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – Л. : Учпедгиз, 1941. – 620 с.

262. Шахматов А. А. Историческая морфология русского языка / А. А. Шахматов. – М., 1957. – 400 с.

263. Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови / Ю. Шевельов / [Переклад з англ. С. Вакуленко, А. Даниленко]. – Х. : Акта, 2002. – 1055 с.
264. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Ю. Шерех. – Мюнхен, 1951. – 404 с.
265. Шило Г. Ф. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра / Г. Ф. Шило. – Львів : Вид-во Львів. пед. інституту, 1957. – 254 с.
266. Шимановський В. Звуковые и формальные особенности народных говоров Холмской Руси / В. Шимановский. – Варшава, 1897. – 320 с.
267. Шмелев Д. Н. Архаические формы в современном русском языке / Д. Н. Шмелев. – М., 1960. – 258 с.
268. Юрченко О. С. Формування фразеологічного фонду української літературної мови. Кінець XVIII – початок XIX ст. / О. С. Юрченко. – Х. : Вища школа, 1984. – 208 с.
269. Юрчук Л. А. Теоретичні засади реєстру фразеологічного словника української мови / Л. А. Юрчук // Мовознавство. – 1983. – № 5. – С. 23–32.
270. Ярошенко В. Українська мова в молдавських грамотах XIV–XV ст. / В. Ярошенко // Збірник Комісії для дослідження старої української мови. – К., 1931. – С. 247–338.
271. Ярцева В. Н. Развитие грамматического строя языка и проблема архаизмов / В. Н. Ярцева // Проблемы современной филологии. – М., 1965. – С. 291–297.
272. Яцимирский Б. М. Описание говора г. Старой ущицы Подольской губернии / Б. М. Яцимирский // Сборник ОРЯС. – 1916. – Т. XCIV. – № 3. – 16 с.
273. Dejna K. Gwary ukraińskie Tarnopolszczyzny / K. Dejna. – Wrocław : PAN, 1957. – 164 s.
274. Golab Z. Słownik terminologie językoznawczej. / Z. Golab, A. Heinz, K. Polanski. – Warszawa, 1968. – 847 s.

275. Knobloch J. Sprachwissenschaftliches Wörterbuch. / J. Knobloch. – Heidelberg, 1963. – 895 s.

276. Rieger J. O resztkach liczby podwójnej w dawnych ukraińskich gwarach nadszańskich (głównie na podstawie zapisów Stefana Hrabca z lat 1938–1939) / J. Rieger // *Studia linguistica in honorem Stanislaw Stachowski* / [pod red. E. Mańczak-Wohlfeld]. – Kraków : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2000. – S. 125–129.

277. Stěpanova L. Česká a ruská frazeologie. Diachronní aspekty / L. Stěpanova. – Olomouc, 2004. – 250 c.

278. Stieber I. Wpływ polski i słowacki na gwary Lemków / I. Stieber // *Świat językowy Słowian*. – Warszawa, 1974. – S. 474–479.

279. Verdranová H. K základním aspektům obecné frazeologie / H. Verdranová // *Časopis pro moderní filologii*. – 2007. – № 8. – S. 103–113.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

Аркушин – Аркушин Г. Сказав, як два зв'язав : народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині / Г. Аркушин. – Люблін ; Луцьк, 2003. – 178 с.

Бабич – Бабич Н. Д. О фразеологическом словаре буковинских говоров / Н. Д. Бабич // Вопросы фразеологии. VIII : труды Самаркандского университета им. А. Навои. – Самарканд, 1975. – Вып. 272. – С. 5–13.

Багрянний – Багрянний І. Сад Гетсиманський / І. Багрянний. – К. : Наукова думка, 2005. – 548 с.

Барв. – Барвінок Ганна. Оповідання з народних уст / Ганна Барвінок. – К., 1902. – 116 с.

Батюк – Батюк Н. О. Фразеологічний словник. На допомогу вчителю / Н. О. Батюк. – К., 1966. – 235 с.

Березовський – Вік живи, вік учись. Українська народна мудрість / [упоряд. І. П. Березовський]. – К. : Радянська школа, 1961. – 132 с.

Беленькова – Нема приповідки без правди. Російські прислів'я та приказки з українськими відповідниками / [упоряд. Н. Беленькова]. – К. : Молодь, 1963. – 179 с.

Боров. – Боровиковський Л. І. Твори. / Л. І. Боровиковський. – К. : Радянський письменник, 1957. – 283 с.

Васил. I – Васильченко С. Твори : в 4 т. / С. Васильченко. – К. : Радянський письменник, 1959 – . –

Т. I. – 1959. – 422 с.

Васил. II – Васильченко С. Твори : в 4 т. / С. Васильченко. – К. : Радянський письменник, 1959 – . –

Т II. – 1959. – 610 с.

Верхр. – Верхратський І. Про говір галицьких лемків / І. Верхратський. – Львів, 1902. – 420 с.

Винниченко – Винниченко В. К. Твори : в 11 т. / В. К. Винниченко. – Київ ; Відень : З друк. Христофа Райсера Синів у Відні, 1919 – . –

Т. 8. : Божки : Роман. – 1919. – 356 с.

Винничук – Винничук Ю. Легенди Львова / Ю. Винничук. – Львів : СПОЛОМ, 1999. – 71 с.

Висл. – Вислоцкий В. Пословицы и поговорки Галицкой и Угорской Руси / В. Вислоцкий. – СПб, 1873. – 437 с.

Вишня – Вишня Остап Твори : усмішки. Фейлетони. Гуморески : в 4-х т. / Остап Вишня. – К. : Радянський письменник, 1988 – . –

Т. 2. – 1988. – 461 с.

Вікторіна – Вікторіна О. М. Словник лексики та фразеології народної медицини й лікувальної магії Кіровоградщини / О. М. Вікторіна ; відп. ред. В. В. Лучик. – Кіровоград : Центрально-Українське видавництво, 2006. – 436 с.

ВСУФ – Віднайдений скарб української фразеології / [упор. Ю. Завгородній]. – К. : Задруга, 2007. – 96 с.

ГГ – Гуцульські говірки : короткий словник / [відп. ред. Я. Закревська]. – Л., 1997. – 232 с.

Глібов – Глібов Л. Твори : в 2 т. / Л. Глібов. – К., 1974 – . –

Т. 1. Байки. Поезії. Твори для дітей. Російська поезія. – 1974. – 511 с.

Головко – Головко А. В. Твори : в 2 т. / А. В. Головко. – К., 1957 – . –

Т. 1. – 1957. – 518 с.

Гонч. I – Гончар О. Твори : в 6 т. / О. Гончар. – К. : Дніпро, 1978 – .

Т. 1. Фронтіві поезії ; Прапороносці. – 1978. – 503 с.

Гонч. II – Гончар О. Твори : в 6 т. / О. Гончар. – К. : Дніпро, 1978 – .

Т. 2. Земля гуде. Партизанська іскра. Таврія. – 1978. – 536 с.

Гонч. III – Гончар О. Твори : в 6 т. / О. Гончар. – К. : Дніпро, 1978– . –

Т. 3. Перекоп. Микита Братусь. Щоб світився вогник. – 1978. – 519 с.

Гонч. IV – Гончар О. Твори : в 6 т. / О. Гончар. – К. : Дніпро, 1978– . –

Т. 4. Людина і зброя. Циклон. – 1978. – 565 с.

Греб. I – Гребінка Є. Твори : в 5 т. / Є. Гребінка. – К. : Держлітвидав, 1957 – . –

Т. 1. – 1957. – 366 с.

Гринчишин – Гринчишин Д. Г. Спостереження над фразеологією наддністрянських говірок / Д. Г. Гринчишин // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови. – Ужгород, 1978. – С. 88–89.

Грица – Грица Т. Г. Матеріали до фразеологічного словника Гуляйпільського району Запорізької області // Фразеологія говорів Гуляйпільського району Запорізької області : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Грица Таміла Георгіївна. – Х., 1996. – С. 121–181.

Грицак – Грицак М. Скарби гуцульського говору : Росішка (вівчарство в текстах) / М. Грицак. – Львів, 2008. – 320 с. – (Серія „Діалектологічна скриня”).

Грищенко – Грищенко П. П. Матеріали до діалектного фразеологічного словаря українського Полесья (село Лучанки Овручського району Житомирської області) / П. П. Грищенко // Вопросы фразеологии. VIII : труды Самаркандского университета им. А. Навои. – Самарканд, 1975. – Вып. 272. – С. 162–177.

Грінч. – Гринченко Б. Д. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях / Б. Д. Гринченко. – Вып. 1 : Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр. – Чернигов : Тип. губерн. земства, 1895. – 308 с.

ГРНП 1 – Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. / зібрав, упорядкував і пояснив Др. Ів. Франко : 2-е вид. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006 – . –

Т. 1. – 2006. – 832 с.

ГРНП 2 – Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. / зібрав, упорядкував і пояснив Др. Ів. Франко : 2-е вид. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006 – . –

Т. 2. – 2006. – 818 с.

ГРНП 3 – Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. / зібрав, упорядкував і пояснив Др. Ів. Франко : 2-е вид. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006– . –

Т. 3. – 2006. – 699 с.

Громик – Громик Ю. В. Фразеологізми середньополіської говірки села Липно Ківерцівського району Волинської області / Ю. В. Громик // Волинь-Житомирщина : історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – № 8. – Житомир, 2002. – С. 152–170.

ГС – Хобзей Н. Гуцульські світи. Лексикон / Н. Хобзей, Т. Ястремська, О. Сімович, Г. Дидик-Меуш. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2013. – 668 с. – (Серія „Діалектологічна скриня”).

Гурин – Гурин І. Образне слово (постійні народні порівняння) / І. Гурин. – К. : Дніпро, 1966. – 222 с.

Доброльожа 2003 – Доброльожа Г. М. Красне слово – як золотий ключ : постійні народні порівняння в говірках Середнього Полясся та суміжних територій / Г. М. Доброльожа. – Житомир, 2003. – 160 с.

Доброльожа 2010 – Доброльожа Г. М. Фразеологічний словник говірок Житомирщини / Г. М. Доброльожа. – Житомир : ПП Туловський, 2010. – 401 с.

Довж. I – Довженко О. Твори : в 3 т. / О. Довженко. – К. : Держлітвидав, 1958 – . –

Т. 1. – 1958. – 501 с.

Довж. II – Довженко О. Твори : в 3 т. / О. Довженко. – К. : Держлітвидав, 1959 – . –

Т. 2. – 1959. – 479 с.

Дрозд – Дрозд В. Г. Вибрані твори : у 2 т. / В. Г. Дрозд. – К. : Радянський письменник, 1989 – . –

Т. 1. Крик птаха у сутінках. Катастрофа. Вовкулака : оповідання, романи. – 1989. – 462 с.

Жиліна – Жиліна Н. Матеріали до фразеологічного словника (с. Вівчарове Троїцького району Луганської області) / Н. Жиліна // Вісник

Луганського державного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка : філологічні науки. – Луганськ, 2001. – № 12 (44). – С. 209–215.

Забужко 1 – Забужко О. Польові дослідження з українського сексу / О. Забужко. – К. : Факт, 1996. – 116 с.

Забужко 2 – Забужко О. Музей покинутих секретів : роман / О. Забужко. – Вид. 2-е, доп. – К. : Факт, 2009. – 832 с.

Загреб. – Загребельний П. А. Євпраксія. Ч. 1 / П. А. Загребельний. – К. : Дніпро, 1975. – 150 с.

Закр. – Малороссийские пословицы, поговорки и загадки и галицкие приповедки / [собрал Н. Закревский] // Старосветский бандуриста. – М., 1860. – Кн. 2. – 325 с.

Зін. – Зіновійв К. Вірші. Приповісті посполиті / К. Зіновійв. – К. : Наукова думка, 1971. – 392 с.

З уст народу – З уст народу : прислів'я, приказки, заклинання, примовки, загадки і приповідки Закарпаття / склав Є. Недзельський. – Пряшів, 1955. – 363 с.

Іваничук – Іваничук Р. І. Манускрипт з вулиці Руської / Р. І. Іваничук. – Львів : Каменяр, 1977. – 102 с.

Іваньо – Скарби народної мудрості. Закарпатські українські прислів'я та приказки / [записав та упорядкував В. Іваньо]. – Ужгород, 1959. – 370 с.

Івченко – Івченко А. О. Матеріали до фразеологічного словника Харківщини / А. О. Івченко // Збірник Харківського історико-географічного товариства. Нова серія. – Х., 1993. – Т. 1. – С. 153–162.

Ільк. – Галицкіи приповідки і загадки, зібрані Г. Ількевичем. – Відень, 1841. – 350 с.

Кв.-Осн. – Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Конотопська відьма. Сватання на Гончарівці / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. – Донецьк : ТОВ ВКФ „БАО”, 2007. – 416 с.

Кірілкова 2011 – Кірілкова Н. В. Матеріали до фразеологічного словника південноволинських говірок / Н. В. Кірілкова. – Острог – Рівне :

Видавництво Національного університету „Острозька академія”, 2011. – 128 с.

Кірілкова 2013 – Кірілкова Н. В. Словник волинських фразеологізмів / Н. Кірілкова. – Острог – Рівне, 2013. – 191 с.

Кобил. – Кобилянська О. Земля / О. Кобилянська. – Х. : Фоліо, 2008. – 351 с.

Кобр. – Кобринська Н. І. Вибрані твори / Н. І. Кобринська. – К. : Дніпро, 1980. – 446 с.

Коваленко 2001 – Коваленко Н. Д. Матеріали до фразеологічного словника західноподільських говірок // Фраземіка говірок Західного Поділля : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Коваленко Наталія Дмитрівна. – Кам'янець-Подільський, 2001. – С. 183–324.

Коваленко 2011 – Коваленко Н. Д. Слова з язика, як бджоли з вулика. Матеріали до словника народних порівнянь подільських і волинських говірок Хмельниччини / Н. Д. Коваленко. – Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький, 2011. – 144 с.

Коваль, Копт. 1964 – Коваль А. П. 1000 крилатих виразів української літературної мови. Афоризми, літературні цитати, образні вирази / А. П. Коваль, В. В. Коптілов. – К., 1964. – 335 с.

Коваль, Копт. 1975 – Коваль А. П. Крилаті вислови в українській літературній мові / А. П. Коваль, В. В. Коптілов. – К., 1975. – 335 с.

Коваль 2001 – Коваль А. П. Спочатку було Слово : крилаті вислови біблійного походження в українській мові / А. П. Коваль. – К. : Либідь, 2001. – 312 с.

Комаров – Комаров М. Нова збірка народних малоруських приказок, прислів'їв, помовок, загадок і замовлянь / М. Комаров. – Одеса, 1890. – 125 с.

Коптілов – Коптілов В. В. У світі крилатих слів / В. В. Коптілов. – К., 1968. – 156 с.

Корзонюк – Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок / М. М. Корзонюк // Українська діалектна лексика. – К., 1987. – С. 62–267.

Костенко – Костенко Л. Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с.

Котл. – Котляревський І. П. Повне зібрання творів / [відп. ред. Є. С. Шабліовський]. – К. : Наукова думка, 1969. – 510 с.

Коц. I – Коцюбинський М. Твори : в 7 т. / М. Коцюбинський. – К. : Наукова думка, 1973 – . –

Т. 1. Повісті, оповідання (1884–1897 рр.). – 1973. – 407 с.

Коц. II – Коцюбинський М. Твори : в 7 т. / М. Коцюбинський. – К. : Наукова думка, 1974 – . –

Т. 2. Повісті, оповідання (1897–1908 рр.). – 1974. – 383 с.

Коц. III – Коцюбинський М. Твори : в 7 т. / М. Коцюбинський. – К. : Наукова думка, 1974 – . –

Т. 3. Оповідання, повісті. (1908–1913 рр.). – 1974. – 430 с.

Кримський – Кримський А. Звенигородщина з погляду етнографічного та діалектологічного / А. Кримський. – К. : ВУАН, 1928. – Ч. 1. – 400 с.

Кропивн. I – Кропивницький М. Твори : в 6 т. / М. Кропивницький. – К. : Дніпро, 1958 – . –

Т. 1. – 1958. – 573 с.

Кропивн. II – Кропивницький М. Твори : в 6 т. / М. Кропивницький. – К. : Дніпро, 1958 – . –

Т. 2. – 1958. – 536 с.

Кропивн. III – Кропивницький М. Твори : в 6 т. / М. Кропивницький. – К. : Дніпро, 1959 – . –

Т. 3. – 1959. – 356 с.

Кропивн. IV – Кропивницький М. Твори : в 6 т. / М. Кропивницький. – К. : Дніпро, 1960– . –

Т. 4. – 1960. – 377 с.

Куліш – Куліш П. Вибране / П. Куліш. – К. : Держлітвидав, 1969. – 320 с.

Кушмет – Кушмет М. Матеріали до фразеологічного словника українських східностепових говірок (на матеріалі говірки с. Оленівки Волноваського району Донецької області) / М. Кушмет // Донецький вісник Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Донецьк : Український культурологічний центр, Східний видавничий дім, 2010. – Т. 28. – С. 34–50.

Л. Укр. I – Леся Українка. Твори : в 5 т. / Леся Українка. – К. : Держлітвидав, 1951 – . –

Т. 1. Поезії, поеми, легенди 1880–1913. – 1951. – 549 с.

Л. Укр. II – Леся Українка. Твори : в 5 т. / Леся Українка. – К. : Держлітвидав, 1951 – . – Т. 2. Драматичні твори. – 1951. – 675 с.

Л. Укр. III – Леся Українка. Твори : в 5 т. / Леся Українка. – К. : Держлітвидав, 1952 – . –

Т. 3. Драматичні твори. Прозові твори. – 1952. – 802 с.

Лесюк – Лесюк М. Фразеологізми, прислів'я, приказки, жартівливі вислови та афоризми / М. Лесюк // Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району). – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. – С. 156–189.

ЛЛ – Хобзей Н. Лексикон львівський : поважно і на жарт / Н. Хобзей, О. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дидик-Меуш. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2009. – 672 с. – (Серія „Діалектологічна скриня”).

Малик – Малик В. Таємний посол. Посол Урус-шайтана. Фірман султана / В. Малик. – Х. : Фоліо, 2012. – 413 с.

Малишко – Малишко А. Заповітне джерело / А. Малишко. – К. : Молодь, 1959. – 362 с.

Манжура 1 – Сказки, пословицы и т. п., записанные в Екатеринославской и Харьковской губерниях И. И. Манжурой // Сб.

Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1890. – Вып. 2. – Т. 2. – С. 161–197.

Манжура 2 – Манжура І. І. Твори / І. І. Манжура. – К. : Худож. література, 1955. – 279 с.

Манчук – Манчук О. Жиб'ївські новелі / О. Манчук. – Боффало : Вид-во „Гуцульщина”, 1992. – 79 с.

Март. – Мартович Л. Твори / Л. Мартович. – К. : Держлітвидав, 1954. – 386 с.

Мартінова 2014 – Мартінова Г. І. Фразеотематична група „Людина” в середньонадніпрянських говірках / Г. І. Мартінова // Славянская фразеологія в синхронии и диахронии : сб. науч. статей. – Вып. 2 / М-во образования РБ, Гомельский гос. ун-т им. Ф. Скорины / редкол. : В. И. Коваль (отв. ред.) [и др.]. – Гомель : ГГУ, им. Ф. Скорины, 2014. – С. 32–35

Мартінова 2015 – Мартінова Г. І. Фразеологізми весільної обрядовості в середньонадніпрянських говірках / Г. І. Мартінова // Славянская фразеологія в синхронии и диахронии : сб. науч. статей. – Вып. 2 / М-во образования РБ, Гомельский гос. ун-т им. Ф. Скорины / редкол. : В. И. Коваль (отв. ред.) [и др.]. – Гомель : ГГУ, им. Ф. Скорины, 2015. – С. 179–183.

Матіос – Матіос М. Солodka Даруся : драма на 3 життя / М. Матіос. – Львів : ЛА „Піраміда”, 2005. – 176 с.

Мацюк 2006 – Мацюк З. С. Із народу не викинеш : діалектний словник фразеологізмів / З. С. Мацюк. – Луцьк : РВВ „Вежа”, 2006. – 136 с.

Мацюк 2013 – Мацюк З. С. Що сільце, то нове слівце : словник фразеологізмів Західного Полісся / З. С. Мацюк. – Луцьк : Захарчук В. М., 2013. – 473 с.

М. В. І – Марко Вовчок. Твори : в 7 т. / Марко Вовчок. – К. : Наукова думка, 1964 – . –

Т 1. – 1964. – 469 с.

М. В. II – Марко Вовчок. Твори : в 7 т. / Марко Вовчок. – К. : Наукова думка, 1964 – . –

Т 2. – 1964. – 607 с.

Мілева – Мілева І. В. Евфемістичні фразеологізми на позначення вчинків людини (фрагмент діалектного словника) / І. В. Мілева // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2012. – № 25. – С. 186–196.

Міняйло – Міняйло Р. В. Активні процеси в ареальній фразеології сходу України : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Міняйло Роман Вікторович. – Луганськ, 2001. – 261 с.

Міщенко – Слово батьків з усіх віків / [укл. Н. Міщенко, М. Міщенко]. – К. : Богдана, 1998. – 1136 с.

МСГГ – Піпаш Ю. О. Матеріали до словника гуцульських говірок : Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галас. – Ужгород : Ужгородський нац. ун-т, 2005. – 265 с.

Негрич – Негрич М. Скарби гуцульського говору : Березові / М. Негрич. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 224 с.

Н.-Л. V – Нечуй-Левицький І. Твори : в 10 т. / І. Нечуй-Левицький. – К. : Наукова думка, 1966 – . –

Т. 5. Прозові твори. – 1966. – 455 с.

Н.-Л. VI – Нечуй-Левицький І. Твори : в 10 т. / І. Нечуй-Левицький. – К. : Наукова думка, 1966 – . –

Т. 6. Прозові твори. – 1966. – 467 с.

Н.-Л. VIII – Нечуй-Левицький І. Твори : в 10 т. / І. Нечуй-Левицький. – К. : Наукова думка, 1967 – . –

Т. 8. Прозові твори. – 1967. – 491 с.

Н. ск. 1964 – Народ скаже – як зав'яже : зб. прислів'їв, приказок та образних висловів / [упор. Ю. Цигра]. – Братислава, 1964. – 298 с.

Н. ск. 1973 – Народ скаже – як зав’яже. Українські прислів’я, приказки, загадки / [упор. та передмова Н. С. Шумади]. – К. : Веселка, 1973. – 229 с.

Н. ск. 1976 – Народ скаже – як зав’яже : народні прислів’я та приказки / [зібрав Д. Онишук, упор. І. Ребошапка]. – Бухарест, 1976. – 286 с.

Номис – Українські приказки, прислів’я і таке інше. Уклав М. Номис / [упор., приміт. та вст. ст. М. М. Пазяка]. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.

НРС – Шило Г. Ф. Наддністрянський регіональний словник / Г. Ф. Шило. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2008. – 288 с.

Олійник 1 – Олійник М. Я. Фразеологія гуцульських говірок : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Олійник Мирослава Ярославівна. – Львів, 2002. – 222 с.

Олійник 2 – Олійник І. С. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. – Х. : Прапор, 1997. – 462 с.

Онишкевич 1 – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М. Й. Онишкевич. – К. : Наукова думка, 1984 – . –

Ч. 1. А–Н. – 1984. – 495 с.

Онишкевич 2 – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М. Й. Онишкевич. – К. : Наукова думка, 1984 – . –

Ч. 2. О–Я. – 1984. – 517 с.

Осьмачка – Осьмачка Т. Ротонда душогубців / Т. Осьмачка. – Х. : Фоліо, 2008. – 346 с.

Павлик – Павлик М. Оповідання / М. Павлик. – Чернівці : Друкарня тов-ва „Руська Рада”, 1909. – 288 с.

Пазяк – Українські прислів’я, приказки та порівняння з літературних пам’яток / [упор. М. М. Пазяк]. – К. : Наукова думка, 2001. – 392 с.

Панцьо – Панцьо С. Матеріали до словника лемківських говірок (дієслівна лексика) / С. Панцьо. – Тернопіль, 1997. – Ч. 1. – 56 с.

Пиртей – Пиртей П. Короткий словник лемківських говірок / П. Пиртей. – Івано-Франківськ : Сіверсія МВ, 2004. – 364 с.

Підмог. – Підмогильний В. Місто / В. Підмогильний. – К. : ТОВ Школа, 2008. – 288 с.

Плав'юк – Приповідки або українсько-народна філософія / [зібрав та видав В. С. Плав'юк]. – Едмонтон ; Алберта : Друкарня Івана Солянича, 1946. – 352 с.

П. М. I – Мирний Панас. Твори : в 7 т. / Панас Мирний. – К. : Наукова думка, 1968 - . –

Т. 1. Повісті та оповідання. – 1968. – 559 с.

П. М. II – Мирний Панас. Твори : в 7 т. / Панас Мирний. – К. : Наукова думка, 1969 - . –

Т. 2. Хіба ревуть воли як ясла повні? – 1969. – 451 с.

П. М. IV – Мирний Панас. Твори : в 7 т. / Панас Мирний. – К. : Наукова думка, 1970 - . –

Т. 4. Незавершена проза : оповідання. – 1970. – 519 с.

П. М. V – Мирний Панас. Твори : в 7 т. / Панас Мирний. – К. : Наукова думка, 1970 - . –

Т. 5. Незавершена проза : повісті. Оповідання. – 1970. – 431 с.

ПП 1989 – Прислів'я та приказки. Природа. Господарча діяльність людини / [укл. та авт. передм. М. М. Пазяк]. – К. : Наукова думка, 1989. – 477 с.

ПП 1990 – Прислів'я та приказки. Людина. Родинне життя. Риси характеру / [укл. М. М. Пазяк]. – К. : Наукова думка, 1990. – 522 с.

ПП 1991 – Прислів'я та приказки. Взаємини між людьми / [укл. М. М. Пазяк]. – К. : Наукова думка, 1991. – 436 с.

Рильський I – Рильський М. Твори : в 20 т. / М. Рильський. – К. : Наукова думка, 1983 - . –

Т. 1. Поезії, 1907–1929. Проза, 1911–1925. – 1983. – 535 с.

Рильський II – Рильський М. Твори : в 20 т. / М. Рильський. – К. :

Наукова думка, 1983 – . –

Т. 2. Поезії, 1930–1941. – 1983. – 431 с.

Рильський III – Рильський М. Твори : в 20 т. / М. Рильський. – К. :

Наукова думка, 1983 – . –

Т. 3. Поезії, 1941–1950. – 1983. – 439 с.

Рильський IV – Рильський М. Твори : в 20 т. / М. Рильський. – К. :

Наукова думка, 1984 – . –

Т. 4. Поезії, 1949–1964. – 1984. – 424 с.

Роздобудько – Роздобудько І. Зів'ялі квіти викидають / І. Роздобудько. – К. : Нора Друк, 2006. – 208 с.

Романюк – Романюк Н. В. Фразеологія верхньонадністрянських говірок нижньої течії річки Бистриці : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Романюк Наталія Василівна. – Запоріжжя, 2002. – 205 с.

РУССВ – Вирган І. О. Російсько-український словник сталих виразів / І. О. Вирган, М. І. Пилинська. – Х. : Прапор, 2000. – 864 с.

Сабадош – Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / І. В. Сабадош. – Ужгород : Ліра, 2008. – 480 с.

Сагаровський – Сагаровський А. А. Із фразеології центральнослобожанських говірок (Харківщина) / А. А. Сагаровський // Лінгвістика. Збірник наукових праць. – Луганськ : ДЗ „ЛНУ ім. Т. Шевченка, 2010. – № 3. – Ч. 1. – С. 200–206.

СБ – Колоїз Ж. В. Слово Благовісті : словник-довідник фразем біблійного походження / Ж. В. Колоїз, З. П. Бакум. – Кривий Ріг : І. В. І, 2002. – 96 с.

СБГ – Словник буковинських говірок / [за заг. ред. Н. В. Гуйванюк]. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.

СГГ – Жепуц І. Словник гуцульського говору в Закарпатті / І. Жепуц, Ю. Піпаш. – Мюнхен, 2001. – 180 с.

СЖФСС – Ужченко Д. В. Словник жаргонних фразеологізмів Східної

Слобожанщини : матеріали / Д. В. Ужченко. – Луганськ : СПД Резніков В. С., 2009. – 248 с.

СЗПГ 1 – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2-х т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000 – . –
Т. 1. – 2000. – 354 с.

СЗПГ 2 – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2-х т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000 – . –
Т. 2. – 2000. – 458 с.

СЛУМ I – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : у 28 вип. / [уклад. О. Захарків ; ред. Д. Гринчишин та ін.]. – Львів, 1994 – . –
Вип. 1. А. – 1994. – 151 с.

СЛУМ II – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : у 28 вип. / [ред. Д. Гринчишин та ін.]. – Львів, 1994 – . –
Вип. 2. Б–Богуславець. – 1994. – 151 с.

СЛУМ III – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : у 28 вип. / [ред. Д. Гринчишин, Л. Полюга]. – Львів, 1996 – . –
Вип. 3. Б–В. – 1996. – 252 с.

СЛУМ IV – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : у 28 вип. / [ред. Д. Гринчишин]. – Львів, 1997 – . –
Вип. 4. В. – 1997. – 259 с.

СЛУМ VII – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : у 28 вип. / [ред. Д. Гринчишин]. – Львів, 2000 – . –
Вип. 7. Г–Д. – 2000. – 256 с.

СЛУМ IX – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : у 28 вип. / [ред. Д. Гринчишин]. – Львів, 2002 – . –
Вип. 9. Д–З. – 2002. – 255 с.

Смирн. – Малороссийские пословицы и поговорки, собранные В. Н. С. (Смирницким). – Х., 1834. – 238 с.

СНМ – Скарбниця народної мудрості / [упор. Т. М. Панасенко]. – Х. :

Фоліо, 2004. – 286 с.

СПГ – Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наукова думка, 1974. – 260 с.

СППЧ – Гончаренко В. А. Словник прислів'їв та приказок Черкащини / В. А. Гончаренко. – Черкаси, 1984. – 358 с.

Срезн. – Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам / И. И. Срезневский. – СПб, 1903 – . –

Т. 3. Р–Я. – 1903. – 13 с.

СРЯ – Словарь русского языка XVIII века / [состав. А. А. Алексеев, Е. Э. Биржакова, Л. А. Воинова и др.; гл. ред. Ю. С. Сорокин]. – Л. : Наука, 1984. – Вып. 1. (А – Беспристрастие). – 224 с.

ССНП – Юрченко О. С. Словник стійких народних порівнянь / О. С. Юрченко, А. О. Івченко. – Х. : Основа, 1993. – 175 с.

ССУМ I – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2 т. / [укл.: Д. Г. Гринчишин, У. Я. Єдлінська, В. Л. Карпова]. – К. : Наукова думка, 1977 – . –

Т. 1. А–М. – 1977. – 632 с.

ССУМ II – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2 т. / [укл.: Д. Г. Гринчишин, У. Я. Єдлінська, В. Л. Карпова]. – К. : Наукова думка, 1978 – . –

Т. 2. Н–О. – 1978. – 592 с.

Стар. – Старицький М. П. Вибрані твори : драматичні твори. Повісті та оповідання. Поезії / М. П. Старицький. – К. : Дніпро, 1967. – 495 с.

Стельм. III – Стельмах М. Твори : в 6 т. / М. Стельмах. – К. : Дніпро, 1973 – . –

Т. 3 : Велика рідня : роман-хроніка. – 1973. – 662 с.

Стельм. IV – Стельмах М. Твори : в 6 т. / М. Стельмах. – К. : Дніпро, 1973 – . –

Т. 4. Правда і кривда (Марко Безсмертний). Гуси-лебеді летять. Щедрий вечір. – 1973. – 727 с.

Стефаник – Стефаник В. Новели / В. Стефаник. – Ужгород : Карпати, 1977. – 176 с.

Ступінська – Ступінська Г. Ф. Фразеологія лемківського говору української мови : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Ступінська Галина Федорівна. – Івано-Франківськ, 2000. – 198 с.

СУ 4.1 – Словники України, версія 4.1 [Електронний ресурс] : словозміна, транскрипція, фразеологія, синонімія, антонімія / В. А. Широков, І. В. Шевченко, Н. М. Сидорчук та ін. ; НАН України. Український мовно-інформаційний фонд. – К. : Український мовно-інформаційний фонд, 2001–2010.

СУІ – Словник українських ідіом / [укл. Г. М. Удовиченко]. – К., 1968. – 464 с.

СУССГ – Глуховцева К. Д. Словник українських східнословобожанських говірок / К. Д. Глуховцева, В. В. Лєснова, І. О. Ніколаєнко та інші. – Луганськ, 2002. – 233 с.

СФАУМ – Калашник В. С. Словник фразеологічних антонімів української мови / В. С. Калашник, Ж. В. Колоїз. – К. : Довіра, 2004. – 284 с.

СФУМ 2003 – Словник фразеологізмів української мови / [уклад. : В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – 788 с.

СФУМ 2008 – Словник фразеологізмів української мови / [уклад. : В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук та ін.]. – Київ, 2008. – 1096 с.

СФС – Коломієць М. П. Словник фразеологічних синонімів / М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський. – К. : Радянська школа, 1988. – 200 с.

Тичина I – Тичина П. Вибрані твори : в 3 т. / П. Тичина. – К. : Держлітвидав, 1957 – . –

Т. 1. – 1957. – 343 с.

Тичина II – Тичина П. Вибрані твори : в 3 т. / П. Тичина. – К. : Держлітвидав, 1957 – . –

Т. 2. – 1957. – 291 с.

Тичина III – Тичина П. Вибрані твори : в 3 т. / П. Тичина. – К. : Держлітвидав, 1957 – . –

Т. 3. – 1957. – 312 с.

Ткач – Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кін. XIX – на поч. XX ст. / Л. Ткач. – Ч. 1 : Матеріали до словника. – Чернівці : Рута, 2000. – 408 с.

Тулуб – Тулуб З. Людолови : історичний роман / З. Тулуб. – К. : Дніпро, 1965. – 636 с.

Удовиченко I – Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови : у 2 т. – К. : Вища школа, 1984 – . –

Т. 1. – 1984. – 304 с.

Удовиченко II – Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови : у 2 т. – К. : Вища школа, 1984 – . –

Т. 2. – 1984. – 384 с.

Ужченко 1998 – Ужченко В. Д. Фразеологічний словник української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Освіта, 1998. – 224 с.

Ужченко 2004 – Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ, 2004. – 335 с.

Ужченко 2005 – Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ, 2005. – 392 с.

Ужченко 2013 – Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – 6-е вид., доповн. й переробл. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. – 552 с.

УНП 1936 – Українська народна приказка / [упорядн. А. І. Хвиля]. – К. : Держлітвидав, 1936. – 576 с.

УНПП 1955 – Українські народні прислів'я та приказки / [упор. В. Бобкова, Ф. Лавров, М. Ліждвой]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1955. – 448 с.

УНПП 1963 – Українські народні прислів'я та приказки : дожовтневий період / [упор. Й. Багмут, В. Бобкова, А. Багмут]. – К. : Держлітвидав, 1963. – 790 с.

УПП 1984 – Українські прислів'я та приказки / [уклад. С. В. Мишанич, М. М. Пазяк]. – К. : Дніпро. – 1984. – 392 с.

УССГ – Українські східнословобожанські говірки : сучасні діалектні тексти : навч. посібник / [упоряд. : К. Д. Глуховцева, В. В. Леснова, І. О. Ніколаєнко ; за ред. К. Д. Глуховцевої]. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2011. – 424 с.

ФБП – Фразеологізми біблійного походження : короткий словник-довідник / [укл. Л. П. Будівська, З. С. Сікорська]. – Луганськ : Луганськ-Арт, 2007. – 76 с.

Федьк. I – Федькович Ю. Твори : в 2 т. / Ю. Федькович. – К. : Держлітвидав, 1960 – . –

Т. 1. – 1960. – 530 с.

Федьк. II – Федькович Ю. Твори : в 2 т. / Ю. Федькович. – К. : Держлітвидав, 1960 – . –

Т. 2. – 1960. – 499 с.

ФПМЛ – Фразеологія перекладів Миколи Лукаша : словник-довідник / [уклад. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк]. – К. : Довіра, 2003. – 735 с.

Франко II – Франко І. Твори : в 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1976 – . –

Т. 2. Поезія. – 1976. – 447 с.

Франко IV – Франко І. Твори : в 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1976 – . –

Т. 4. Поезія. – 1976. – 467 с.

Франко XX – Франко І. Твори : в 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1979 – . –

Т. 20. Повісті та оповідання (1896–1900). – 1979. – 482 с.

Фр. I, 1 – Галицько-руські народні приповідки / [зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко] // Етнографічний збірник. – Львів, 1901. – Т. X. – 200 с.

Фр. I, 2 – Галицько-руські народні приповідки / [зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко] // Етнографічний збірник. – Львів, 1905. – Т. XVI. – С. 201–600.

Фр. II, 1 – Галицько-руські народні приповідки / [зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко] // Етнографічний збірник. – Львів, 1907. – Т. XXIII. – 300 с.

Фр. II, 2 – Галицько-руські народні приповідки / [зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко] // Етнографічний збірник. – Львів, 1908. – Т. XXIV. – С. 301–600.

Фр. III, 1 – Галицько-руські народні приповідки / [зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко] // Етнографічний збірник. – Львів, 1909. – Т. XXVII. – 300 с.

Фр. III, 2 – Галицько-руські народні приповідки / [зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко] // Етнографічний збірник. – Львів, 1910. – Т. XXVIII. – С. 301–600.

ФТБЛ – Фразеологізми у творах Богдана Лепкого : словник / [гол. ред. С. Є. Панцьо]. – Тернопіль, 2010. – 224 с.

ФТБХ – Фразеологія творів Бориса Харчука. Словник / [гол. ред. С. Є. Панцьо]. – Тернопіль : Джура, 2012. – 748 с.

ФСЛГ – Ступінська Г. Ф. Фразеологічний словник лемківських говірок / Г. Ф. Ступінська, Я. В. Битківська. – Тернопіль, 2012. – 472 с.

ФСЛГСС – Вархол Н. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини / Н. Вархол, А. Івченко. – Пряшів, 1990. – 159 с.

ФСУМ 1993 – Фразеологічний словник української мови : у 2-х кн. / [уклад. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін. ; за ред. Л. С. Паламарчука. – К. : Наукова думка, 1993. – 984 с.

ФСУМ 1 – Фразеологічний словник української мови : у 2-х кн. / [уклад. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін.] – К. : Наукова думка, 1999 – . –

Кн. 1. – 1999. – 528 с.

ФСУМ 2 – Фразеологічний словник української мови : у 2-х кн. / [уклад. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін.] – К. : Наукова думка, 1999 – . –

Кн. 2. – 1999. – 984 с.

Хоткевич – Хоткевич Г. Авірон. Довбуш. Оповідання. – К. : Дніпро, 1990. – 559 с.

Чабаненко 1995 – Чабаненко В. А. Гартоване слово : постійні порівняння в говірках Нижньої Наддніпряниці / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 1995. – 164 с.

Чабаненко 2001 – Чабаненко В. А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпряниці / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : Стат і Ко, 2001. – 201 с.

Черниш – Приказки та прислів'я із „Словаря української мови” Б. Грінченка / [укл. А. Черниш]. – Кіровоград : ЯСАМ, 2010. – 99 с.

Чуб. – Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский Край, снаряженной Императорским Русским географическим обществом. Юго-западный отдел : материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским : в 7 т. – СПб, 1877 – . –

Т. 1. – Вып. 2. Загадки, пословицы, колдовство. – 1877. – 468 с.

Шашк. – Шашкевич М. Твори / М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький. – К. : Дніпро, 1982. – 368 с.

Шевченко I – Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : в 6 т. / Т. Г. Шевченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963 – . –

Т. 1. Поезії, 1837–1847. – 1963. – 483 с.

Шевченко II – Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : в 6 т. / Т. Г. Шевченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963 – . –

Т. 2. Поезії, 1847–1861. – 1963. – 631 с.

Шекерик-Доників – Шекерик-Доників П. Дідо Иванчік / П. Шекерик-Доників. – Верховина : Редакція журналу (вид-во) „Гуцульщина”, 2007. – 495 с.

Шиш.-Іл. – Сборник малороссийских пословиц и поговорок / [сост. А. Шишацкий-Иллич]. – Чернигов, 1857. – 264 с.

Щоголів – Щоголів Я. Поезії / Я. Щоголів. – К. : Радянський письменник, 1958. – 510 с.

Югас. – Панькевич І. Покрайні записи на закарпатсько-українських церковних книгах з додатком 4-х монастирських грамот і збірки закарпатсько-українських народних приповідок Івана Югасевича з р. 1809 / І. Панькевич. – Прага, 1947. – 356 с.

УДСХО – Юрченко А. Украинский диалектный словарь Харьковской области / А. Юрченко, Л. Ройзензон, С. Ройзензон // Вопросы фразеологии. VIII : труды Самаркандского университета им. А. Навои. – Самарканд, 1975. – Вып. 272. – С. 192–208.

Янов. – Яновський Ю. Твори : в 5 т. / Ю. Яновський. – К. : Дніпро, 1983 – . –

Т. 2. Романи. – 1983. – 424 с .

Ярещенко – Українські прислів'я, приказки, фразеологічні вирази, крилаті вислови / [авт.-упор. А. П. Ярещенко]. – Х. : Фоліо, 2008. – 240 с.

ДОДАТОК А
ПОКАЖЧИК ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З АРХАЇЧНИМИ
ГРАМАТИЧНИМИ ФОРМАМИ ІМЕННИХ ЧАСТИН МОВИ

Грамаптичне явище	Приклади
1. Архаїчні іменникові форми 1.1 Однина	
Флексія <i>-e (-є)</i> род. в. одн. іменників ч. р.	<p>ДНЄ – <i>чекати вчорашнього днє</i> „марно сподіватися повернути те, чого вже нема” (Романюк, с. 107); <i>Забагло му сі вчорашнього днє</i> (ГРНП 2, с. 185); <i>В пана Бога днє не купуєм</i> (ГРНП 1, с. 748); <i>Барвара кусок днє одорвала, а ноче пріточела і лодара навчила</i> (Аркушин, с. 10);</p> <p>КАМЕНЄ – <i>Так (ми) тяжко йде, як з каменє</i> (ГРНП 3, с. 304, 305); <i>каменє на камені не залишити</i> „1. Розбити щось уцент, перетворити в руїни; знищити; 2. Гостро, нещадно критикувати що-небудь” (Романюк, с. 127);</p> <p>КІНЦЄ – <i>доїхати кінце</i> „1. кому. Завдати великих неприємностей кому-небудь, ставити в безвихідне становище кого-небудь; 2. чому. Поривати, покінчувати з чим-небудь; закінчувати щось” (Романюк, с. 32);</p> <p>КОНЄ – <i>Не тогд’і кон’е пасут’, коли запригаїут’ (...корми, йек тре йїхати)</i> (Аркушин, с. 60);</p> <p>ПАЛЬЦЄ – <i>виссати з пальце</i> „вигадувати; будь-якою ціною дістати щось” (Романюк, с. 32, 54, 69); <i>пальце в рот не клади [бо відкусит]</i> „хто-небудь кмітливий, дотепний, тямущий: такий, з яким слід бути обережним, бо може скористатися помилкою, промахом іншого” (Романюк, с. 54).</p>
Флексія <i>-ови (-єви)</i> дав. в. одн. іменників ч. і с. р.	<p>БИКОВИ – <i>Шоб до Миколи було сіно бикови</i> (Аркушин, с. 16);</p> <p>БОГАЧОВИ (БОГАЧЕВИ) – <i>піти як богачови по смерть</i> „піти за чимось і довго не повертатися” (НРС, с. 206); <i>Вибери богачови очі, він ся ямками дивит</i> (ГРНП 1, с. 150); <i>Старому лишень брехати, а богачєви красти</i> (ГРНП 1, с. 183); <i>Богачєви вітер гроші несе, а бідному половою очи засипає</i> (ГРНП 1, с. 147; ГС, с. 54); <i>Богачєви тїдько задурно дитїну</i></p>

колише, а бідному й за грóші ни хóчи (СБГ, с. 96); дявіл **богачеви** дитину зануство колише, а бідному й за грóші не хоче (ГС, с. 55);

БОГОВИ – Як Петро **Богови**, так Бог Петрови (Верхр., с. 49; ФСЛГ, с. 462); в'іddáти **Бóгови** ду́шу „померти” (Гринчишин, с. 89); Грубий – **Богови** любий (ГРНП 1, с. 670); Другий – **Богови** любий (ГРНП 2, с. 72); **Богови** свічка, чортови вогарок (ГРНП 3, с. 105); Ні **Богови** свічка, ні чортови кожух (кочерга) „про невиразну, нерішучу, бездарну людину або про непридатність, малоцінність якоїсь речі” (ГРНП 3, с. 105; Лесюк, с. 159); Послати **Богови** в небо „стріляючи, не попасти в ціль” (Аркушин, с. 78); молиси **Богови** „Богу помолися” (МСГГ, с. 104);

БОЙКОВИ – **бойкови** давай меду, а він питає чиру (ГС, с. 76);

ВІТРОВИ – Не давайся кождому **вітрови** повівати „не піддавайся впливові кожної обставини, намові або раді кожного чоловіка” (ГРНП 1, с. 342);

ВОВКОВИ – Видер як **вовкови** з горла „відібрав з тяжкою бідною” (ГРНП 1, с. 349); Баране, не мути воду **вовкови!** „слабий, не роби кривди сильному” (ГРНП 1, с. 52);

ВОЛОВИ – **Волови** дай полови, буде робив поволи (ГРНП 1, с. 330); Горе (біда) тому дворови, де корова розказує **волови** (ГРНП 1, с. 744; ГС, с. 52); шо вільно **волови**, ни вільно ослови (ГС, с. 132);

ВОРОБЦЕВИ – Не грати **воробцеви** з соколом (ГРНП 1, с. 627);

ВОРОГОВИ – Дай хліба – соли **ворогови**, хоть як скаженому псови (ГРНП 1, с. 381); Не зичив бим того й лихому **ворогови** (ГРНП 2, с. 245); Свому **ворогови** дам проторга (зх.-поліс. голка зі зламаним вушком) (СЗПГ 2, с. 95);

ВОРОНОВИ – ворон **воронови** око не відзьобає „про солідарність між представниками одного кола” (Лесюк, с. 166);

ГОСПОДАРЕВИ – дав би Бог, аби **господареви** без жінки в хаті сонце ні сходило, ні заходило (ГС, с. 67);

ГАЗДОВИ – шо котови, шо попови, шо нашому **газдови** „про безтурботне життя” (ГС, с. 210);

ГОСПОДАРОВИ – Як добре **господарови**, то добре й котови (ГРНП 1, с. 606); Дякувати Богу та й

міні, а **господарови** й **господини** ні (ГРНП 2, с. 115);

ДВОРОВИ – *Горе (біда) тому дворови, де корова розказує волови* (ГРНП 1, с. 744; ГС, с. 52);

ДІДЬКОВИ – *Хто клине, той сі дідькови молит* (ГРНП 2, с. 359); *не вір дідькови, хоць би сі ангелом чинив „лихому чоловікові не вір, хоч би вдавав побожного”* (ГС, с. 235; ГРНП 1, с. 592);

ДУРНЕВИ – *Дурневи вічная пам'ять* (ГРНП 2, с. 82); *Не дай дурневи ножа, бо ся вріже* (ГРНП 1, с. 731);

ДЯКОВИ – *Шо мона попови, того ни мона д'якови* (Аркушин, с. 62); *шо попови можна, то дікови зась „про заборону чогось комусь, наприклад, дітям (дорослим можна, дітям – ні)”* (Лесюк, с. 161);

ЗАЙЦОВИ (**ЗАЙЦЕВИ**) – *Треба, йак зайцови (зайцеви) стоп-сигнал „про непотрібність, зайвість чогось”* (Аркушин, с. 93; Лесюк, с. 186);

ЗЛОДІЙОВИ – *Злодійови все на заваді (...нема стриму)* (ГРНП 2, с. 258);

КІТЛОВИ – *Горнець кітлови доганяє, а оба смольнії* (ГРНП 1, с. 599);

КОВАЛЕВИ – *Добре тому ковалеви, що на обі руки кує* (ГРНП 2, с. 364);

КОНЕВИ – *Дорованому коневи не зазирає у зуби* (ГРНП 1, с. 719; ГРНП 2, с. 339); *Добре то кажуть: не вір коневи, бо тя може струтити* (ГРНП 2, с. 340); *Не вір ні псови, ні коневи* (Фр. I, 1, с. 225; ПП 1991, с. 167); *Хоче бути газдов, а не вміє коневи фоста зав'язати* (ГРНП 1, с. 692);

КОТОВИ – *Як добре господарови, то добре й котови* (ГРНП 1, с. 606); *Не все котови пуціне* (ГРНП 2, с. 352); *Котови грашки, а миши смерть* (ГРНП 2, с. 351); *Попови й котови живець:а, йак царови* (Аркушин, с. 55); *Біда, йак кутови на пичи „добре”* (Аркушин, с. 77); *шо котови, шо попови, шо нашому газдови „про безтурботне життя”* (ГС, с. 210);

КРУКОВИ – *Крук крукови вока не віколи* (Гринчишин, с. 89); *Крук крукови очий не вибере* (ГРНП 2, с. 424); *Крукови й мило не pomoже* (ГРНП 2, с. 424);

ЛИСОВИ – *Лисови не вір, бо ті здурит* (ГРНП 2, с. 464);

МЕДВЕДЬОВИ – *Медведьови до меду вуха, а від меду хвіст уривали* (ГРНП 2, с. 520);

НЕСТАТКОВИ – *Нестаткови* все мало (ГРНП 2, с. 596);

ОВАДОВИ – *Дав му як овадови на пиво* (ГРНП 1, с. 724);

ПОПОВИ – *Нашо попови гармошка, йакишо в його кадило йе?* (Аркушин, с. 8); *Попови й котови живец':а, йак царови* (Аркушин, с. 55); *Шо мона попови, того ни мона д'акови* (Аркушин, с. 62); *шо попови можна, то дікови зась „про заборону чогось комусь, наприклад, дітям (дорослим можна, дітям – ні)”* (Лесюк, с. 161); *шо котови, шо попови, шо нашому газдови „про безтурботне життя”* (ГС, с. 210);

ПСОВИ – *Не вірю псови, бо тя вкусить* (ГРНП 1, с. 360); *Не вір губі як псови* (ГРНП 1, с. 674); *Не вір ні псови, ні коневи* (Фр. I, 1, с. 225; ПП 1991, с. 167); *Псови очи, а чортови душу запродав* (ГРНП 2, с. 639); *Ни псови на буду що „нікому непотрібне”* (Аркушин, с. 112); *Псови пуд фіст що „недаремне”* (Аркушин, с. 112); *То значить йому тільки, що псови муха* (Фр. II, 1, с. 208; Пазяк, с. 101); *указати псови дорогу „виконати яку-небудь мінімальну роботу зранку”* (Сабадош, с. 228); *не вартий псови дорогу перейти „нічого не вартий”* (ГС, с. 459); *<то все> псу (псови) під хвіст „про намарно виконану роботу, що потребувала великих зусиль”* (ЛЛ, с. 432);

РОТОВИ – *ротови не вірь, лиш примірь „вислів уживається, коли хтось відмовляється від запрошення до споживання їжі”* (Лесюк, с. 180);

СВІТОВИ – *Ни йди меже люде, коли не знаєш світови ладу* (ГРНП 2, с. 307); *Не знає світови ладу* (ГРНП 2, с. 446);

СИНОВИ – *Дурному синові і батьківське богацтво не pomoже* (ГРНП 2, с. 94);

ТАТОВИ – *Йому так жити, як мому татови з тамтого світа прийти* (ГРНП 2, с. 163);

ОСЛОВИ – *шо вільно волови, ни вільно ослови* (ГС, с. 132);

ХЛІБОВИ – *Біб – попора хлібови* (ГРНП 1, с. 69); *Як в житті кукіль, то хлібови покій, а як звонець, то му кінець* (ГРНП 2, с. 429);

ЦАПОВИ – *цапови душу занести „віддати душу дияволіві”* (ЛЛ, с. 604);

ЦАРОВИ – *Комар і царови на носі грає* (ГРНП 2, с. 495); *Попови й котови живец':а, йак*

	<p>царови (Аркушин, с. 55); ЧОЛОВІКОВИ – <i>Випаде колись чоловікови меже люди піти</i> (ГРНП 1, с. 255); <i>Одна біда чоловікови не докучит</i> (ГРНП 1, с. 87); <i>Без роботи чоловікови нудно</i> (ГРНП 3, с. 38); Чоловікови <i>жінка не вмере, тільки дітем мама</i> (ГРНП 3, с. 418); ЧОРТОВИ – <i>Богом ся свідчить, а чортови душу запродав „про чоловіка, що фальшиво божить ся або криво присягає”</i> (ГРНП 1, с. 115); <i>Як піде душа по руках, то ся чортови дістане</i> (ГРНП 2, с. 114); <i>Ні богови свічка, ні чортови кожух (вогарок)</i> (ГРНП 3, с. 105); <i>Псови очи, а чортови душу запродав</i> (ГРНП 2, с. 639); ЯЗИКОВИ – <i>Любити люби, тільки язикови волі не давай</i> (ГРНП 2, с. 487); ЯРМАРКОВИ – <i>Йак пришов Зеленець, то ярмаркови кінець</i> (Аркушин, с. 17).</p>
<p>Флексія <i>-ови (-еви)</i> місц. в. одн. іменників ч. і с. р.</p>	<p>НА ЗЛОДІЙОВИ – <i>На злодійови шапка горить „винна в чомусь людина сама видає себе”</i> (Аркушин, с. 46, 94; Лесюк, с. 174); В КОЛЕСОВИ – <i>бігати як білка в колесови „швидкість у роботі”</i> (Мацюк 2013, с. 32); ПО МІХОВИ – <i>Відлупити (по голові), як по міхови „сильно набити”</i> (ГС, с. 187); ПО ПЕТРОВИ – <i>По Питрови, то й по типлови</i> (Аркушин, с. 18); НА СЕРЦЬОВИ – <i>камінь на сирцьови „тривога; тягота”</i> (Сабадош, с. 329); ПО ТЕПЛОВИ – <i>По Питрови, то й по типлови</i> (Аркушин, с. 18).</p>
<p>Флексія <i>-и</i> місц. в. одн. іменників ч. і с. р.</p>	<p>В БОЛОТИ – <i>В тихому болоти чорти вод’атца</i> (Аркушин, с. 58); <i>ветришила бан’к’і (йак жаба в булоти) „недоброзичливий погляд”</i> (Мацюк 2013, с. 29); В ГОРЛИ – <i>Нив’істка – в горли к’істка</i> (Аркушин, с. 36); В ЖИТИ – <i>Тепер жити – йак пташци в жити</i> (Аркушин, с. 38); НА КІНЦИ – <i>О, то далеко, на кінци язика</i> (ГРНП 1, с. 713); В ЛИЦИ – <i>Кровиночки в лици не має</i> (ГРНП 2, с. 419); НА МІСЦИ – <i>Я си гадав, що мі на місци шляк трафит</i> (ГРНП 1, с. 443); <i>Все на єднім місци стоїт</i></p>

	<p>(ГРНП 2, с. 536); НА МОЛОЦІ – [б'ілий / б'іле лице] <i>йек п'іна на молоц'ї</i> „дуже гарний” (Олійник, с. 60, 174); В МОРИ – <i>як топитисі, то вже ліпше в мори, як у калужи</i> „ризикувати краще у великій справі, ніж у малій” (ЛЛ, с. 563); НА НЕБИ – <i>На неби чути</i> „дуже далеко” (Аркушин, с. 107); В, НА СЕРЦІ – <i>Май же Бога в серци!</i> „поклик до вродженої чоловікової доброти, до сумління” (ГРНП 1, с. 128); <i>На губах мід, а в серци їдь</i> (ГРНП 1, с. 674); <i>Що на устах, то і в серци</i> (ГРНП 3, с. 321); <i>На язиці мід, а в серци лід</i> (ГРНП 3, с. 476); <i>Весело ми на серци</i> (ГРНП 1, с. 218).</p>
<p>Флексія -e кличн. в. одн. іменників ч. р. у функції наз. в. одн.</p>	<p>БОЖЕ – <i>Не pomoже міцний Божє: тільки треба сажень землі, штирі дошки, з неба спасення трошки</i> (Номис, с. 369); <i>(І) святий Божє (нічого) не pomoже</i> (Номис, с. 269; ПП 1990, с. 178; ФТБХ, с. 37).</p>
<p>Нульова флексія наз. в. одн. іменників ж. р. колишніх -ї-основ</p>	<p>ВОШ – <i>надувси (скрививсі) як вош на морозі</i> „виявляти незадоволення” (Коваленко 2011, с. 33; 64); „про набундючену, зверхню людину” (Лесюк, с. 174) „розсердитися, образитися” (Мацюк 2013, с. 53); <i>лазити як вош по задниці</i> „тлумитися” (Коваленко 2011, с. 33); <i>така правда, як вош пчихає</i> „неправда” (Коваленко 2011, с. 33; 78); <i>бідний як вош</i> „дуже бідний” (Коваленко 2011, с. 33); <i>живе, йак вош у кужуси</i> „гріх нарікати на життя” (Громик, с. 156); <i>жити як вош у бороді</i> „про багатого чоловіка” (Мацюк 2013, с. 35, 52); <i>як вош у бороді зі сл. сидить</i> „тихо, не виявляючи активності” (Кірілкова 2013, с. 36); „про спокійного чоловіка” (Мацюк 2013, с. 53); <i>як вош на гребінцеві</i> „про спокійного чоловіка” (Мацюк 2013, с. 53); „1. Приречений; 2. Хтось вертлявий, непосидючий” (Кірілкова 2013, с. 36); <i>Пристало, йак вош ду кужуха</i> (Громик, с. 164); <i>Чужая, знать, за пазуху вош і тому залізла</i> (Номис, с. 338); Вош – <i>то така худоба, що ні злодій не вкраде, ні на ню ніяка пошесть не зайде</i> (Фр. I, 2, с. 266; ПП 1989, с. 227); <i>Причепився (Оце пристав), як (наче) вош до кожуха</i> (Плавюк, с. 56; Фр. 2, с. 268; Номис, с. 55; Пазяк, с. 51, 160, 195; УНПП 1963, с. 745); <i>Прилип, як вош до кожуха</i> (Пазяк, с. 182); <i>Тримається, як вош кожуха</i> (Фр. III, 1, с. 224; Пазяк, с. 207; ЛЛ, с. 135, 567); <i>Дується (надувся), як вош на</i></p>

гребінь (на морозі) (Плавюк, с. 214; Н. ск. 1964, с. 104; Н. ск. 1976, с. 88; Фр. II, 1, с. 75; Фр. III, 2, с. 495; Пазяк, с. 73); *Влізливий, як вош* (Плавюк, с. 49; Пазяк, с. 91); *шарпатися як вош на мотузку* „про непривітну людину” (ЛЛ, с. 623); *як воша (вош) кашля / кашляла*, зі сл. *правда* „неправда” (Кірілкова 2011, с. 23; Кірілкова 2013, с. 36); *бігати як вош на гребінці* „швидкість у русі” (Мацюк 2013, с. 52); *лінивий як вош* „про лінивого чоловіка” (Мацюк 2013, с. 52); *як вош* зі сл. *лінивий* „дуже” (Кірілкова 2013, с. 36); *грошей як вош у циган* „уявлення про надмірну кількість грошей” (Мацюк 2013, с. 52, 66);

МИШ – Дується, як миш на крупу (Пазяк, с. 73); *надутися як миш на крупу* „виявляти незадоволення” (Коваленко 2011, с. 55; Кірілкова 2011, с. 64; Кірілкова 2013, с. 103) „про сердиту жінку” (Мацюк 2013, с. 131); *як миш на пудлі (сидіти)* „ніяким чином не виявляти себе; тихо” (ФТБЛ, с. 106); *як руда миш* „дуже сильно” (ФТБЛ, с. 106); із сл. *загинуті, згинуті* і т. ін. „напевне, обов’язково” (Ужченко 1998, с. 109); *як миш під віником* „сидіти тихо, непомітно, без звуку” (Лесюк, с. 186); *як церковна миш* „про дуже бідну людину” (Лесюк, с. 187); *їсти, як миш* „дуже мало їсти” (ГС, с. 394); *В пустій стодолі і миш не витримає* (Фр. III, 1, с. 177; ПП 1989, с. 143); *Як повна скриня, то й миш господиня* (Плавюк, с. 307); ... *то і миш газдиня* (Фр. III, 1, с. 110; ПП 1989, с. 145); *І миш на престіл скаче, як паламар не баче* (Фр. III, 2, с. 485; ПП 1989, с. 186); *Миш у стозі не згине* (ПП 1989, с. 187); *Миш не одну має діру до ями* (Висл., с. 294; Фр. II, 2, с. 396; УНПП 1963, с. 373; ПП 1989, с. 187); *Боязливому і миш ведмідь* (ПП 1990, с. 406); *Миш у голову зайшла, заким зерно знайшла* (УНПП 1963, с. 19; ПП 1991, с. 95); *Стеле язиком, як миш хвостом* (Пазяк, с. 47); *Виглядає, як миш у пастці* (Фр. I, 1, с. 159; Пазяк, с. 90); *Така свята, як церковна миш, що ся і до Євангелія іміть* (Н. ск. 1964, с. 48; Пазяк, с. 81); *Не шастай, як миш по пастках* (Зін., с. 263; Номис, с. 63; УНПП 1963, с. 515; Пазяк, с. 210); *сидіти як миш під мітлою* „сидіти дуже тихо, без зайвих рухів та звуків” (ЛЛ, с. 359, 518); *найде вимівку як миш дірку* „про балакучу, брехливу людину, яка обдурить не задумуючись” (ЛЛ, с. 359); *миш (миша) повісилась*

	<p>„у холодильнику порожньо” (Кірілкова 2011, с. 61; Кірілкова 2013, с. 97);</p> <p>ПІСНЬ – <i>Що вісь, то іншая піснь, що край, то – інший обичай</i> (УНПП 1963, с. 202; ПП 1991, с. 254).</p>
<p>Флексія -и род. в. одн. іменників ж. р. колишніх -ї-основ</p>	<p>БАЧНОСТИ – <i>До права треба мати два мішки: оден грошей, а другий бачности</i> (Номис, с. 337);</p> <p>ВОЛЬНОСТИ – <i>Служба вольности не тратить</i> (ГРНП 3, с. 162);</p> <p>ГЛУПОСТИ – <i>Біда глупости сусід</i> (ГРНП 1, с. 74);</p> <p>ЗЛОСТИ – <i>Язык без кости, але повний злости</i> (... , клекоче як хоче; ... , на всі боки погинає ся) (ГРНП 3, с. 478); <i>Нема м'яса без кости, риби без ости, а чоловіка без злости</i> (ГРНП 2, с. 565); <i>Риба не без ости, а чоловік не без злости</i> (Номис, с. 66; Фр. III, 1, с. 12; ПП 1990, с. 362); <i>Нимá рíби биз кóсти, а чоловіка биз злóсти</i> (СБГ, с. 226); <i>мáти злóсти поўн'і кóсти</i> (Олійник, с. 40); <i>З злости нима милости</i> (Аркушин, с. 58; Громик, с. 154);</p> <p>КАРНОСТИ – <i>Мій добрую натуру, не приймеш карности на шкуру</i> (Номис, с. 221);</p> <p>КОСТИ – <i>В язичу кости нема; хто як хоче, так оберне</i> (ГРНП 3, с. 474); <i>Язык без кости, але повний злости</i> (... , клекоче як хоче; ... , на всі боки погинає ся) (ГРНП 3, с. 478); <i>Нема м'яса без кости, риби без ости, а чоловіка без злости</i> (ГРНП 2, с. 565); <i>Нимá рíби биз кóсти, а чоловіка биз злóсти</i> (СБГ, с. 226);</p> <p>ЛЮТОСТИ – <i>Він аж зелений з лютости</i> (ГРНП 2, с. 237);</p> <p>МАСТИ – <i>Ото сі добрали, як коні до масти</i> (Фр. II, 1, с. 6; Пазяк, с. 165);</p> <p>МИЛОСТИ – <i>Бог не без милости, козак не без щастя (долі) „потішає себе чоловік у лихій пригоді”</i> (Номис, с. 238; ГРНП 1, с. 114); <i>Луччі пошли до луччих, а ми до твоєї милости</i> (Номис, с. 360); <i>З злости нима милости</i> (Аркушин, с. 58; Громик, с. 154);</p> <p>МОЛОДОСТИ – <i>За гріхи молодости, Бог карає старі кости</i> (ГРНП 2, с. 549);</p> <p>МУДРОСТИ – <i>Кожда пригода до мудрости дорога</i> (Номис, с. 116); <i>Не провадте осла до джерела мудрости – може вас по дорозі копнути</i> (ФСЛГ, с. 458)</p> <p>НАПАСТИ – <i>Від напасті і полу вріж, а втікай</i></p>

(Номис, с. 37, 116; ПП 1991, с. 163); *Від **напасту** не пропасти: я, пане, коня вкрав* (Номис, с. 117); *Без **напасту** не прожити* (Фр. II, 2, с. 432; ПП 1991, с. 162); *Від (без) **напасту** не пропасти* (Номис, с. 37, 116; УНПП 1963, с. 185; Н. ск. 1976, с. 49; ГРНП 2, с. 580; ПП 1991, с. 162); *Від **напасту** не пропасти, а від біди не втекти* (Номис, с. 37; ПП 1991, с. 162); *Полу рубай та від **напасту** тікай* (Н. ск. 1976, с. 48; ПП 1991, с. 163); ***Напасту** собі шукає* (ПП 1991, с. 163);

НОЧИ – *Варвара **ночи** урвала „через чотири дні після дня Варвари ніч буде коротшати”* (Лесюк, с. 160);

ОСТИ – *Нема м'яса без кости, риби без **ости**, а чоловіка без злоти* (ГРНП 2, с. 565); *Риба не без **ости**, а чоловік не без злоти* (Номис, 66; Фр. III, 1, с. 12; ПП 1990, с. 362);

ПЕЧИ – *Поправився з **печи** на лоб* (Номис, с. 117); *впасту с **печи** „народити позашлюбну дитину”* (Громик, с. 154); *„про жінку, яка народила дитину”* (Мацюк 2013, с. 161); *граф Потоцький, що кладе до **печи** кльоцьки „про львівського міщанина Потоцького, який не був графом”* (ЛЛ, с. 179);

РАДОСТИ – *Не знавши горя не зазнаєш **радосту*** (ГРНП 3, с. 542);

СИТОСТИ – *Дав Бог смак, а **ситосту** не дав* (ГРНП 3, с. 164);

СМЕРТИ – *Не глядай другому **смерті**, бо юж твоя за стіном стоїт* (ФСЛГ, с. 457); *Не глядай сої **смерті**: она сама тя найде* (ФСЛГ, с. 457); *Ідної **смерті** не минеш, другої не буде (гайдамацька)* (Номис, с. 214); ***смерті** в Бога не проси „просити смерті в Бога – тяжкий гріх”* (ЛЛ, с. 529); *Десь там уже Пан Біг за мене забув, що ми **смерті** не дає* (ГРНП 1, с. 123); ***Смерті** не відперти* (УНПП 1963, с. 561; ПП 1990, с. 192); ***Смерті** не відперти: як народився, треба умерти* (Фр. III, 1, с. 127; ПП 1990, с. 192); *Тяжко вмерти, як нема **смерті*** (ПП 1990, с. 196); *Не проси **смерті**, щоб від біди вдерти* (ПП 1991, с. 149); *просила баба **смерті**, та не може вмерти „марні сподівання про виконання якоїсь обіцянки”* (Лесюк, с. 179); *коли **смерті** не одперти, хай умру нажертий „треба насолоджуватися життям, оскільки смерті ніхто не уникне”* (ФПМЛ, с. 440); *Для*

смерти вишиткы двері одперти (ФСЛГ, с. 454); Вишитко лем до часу, а жена – до **смерти** (ФСЛГ, с. 452); Три дні до **смерти**, та не як не доживеш (Номис, с. 129); Всьої роботи до **смерти** не переробиш (ГРНП 3, с. 39); День за дньом іде, а все близше до **смерти** (ГРНП 1, с. 748); Втіхи годину, а біди до **смерти** (ГРНП 1, с. 420); Дожиеш, чоловіче, до самої **смерти** (ГРНП 2, с. 35); Коби тільки до **смерти** дожити (ГРНП 2, с. 35); Недалеко до **смерти**, а тяжко умерти (ПП 1990, с. 194); Не виплачу сі з того довгу до **смерти** (Фр. I, 1, с. 81; ПП 1991, с. 135); Ворожила небіжечка до самої **смерти** та й мусіла небіжечка без горілки вмерти (ПП 1991, с. 292); Чловек учыт ся не до старости, а до **смерти** (Номис, с. 461); Вчи сі не до старости, але до самої **смерти** (ГРНП 1, с. 436; ГРНП 3, с. 53); Чоловік сі до **смерти** вчит, а дурньом умирає (ГС, с. 643; Фр. III, 2, с. 314); Од **смерти** не мож ся заперти (ФСЛГ, с. 458); Вийшов го від **смерти** (ГРНП 1, с. 243); Від **смерти** не мож відперти (ПП 1990, с. 192); від **смерти** нема викупу „ніхто не оmine смерті” (ЛЛ, с. 529);

СОВІСТИ – *Викиди совісти* „докори сумління” (ЛЛ, с. 532);

СОЛИ – До ничого и **соли** не треба (ФСЛГ, с. 454); Хоц яка корова стара, а **соли** полиже (ФСЛГ, с. 461); привозити ворогові **соли** „шкодити” (ФТБЛ, с. 177); **соли** на хвіст „заподіяти кому-небудь щось неприємне” (ФТБЛ, с. 198); бігати, ек би насипали **соли** під фіст „безупинно ходити, бігати” (ГС, с. 616); хоч (хоть) на пуп солі (**соли**) насип „уживається для підкреслення неможливості переконати вперту або нетямущу людину” (Ужченко 2013, с. 412); Одважив **соли** добре! (Номис, с. 201); Дай хліба-**соли** ворогови, хоть як скаженому псови (ГРНП 1, с. 381); тóпка **сóли** „грудка солі” (НРС, с. 254); І то йому не до **соли**, коли грають на басоли „не до вподоби” (ГРНП 3, с. 133); Тепер їй, бачу, не до **соли** (Котл., с. 71; Пазяк, с. 368); Гр’ішній парши с’ім раз вариш, с’ім раз солиш і без **соли** йіси (Аркушин, с. 49); Без **соли**, без хліба худая бесіда (ГРНП 1, с. 58; ГРНП 3, с. 132);

СТАРОСТИ – Чловек учыт ся не до старости, а до **смерти** (Номис, с. 461); Вчи сі не до старости,

	<p><i>але до самої смерти</i> (ГРНП 1, с. 436; ГРНП 3, с. 53); <i>Аж до старости розуму учися, і дурньом умреши</i> (ГРНП 3, с. 227);</p> <p>ТЕРПЕЛИВОСТИ – <i>З тими людьми треба свійитої терпеливості і кінського здоров'ї</i> (ГРНП 2, с. 490);</p> <p>ЧЕСТИ – <i>Урвати чести</i> „прилюдно образити, зганьбити (когось)” (ГГ, с. 193; Негрич, с. 173); <i>с честев підеш чирес світ, а бес чести ані до сусім</i> (ГС, с. 639);</p> <p>ШЕРСТИ – <i>проти шерсти гладити</i> (ЛЛ, с. 476).</p>
Флексія -и род. в. одн. іменників ж. р. колишніх -й-основ	<p>КРОВИ – <i>Крові</i> ни дорубатиси (-са) „бути знесиленим, знекровленим” (СБГ, с. 234); <i>не псути собі дармо крові</i> „не перейматися, не переживати” (ЛЛ, с. 314);</p> <p>ЛЮБОВИ – <i>продавачка любові</i> „повія” (ЛЛ, с. 338, 474); <i>В неї брови до любові, а устонька до розмови</i> (УНП 1936, с. 377; УНПП 1955, с. 109; УНПП 1963, с. 621; ПП 1990, с. 54).</p>
Флексія -и род. в. одн. іменників ж. р. колишніх основ на приголосний -г-	<p>МАТЕРИ – <i>Не слухай вітця и матери, то слухай псьой скори</i> (ФСЛГ, с. 458); <i>обоє такі як з одної матери</i> „подібність між собою молодої пари” (Мацюк 2013, с. 129).</p>
Флексія -и дав. в. одн. іменників ж. р. колишніх -ā-, -jā-основ	<p>БІДИ – <i>Плачом биди</i> ни поможши (Аркушин, с. 43);</p> <p>ГОСПОДИНИ – <i>Дякувати Богу та й міні, а господарови й господини</i> ні (ГРНП 2, с. 115);</p> <p>ДУШИ – <i>Рад як дідько грішній души</i> (ГРНП 1, с. 822);</p> <p>ПТАШЦИ – <i>Тепер жити – йак пташци в жити</i> (Аркушин, с. 38).</p>
Флексія -и дав. в. одн. іменників ж. р. колишніх -й-основ	<p>МИШИ – <i>Котови грашки, а миши смерть</i> (ГРНП 2, с. 351).</p>
Флексія -и дав. в. одн. іменників ж. р. колишніх основ на приголосний -г-	<p>МАТЕРИ – <i>Пташина рада весні, а дитина – матери</i> (Аркушин, с. 26); <i>Огонь твоюй матири</i> (СЗПГ 2, с. 7).</p>

<p>Нульова флексія знах. в. одн. іменників ж. р. колишніх -ї-основ</p>	<p>ВОШ – <i>блиху / вош / козу за грейцар до Львова / Києва гнати</i> (Романюк, с. 38); МИШ – <i>Відважився, як заєць на миш</i> (Фр. I, 1, с. 203; ПП 1990, с. 403); <i>Поглядає, як кіт на миш</i> (Пазяк, с. 126); <i>Чатує на нього, як кітка на миш</i> (Фр. III, 2, с. 302; Пазяк, с. 209); <i>Він би за гріш миш на мотузку аж до Львова гнав</i> (Фр. I, 2, с. 469; ПП 1991, с. 108); „про скупого, захланного чоловіка” (ЛЛ, с. 336); <i>миш не обідить</i> „надмірна людська доброта” (Мацюк 2013, с. 131); <i>дві пташки, жабу й миш</i> „нічого” (Кірілкова 2013, с. 52).</p>
<p>Нульова флексія знах. в. одн. іменників ж. р. колишніх основ на приголосний -г-</p>	<p>ДОЧ – <i>Жени сина, коли хоч, коли можеш, давай доч</i> (Льк., с. 33; Висл., с. 164; ПП 1990, с. 68).</p>
<p>Нульова флексія знах. в. одн. іменників ж. р. колишніх -ї-основ</p>	<p>ЦЕРКОВ – <i>Єсли голова болить, то в церков іди</i> (Номис, с. 45); <i>Вертай, Грицько, бо у церков заїхали</i> (Номис, с. 503); <i>За чужую кривавицю купив у церков плащаницю</i> (Н. ск. 1973, с. 64); МОРКОВ – <i>Кума з кумою тирири – свині морков порили</i> (Номис, с. 567).</p>
<p>Флексія -ію ор. в. одн. іменників ж. р. колишніх -ї-основ</p>	<p>КОСТІЮ – <i>Не квапся женитися, бо ще тобі жінка стане костію в горлі – її Бог сотворив з кості</i> (Номис, с. 392); МИСЛІЮ – <i>розтікати мислію по дереву (по дереву) „довгі й беззмістовні розмірковування”</i> (Коваль 1975, с. 244; РУССВ, с. 500); МУДРОСТІЮ – <i>Не хвали ся мудрий мудростію, ані сильний силою</i> (ГРНП 3, с. 337); СМЕРТІЮ – <i>смертію смерть поправ</i> „Христос воскресає із мертвих, смертю смерть здолавши” (Коваль 2001, с. 291).</p>
<p>Флексія -ію ор. в. одн. іменників ж. р. колишніх -ї-основ</p>	<p>КРОВІЮ – <i>Каляти руки кровію</i> „убивати кого-небудь” (ФПМЛ, с. 377).</p>
<p>Флексія -ом ор. в. одн. іменників ж. р. колишніх -ā-, -jā-основ</p>	<p>ВОДОМ – <i>Крестини поливають водом, веселе – палінком, а погріб – слызами</i> (ФСЛГ, с. 456); ДУШОМ – <i>їхати як дьябол (чорт) з чортóвом душою</i> „їхати дуже швидко” (Ступінська, с. 76); ЖЕНОМ – <i>До вінчаня сам собом, по вінчаню юж з женом</i> (ФСЛГ, с. 454); ЛОПАТОМ – <i>молоти язиком як пес лопатом</i></p>

	<p>„базікати; дуже багато говорити про щось несуттєве” (Коваленко 2011, с. 73,106);</p> <p>НЕПРАВДОМ – <i>Неправдом правду поб’є ся, лем тото на корист не виходит</i> (Номис, с. 458; ФСЛГ, с. 458);</p> <p>ПАЗУХОМ – <i>жити як в Бога за пазухом</i> „жити щасливо, заможнo” (Коваленко 2011, с. 25; 69);</p> <p>РУКОМ – <i>руком подати</i> „близько” (Ступінська, с. 39); <i>руком засягти</i> „дуже близько” (Ступінська, с. 68);</p> <p>СТІНОМ – <i>Не глядай другому смерти, бо юж твоя за стіном стоїт</i> (ФСЛГ, с. 457);</p> <p>ТОРБОМ – <i>носіти ся як з мальованом торбом</i> „занадто піклуватись про когось” (Ступінська, с. 37); <i>Файний парібок собом, лем з порожньом торбом</i> (ФСЛГ, с. 460);</p> <p>ФІГУРОМ – <i>Молит ся під фігуром, а дябла ма під шкуром</i> (ФСЛГ, с. 456);</p> <p>ШКУРОМ – <i>Дябла ма під шкуром</i> „дуже злий” (Ступінська с. 23); <i>Молит ся під фігуром, а дябла ма під шкуром</i> (ФСЛГ, с. 456).</p>
<p>Флексія -и місц. в. одн. іменників ж. р. колишніх -ā-, -jā-основ</p>	<p>В АПТЕЦИ – <i>Нима, то в аптеци не купиш</i> „про дурного” (Аркушин, с. 76);</p> <p>НА БАСОЛИ – <i>І то йому не до соли, коли грають на басоли</i> „не до вподоби” (ГРНП 3, с. 133);</p> <p>НА ВОЛИ – <i>Всі ми на божі воли</i> „всі залежимо від Бога” (ГРНП 1, с. 153);</p> <p>НА ВУЛИЦИ – <i>Йак на Зарванській вулиці</i> „дуже брудно” (Аркушин, с. 84);</p> <p>НА ГОДІВЛИ – <i>На такій годівлі був, що ледве ноги волочит</i> „його морили голодом” (ГРНП 1, с. 531);</p> <p>НА ДОЛОНИ – <i>Виложив му, як на долони</i> (Фр. II, 1, с. 27; Пазяк, с. 127); <i>зробит, як волосі на долони віросте</i> „ніколи, марна обіцянка” (Лесюк, с. 171); <i>рівно, як на долони</i> „дуже рівно” (ГС, с. 238);</p> <p>НА ДУШИ – <i>Весело ми на серци... на души</i> (ГРНП 1, с. 218); <i>Агу, якось ми лекше на души стало!</i> (ГРНП 2, с. 108); <i>Так ми допик, що мя аж по души дре</i> (ГРНП 2, с. 44); <i>велькло на души</i> „полегшало” (Шекерик-Доників, с. 11);</p> <p>У КАЛЮЖИ – <i>як топитисі, то вже ліпше в мори, як у калюжи</i> „ризикувати краще у великій справі, ніж у малій” (ЛЛ, с. 563);</p>

	<p>У КІШЕНИ – у <i>кішени</i> вітер свище „про відсутність грошей” (Лесюк, с. 182);</p> <p>НА ПОЛИЦИ – <i>Йек будеш на поли трудиц’а, так буде вз’ети шо потом на полици</i> (Аркушин, с. 39);</p> <p>У ПСЯРНИ – <i>Тепло, як у псярни</i> (Фр. III, 1, с. 204; Пазяк, с. 116);</p> <p>НА СОБАЦИ – <i>Загоїтьсья, йак на собаци</i> (Аркушин, с. 124);</p> <p>НА ШИБЕНИЦИ – <i>І невинна душа на шибеници висит</i> (ГРНП 2, с. 111).</p>
<p>Флексія -и місц. в. одн. іменників ж. р. колишніх -ї-основ</p>	<p>ПО ВЕСЕЛОСТИ – <i>По веселости</i> плач наступає (Фр. I, 1, с. 149; ПП 1991, с. 190);</p> <p>НА ГРАНИ – <i>Сидіт, як на грани</i> (СБГ, с. 76);</p> <p>НА КОСТИ – <i>На голій кості нема що гризти</i> „у бідного чоловіка нема що взяти ані вкрасти” (ГРНП 1, с. 540); <i>Гризут сі як пси на кості</i> (ГРНП 1, с. 635);</p> <p>НА МИСЛИ – <i>Брови нависли – злоба на мисли</i> (ПП 1990, с. 225);</p> <p>В МОЛОДОСТИ – <i>Як ситий, то і в старості закритий; а як худий, то и в молодости огудий</i> (Номис, с. 109); <i>Карає Біг старі кості за гріхи в молодости</i> (ГРНП 1, с. 126; ГРНП 2, с. 549); <i>Розпустне життя в молодости приносить хоробу на старій кості</i> (Номис, с. 390; ГРНП 3, с. 52);</p> <p>У НЕНАВИСТИ – <i>Ліпше в згоді і любови, як у сварни і ненависти ситому</i> (ГРНП 2, с. 226);</p> <p>НА, В ПЕЧИ – <i>Біда чоловіка і на печи найде</i> (ГРНП 1, с. 77); <i>на печи спати, а в цимбали грати „дуже хитрий”</i> (ГС, с. 406); <i>Біда, йак кутови на пичи „добре”</i> (Аркушин, с. 77); <i>Йе прийдут’ сватачи, то й найдут’ на печи</i> (Аркушин, с. 32); <i>Що в печи, то на стол мечи</i> (ПП 1989, с. 350); <i>Йак пошла по масло, то й в печи погасло</i> (Аркушин, с. 55);</p> <p>ПРИ ПОМОЧИ – <i>При Божій помочи беззуба кулешу зз’їла „жартують, коли хтось роблячи якусь роботу все нарікає і стогне, що слабий, не має сили, а проте робить”</i> (ГС, с. 74; Фр. I, 1, с. 100);</p> <p>ПО СМЕРТИ – <i>Дай нам, боже, што нам треба, а по смерти – шуп до неба</i> (ФСЛГ, с. 453); <i>По моєй смерти можуть за мною плит підперти</i> (ФСЛГ, с. 459); <i>По смерти нема покаяння</i> (Номис, с. 45, 134; ПП 1991, с. 67); <i>пиймо, покий жиємо, бо по смерти</i></p>

	<p><i>не мемо</i> (ГС, с. 465); ПО ЧІСТИ – <i>Що по тій чісти, як нічого істи</i> (Номис, с. 221); ПО ЩИРОСТИ – <i>по щирости „щиро”</i> (МСГГ, с. 143); В ЮНОСТИ – <i>Чого ся в юности навчиш, на старість як знайдеш</i> (ГРНП 3, с. 468).</p>
<p>Флексія <i>-и</i> місц. в. одн. іменників ж. р. колишніх <i>-ї</i>-основ</p>	<p>В ЛЮБОВИ – <i>Ліпше в згоді і любови, як у сварни і ненависти ситому</i> (ГРНП 2, с. 226).</p>
<p>Флексія <i>-іє</i> наз. в. одн. іменників с. р.</p>	<p>БЛАГОВОЛЕНІЄ – <i>на землі мир і во чоловіцех благоволеніє</i> (Коваль 2001, с. 155); ДАЯНІЄ – <i>всякоє даяніє благо „оцінка чийхось внесків”</i> (Коваль 2001, с. 274); ДИХАНІЄ – <i>Всякоє диханіє да хвалить Господа</i> (ГРНП 1, с. 790); ЗАЯЧЕСЕРДІЄ – <i>Його заячесердіє напало „чогось налякався і втік”</i> (ГРНП 2, с. 218); ЄВАНГЕЛІЄ – <i>Не все то євангеліє, що люде плещут</i> (ГРНП 2, с. 117); ІЗБІЄНІЄ – <i>ізбієніє младенцев „коли йдеться про нерозумну розправу над кимось”</i> (Коваль 2001, с. 157); МОЛЕНІЄ – <i>П'яного моленіє – фарисейське хваленіє</i> (Номис, с. 505); <i>Яке моленіє, таке спасеніє</i> (ГРНП 3, с. 635); ОДІЯНІЄ – <i>Якоє одіяніє, такоє і пошанованіє, як ти видять, так ти пишуть</i> (ПП 1990, с. 47); ПОКАЯНІЄ – <i>Сьміх та покаянніє на весь світ</i> (ГРНП 3, с. 174); ПОРУГАНІЄ – <i>Поруганіє на півперек світа</i> (ГРНП 2, с. 768); ПОШАНОВАНІЄ – <i>Якоє одіяніє, такоє і пошанованіє, як ти видять, так ти пишуть</i> (ПП 1990, с. 47); СЛАВОСЛОВІЄ – <i>На хвалитех много, а славословіє малоє</i> (ГРНП 3, с. 336); СПАСЕНІЄ – <i>Яке моленіє, таке спасеніє</i> (ГРНП 3, с. 635); УТІШЕНІЄ – <i>Утішеніє (Одержуй утешеніє), коли в кишені (гроші) є (Тогді утішеніє, як що у кишені є)</i> (Номис, с. 30, 102; Гонч. II, с. 304; УНПП 1963, с. 296; Н. ск. 1973, с. 42; ПП 1991, с. 121);</p>

	<p>Пазяк, с. 326); УЧЕНІЄ (НЕУЧЕНІЄ) – <i>Ученіє – світ, а неученіє – тьма</i> (Закр., с. 214; ПП 1990, с. 315); ХВАЛЕНІЄ – <i>П'яного моленіє – фарисейське хваленіє</i> (Номис, с. 505); ЦАРСТВІЄ – <i>царство (царствіє) небесне (Боже)</i>, заст. „за релігійними уявленнями – місце, де блаженствують праведники після смерті; рай” (ФСУМ 1993, с. 938).</p>
<p>Флексія -є наз. в. одн. іменників с. р. колишніх -jǫ-основ</p>	<p>ВОЛОСЄ – <i>Дурної голови і волосє не держиться</i> (ГРНП 2, с. 93); „про нерозумного чоловіка, який швидко полисів” (ЛЛ, с. 156, 205); ЖИТЄ – <i>Без утіхи й житє не миле</i> (ГРНП 1, с. 419); <i>Житє минає, як вода в ріці</i> (ГРНП 2, с. 157); <i>Житє людське як булька на воді</i> (ГРНП 2, с. 157); ЛАХМОТЄ – <i>старе лахмотє</i> „людина похилого віку” (Доброльожа 2010, с. 99) СУМЛІНЄ – <i>У нього єзуїтське сумліне</i> (ГРНП 2, с. 124); ЩАСТЄ – <i>Де відвага, там і щастє.</i> (ГРНП 1, с. 307); <i>Не в кожної Насті єднакове щастє</i> (ГРНП 2, с. 585).</p>
<p>Флексія -ія род. в. одн. іменників с. р.</p>	<p>БЕЗОБРАЗІЯ – <i>Два (три) метри (метра) безобразія</i> „дуже високий хто” (Міняйло, с. 230–231); ВОЗДИХАНІЯ – <i>ність ні печалі ні воздыханія</i> „уживається як синонім до поняття „смерть” (Коваль 2001, с. 290); ГЛАГОЛЕНІЯ – <i>Много глаголенія, а мало спасенія</i> (ГРНП 1, с. 482); ЗАПУСТЕНІЯ – <i>мерзость запустенія</i> (Коваль 2001, с. 140); ПОЗНАНІЯ – <i>вкушати от древа познанія</i> „набувати знань, докопуватися до суті чогось” (Коваль 2001, с. 22); ПОСЛУХАНІЯ – <i>Ні гласу, ні послуханія</i> (Номис, с. 122); СПАСЕСІЯ – <i>В многоглаголанії нема спасенія</i> (ГРНП 2, с. 542; Коваль 2001, с. 184).</p>
<p>Флексія -іє знах. в. одн. іменників с. р.</p>	<p>ЗДРАВІЄ – <i>Почав за здравіє, а звів за упокій (а кінчив за упокій)</i> (Зачали за здравіє, а кінчимо за упокій) (Номис, с. 599; Головка, с. 264; Беленькова, с. 24; Міщенко, с. 507; Пазяк, с. 361; Доброльожа 2010, с. 73); КОПІЄ – <i>преломити копіє</i> „гаряче сперечатися</p>

	<p>за що-небудь, відстоювати щось” (ФСУМ 1993, с. 414);</p> <p>МАСЛОСВЯТІЄ – <i>робити маслосвятіє</i> „сварити” (Кірілкова 2013, с. 142);</p> <p>МИЛЕНІЄ – <i>Просивши го під миленіє, і ни хтів ми вигодити</i> (ГРНП 2, с. 495);</p> <p>ОТМЩЕНІЄ – <i>на отмищеніє</i> язикам „для покарання племен, народів” (Коваль 2001, с. 114); <i>мне отмищеніє, і аз воздам</i> (СБ, с. 18);</p> <p>ПОКАЯНІЄ – <i>Допустит Бог на тебе чудо та покаяніє</i> (ГРНП 2, с. 45); <i>Видав го за покаяніє</i> „наробив скандалу і сорому перед людьми” (ГРНП 1, с. 234); <i>Держав би ті Пан Біг на світі сто літ на покаяніє</i> (ГРНП 1, с. 757);</p> <p>СОГЛАСІЄ – <i>зводити дітей на согласіє</i> „весільний обряд; сватати” (Ужченко 2013, с. 178);</p> <p>ТЕРПЕНІЄ – <i>За терпеніє Бог дає спасеніє</i> (Мацюк 2006, с. 26, 43; Аркушин, с. 7);</p> <p>УТІШЕНІЄ – <i>Утішеніє (Одержуй утешеніє), коли в кишені (гроші) є</i> (Номис, с. 30, 102; Гонч. II, с. 304; УНПП 1963, с. 296; Н. ск. 1973, с. 42; ПП 1991, с. 121; Пазяк, с. 326).</p>
<p>Флексія -є знах. в. одн. іменників с. р. колишніх -ї-основ</p>	<p>ВІДДАВАНЄ – <i>взєте на вічне віддаванє</i> (Романюк, с. 32);</p> <p>ЖИТЄ – <i>взєти житє</i> „убити” (ГС, с. 264); <i>взєти собі житє</i> „вчинити самогубство” (ГС, с. 264); <i>не мати житє</i> „погано жити; мати тяжке життя” (ГС, с. 264); <i>житє ми змерзіло</i> „про цілковиту зневіру” (ГС, с. 264); <i>капарити житє</i> „бідувати, жити в бідності” (Лесюк, с. 172); <i>Важит (ми) на житє</i> „погрожувати вбивством” (ГС, с. 94; Фр. II, 1, с. 135);</p> <p>ЗДОРОВЄ – <i>Здоровому все на здоровє</i> виїде (ГРНП 2, с. 232);</p> <p>ЗІЛЄ – <i>Баба си нагадала, коли зілє на голову клала</i> (Фр. I, 1, с. 11; ПП 1990, с. 144);</p> <p>ПОДАНЄ – <i>жити на поданє</i> „бідувати” (Кірілкова 2011, с. 40; Кірілкова 2013, с. 63);</p> <p>ПОРОСЄ – <i>Не мала баба клопону, та купила поросє</i> (ГРНП 3, с. 490);</p> <p>ПУЩІНЄ – <i>Не все котови пущіне</i> (ГРНП 2, с. 352);</p> <p>ЩАСТЄ – <i>як хто має щістє, то аби палицев відганяв єго від нього, то не віджене</i> „про того, кому завжди щастить” (ЛЛ, с. 647); <i>мати щістє</i></p>

	„уживається для вираження гордості за щось, задоволення від чогось; бути удостоєним чого-небудь, із задоволенням здійснювати щось” (Романюк, с. 102).
Флексія <i>-ом (-ем)</i> ор. в. одн. іменників с. колишніх <i>-t-основ</i>	ТЕЛЯТЕМ (ТЕЛЯТЬОМ) – <i>Віл забув, коли телятем був. Забув віл ... телятьом</i> (ГРНП 1, с. 329; 331).
Флексія <i>-ії, -ію</i> місц. в. одн. іменників с. р.	В МНОГОГЛАГОЛАНІЇ – <i>В многоглаголанії нема спасенія</i> (ГРНП 2, с. 542; Коваль 2001, с. 184; РУССВ, с. 485); ПО ПОДОБІЮ – <i>по образу і подобію</i> своєму „уживається тоді, коли йдеться про надзвичайну схожість” (Коваль 2001, с. 15).
1.2 Двоїна	
Флексія <i>-и</i> наз.–знах.–кличн. в. дв. іменників ч. р.	ДВА ГРИБИ – <i>забагато два гриби в борщ</i> „усього має бути в міру” (ЛЛ, с. 166); ЧОТИРИ ГРОШИ – <i>комедія за чотири гроши</i> „щось незрозуміле або недолуге” (Кірілкова 2011, с. 52; Кірілкова 2013, с. 82); ДВА ДНИ – <i>День дармувала, два дни спочивала</i> „про ліниву жінку, п’яницю” (ГРНП 1, с. 715); <i>День робит, два дни лежит</i> (ГРНП 1, с. 749); <i>я з свойов небіжков два дни веселі мав: раз – як єм ї брав, а другий – як єм ї ховав</i> „про „радощі” сімейного життя” (ЛЛ, с. 107); ТРИ ДНИ – <i>Злізли сі три дни на еден</i> (ГРНП 2, с. 256); <i>Три дни заходу, а день празнику</i> (СБГ, с. 146); <i>Ківатиси, як три дни ни їв</i> „дуже повільно щось робити” (СБГ, с. 198); <i>Не виповів би моєї біди і за три дни</i> (Фр. I, 1, с. 182; ПП 1991, с. 149); ДВА КОНЦИ – <i>В палкі два конци</i> „відповідають на чинюсь погрозу” (Аркушин, с. 111); ДВА РОТИ – <i>У сироти два роти, одним їсть, другим бреше</i> (УНПП 1963, с. 676; ПП 1990, с. 132).
Флексія <i>-і</i> наз.–знах.–кличн. в. дв. іменників ж. р. колишніх <i>-ā-, -jā-основ</i>	ДВІ БАБІ – <i>Дві бабі, одна гуска, цілий ярмарок</i> (ГРНП 3, с. 491); ТРИ БАБІ – <i>Три бабі, три жабі, та й буде ярмарок</i> (ГРНП 1, с. 44); <i>Три бабі, а два жиди зроблять ярмарок</i> (ГРНП 3, с. 294); ДВІ, ТРИ БІДИ – <i>Одна біда – не біда; от – коли дві, або три разом біди!</i> (Номис, с. 132); ДВІ ВОРОНІ – <i>У пригоні дві вороні, в колесниці</i>

	<p><i>дві синиці, а в підтоці дві сороці</i> (ГРНП 2, с. 785);</p> <p>ТРИ ГОЛУБОНЬЦІ – <i>Ой дощику, дощику, зварю тобі борщику, поставлю тя на дубоньці, прилетять три голубоньці та візьмуть тя на крилонька, занесуть тя в чужиноньку!</i> (ПП 1991, с. 345).</p> <p>ДВІ ДНИНИ – <i>Ци Пан Біг сточив нині дві днини до купи?</i> (ГРНП 3, с. 235);</p> <p>ТРИ ДОБИ – <i>Такий, як би три доби не їв</i> (ГРНП 2, с. 10);</p> <p>ДВІ ДЯЗИ – <i>Вчинили му ся дві дязі на єдній нозі</i> (ГРНП 1, с. 435);</p> <p>ТРИ ЖАБИ – <i>Три бабі, три жабі, та й буде ярмарок</i> (ГРНП 1, с. 44);</p> <p>ДВІ ЖІНЦІ – <i>Дві жінці в одній хаті ніколи ся не погодять</i> (ГРНП 2, с. 166);</p> <p>ДВІ ЗІМІ – <i>Я дав би дві зими за одно літо</i> (Номис, с. 68);</p> <p>ДВІ КАЛЬОШІ – <i>дві кальоші кеди „один одного варті”</i> (ЛЛ, с. 184);</p> <p>ДВІ КОРОВІ – <i>Ласкаве теля дві корові ссе, а зле ані єдної</i> (ГРНП 3, с. 266);</p> <p>ДВІ НЕВІСТІ – <i>Два жиди, а дві невісті зроблять ярмарок у місті</i> (ГРНП 2, с. 143);</p> <p>ДВІ СКРИПЦІ – <i>Дві скрипці – третій бас</i> (УНПП 1963, с. 759; ПП 1991, с. 42);</p> <p>ДВІ СОРОЦІ – <i>У пригоні дві вороні, в колесниці дві синиці, а в підтоці дві сороці</i> (ГРНП 2, с. 785);</p> <p>ДВІ ЧЕЛЯДИНИ – <i>Лиш дві челядини були добрі, та одна умерла, а друга дес пропала, шо ни мож найти</i> (ГРНП 3, с. 402);</p> <p>ДВІ ШКУРИ – <i>З єдного вола дві шкури не деруть</i> (ГРНП 1, с. 331).</p>
<p>Флексія -і наз.–знах.–кличн. в. дв. іменників с. р.</p>	<p>ТРИ ГОРЛІ – <i>(Одною) в три горлі „дуже багато, досхочу”</i> (Чабаненко 2001, с. 6; Ужченко 2005, с. 95);</p> <p>ТРИ КОЛІНІ – <i>Буде сього добра в три коліні!</i> (Номис, с. 346);</p> <p>ТРИ СЕЛІ – <i>на три селі (все село) хто „дуже хороший, умілий”</i> (Кірілкова 2011, с. 95; Кірілкова 2013, с. 150);</p> <p>ДВІ СЛОВІ – <i>Мудрій (Добрій; Розумній) голові (глові) досить дві слові</i> (Закр., с. 159; Номис, с. 281; Чуб., с. 289; Фр. III, 2, с. 492; ГРНП 1, с. 552; 696; ГРНП 2, с. 557; УНПП 1963, с. 323; Н. ск. 1973, с. 90; Н. ск. 1976, с. 237; ПП 1990, с. 229; 329); „кмітливій</p>

	<p>людині не треба довго що-небудь пояснювати” (ФПМЛ, с. 88); <i>сказати дві слові</i> „провести з ким-небудь коротку розмову” (ФПМЛ, с. 431);</p> <p>ТРИ СЛОВІ – <i>Ніхто не знає натуру попову, три слові скаже та й бере корову</i> (Плав’юк, 217; ПП 1990, 426);</p> <p>ОБІ ОЦІ – <i>Нахватився до моці, та обі оці</i> (Номис, с. 578);</p> <p>ШТИРИ ОЦІ (ВОЦІ) – <i>на штири оці, в штири воці (вока)</i> „віч-на-віч, без свідків” (НРС, с. 79, 80).</p>
<p>Флексія -i наз.–знах.–кличн. в. дв. іменника с. р. вухо</p>	<p>УШІ (ВУШІ) – <i>Уші</i> в’януть (від чого) „кому-небудь неприємно, гидко слухати що-небудь” (ФПМЛ, с. 63); <i>всі уші прожужжжати</i> „набридати” (Добролюжа 2010, с. 179); <i>розвісити уші</i> „довірливо сприймати інформацію” (Добролюжа 2010, с. 179); <i>Такі, як і наськи, тільки уші довгі</i> (Номис, с. 616); <i>Наче вуші підогнав (як хтось дасть добру пораду)</i> (Номис, с. 288); <i>Тікай, панич уші одріже</i> (Номис, с. 411); <i>За шага хтось уші нашмага</i> (Номис, с. 621); <i>забрехатися по вуші</i> „занадто вигадувати” (Добролюжа 2010, с. 38); <i>по [сам’ї] уш’ї</i> „дуже багато” (Олійник 1, с. 154); <i>Ковнір по уші, жилетку надув</i> (Номис, с. 493); <i>Куди не кинься, то по уші в смолі – Куди ся не кинуть, так по уші в смолу</i> (Номис, с. 578); <i>за вуші не одтягнеш</i> „дуже хочеться чого-небудь” (Добролюжа 2010, с. 38); <i>Ваше слово та Богові в уші, а лихому поза уші</i> „нехай здійсняться чийсь побажання” (ФПМЛ, с. 433); <i>Вішати лапу на уші (уха, вуха) кому</i> „обманювати” (Мілева, с. 187); <i>Коли б твоє слово та Богу в уші! – З уст твоїх та Богу в уші</i> (Номис, с. 342).</p>
<p>Флексія -у род.–місц. в. дв. іменників с. р. око, вухо</p>	<p>ВВІЧІЮ – <i>Який ти мені ввічю дрібний</i> (Номис, с. 254);</p> <p>В ОЧУ – <i>В очу</i> „дуже помітно, швидко” (ФСУМ 1993, с. 601); <i>потемніло в очу кому</i> (РУССВ, с. 92); <i>бути в очу в кого</i> (РУССВ, с. 98); <i>мати в очу</i> (РУССВ, с. 100); <i>аж ув очах (в очу) заіскрилося</i> (РУССВ, с. 189, 378) <i>в очах (іноді в очу) мигтить</i> (РУССВ, с. 462); <i>В очах (в очу) міниться (темніє, тьмяніє, туманіє)</i> (РУССВ, с. 497); <i>в очу (кому хто)</i> „хто-небудь думає, згадує про когось” (ФПМЛ, с. 290); <i>упасти в очу (чиєму)</i> „утратити свій авторитет, чию-небудь повагу до себе” (ФПМЛ, с. 306);</p>

	<p>В УШУ – <i>ляцати в ушу</i> [у вухах] „дратувати одноманітною, неприємною розмовою кого-небудь” (ФПМЛ, с. 61); <i>турчати в ушу</i> [у вухах] „набридати кому-небудь своїми пустими розмовами” (ФПМЛ, с. 63).</p>
1.3 Множина	
<p>Флексія <i>-и</i> наз. в. мн. іменників ж. р. колишніх <i>-ї</i>-основ</p>	<p>КОСТИ – <i>Шкіра та й кости</i> „дуже худа людина” (Лесюк, с. 184).</p>
<p>Флексія <i>-и</i> наз. в. мн. іменників с. р.</p>	<p>ОЧИ – <i>Виділи очи, що купували</i> „не нарікати про звершену справу чи придбання чогось” (Лесюк, с. 165; Романюк, с. 59); <i>злі очи</i> „погляд, який може зурочити” (Негрич, с. 51); <i>Вишше лоба очи не ходять</i> (Номис, с. 86); <i>Чотири очи ліпше видять як двоє</i> (ГРНП 2, с. 640) „двоє бачать краще, ніж один” (ЛЛ, с. 401); <i>очи му ся блищат як два огники</i> (ЛЛ, с. 133); <i>вже очи повигнивали</i> „голосно плакати” (Мацюк 2013, с. 148); <i>не бачили очи віхтя</i> „за кимось дуже засумували” (Кірілкова 2011, с. 70; Кірілкова 2013, с. 113);</p> <p>ВУШИ – <i>Вуши вйáнут</i> „нецензурна лексика” (Мацюк, с. 54; Доброльожа 2010, с. 179); <i>вуши як в глуши</i> „про великі вуха” (Мацюк 2013, с. 54); <i>вуши як в зайця</i> „про людину з добрим слухом” (Мацюк 2013, с. 54).</p>
<p>Флексія <i>-е</i> наз. в. мн. іменників ч. р. із сингулятивним суфіксом <i>-ин-</i></p>	<p>БОЯРЕ – <i>Поки приберешся, то бояре й мед поють</i> (Номис, с. 485);</p> <p>МІЩАНЕ – <i>На село дурити, бо міщане знають!</i>; <i>Розкажуй селянам, а міщане самі знають</i> (Номис, с. 318); <i>Міщане</i> – <i>що лавки в місті тримали, а тепер чи й лавки у хаті є</i> (Номис, с. 468);</p> <p>СЕЛЯНЕ – <i>Шия хоч обіддя гни, як кажуть селяне</i> (Н.-Л. VI, с. 35; Пазяк, с. 298);</p> <p>ТАТАРЕ – <i>Люде не татаре, дадуть кусок хліба</i> (Номис, с. 222).</p>
<p>Флексія <i>-е</i> наз. в. мн. безсуфіксних іменників ч. р.</p>	<p>СУСІДЕ – <i>Щоб вороги мовчали й сусіде не знали</i> (Номис, с. 509);</p> <p>ЦИГАНЕ – <i>жити, як цигане</i> „жити без шлюбу” (ГС, с. 264).</p>
<p>Флексія <i>-е</i> наз. в. мн. іменників pluralia tantum</p>	<p>ЛЮДЕ – <i>Що було, те минуло, а що ще буде, того не знають люде</i> (Плавюк, с. 33; ПП 1989, с. 73); <i>Бог Богом, а люде людьми</i> (Номис, с. 45); <i>Питався чорт баби: „Що о Бозі люде говорять?”</i> –</p>

„Славлять, величають!” – „А що о мені?” – „Якось вас дуже на зуби взяли!” (Номис, с. 46); Собаці дають злодії, або так лихі **люде** (Номис, с. 48); Що світ, так і **люде** (Номис, с. 57; ПП 1991, с. 199); Козак, мати, подумати... та **вражі люде** не хвалять (Номис, с. 75); **Люде** не мруть від голоду, але від хліба (Номис, с. 105); Вони **люде** злиденні (Номис, с. 107); Хотіли **вражі люде**, щоб ми забагатіли, так не діждуть! (Номис, с. 111); **Люде** до церкви з пасками, а мій батько в очерет за качками (Номис, с. 127); На кого Бог, на того й **люде** (то нехай вже і так буде) (Ільк., с. 57; Номис, с. 139; Фр. I, 1, с. 82; ПП 1991, с. 297); На кого **люде** гомонять, на того й свині хрюкають (Номис, с. 139); Є **люде**, є і людища (Номис, с. 142); Хрестять **люде**, хоч ся ще не уродило (Номис, с. 149); Ой казали мені **люде**, що добра з тебе не буде (Номис, с. 162); Коли **люде** до тебе добрі, а ти будь ліпший (Номис, с. 221); **Люде** не татаре, дадуть кусок хліба. (Номис, с. 222); Добрі **люде**: що положиш, то й не буде (Номис, с. 232); Церква горить, а **люде** руки гріють (Номис, с. 243); „Пусти, я чорт!” – „Дарма, що чорт: ззідять добрі **люде** з хлібом!” (Номис, с. 249); Аби **люде**, а ніп буде (Номис, с. 259); З него вже не будуть **люде** (Номис, с. 268); Не наперед людей, поперед **люде** (Номис, с. 276); Не смійся над людьми нині, бо завтра **люде** над тобою будуть сміятися (Номис, с. 279); Не святі горшки ліплять ті ж **люде** (Номис, с. 285); Хоч правду женуть **люде**, але ж правда завше буде (Номис, с. 310); Не ми, так **люде** знають (Номис, с. 314); Пусти уха межи **люде**, то чимало учуєш (Номис, с. 321); Як ми о людех, так **люде** о нас говорять (Номис, с. 322; ГРНП 2, с. 494); Ще ми не встали, а вже **люде** за нас говорять (Номис, с. 322); Як ми людям, так **люде** нам (Номис, с. 322); Посудим людей раз, а **люде** десять раз (Номис, с. 322); Раз на віку спіткнешся, та й те **люде** побачать (Номис, с. 322); Не слухав батька-матері, нехай **люде** учать (Номис, с. 325); Як **люде** дрань, то така їх ордань (Номис, с. 327); Де **люде** ходять, там трава не росте (Номис, с. 330); Пиво не диво: диво добриє **люде** (Номис, с. 331); **Люде**, як **люде**: були б ми добрі (Номис, с. 355); **Люде** – собаки (Номис, с. 352); **Люде** зложуть і смоляну кобилу (Номис, с. 352); Мруть **люде** – і нам

буде (Номис, с. 371); *Ой, добрі люде будте, другу жінку добудте: ся як ворог зародилась* (Номис, с. 403); *То люде не нашої й хати* (Номис, с. 419); *Кого люде за люде мають, з тим ся кумають* (Номис, с. 422); *Люде знайшовши та лічать* (Номис, с. 442); *Ти пішла на ярмарок, а люде піч розберуть* (Номис, с. 469); *Хоч і ошукаюся, та там, де всі люде* (Номис, с. 477); *Чорт не чорт, а люде не такі* (Номис, с. 495); *Всі люде, як люде – один чорт в яломку (як хто, не як інші, вбереться)* (Номис, с. 495); *Світ як банька, а люде, як мухи* (Номис, с. 517); *Світ, як світ, а люде, як баньки* (Номис, с. 517); *Риба рибою живе, а люде людьми* (Номис, с. 518); *Запряжу бугая: куди люде, туди й я* (Номис, с. 518); *Ти кажеш на глум, а люде беруть на ум* (Номис, с. 554); *З посміху люде бувають* (Номис, с. 556); *З кого ся насміхають, з того люде бувають* (Номис, с. 556); *І ми люде добрі, і наша мати не синиця* (Номис, с. 559); *Сюди, люде, вовки бити* (Номис, с. 560); *Поки є люде, поти се буде* (Номис, с. 596); *Не смійся, кума, що дурень Хома, бо всі люде кажуть, що й ти без ума* (Номис, с. 617); *Поки є люде, поти се буде* (Номис, с. 596); *Люде плачуть, а чорт скаче* (Номис, с. 581); *У орла дві голови, а ти мене не хвали – нехай люде збоку похвалять* (Номис, с. 580); *Не все то євангеліє, що люде плещут* (ГРНП 2, с. 117); *Не диво пиво: дивнійші люде, що єго п'ють* (Номис, с. 331); *Як єсть старий куст, так і двір не пуст, а як єсть старі люде, так і всього прибуде* (Грінч., с. 247; ПП 1990, с. 168); *Не так (таков) бог, як лихії люди (люде)* (Зін., с. 235; Номис, с. 139; УНПП 1963, с. 365; ПП 1990, с. 364); *Громадять сі люде, як хмари на небі* (ГРНП 1, с. 654); *Не все то євангеліє, що люде плещут* (ГРНП 2, с. 117); *Я то здибав, що люде обминули* (ГРНП 2, с. 230); *Дуже мі люде в зуби взяли* (ГРНП 2, с. 281); *На крик сі люде збігают* (ГРНП 2, с. 416); *Люде раді літу, а поли цвіту* (ГРНП 2, с. 482); *Люде о людьох говорять* (ГРНП 2, с. 491); *Ми о людех, а люде о нас говорять* (ГРНП 2, с. 491); *Най буде хоть при людех, коли не на люде* (ГРНП 2, с. 492); *Якби люде не мерли, то би небо підперли (Якби л'уде не вмирали, то б вже неба доставали)* (ГРНП 2, с. 493; Аркушин, с. 59); *Як єсть старий куст, так і двір не пуст, а як єсть старі люде, так і всього прибуде* (Грінч., с. 247;

	<p>ПП 1990, с. 168); <i>Люде</i> такі покірні та слухняні – нижче трави, тихіше води (П. М. І, с. 262; Пазяк, с. 292); <i>Кури</i> ни худоба, а шкл'інці́и ни <i>л'уде</i> (Аркушин, с. 67); <i>Л'уде</i> ни татари: прупасти ни дадут' (Громик, с. 160); <i>вівчарь, мелник, та й гусельник</i> – май пусті <i>люде</i> (ГС, с. 124); <i>ни той вівчарь, шо го віхваля люде, а тот, у котрого з овец шось буде</i> (Грицак, с. 269; ГС, с. 125); <i>Абишчо</i> – то нигоднийіи <i>л'уде</i> (СЗПГ 1, с. 26).</p>
<p>Флексія <i>-ий (< -ии)</i> род. в. мн. іменників с. р.</p>	<p>ВУШИЙ – <i>Богач</i> – одних <i>вуший</i> не перелічити (ГРНП 1, с. 389); <i>Вуший</i>, що хоць згортай (ГРНП 1, с. 391); <i>Він із вуший</i> не вилазит (ГРНП 1, с. 390);</p> <p>ОЧИЙ – <i>Втепепив сі, що му й очий</i> не видно „заляпався, забризкався, особливо лице” (ГРНП 1, с. 415); <i>Ганьба очий</i> не виїсть, але не дає сі меже люде показати (ГРНП 1, с. 453); <i>Крук крукови очий</i> не вибере (ГРНП 2, с. 424); <i>за тото ся вовк узадь позирає, бо ззаду очий</i> ни має (ГС, с. 148); <i>піти до очий</i> „говорити віч-на-віч” (Негрич, с. 135); <i>Градом му сі сльози з очий</i> покотили (ГРНП 1, с. 624); <i>Здименів ми з перед очий</i> (ГРНП 1, с. 779);</p> <p>ПЛЕЧИЙ – <i>зійшло як гора з плечий</i> „у кого-небудь відпали проблеми, турботи, не стало важких переживань” (Коваленко 2011, с. 24).</p>
<p>Флексія <i>-ий (< -ии)</i> род. в. мн. іменників pluralia tantum</p>	<p>ГРОШИЙ – <i>У богатого багато гроший, а в бідного дітий</i> (ГРНП 1, с. 144); <i>стропа гроший</i> „багато грошей” (ГГ, с. 178); <i>гроший</i> повні мішки „уявлення про надмірну кількість грошей” (Мацюк 2013, с. 133); <i>Вийшов єм із гроший</i> (ГРНП 1, с. 657); <i>Вийшов єм із гроший</i> (ГРНП 1, с. 657); <i>взяти до гроший</i> „взяти в борг” (Негрич, с. 36);</p> <p>ГРУДИЙ – <i>Я не годен слова з грудий</i> добути „слабосилий чоловік” (ГРНП 1, с. 523);</p> <p>ДІТИЙ – <i>У богатого багато гроший, а в бідного дітий</i> (ГРНП 1, с. 144); <i>Для ворони нема кращих дітий, як воронячі</i> (ГРНП 1, с. 385); <i>Женут людських дітий</i> як худобу на заріз „про вояків, яких гонять на війну” (ГРНП 1, с. 495);</p> <p>ЛЮДИЙ – <i>Бог людий</i> не бракує „перед Богом усі рівні” (ГРНП 1, с. 113); <i>Коби сі Бога бояв, а людий устидав</i> „говорять про безпутного чоловіка, злодіяку або п'яницю” (ГРНП 1, с. 126); <i>Дідько не спит, а людий зводить</i> (ГРНП 1, с. 816); <i>Ані до Бога, ані до людий</i> (ГРНП 1, с. 107); <i>Від Бога гріх, від людий сміх</i></p>

	(ГРНП 1, с. 119); <i>Всьо у нас не як у людий</i> „погано, безладно ведеться” (ГРНП 1, с. 412); <i>Не дбає ні на людий, ні на Бога</i> (ГРНП 1, с. 738); САНИЙ – <i>До Благов’їшчен’:а зимі ни лай і сáний ни ховай</i> (Мацюк, с. 21, 66).
Флексія -ом дав. в. мн. іменників ч. р.	КОНЬОМ – <i>Ба́ба з во́за ко́н'ом ле́кшиє</i> ^е (Гринчишин, с. 89; ГРНП 1, с. 37).
Флексія -ом, -ем дав. в. мн. іменників с. р.	ОЧОМ (ОЧЕМ) – <i>Очом своїм вйирити не хочу</i> (ГРНП 2, с. 639); <i>очем страшно, а руки всьо зроб’ї</i> „про те, що людина здатна все зробити, хоч на початку ця робота може виглядати надто складною” (Лесюк, с. 177).
Флексія -ом, -ем дав. в. мн. іменників pluralia tantum	ДИТЕМ – <i>Чоловікови жінка не вмере, тільки дітем</i> мама (ГРНП 3, с. 418); КУРЬОМ (КУРОМ) – <i>курьом на сміх</i> „надто безглуздо” (Онишкевич 1, с. 234); <i>ку́ром на с’м’їх</i> „щоб викликати глузування” (Гринчишин, с. 89); ЛЮДЬОМ – <i>Бог дає драбину єнним людьом</i> <i>вгору, другим вдолину</i> „бог дає одним щастя, іншим нещастя” (Онишкевич 1, с. 231); <i>Богу й людьом милий</i> „говорять про доброго, приязного чоловіка, частіше про дитину” (ГРНП 1, с. 116); <i>Ні Богу, ні людьом „немилий”</i> (ГРНП 1, с. 132); <i>Ворота запреш, людьом писки не запреш</i> „від людської обмови та пліток чоловік ніяк не оборониться” (ГРНП 1, с. 388); <i>Дасть Бог людьом біду, то гроші будут</i> (ГРНП 1, с. 661); <i>Дре людьом очи</i> (ГРНП 1, с. 760); <i>Людьом і Бог не догодит, не то чоловік</i> (ГРНП 2, с. 33); <i>Бідним людьом далеко до дому</i> (ГРНП 2, с. 489); <i>Нам йак л’уд’ом, а вам йак вепада</i> (Аркушин, с. 68); <i>Не рівно Бог людом ділить</i> (ГРНП 3, с. 22).
Флексія -и знах. в. мн. іменників ч. р. колишніх -ї-основ	ПНИ – <i>Заснітив би-с сі тут на пни!</i> „звівся нінащо” (ГРНП 2, с. 210);
Флексія -и знах. в. мн. іменників ж. р. колишніх -ї-основ	КОСТИ – <i>Дай Боже за молоду кости</i> <i>гризти, а на старість м’ясо їсти</i> (ГРНП 1, с. 726); <i>Карає Біг старі кости</i> <i>за гріхи в молодости</i> (ГРНП 1, с. 126); <i>Так тепло, аж пара кости</i> <i>ломить</i> (ГРНП 3, с. 269); <i>Шануй гори-мости</i> – <i>будуть (будеш мати) цілі кости</i> (Ільк., с. 109; Шиш.-Іл., с. 83; Фр. I, 2, с. 414; Плавюк, с. 203; Номис, с. 222; УНПП 1963, с. 285; ПП 1989, с. 246); <i>ма́ти злóсти поўн’ї ко́сти</i> (Олійник 1, с. 40).

<p>Флексія <i>-и</i> знах. в. мн. іменників с. р.</p>	<p>ОЧИ – <i>говорити поза очи</i> „наговорювати на когось без його присутності” (Лесюк, с. 167); <i>на очи не бачити</i> „дуже втомитися” (Кірілкова 2013, с. 16); <i>поганий на очи</i> „який може вректи, урічливий” (ГС, с. 476); <i>то здорово на очи</i> (ЛЛ, с. 243); <i>Чужую кучу віючи, вочи завжди запорошиш</i> (Номис, с. 458); <i>сказати в очи</i> (Романюк, с. 43); <i>Блюзнув му в очи</i> „сказав якесь зухвале, образливе слово” (ГРНП 1, с. 105); <i>Хочу з тобов говорити в шtiri очи</i> (ГРНП 1, с. 519); <i>віпарити очи</i> комусь „про погрози не дати жити, знищити” (ГС, с. 436); <i>Хотів ся перекрасти, та собі очи виштуркав</i> (Номис, с. 305); <i>Богачеву вітер гроші несе, а бідному половою очи засипає</i> (ГРНП 1, с. 147); <i>Виберіт ми очи, ци можу си пригадати</i> (ГРНП 1, с. 227); <i>Дре людьом очи</i> (ГРНП 1, с. 760); <i>Засипає ми очи піском</i> (ГРНП 2, с. 209); <i>як засиплют піском очи, не глянеш ніколи</i> „про покійника” (ЛЛ, с. 233); <i>сором очи не виїсть</i> „про безсоромну людину” (ЛЛ, с. 533); <i>скалити очи</i> (Романюк, с. 141);</p> <p>ВУШИ (УШИ) – <i>по вуши</i> „достатньо, багато” (Доброльожа 2010, с. 38); <i>карабін машиновий на вуши</i> „гребінь” (ЛЛ, с. 274); <i>[якби] слова Богу в уши (в уші)</i> „бажання, щоб здійснилося сказане” (Кірілкова 2013, с. 156); <i>Золотом тому єще уши завишані</i> (Зін., с. 227; ПП 1991, с. 116).</p>
<p>Флексія <i>-е</i> знах. в. мн. іменників pluralia tantum</p>	<p>ЛЮДЕ – <i>Ганьба очий не виїсть, але не дає сі меже люде показати</i> (ГРНП 1, с. 453); <i>Пусти вуха меже люде, то цимало учуєш</i> (ГРНП 1, с. 431); <i>Ни йди меже люде, коли не знаєш світови ладу</i> (ГРНП 2, с. 307).</p>
<p>Флексія <i>-ох (-ex)</i> місц. в. мн. іменників ч. р.</p>	<p>ПО ГОСТЬОХ – <i>По гостьох хата пуста</i> (ГРНП 1, с. 481);</p> <p>НА ДНЬОХ – <i>на тих дн'ох</i> „бути щасливою” (Олійник, с. 78);</p> <p>НА КОНЬОХ – <i>Гнав на штирох коньох</i> „біг швидко” (ГРНП 1, с. 494);</p> <p>В КРИЖОХ – <i>Аж ми в крижох хруснуло</i> (ГРНП 2, с. 415);</p> <p>НА, У ПАЛЬЦЬОХ – <i>Задирки на пальцьох, як шпортати бульбу пальціма</i> (ГРНП 2, с. 194); <i>Вирахував на пальцьох</i> „вчислив, висловив усі свої бажання” (ГРНП 1, с. 264); <i>Оберне той трейцар п'ять раз у пальцьох, заки го видасть</i> (ГРНП 1, с. 700);</p> <p>ВО ЧЕЛОВІЦЕХ – <i>на землі мир, і во человіцех</i></p>

	<p><i>благоволеніє</i> (Коваль 2001, с. 155); В ЧОБОТЬОХ – <i>Я води і в чоботях не люблю, не то в череві – говорить п'яниця</i> (ГРНП 1, с. 369); <i>Стоїт у воротях в червоних чоботях</i> (ГРНП 1, с. 388); ВО ЯЗИЦЕХ – <i>притча во язицех</i> „предмет загальних розмов, пересудів” (ФСУМ 1993, с. 978; Ужченко 1998, с. 158, 222); „предмет загального осуду”, „об'єкт глузування”, „те, про що всі говорять” (Коваль 1975, с. 232; Коваль 2001, с. 80).</p>
<p>Флексія <i>-ох (-ex)</i> місц. в. мн. іменників ж. р.</p>	<p>В КОСТЬОХ – <i>Старий має в костях календар</i> (ГРНП 3, с. 225); В ПАЛИЦЬОХ – <i>ходить в палицях</i> „ходить на милицях” (НРС, с. 267); Г РУКАВИЦЬОХ – <i>Робити як з рукавицях</i> „невміло, неякісно робити” (Ступінська, с. 23).</p>
<p>Флексія <i>-ох (-ex)</i> місц. в. мн. іменників с. р.</p>	<p>В ОБЛАЦЕХ – <i>темна вода в облацех</i> „щось незрозуміле, підозріле” (Добролюба 2010, с. 34); НА, В ОЧОХ – <i>Виступили му сльози на очох</i> „заплакав” (ГРНП 1, с. 272); <i>Аж му в очох горит</i> „блискотять очи, грає в них веселість або гнів” (ГРНП 1, с. 591); <i>Великий єм ти в очох!</i> (ГРНП 1, с. 211); <i>Так ми дав поза вуха, аж ми свічки в очох стали</i> „ударив сильно” (ГРНП 1, с. 432); <i>На твоїх очох то сі стало</i> (ГРНП 2, с. 635); <i>Як ти дам, то ти свічки в очох станут</i> (ГРНП 1, с. 736); <i>Як ти дам, то аж ти в очох померкне</i> (ГРНП 1, с. 735); <i>на очох</i> „1. Відкритий, доступний для огляду, спостереження, контролю і т. ін.; видний, видно комусь; 2. з дієсл. Дуже швидко, помітно і т. ін.; 3. У чийсь присутності, при комусь” (Романюк, с. 32); <i>Задув му свічки в очох</i> (ГРНП 2, с. 195); НА, ПО ПЛЕЧОХ (ПЛЕЧЕХ) – <i>мати голову на плечох</i> „мати здоровий глузд” (Онишкевич 2, с. 81); <i>Буде пан гарап по плечох гуляти</i> „грозили атамани лінивим панам” (ГРНП 1, с. 461); <i>Лінивому горб на животі, а скорому на плечох</i> (ГРНП 2, с. 477); <i>Не знаю, чи ще маю голову на плечох</i> „за клопотання та гризнею” (ГРНП 1, с. 559); <i>Доробив сі горба на плечох</i> (ГРНП 2, с. 46); <i>Скорому гудз на животі, а лінивому на плечех</i> (ГРНП 3, с. 146); <i>Гоп, моя мила, що по плечех леном була!</i> (ГРНП 1, с. 559); НА ЯЙЦЬОХ – <i>Гніздит сі, як курка на яйцях</i> „сидить неспокійно” (ГРНП 1, с. 499); <i>Гудрає сі, як</i></p>

	<p><i>квочка на яйцях</i> (ГРНП 2, с. 332); <i>сидіти як квочка на яйцях</i> „невідступно, старанно, дбайливо” (Романюк, с. 110).</p>
<p>Флексія <i>-ох (-ex)</i> місц. в. мн. іменників <i>pluralia tantum</i></p>	<p>У БИВАЛИЧОХ – <i>бити у биваличох</i> „бути на возі і під возом, в бувальцях” (Онишкевич 1, с. 51); У ВОРОТЬОХ – <i>Стоїт у воротьох в червоних чоботях</i> (ГРНП 1, с. 388); В ГРОШОХ – <i>То в єдних грошох</i> (ГРНП 1, с. 666); У (В) ГРУДЬОХ (ГРУДЕХ) – <i>У грудьох му грає</i> (ГРНП 1, с. 671); <i>Аж ми в грудьох дух захопило</i> (ГРНП 1, с. 671); <i>Аж ми захопило дух у грудьох</i> „з великої радості” (ГРНП 2, с. 103); <i>у грудех грають херувими</i> „про передсмертний стан людини” (Павлик, с. 18); У ДВЕРОХ – <i>Став у дверох, як оборожина</i> (ГРНП 1, с. 743); ПО ЖЕБРЬОХ – <i>пустити по жебрїх (по жебрьох)</i> „довести до бідування” (Онишкевич 1, с. 249); В КОРАЛЬОХ – <i>До лицьї му, як свини в коральох</i> (ГРНП 2, с. 471); ПРИ, ПО, О ЛЮДЬОХ (ЛЮДЕХ) – <i>виїжджати при людьох з чим</i> „показуватись на людях з чимось” (Онишкевич 2, с. 422); <i>Онимно ми при чесних людьох тото казати</i> „соромно” (ГРНП 2, с. 642); <i>Ти з тим не виїжсьий при людьох!</i> (ГРНП 1, с. 247); <i>Ще сі не вродит, а вже по людьох ходит</i> (ГРНП 1, с. 401); <i>Грїх по людьох ходит</i> (ГРНП 1, с. 644); <i>Біда не ходить по лісах, але по людьох</i> (ГРНП 1, с. 76); <i>Люде о людьох говорять</i> (ГРНП 2, с. 491); <i>Най буде хоть при людех, коли не на люде</i> (ГРНП 2, с. 492); <i>Біда не спить, але по людех ходить</i> (ГРНП 1, с. 76); <i>Як ми о людьох, так люде о нас говорять</i> (Номис, с. 322; ГРНП 2, с. 494); <i>Ми о людех, а люде о нас говорять</i> (ГРНП 2, с. 491); НА САНКОХ – <i>їти як з літі на сáнкох</i> „дуже повільно йти” (Ступінська, с. 78).</p>
<p>Флексія <i>-їх</i> місц. в. мн. іменників ч. та с. р.</p>	<p>В ГОСТІХ – <i>будьте як дома, але не забувайте, що в гостїх</i> „про те, щоб бути розкутим, але не переходити межі пристойності” (Лесюк, с. 165); ВО ОБЛАЦІХ – <i>Темна вода во облацїх</i> „щось незрозуміле” (Коваль 2001, с. 155);</p>

	НА ЧАСІХ – <i>на тих часіх</i> „от-от народить” (Сабадош, с. 413).
Флексія <i>-ix</i> місц. в. мн. іменників <i>pluralia tantum</i>	ПО ЖЕБРІХ – <i>Пустити по жебріх (по жебрѣох)</i> „довести до бідування” (Онишкевич 1, с. 249); ПО ЛЮДІХ – <i>ходила по людіх, по великих людіх</i> „наймитувати в багатих людей” (УССГ, с. 91).
2. Відмінкові форми іменників з архаїчними прийменниками	
Структура „прийменник <i>к (z, r, ru) + іменник</i> ч. р. у дав. в. одн.”	К – (<i>іти</i>) <i>к чортовому (сучому, лисому) батькові</i> „куди завгодно; підсилення висловленого” (ФСУМ 1, с. 350); <i>К нашому берегу ніщо добре не припливе</i> (Зін., с. 230; ПП 1990, с. 279); <i>к бісу</i> „1. Уживається для вираження небажання мати справу з чим-небудь; 2. Уживається для вираження бажання позбутися кого, чого-небудь” (ФПМЛ, с. 21); <i>ну вас к бісу</i> „уживається для вираження незадоволення, роздратування ким-небудь” (ФПМЛ, с. 21); <i>отуди к лихий годині (до біса!, к бісу!)</i> „уживається при висловленні здивування, невдоволення, досади і т. ін.” (ФСУМ 1993, с. 178, 591); <i>та ну його (її, їх) к бісу (к дияволу)</i> „вираження небажання мати справу з ким-, чим-небудь, негативного ставлення до когось, чогось”, <i>отуди к бісу</i> „вираження здивування, незадоволення, досади”, <i>ні к бісу (ні к чорту)</i> „дуже поганий, негодящий; зовсім, абсолютно” (ФСУМ 1, с. 33–34, 350, 466, 504); <i>Прийшов з лісу, то йди собі к бісу</i> (Номис, с. 92; УНПП 1963, с. 712; ПП 1989, с. 119; ПП 1991, с. 333; Міщенко, с. 104); <i>Стріляна ворона хоч к бісу летить уже нехай</i> (Номис, с. 274; ПП 1989, с. 216); <i>Шовкова плахта не к будню, а к святу</i> (Номис, с. 492; УНПП 1963, с. 576; ПП 1990, с. 51); <i>Не к Різду, а к Великодню (... уночі тріщить, а вдень влющить)</i> (Номис, с. 63); „про настання тепла” (Ужченко 2004, с. 258; Ужченко 2013, с. 426;); <i>Дми, не дми, не к Різду йде, а к Великодню</i> (Шиш.-Іл., с. 20; Номис, с. 58; УНПП 1963, с. 233); <i>К Великодню сорочка хоч лихенька, аби біленька, а к Різду хоч сирова, аби нова</i> (Номис, с. 58); <i>Дороге яєчко к Великодню (...к великому дню)</i> (Номис, с. 351; Смирн, с. 6; ПП 1989, с. 359, 389); <i>День к вечору, а робота к завтра</i> (ПП 1989, с. 278); <i>Як не б'ється, а к вечору нап'ється</i>

	<p>(Номис, с. 512); <i>Час за час, а ближсей к вечору</i> (Номис, с. 371); <i>Не нашого полку (сорту), іди собі к вовку (чорту)!</i> (Номис, с. 182, 419; УНПП 1963, с. 131, 709; Беленькова, с. 26; ПП 1990, с. 394; ПП 1991, с. 102, 271); <i>Ні к селу, ні к городу</i> (Закр., с. 191; Номис, с. 346; ПП 1991, с. 255; Пазяк, с. 260); „недоречний” (Кірілкова 2011, с. 95; Кірілкова 2013, с. 151); <i>Смола к дубу не пристане</i> (Номис, с. 312; УНПП 1963, с. 529; ПП 1989, с. 124); <i>Полегшало (Політишало) Прийшлоь Іванцю к ідному кінцю</i> (Номис, с. 449; УНПП 1963, с. 563; ПП 1990, с. 209); <i>Прийшлоь ченцю к одному кінцю</i> (Номис, с. 449); <i>Одне (Єден; єдно) к лісу, друге к бісу</i> (Номис, с. 129, 309; ПП 1991, с. 52, 273); <i>Його (Їго) к лісу, а воно к бісу</i> (Номис, с. 53, 150; ПП 1991, с. 52); <i>Жінко, я бачив ведмедя, – та так стрінувсья з ними нос к носу, та так мене совість взяла!</i> (Номис, с. 562); <i>Добре було при діду: щодня рибка к обіду</i> (Номис, с. 405); <i>Став на стану: ні к лавці, ні к столу</i> (УНПП 1963, с. 441; ПП 1990, с. 419); <i>Я к тому торгу і пішиий іду</i> (Зін., с. 259; Номис, с. 98; ПП 1991, с. 126); <i>Поможи, Боже, багачу к рогачу, а бідному в дітках</i> (Номис, с. 110); <i>Вовка в плуг, а він к чорту в луг</i> (Номис, с. 150; ГРНП 1, с. 349; Беленькова, с. 18); <i>Ну, повернись – підніми руки – лети к чорту</i> (Номис, с. 493); <i>К чорту помаленьку (туди і дорога)!</i> (Номис, с. 424); <i>Зробив з дядька чорта: високо підстриг, а він к чорту і дивитьсья</i> (Номис, с. 495); <i>Перший день гість золотий, на другий – мідь, на третій – к чорту їдь</i> (Міщенко, с. 347); <i>іти (летіти) / піти (полетіти) до чорта (к чорту, під три чорті, к бісу і т. ін.)</i> „зазнавати цілковитого провалу; пропадати, гинути” (СУ 4.1);</p> <p>Г – <i>пуйти г дідові</i> „померти” (Ступінська, с. 64); ГУ – <i>піти гу Абрагамові</i> „померти” (ФСЛГ, с. 69).</p>
<p>Структура „прийменник к (з, т, ту) + іменник ж. р. у дав. в. одн.”</p>	<p>К – <i>зако́хался як чорт к сұхий вёрьбі</i> „сильно закохатися” (Ступінська, с. 82); <i>п'ятой колесо з вóжжі</i> „непотрібна людина” (ФСЛГ, с. 86); <i>к лихий годині</i> „уживається для вираження незадоволення, досади” (ФСУМ 1993, с. 178; ФПМЛ, с. 74); <i>ні к лихий годині</i> „нікуди” (ФСУМ 1993, с. 178); <i>не годитьсья (не годен) ні к лихий годині</i> „зовсім, абсолютно; нікуди, ні для чого” (ФСУМ 1, с. 591); <i>отуди к лихий годині (до</i></p>

	<p><i>біса!</i>, <i>к бісу!</i>) „уживається при висловленні здивування, невдоволення, досади і т. ін.” (ФСУМ 1993, с. 178, 591); <i>літа прибивають к землі</i> „хто-небудь старий, відчуває наближення своєї смерті” (ФПМЛ, с. 230); <i>Став на стану: ні к лавці, ні к столу</i> (УНПП 1963, с. 441; ПП 1990, с. 419); <i>Прийти козі к лозі</i> (ГРНП 2, с. 370); <i>к нечистій матері</i> „уживається для вираження незадоволення чим-небудь, обурення з приводу чого-небудь” (ФПМЛ, с. 239); <i>нехай западеться к чортовій матері</i> „уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, зневаги до чогось, побажання позбутися чогось” (ФПМЛ, с. 240), „з дієсл. уживається для підсилення; дотла, нанівець, неодмінно; без сліду” (Ужченко 1998, с. 106); <i>(іти) к бісовій (лихий, нечистій, чортовій) матері (мамі)</i> „підсилення висловлюваного; нанівець, дотла, неодмінно; для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, обурення, гніву і т. ін. з якогось приводу” (ФСУМ 1, с. 466); <i>З хати димом, з двору вітром – к чортовій матері!</i> (УНПП 1963, с. 453; ПП 1989, с. 134); <i>Уже я вчора постеріг, що батько к чортовій матері дивиться</i> (Номис, с. 369); „<i>Ой діду, діду, я к тобі іду!</i>” – „<i>Ой як же</i>” – „<i>Я твою шию к плахті пришию!</i>” – „<i>Оттак же!</i>” (Номис, с. 614); <i>(Привіт) батькові к смерті</i> (Номис, с. 37; УНПП 1963, с. 549; ПП 1990, с. 107, 177); <i>День за днем, ніч за ніч і к смерті ближче</i> (Номис, с. 370; УНПП 1963, с. 537; ПП 1990, с. 192); <i>Совіт падає, як горох к стіні</i> (ПП 1991, с. 85); <i>Простіть, не к вашей честі</i> (Номис, с. 574);</p> <p>Г – <i>гмьрати г біді</i> (Ступінська, с. 91); <i>Ощаджай, кед ті добрі – будеш мати г біді</i> (ФСЛГ, с. 458); <i>жіти г біді</i> (Ступінська, с. 63).</p>
<p>Структура „прийменник <i>к</i> (<i>з, т, ту</i>) + іменник с. р. у дав. в. одн.”</p>	<p><i>К – не к добру</i> „уживається для вираження відчуття якоїсь неприємності” (ФПМЛ, с. 118); <i>Ворон к добру не кряче</i> (Боров., с. 77; Пазяк, с. 340); <i>Прибрався к святу в нову лату</i> (Номис, с. 496; УНПП 1963, с. 53; Н. ск. 1973, с. 51; ПП 1990, с. 45); <i>К слову йде і прислів'я</i> (Номис, с. 574; УНПП 1963, с. 13; ПП 1990, с. 303); <i>Своя сорочка ближче к тілу</i> (<i>Сорочка ближче к тілу, як свита (чим каптан)</i>) (Номис, с. 37, 189; ПП 1990, с. 49); <i>чі к худу, чі к добру</i> „невідомо до чого” (УССГ, с. 299);</p>

	Г – <i>йти як з літі на сáнкох</i> „дуже повільно йти” (Ступінська, с. 61).
Структура „прийменник <i>к (ік)</i> + субстантивований прикметник у дав. в. одн.”	К, ІК – <i>Що Бог дає, то все к луччому</i> (<i>Що не робиться, ік луччому коїться</i>) (Номис с. 41; УНПП 1963, с. 338; ПП 1989, с. 292).
Структура „прийменник <i>к</i> + іменник у дав. в. мн.”	К – <i>Немитим рукам не нести хліб к зубам</i> (ПП 1990, с. 262); <i>к монахам</i> „уживається для вираження, незадоволення ким-, чим-небудь, несхвалення” (ФСУМ 1993, с. 504; Ужченко 1998, с. 114); <i>к чортам собачим</i> „вираження незадоволення, бажання прогнати кого-небудь геть” (ФПМЛ, с. 516); <i>іди к свиням</i> „вимога залишити в спокої, не зачіпати” (Кірілкова 2013, с. 74).
Структура „прийменник <i>о (об)</i> + іменник ч. р. у знах. в. одн.”	О – <i>Хто не стоїть о гріш, той і шеляга не варт</i> (Номис, с. 441; ГРНП 1, с. 668); <i>(на)біти йек о старій дах</i> „безжально” (Олійник 1, с. 142); <i>Не треба Бога о дощ просити, буде він, як станем косити</i> (ГРНП 2, с. 66); <i>Не ходить о наїдок, тільки о покушанє</i> (Номис, с. 532; ГРНП 2, с. 577; УНПП 1963, с. 68; ПП 1989, с. 338); <i>Чухай ся віл з волом, кінь з коньом, а свиня о тин, коли нема з ким</i> (ГРНП 3, с. 437);); <i>Коли (Як) цвіте біб, тогді тяжко о хліб; а як (коли) мак, то не так</i> (Номис, с. 451; Н. ск. 1973, с. 29; Міщенко, с. 146, 255, 447).
Структура „прийменник <i>о (об)</i> + іменник ж. р. у знах. в. одн.”	О – <i>Чи то пині о біду тьижко?</i> (ГРНП 1, с. 90); <i>О біду не трудно</i> (Номис, с. 132); <i>Коби так о що, як о біду</i> (ГРНП 1, с. 83); <i>Як би о голову йшло</i> (Номис, с. 254; ГРНП 1, с. 566); <i>Гніву сі не бою, о ласку не стою</i> (ГРНП 1, с. 497); <i>Так стою о твою ласку (Я так о то стою), як пес о п'яту ногу (Так дбає, як пес о п'яту ногу (п'ятінку))</i> (Ільк., с. 90; Номис, с. 243; Фр. I, 2, с. 529; Пазяк, с. 164, 204); <i>Гніву ся не бою, о ласку не стою</i> (Фр. I, 2, с. 347; ПП 1991, с. 72); <i>Коли піп посвятив паску, то не стою о його ласку</i> (УНПП 1963, с. 226; ПП 1991, с. 303); <i>Не стою нікому о ласку</i> (ГРНП 2, с. 450); <i>По сьвятім Івані муха не гадає о пані</i> (ГРНП 2, с. 288); <i>До покрови думай о пашу для корови</i> (ПП 1989, с. 396); <i>Коби так о плаховину, як о дітину</i> (ГРНП 3, с. 660); <i>Кров буде волати до Бога о помсту</i> (Номис, с. 340); <i>Ріж правду в очі, а об решту не питай</i> (ПП 1991, с. 187); <i>Коби так о судину, як о дитину</i> (ГРНП 3, с. 246).

<p>Структура „прийменник <i>о (об)</i> + іменник с. р. у знах. в. одн.”</p>	<p><i>О</i> – <i>Іде о горло</i> „вирішення питання життя і смерті” (ГРНП 2, с. 303); <i>Глянь на вид (на лице), о здоров’я не питай</i> (Номис, с. 157; Чуб., с. 254; Фр. I, 1, с. 162; ПП 1990, с. 170); <i>Перерости (перевищати) о ціле небо (голову) [когось]</i> „незмірно переважати когось у чомусь (зазвичай про моральні та розумові якості людини)” (Ткач, с. 219); <i>Не ходить о найдок, тільки о покушанє</i> (Номис, с. 532; ГРНП 2, с. 577).</p>
<p>Структура „прийменник <i>о (об)</i> + іменник у знах. в. мн.”</p>	<p><i>О</i> – <i>Не дбаю о звізди, коли мій місяць світить</i> (Фр. II, 1, с. 168; ПП 1989, с. 49).</p>
<p>Структура „прийменник <i>о (об)</i> + іменник ч. р. у місц. в. одн.”</p>	<p><i>О</i> – <i>Коли сіно в стозі, то забудь о Бозі</i> (Номис, с. 42; Фр. III, 1, с. 100; ГРНП 3, с. 135; УНПП 1963, с. 215; ПП 1989, с. 106; ПП 1991, с. 297); <i>(Хто) Коли (Як) тривога, тогди (то) до Бога, як по трівозі, забув о Бозі</i> (– <i>горе тому</i>) (Номис, с. 42; ГРНП 3, с. 293); <i>Війна і о Бозі забуває і пана не знає</i> (ГРНП 3, с. 527); <i>Питав ся чорт баби: „Що люде о Бозі говорять?”</i> – „Славлять, величають” – „А що о мені?” – „Якось вас дуже на зуби взяли” (Номис, с. 46; ГРНП 3, с. 427); <i>О вовку помовка, а вовк і єсть (...а вовк і суне; ... за дверями) (О вовку говорять, а вовк тут же)</i> (Чуб., с. 240; Номис, с. 111; ПП 1989, с. 204; ФСЛГ, с. 458); <i>Милость о голоді не сита</i> (Номис, с. 395; ГРНП 2, с. 527); <i>Перечити ся о вчорашнім дни</i> (ГРНП 2, с. 684); <i>Бодай ти не знав о собі та о білому дні!</i> (Номис, с. 191); <i>заложитиси о залишку</i> „побитися об заклад” (ГГ, с. 76); <i>Не відає Тересі о тім інтересі</i> „не розуміюся на тім” (ГРНП 1, с. 305; ГС, с. 21); <i>О першім когуті</i> „коли співають перші півні” (Онишкевич 1, с. 364); <i>Об Миколі та й ніколи (О Николі та й ніколи)</i> (УНПП 1963, с. 775; ГРНП 2, с. 600; Пазяк, с. 255); <i>Заморозило ті о Петру</i> (ГРНП 2, с. 203); <i>Глянеш по Божому світі! Нічого (Ніхто) не знає о божім сьвіті</i> (Номис, с. 56; ГРНП 2, с. 273); <i>Дід о хлібі, а баба о фіялках</i> (Номис, с. 572; Фр. I, 2, с. 579; УНПП 1963, с. 678; ПП 1990, с. 149; ПП 1991, с. 367); <i>Я о цибулі, а він о часнику</i> (Номис, с. 572; Фр. III, 1, с. 291; ПП 1991, с. 368);</p> <p><i>ОБ</i> – <i>Об Миколі та й ніколи (О Николі та й ніколи)</i> (УНПП 1963, с. 775; ГРНП 2, с. 600; Пазяк, с. 255).</p>

<p>Структура „прийменник о (об) + іменник ж. р. у місц. в. одн.”</p>	<p>О – <i>Заспівай собі о липовім клинню та о білій березі!</i> (Номис, с. 577; УНПП 1963, с. 733; ПП 1991, с. 330); <i>Так би турки та татари о нашії землі знали!</i> (ГРНП 3, с. 301); <i>Ми о возі, а він о козі</i> (Н. ск. 1964, с. 104; ПП 1991, с. 367); <i>Не думай о яйцях, думай перше о курці</i> (Комаров, с. 22; ПП 1989, с. 181); <i>В дорозі пам'ятай о небозі</i> (Фр. II, 1, с. 34; ПП 1989, с. 236); <i>На Юрія о цій порі</i> (...як рак свисне на оборі) (Номис, с. 262; УНПП 1963, с. 775; ПП 1989, с. 234, 391; Пазяк, с. 255); <i>Кожний о правді трубить, а не кожний ту правду любить</i> (Фр. II, 1, с. 23; ПП 1991, с. 182); <i>Коли ти в свободі, гадай о пригоді</i> (Номис, с. 441; 520; ГРНП 3, с. 106; ПП 1991, с. 180); <i>Сядьмо на колоді, поговорім о пригоді</i> (Зін., с. 245; ГРНП 2, с. 375; ГРНП 3, с. 136; ПП 1989, с. 251; ПП 1990, с. 456); <i>Я говорю о рибі, ти відповідаєш о раках</i> (Висл., с. 358; Фр. III, 1, с. 13; ПП 1989, с. 233; ПП 1991, с. 368); <i>В пригоді – мисль о свободі</i> (Ільк., с. 15; Закр., с. 151; Номис, с. 93, Фр. II, 2, с. 588; УНПП 1963, с. 155; ПП 1991, с. 165, 180); <i>О смерті гадай, а хліба шукай</i> (Висл., с. 314; ПП 1989, с. 313); <i>Як зайде квочка о смерці, то наїсть ся корова в пастівниці</i> (ГРНП 2, с. 332); <i>В дорозі, в гостині пам'ятай о худобині</i> (Фр. II, 1, с. 34; ПП 1989, с. 236); <i>В гостині пам'ятай о худобині</i> (Фр. I, 2, с. 438; ПП 1991, с. 32; Ільк., с. 11; Закр., с. 150; Номис, с. 199; Фр. II, 1, с. 33; УНП 1936, с. 452; УНПП 1963, с. 266; ПП 1989, с. 149, 236; Міщенко, с. 330); <i>Я о цибулі, а він о часнику</i> (Номис, с. 572; Фр. III, 1, с. 291; ПП 1991, с. 368).</p>
<p>Структура „прийменник о (об) + іменник с. р. у місц. в. одн.”</p>	<p>О – <i>При здоров'ю пам'ятай о безголов'ю</i> (Фр. II, 1, с. 177; ПП 1990, с. 172); <i>Заспівай собі о липовім клинню та о білій березі!</i> (Номис, с. 577; УНПП 1963, с. 733; ПП 1991, с. 330); <i>Хоч без зубів і о єднім оку, аби сього року</i> (Номис, с. 396).</p>
<p>Структура „прийменник о + субстантивований прикметник чи дієприкметник у місц. в. одн.”</p>	<p>О – <i>В добрі ся не знає и о біднім не гадає</i> (Номис, с. 104; ГРНП 2, с. 23); <i>Живий о живім гадає</i> (ГРНП 2, с. 139); <i>Добре діло все вінчається, а о злім ніхто і не в споминає</i> (ПП 1990, с. 354).</p> <p>О – <i>О умерлім добре говори, а ні, то мовчи; О умерлім можна всю правду сказати</i> (ГРНП 3, с. 311).</p>

3. Архаїчні прикметникові форми

Короткі форми прикметників у наз. в.

БАГАТ – Мужик *багат* – *єму ж добро, собака кудлат* – *єму ж тепло* (Зін., с. 237; ПП 1991, с. 207); *Хто багат, то всім брат* (Номис, с. 109); *Коли багат, то (ї) всім брат* (Зін., с. 229, 231; ПП 1991, с. 221); *Кто багат, той всім брат, а вбогий нічого не має, то его ніхто не знає* (Зін., с. 229; ПП 1991, с. 221); *Хто богат, то всім брат, а хто нічого не має, то о тім ніхто не знає* (ГРНП 3, с. 509); *Поки багат, то всім і сват і брат, а як же нічого не стало, мов лизнем їх злизало* (Грінч., с. 307; ПП 1991, с. 222); *Поки багат, то поти й сват* (Номис, с. 136; Н. ск. 1973, с. 40; ПП 1990, с. 142); *Живи здоров та багат!* (Номис, с. 511); *Тоді буде багат, коли пес рогат* (Висл., с. 342; ПП 1991, с. 222); *Не умен до двадцять (двадцять), не жонат до тридцять (тридцять), не богат до сорок – кругом дурак* (Номис, с. 114, 279; ГРНП 3, с. 311; ПП 1990, с. 67); *Він не багат, та нікому не виноват: в одного візьме та другому оддасть* (УНПП 1963, с. 311; ПП 1991, с. 136); *Доки багат, доти й сват* (Н. ск. 1971, с. 40; Н. ск. 1973, с. 40; ПП 1991, с. 220); *Хоч не багат, а гостям рад* (ПП 1991, с. 38); *Як був багат, всяк казав „сват”, а як бідний став, ніхто й шапки не зняв* (ПП 1991, с. 223); *Лихий богат, єму лихо, собака кошлат, єму тихо* (Зін., с. 233; ПП 1990, с. 363);

БЛАГ – *Яко наг, яко благ, яко нема нічого* (Номис, с. 108; РУССВ, с. 44); *яко наг, яко благ „бідний, але радий, задоволений з того, що має”* (ФПМЛ, с. 259); *Що яко наг, яко благ, то на це ніхто не зважає* (Гонч. П, с. 76; Пазяк, с. 286);

БЛАЖЕН – *Блажен муж, до школи (роботи) не дуж, до церкви слизько, до дівчат близько* (Номис, с. 390; УНПП 1963, с. 492; ПП 1990, с. 99); *Блажен муж – до церкви недуж, а до корчми – чимдуж* (Номис, с. 513; УНПП 1963, с. 502; ПП 1990, с. 443); *Блажен муж, що не йде на раду нечестивих* (Коваль 2001, с. 108; Коваль 1975, с. 25); *Блажен, іже і скоти милує* (Коваль 2001, с. 116); *Блажен, хто вірить* (СБ, с. 38; РУССВ, с. 45); *Блажен, хто в юності був юний* (РУССВ, с. 45);

ВАЖОК – *Мал золотник, та важок (дорог)* (Зін., с. 237; Номис, с. 334; Фр. П, 2, с. 373);

Беленькова, с. 21; ПП 1990, с. 414);

ВЕЛИК, НЕВЕЛИК – *Велик світ, та нігде ся подіть* (Номис, с. 129); *Хоч дурень, аби велик* (Зін., с. 250; Номис, с. 297; ПП 1990, с. 350); *Велик пень, та дурень* (Номис, с. 296; Беленькова, с. 8); *Велик дуб, та дупнат* (Номис, с. 297); *Кожний кулик у своєму болоті велик* (УНП 1936, с. 150; УНПП 1963, с. 173; ПП 1989, с. 219; Міщенко, с. 700); *Сюди ник, туди ник – та й день невелик (зник)* (Номис, с. 610; УНП 1936, с. 222; УНПП 1963, с. 400; Н. ск. 1973, с. 180; ПП 1989, с. 76; Міщенко, с. 269); *Мороз невелик, а стоять (лягать) не велить* (Номис, с. 14; УНПП 1955, с. 93; УНПП 1963, с. 241; Н. ск. 1973, с. 25; ПП 1989, с. 67; Міщенко, с. 50); *Сюди ник, туди ник, та день – невелик* (Міщенко, с. 634); *Кулик – невелик, а все-таки птиця* (Номис, с. 331; УНПП 1955, с. 284; Н. ск. 1971, с. 145; УПП 1984, с. 63; ПП 1989, с. 219; Міщенко, с. 388);

ВИНУВАТ – *Гнат (Кіндрат) не винуват, винувата хата, що впустила Гната (Кіндрата)* (Беленькова, с. 41; РУССВ, с. 778; ПП 1991, с. 66); *Поплатиться не сват, а той, хто винуват* (Шиш.-Іл., 61; Беленькова, с. 43; ПП 1991, с. 66); *І Гнат не винуват, і Килина не винна, тільки хата винувата, що впустила на ніч Гната* (УНП 1936, с. 291; УНПП 1955, с. 167; ПП 1990, с. 62; Міщенко, с. 697); *Хома не винуват, та не можна його минувать* (УНПП 1963, с. 528; ПП 1991, с. 67); *Він не багат, та нікому не виноват: в одного візьме та другому оддасть* (УНПП 1963, с. 311; ПП 1991, с. 136); *Поплатиться не сват, а той, хто винуват* (РУССВ, с. 105);

ВИНЕН – *Хай той жив буде, хто винен* (Грищенко, с. 175); *Що винен – оддати повинен* (Беленькова, с. 14); *Що ти знаєш! Я більше винен, як ти маєш* (Номис, с. 286); *Чорт тому винен, хто дурень* (Номис, с. 291); *Винен ци не винен, а терпіти повинен* (Фр. I, 1, с. 175; ПП 1991, с. 65); *Чоловік винен, що жінка ледаця* (Номис, с. 403); *Хто ж винен, як не невістка!* (ПП 1990, с. 139); *Сам собі винен* (Фр. I, 1, с. 176; ПП 1991, с. 67); *Той винен, кого тут нема* (Фр. I, 1, с. 176; ПП 1991, с. 67); *Я не винен за макове зерно* (Фр. I, 1, с. 177; ПП 1991, с. 67); *Він хіба плотам не винен* (Фр. I, 1, с. 176);

ПП 1991, с. 136); *Той мені **винен** і той мені **винен**: якби віддало, купила б село* (УНПП 1963, с. 311; ПП 1991, с. 136); *Мій батько нікому не **винен**: у того позичить, а тому оддасть* (Номис, с. 208; Ільк., с. 223; Березовський, с. 10; УНПП 1963, с. 311; ПП 1991, с. 136); *У сильного завжди безсильний **винен*** (УНПП 1955, с. 11; ПП 1990, с. 411); *Без вини **винен*** (ПП 1991, с. 65); *Не **винен** цвах, що лізе у стіну, коли по голові обухом б'ють* (ПП 1991, с. 66); *На ділі прав, а на папері – **винен*** (Міщенко, с. 596); *Бодай той здоров був, що мені **винен**, а той, що я **винен**, щоб умер!* (УНПП 1963, с. 310; ПП 1991, с. 135); ***винен** як земля колгоспові „нічого не **винен** колгоспу”* (Коваленко 2011, с. 44); *Ніхто не **винен**, сама я* (Номис, с. 323);

ВИСОК – *Бережи колосок (Зореш і посієш у строк) – урожай буде **висок*** (Міщенко, с. 292, 443);

ВІРЕН – *Март не **вірен**: то сміється, то плаче* (ПП 1989, с. 86; Міщенко, с. 49);

ВОЛЕН – ***Волен** Бог, та і ти* (Номис, с. 241);

ВОНЮЧ – *Мал клоп, та **вонюч** „непорядна людина”* (Доброльожа 2010, с. 86);

ГІРОК, ГОРЕК, – *Не будь ні **гірок**, ні солодок: будь **гірок** – проплюють, будь солодок – проглотять (солодкого проглотять, а гіркокого проплюють)* (Зін., с. 262; Номис, с. 226; ПП 1989, с. 358); *Кожному хліб не **горек*** (Зін., с. 229; ПП 1989, с. 311);

ГІРШ – *Що далі на світі, **гірш** біда настає: убогий чоловік зовсім помирає* (Номис, с. 71);

ГЛАДОК – *Чого козак **гладок**, того, що поїв та й набок* (Шиш.-Іл., с. 82; ПП 1989, с. 338; ПП 1991, с. 264); *(Від чого) На то кіт і **гладок**, що поїв, та й набок* (ПП 1989, с. 183, 338; Міщенко, с. 553, 680);

ГЛУП – *Хто (Як) скуп, той (то) не **глуп** (собі не глуп)* (Номис, с. 92, 232; ГРНП 3, с. 149; Грищенко, с. 177; Аркушин, с. 45; УНПП 1963, с. 425; ПП 1990, с. 371); ***Глуп**, як слуп, а дурний, як пеньок* (ПП 1990, с. 337; Пазяк, с. 97); *Голова йак дуб, а розумом **глуп*** (Аркушин, с. 56);

ГОЛ – *Хоч **гол**, да (так) прав* (Шиш.-Іл., с. 77; Номис, с. 31; УНП 1936, с. 122; УНПП 1963, с. 164; Н. ск. 1973, с. 105; ПП 1990, с. 43); ***Гол**, як сокол, а гострий, як бритва* (ПП 1990, с. 42); ***гол**, як сокол „бідна людина”* (Кушмет, с. 39; Кропивн. IV, с. 364);

Пазяк, с. 286);

ГОЛОДЕН – *Хто годен, той не голоден* (Номис, с. 329); *Гарбуза найжся, а на вербу подивися, то й станеш голоден* (Номис, с. 527); *Спасибі за полудень, що найвся, та й голоден* (Номис, с. 530); *Як будеш угоден Богу, то не будеш і голоден* (Номис, с. 532); *Хто сіє овес, той голоден як пес, а хто сіє просо, той ходит босо* (ГРНП 3, с. 139); *Хто в літі холоден, той в зимі голоден* (ГРНП 3, с. 616); *Доки був голоден, робить був негоден, а як ся найв, то лиш бим сидів* (Беленькова, с. 40; ПП 1989, с. 278); *Як голоден – робити не годен, а як найвся – лиш би сидів* (Міщенко, с. 283); *Хто робить, той голоден не ходить* (Іваньо, с. 51; ПП 1989, с. 290); *Хто не годен, той голоден* (Міщенко, с. 639); *Як голоден – робити не годен, а як найвся – спати завалився (як ся найв – лиш би сидів)* (Н. ск. 1964, с. 134; Н. ск. 1971, с. 182; ПП 1989, с. 292; Міщенко, с. 641); *Обмок – як вовк, обкис – як біс, голоден – як собака (... як пес)!* (УНПП 1955, с. 48; УНПП 1963, с. 58; Н. ск. 1973, с. 53; Міщенко, с. 661; Пазяк, с. 104); *Буде той голоден, хто жнивками холодочку шукає* (Комаров, с. 48; УНПП 1955, с. 97; УНПП 1963, с. 254; ПП 1989, с. 102); *Хто годен, той не голоден і не холоден* (ПП 1989, с. 306); *Як голоден, то їв би, а найвся, то спав би* (ПП 1989, с. 306); *Не кожний той голоден, хто хліба просить* (Фр. I, 2, с. 407; ПП 1989, с. 313); *Гарбуза найшся, а на вербу подивишся, то й станеш голоден* (Ільк., с. 18; Номис, с. 235; УНПП 1963, с. 771; ПП 1989, с. 333); *З'їв юшку з бараболь, з пирогів та й з яєць та ще й кричить, що голоден* (Плавюк, с. 222; ПП 1989, с. 332); *Скупого два рази живіт болить: раз – же сі найсть, а друге – як голоден* (Фр. III, 1, с. 111; ПП 1990, с. 371); *Як буде чоловік годен, то не буде голоден* (ПП 1990, с. 203); *Голоден, як мельникова курка на коши* (Фр. I, 2, с. 403; Пазяк, с. 52);

ГОТОВ – *Усяк готов, щоб погубить, та хто буде рятувати!* (Номис, с. 139; УНПП 1963, с. 17; ПП 1991, с. 85); *Рад не рад, а будь готов* (Номис, с. 586); *Готов хоть на страхопуда в просо* (Фр. I, 2, с. 440; ПП 1990, с. 46); *„неохайна людина”* (Доброльожа 2010, с. 171); *Готов, як козак до війни* (Фр. I, 2, с. 440; Пазяк, с. 219); *дух утекти готов „хто-небудь скоро помре”* (ФПМЛ, с. 138);

ГОРБАТ – *Жив, да горбат* (Зін., с. 224; Номис, с. 520; ПП 1990, с. 157); *Сирота і горбат, і череват, і много їсть* (Зін., с. 246; Номис, с. 474; УНПП 1963, с. 676; ПП 1990, с. 131);

ДОВГОЛІТЕН – *Шти отця-матір, будеш довголітен на землі* (Номис, с. 416);

ДОРОГ – *Мал золотник, та важок (дорог)* (Зін., с. 237; Номис, с. 334; Фр. II, 2, с. 373; ПП 1990, с. 414);

ДУЖ, НЕДУЖ – *Блажен муж, до школи (роботи) не дуж, до церкви слизько, до дівчат близько* (Номис, с. 390; УНПП 1963, с. 492; ПП 1990, с. 99); *Блажен муж – до церкви недуж, а до корчми – чимдуж* (Номис, с. 513; УНПП 1963, с. 502; ПП 1990, с. 443); *Коли ти мені муж, то будь мені дуж, а як не гриб, то не лізь у козуб* (Номис, с. 404; Беленькова, с. 8); *Сердит, та не дуж* (ПП 1990, с. 365); *Взявся за гуж – не кажи, що не дуж* (Закр., с. 147; Чуб., с. 299; УНПП 1955, с. 266; П. М. I, с. 393; Кропивн. II, с. 238; Н. ск. 1971, с. 91; ПП 1990, с. 409; Міщенко, с. 154, 484; Пазяк, с. 371); *Коли не дуж, то й не берись за гуж* (Міщенко, с. 162; ГРНП 2, с. 593); *П'ідиш замуж, то ни каже, го ни дуж* (Аркушин, с. 33); *Недуж – не берися за гуж* (Номис, с. 487; Беленькова, с. 8); *Сердит, а недуж* (ГРНП 3, с. 113);

ЖАДЕН – *Убогий чоловік на лихо не жаден* (Номис, с. 110; УНПП 1963, с. 20; Н. ск. 1973, с. 48; ПП 1991, с. 206);

ЖИВ – *Хто жив, той сит* (Зін., с. 252; Номис, с. 193; ПП 1989, с. 307); *Жив, да горбат* (Зін., с. 224; Номис, с. 520; ПП 1990, с. 157);

ЗДОРОВ – *будь здоров* „дуже добре, вдало” (ФТБХ, с. 43); *Живи здоров та багатий!* (Зін., с. 265; Номис, с. 511; УНПП 1963, с. 696; ПП 1991, с. 321); *Скачи здоров!* (Номис, с. 308); *Коли Бог здоров та й ми попри нього* (Плав'юк, с. 137; ПП 1991, с. 322); *Львов не всякому здоров (...не кожному здоров)* (Ільк., с. 51; Номис, с. 16; Висл., с. 290; Плав'юк, с. 188; ГРНП 2, с. 498; ПП 1991, с. 281); *Поки чоловік здоров, то здоров'я не шанує* (ПП 1990, с. 172); *Хто здоров, той багатий, а хто недужий, той бідний* (Фр. II, 1, с. 176; ПП 1990, с. 172); *Хто здоров, ліків не потребує* (Номис, с. 160; Висл., с. 283; Фр. II, 1, с. 176; УНПП 1963, с. 541; ПП 1990, с. 172); *Бувай здоров,*

коли м' змолів (а як ще ні, то сиди в млині)! (Закр., с. 145; Висл., с. 235; Номис, с. 89, 227; УПП 1936, с. 501; Плав'юк, с. 204; ПП 1991, с. 319); *Бувай здоров, розуме, завтра будемо бачитися (побачимось аж завтра)!* (Плав'юк, с. 285; УНПП 1963, с. 498; ПП 1990, с. 323, 440);

КОРОТОК – У клячі грива довга, та ум **короток** (Номис, с. 455); У жєнщини волоси довгі, да ум **короток** (Зін., с. 250; ПП 1990, с. 97);

КОШЛАТ – Лихий богат, єму лихо, собака **кошлат**, єму тихо (Зін., с. 233; ПП 1990, с. 363);

КРАСЕН – Хто милий, той **красен** (УНПП 1963, с. 622; ПП 1990, 60); *Ни **красен** пров'ідник вікладом, а живім прикладом* (Мацюк, с. 93) „реальні справи переконливіші за красномовство” (ФПМЛ, с. 348);

КУДЛАТ – Мужик богат – єму жє добро, собака **кудлат** – єму жє тепло (Зін., с. 237; ПП 1991, с. 207);

МАЛ – Хоч же хто **мал**, не топчи його в кал (Зін., с. 266; ПП 1990, 414); **Мал** золотник, та важок (дорог) (Зін., с. 237; Номис, с. 334; Фр. II, 2, с. 373; Беленькова, с. 21; ПП 1990, с. 414); *Працювати – ще **мал**, їсти ж – коваль* (Міщенко, с. 631); **Мал** клоп, та вонюч „непорядна людина” (Доброльожа 2010, с. 86);

МИЛ – Мій мені **мил**: при мні єго не бий (Номис, с. 421);

МИЛІШ – Сон **миліш** усього (Номис, с. 498);

МОЛОД – Інший **молод** годами, та старий бїдами (Номис, с. 133; УНПП 1955, с. 36; УНПП 1963, с. 42; ПП 1991, с. 147); *Колим був **молод**, не їв мене голод* (Номис, с. 167, 387; ГРНП 2, с. 548; УНПП 1963, с. 554; ПП 1990, с. 162); *Поки-сь **молод**, пам'ятай на голод* (ГРНП 2, с. 548); *Коли **молод** бував, пуд колінця голубця вибивав; як стар став, всього того перестав* (Зін., с. 230; Номис, с. 387; УНПП 1963, с. 552; ПП 1990, с. 162); *В зимовий холод усякий **молод*** (ПП 1989, с. 69; Міщенко, с. 24); *Що за холод, якщо козак **молод*** (УНПП 1955, с. 260; Н. ск. 1973, с. 34; ПП 1989, с. 70; ПП 1990, с. 164; ПП 1991, с. 265; Міщенко, с. 75, 422); **Молод** терпіти голод (Міщенко, с. 626);

НАГ – Яко **наг**, яко благ, яко нема нічого (Номис, с. 108); „бідний, але радий, задоволений з

того, що має” (ФПМЛ, с. 259); *Що яко **наг**, яко благ, то на це ніхто не зважає* (Гонч. П, с. 76; Пазяк, с. 286);

НАДОБЕН – *Будь людям добрим угоден, будеш і Богу **надобен*** (Номис, с. 220);

НУЖЕН – *потрібний (**нужен**, *нужний, нада*) як калоша по сухому „зовсім не (потрібний)” (Ужченко 2013, с. 233); *скоро парик знадобиться (буде **нужен**) „хто-небудь незабаром буде лисим” (Ужченко 2013, с. 376); потрібний (**нужен**, *нада*) як лисому розчіска (розчоска) „зовсім не потрібний” (Ужченко 2013, с. 430); **нужен** (потрібний) як прийиий штаням рукав „зовсім не потрібний” (Ужченко 2013, с. 541);**

ЛАДЕН, НЕЛАДЕН – *Він кожному **ладен** у ложці води втопити* (Закр., с. 9; ПП 1990, с. 184); *У зими живіт **ладен** стати лихом* (Міщенко, с. 68); *Хто годен косити, той **ладен** у танцях дівку носити* (Міщенко, с. 418); *радий (**ладен** і т. ін.) небо прихилити (нахилити і т. ін.) кому, для кого „бажання зробити для кого-небудь навіть неможливе” (Ужченко 1998, с. 118); *Будь він тричі **неладен!** (буд’ ти **неладен** – побажання недобррозичливої людини) (Номис, с. 248; Кушмет, с. 38);**

ЛАСКАВ – *Аби Бог **ласкав**, а батіг траскав* (ГРНП 1, с. 106); *Чень ще Господь і на нас **ласкав*** (ГРНП 1, с. 616); *Всьо надармо, як Бог не **ласкав*** (ГРНП 1, с. 716); *будь ласкавий (**ласкав**) „усталена форма чемного звертання при проханні, запрошенні, пропозиції і т. ін.” (ФСУМ 1993, с. 417);*

ЛІНИВ – *Там забезпечується успіх жнив, де ніхто не **лінив*** (Міщенко, с. 316);

ЛЮБ – *Коли **люб**, гарний шлюб* (ПП 1990, с. 82)

ПЛОХ – *Бог то Бог, та не будь ти і сам **плох*** (УНПП 1963, с. 216; Н. ск. 1973, с. 66; ПП 1991, с. 295; РУССВ, с. 48);

ПОВЕН – *Сахару хоч **повен** віз, а віз усе солоний* (Шиш.-Іл., с. 65; Номис, с. 64; УНПП 1963, с. 359; ПП 1989, с. 358); *Діток **повен** куток* (Номис, с. 406; ПП 1990, с. 117); ***повен** двір „багато” (Ужченко 2013, с. 167); **повен** рот язика в кого „хто-небудь нерозбірливо говорить” (Ужченко 2013, с. 431); *Турбот **повен** рот* (ПП 1990, с. 245); *повний (**повен**) мішок чого „дуже багато чого-небудь” (ФСУМ 1993,**

с. 498); *Чи хліб, чи пиріг, аби повен живіт* (УНПП 1955, с. 226; ПП 1989, с. 316); *Як дівує, то повна нею вулиця, а як піде заміж, то повен запічок* (УНПП 1963, с. 617; ПП 1990, с. 33); *Набалакав (наказав, наговорив) повен (цілий) міх (мішок)* (РУССВ, с. 505); *Наговорити сім мішків вовни, та щось ні один не повен „говорити дурниці”* (Доброльожа 2010, с. 109); *щастя повен двір „щаслива родина”* (Мацюк 2013, с. 71, 230);

ПРАВ – *Не право теля, що в ліс пішло – не прав і вовк, що й теля ззів* (Шиш.-Іл., с. 52; Номис, с. 339; ПП 1989, с. 205); *Не прав вовк, що козу з'їв; не права коза, що в ліс пішла* (Номис, с. 144; 339; УНП 1936, с. 421; УНПП 1963, с. 144; Н. ск. 1971, с. 70; ПП 1989, с. 205); *Не прав ведмідь, що корову з'їв (...не права й корова, що в ліс пішла)* (УНП 1936, с. 420; УНПП 1955, с. 322; УНПП 1963, с. 144; Беленькова, с. 41; ПП 1989, с. 199; Міщенко, с. 456); *Своє взяв та й прав* (Номис, с. 187; 429; УНПП 1963, с. 152; ПП 1991, с. 104); *Хоч гол, так прав* (Шиш.-Іл., с. 77; Павл., с. 85; Номис, с. 31; УНП 1936, с. 122; УНПП 1963, с. 164; Н. ск. 1971, с. 105; ПП 1990, с. 43); *На ділі прав, а на папері – винен* (Міщенко, с. 596); **Прав**, *як дуга* (Закр., с. 199; Пазяк, с. 108); *Той прав, у кого більше прав „про перевагу сильного”* (Доброльожа 2010, с. 141);

ПРОКЛЯТ – *щоб я був проклятий (проклят) „уживається як клятва, на підтвердження достовірності чого-небудь, запевнення в чомусь”* (ФСУМ 1993, с. 975);

ПУСТ – *Хорого пуст язык, п'яного молитва* (Номис, с. 362); *Як єсть старий куст, так і двір не пуст, а як єсть старі люде, так і всього прибуде* (Грінч., с. 247; ПП 1990, с. 168);

П'ЯН – *Як п'ян, то капітан, а як проститься, то і свині боїться* (Ільк., с. 337; ПП 1990, с. 407; Доброльожа 2010, с. 156); *Хто буде п'ян, не будь упрям* (Зін., с. 265; ПП 1990, с. 435);

РІВЕН – *Обізвався Яготин: „Ніжсин мені побратим!”, а Ніжсин каже: „Є у степу Ромен та й той мені не ровен”* (Номис, с. 16; УНПП 1963, с. 289; ПП 1991, с. 283);

РОГАТ – *Тоді буде багат, коли пес рогат* (Висл., с. 342; ПП 1991, с. 222);

СВІЖ – *Їж, доки рот свіж (а як зів'яне, то ніхто (сова) не гляне; ... п'ідеи ду гробу – зйіси хворобу)* (Номис, с. 279; ПП 1989, с. 335; Мацюк, с. 50, 75; Міщенко, с. 542; Аркушин, с. 43; Доброльожа 2010, с. 389); *Є приказка: веселись і їж, коли роток свіж* (Глібов, с. 138; Пазяк, с. 360);

СВЯТ – *дух свят при нас (при нашії хаті)* (РУССВ, с. 424); *як Бог свят „точно, обов'язково, неодмінно”* (ФСУМ 1993, с. 41);

СЕРДИТ – *Сердит, а недуж (та не дуж)* (ГРНП 3, с. 113; ПП 1990, с. 365);

СИЛЕН – *Враг силен, і горами трясе* (ГРНП 1, с. 380);

СИТ – *Соловей піснями не сит* (Номис, с. 262); *Ворожбит людськов чкодов сит* (ГРНП 1, с. 383); *Л'убовіу сит ни будиш* (Мацюк, с. 20); *Хто жив, той сит* (Зін., с. 252; Номис, с. 193; ПП 1989, с. 307); *І ти цип, і я цип, каждий своєї біди сит* (ПП 1991, с. 147);

СКОРЕН – *Бог хоч не скорен, та влучен* (Номис, с. 41);

СКУП – *Хто (Як) скуп, той (то) не глуп (собі не глуп)* (Номис, с. 92, 232; ГРНП 3, с. 149; Грищенко, с. 177; Аркушин, с. 45; УНПП 1963, с. 425; ПП 1990, с. 371);

СЛИЗЬОК – *Рад би його піймати, та слизьок* (Номис, с. 261);

СМАЧЕН – *Без штуки і борц не смачен* (Номис, с. 539);

СОЛОДОК, СЛАДОК – *Не будь ні гірок, ні солодок: будь гірок – проплюють, будь солодок – проглинуть (солодкого проглинуть, а гіркокого проплюють)* (Зін., с. 262; Номис, с. 226; ПП 1989, с. 358); *Медок солодок, а патока – й поготів (потім)* (Номис, с. 340; ПП 1989, с. 362; Міщенко, с. 450); *Медок солодок, а язичок дере* (Закр., с. 178; Номис, с. 506; ГРНП 2, с. 518; УНПП 1963, с. 368; ПП 1989, с. 362); *Солодок медок, та по шажку в роток* (Номис, с. 506); *Не всьо медок, що солодок* (Фр. II, 2, с. 386; ПП 1989, с. 363); *Похвалився хрін, що з медом сладок, а мед услишал і сказав: „Я і без тебе, смерд, сладок!”* (ПП 1989, с. 115);

СПОСОБЕН – *Способен волам хвости крутить* (Номис, с. 288, 632; ПП 1989, с. 155);

СТАР – *Коли молод бував, пуд колінця голубця*

вибивав; як **стар** став, всього того перестав (Зін., с. 230; Номис, с. 387; УНПП 1963, с. 552; ПП 1990, с. 162); **Стар**, та яр (Номис, с. 387); **Стар**, як котюга, а бреше, як щеня (Номис, с. 319; ПП 1990, с. 384);

СТРАШЕН – Голому розбій не **страшен** (Номис, с. 105); **Страшен** и вовк, та на ліс дивиця (Номис, с. 212); **Страшен** рак, да гдесь інде очі (Зін., с. 245; Номис, с. 82, 212; ПП 1989, с. 235);

ТЕРПЕН – (Хто) **терпен** – (той) спасен (Номис, с. 48; ГРНП 3, с. 271; УНПП 1963, с. 325; ПП 1991, с. 197);

ТОВСТ – Ведмідь не вмивається, та **товст** (Зін., с. 233; ПП 1989, с. 198);

ТРУДЕН – За морем телушка – полушка, та перевіз **труден** (Шиш.-Іл., с. 24; ПП 1991, с. 380);

УГОДЕН, ВГОДЕН – Будь людям добрим **угоден**, будеш и Богу надобен (Номис, с. 220); Купи людям калач, а не **вгоден**, то й сам ззіж (Номис, с. 465); Як будеш **угоден** Богу, то не будеш і голоден (Номис, с. 532);

УМЕН – Сумир **умен** (Номис, с. 176); Не **умен** до двадцять (двадцять), не жонат до тридцять (тридцять), не богат до сорок – кругом дурак (Номис, с. 114, 279; ГРНП 3, с. 311; ПП 1990, с. 67);

УПРЯМ – Хоч (буде) п'ян, аби (не будь) **упрям** (Зін., с. 265; Номис, с. 514; ПП 1990, с. 435);

ХИТЕР – Дмитер – **хитер**: з'їв курку й сказав, що полетіла (Зін., с. 221; Номис, с. 168; Беленькова, с. 24; УНПП 1963, с. 381; ПП 1990, с. 208; Міщенко, с. 591); Дмитер **хитер**, та й Савка не дурак (**Хитр** Дмитер, Савка – ни дурак) (ПП 1990, с. 208; Аркушин, с. 24); Дмит'ор **хит'ор** йак пе^урихитрит' (СЗПГ 2, с. 227);

ХОЛОДЕН – Хто годен, той (... не голоден і...) не **холоден** (Номис, с. 329; ПП 1989, с. 306); Хто в літі **холоден**, той в зимі голоден (ГРНП 3, с. 616);

ХОРОШ – За мій (свій) гріш усюди (кождий) **хоріш** (ГРНП 1, с. 662; ПП 1991, с. 111); І старий кіш, коли повний, **хоріш** (ГРНП 3, с. 223); **Хорош**, як бабин (Номис, с. 343); **Хорош** коровай, да порепався (Зін., с. 253; Номис, с. 92, 232; УНПП 1963, с. 580; Беленькова, с. 8; ПП 1990, с. 83); Коли в кого грош, то всюда **хорош** (Номис, с. 429); Хоч пня вбери в сукні,

	<p><i>то хорош</i> буде (Зін., с. 252; Номис, с. 218; Закр., с. 212; Фр. II, 2, с. 509; ПП 1990, с. 44); <i>Сам хорош, а розуму ні грош</i> (ПП 1990, с. 333); <i>На Петра дощ – урожай хорош, два дощі – удвічі радий, а три – ти вже багатий</i> (Міщенко, с. 134);</p> <p>ХУД – <i>Попадеши в суд – будеш худ</i> (УНПП 1955, с. 16; УНПП 1963, с. 134; ПП 1991, с. 250);</p> <p>ЧЕРЕВАТ – <i>Сирота і горбат, і череват, і много їсть</i> (Зін., с. 246; Номис, с. 209; УНПП 1963, с. 676; ПП 1990, с. 131);</p> <p>ЧУДНІШ – <i>Як не чудний, а все чудніш бублика не буде</i> (Номис, с. 353);</p> <p>ЩАСЛИВ – <i>Щаслив чумак, коли воли добрії має, то і за підрад не гадає</i> (Номис, с. 204, 464; ПП 1991, с. 267);</p> <p>ЯСЕН – <i>як ясен місяць „про вродливого хлопця”</i> (Мацюк 2013, с. 133).</p>
<p>Короткі форми субстантивованих прикметників у наз. в.</p>	<p>БЕЗУМЕН – <i>По мові безумен пізнає ся</i> (ГРНП 2, с. 543);</p> <p>ГОЛОДЕН – <i>Голоден – не годен, а ситий – сердитий</i> (Міщенко, с. 613); <i>Не штука напитися води, як добре хто пообідає, нехай нап’ється голоден</i> (Комаров, с. 70; ПП 1989, с. 319);</p> <p>ЗДОРОВ – <i>Здоров пив, ніс утопив, хорошу дівчину полюбив</i> (Номис, с. 243; ПП 1990, с. 429);</p> <p>МОЛОД – <i>Стар любить сквар, а молод – холод</i> (Номис, с. 167; ГРНП 3, с. 226; УНПП 1963, с. 552; ПП 1990, с. 167);</p> <p>СЛІП – <i>Не плакав би сліп, якби видів світ</i> (ГРНП 3, с. 154; ПП 1991, с. 195);</p> <p>СТАР – <i>Стар любить сквар, а молод – холод</i> (Номис, с. 387; ГРНП 3, с. 226; УНПП 1963, с. 552; ПП 1990, с. 167);</p> <p>ТЕРПЕН – <i>Терпен – спасен</i> (Номис, с. 167; ГРНП 3, с. 226, 271; УНПП 1963, с. 552; ПП 1990, с. 167).</p>
<p>Короткі форми прикметників у знах. в.</p>	<p>ГАРЯЧ – <i>Не рад би лях за гаряч камінь, та обіручки</i> (Номис, с. 258);</p> <p>ДРОБЕН – <i>На дробен мак посік</i> (ГРНП 2, с. 68);</p> <p>ПОВЕН – <i>Дай, Боже, тобі повен живіт здоров’я, – щоб дихать тобі було тяжко (або: нікуди було дихать)! (Номис, с. 192); Дав му повен міх (ГРНП 1, с. 723); запихатися на повен рот „їсти вдосталь” (ФТБХ, с. 497); на повен голос „голосно”</i></p>

	<p>(ФПМЛ, с. 89); <i>На повен (повний) голос співати (кричати, казати, заявляти)</i> (РУССВ, с. 220, 221, 679); <i>на повен зріст „повністю”</i> (ФПМЛ, с. 179); <i>не все іти впрост і на повен зріст „не все однаково; щось відбувається зі змінами”</i> (ФТБХ, с. 227); <i>на весь (повний, повен) зріст 1. з сл. стати, підвестися і т. ін. „випроставшись, не згинаючись”; 2. з сл. ставати, поставати, змалювати і т. ін. „у всій повноті, повністю; дуже явно, виразно”</i> (ФСУМ 1993, с. 346).</p> <p>П'ЯН – <i>Під п'ян вечор</i> (Номис, с. 352).</p>
<p>Повні нестягнені форми прикметників наз. в. одн. ж. р.</p>	<p>БАЗАРНАЯ – <i>Манька з базару (базарная) „крикливий хто”</i> (Міняйло, с. 229);</p> <p>БІДНАЯ – <i>Ой мамо, мамо не пести так сина, бо бідная на світі пещена дитина</i> (ПП 1990, с. 127);</p> <p>БІЛАЯ – <i>Тогди сироті великдень, як білая сорочка</i> (Зін., с. 248; Номис, с. 474; ПП 1990, с. 132);</p> <p>БІЛЬШАЯ – <i>Більшая громада, як єдна баба</i> (ГРНП 1, с. 652);</p> <p>БЛИЖЧАЯ – <i>Ближчая сорочка, неже фартух</i> (Зін., с. 216; Номис, с. 189; Чуб., с. 258; Фр. III, 1, с. 152);</p> <p>БЛУДНАЯ – <i>Ходить, як блудная вівця</i> (Ільк., с. 99; Закр., с. 215; Фр. I, 1, с. 200; Пазяк, с. 175);</p> <p>БОЖАЯ – <i>Доля луччая Божая, ніж матчиная</i> (Номис, с. 113);</p> <p>БУРАЯ – <i>Уже воно щось є: коли не вовк, то бурая сука</i> (Номис, с. 356);</p> <p>ВЕЛИКАЯ – <i>Великая Руська мати</i> (Номис, с. 71; Фр. I, 1, с. 144; УНПП 1963, с. 205; ПП 1991, с. 257); <i>Коло бука великая мука</i> (Номис, с. 200, 456; ПП 1989, с. 122); <i>Де великая рада, там рідкий борц (де довго радяться, користі мало)</i> (Номис, с. 119, 288; Беленькова, с. 41; УНПП 1963, с. 702; ПП 1991, с. 84); <i>Без вірного друга великая туга</i> (Номис, с. 400; Беленькова, с. 26); <i>Імайся, рибко, малая й великая!</i> (Зін., с. 228; УПП 1984, с. 64; ПП 1989, с. 231); <i>Старість – не великая радість</i> (Зін., с. 246; Номис, с. 166; Чуб., с. 295; Фр. III, 1, с. 172; ПП 1990, с. 169); <i>Наука – великая наука</i> (ПП 1990, с. 317);</p> <p>ВЕСЕЛАЯ – <i>Ой гай, зелений гай! Чужая країна, не веселая година!</i> (Номис, с. 418);</p> <p>ВИСОКАЯ – <i>Стоїть гора високая</i> (Коваль 1975, с. 266);</p> <p>ВІЧНАЯ – <i>Дурному (Дурневи) вічная пам'ять</i></p>

(Шиш.-Іл., с. 22; Ільк., с. 30; Номис, с. 300; ГРНП 2, с. 82; ПП 1990, с. 340);

ВОЛЬНАЯ – *Не сильная – вольная* (Зін., с. 234; Номис, с. 96; Фр. III, 2, с. 92; ПП 1991, с. 179);

ВОСКОВАЯ – *Не pomoже, милий Боже, восковая свічка* (Номис, с. 273);

ГОЛОВИСТАЯ – *Капуста головистая, чортова дівчина норовистая* (УНПП 1963, с. 619; ПП 1990, с. 34);

ГОРОХОВАЯ – *Не шень-пень, не гороховая каша (жартуючи, боронять честь свою або чужу)* (Номис, с. 331);

ДИВНАЯ – *Дивная річ, що в хаті піч* (Зін., с. 220; Номис, с. 144; ПП 1989, с. 140);

ДІДЧАЯ – *Дідчя мати видала, щоб сова зайця імала* (Номис, с. 318);

ДОБРАЯ – *Добрая тая рада, де щирая правда* (Номис, с. 119, 289; ПП 1991, с. 85); *Борщ да каша – добрая паша* (Зін., с. 216; Номис, с. 241; ПП 1989, с. 321);

ДОВГАЯ – *Хай журиється кобила, що довгая грива* (Манжура 2, с. 162; ПП 1989, с. 167); *Довгая дорога, як собача пісня* (Пазяк, с. 96);

ДОРОГАЯ – *Моє сердечко, моя птичко дорогая!* (Номис, с. 389); *Дорогая тая хатка, де родила мене матка* (ПП 1989, с. 134; Міщенко, с. 376);

ЖАДНАЯ – *Жадная пташка своїм носком сита* (Зін., с. 224; ПП 1989, с. 211);

ЗЕЛЕНАЯ – *Не потрібна солов'ю золота клітка, краща йому зелена вітка* (ПП 1989, с. 223; УПП 1984, с. 63);

ЗЛАЯ – *злая година „період з обставинами, подіями тощо, що завдають кому-небудь великих страждань”* (ФПМЛ, с. 74); *злая доля „горе, нещастя”* (ФПМЛ, с. 120); *Злая дружина зіпсує доброго сина* (Фр. II, 1, с. 53; ПП 1990, с. 87); *Злая зима збіжжю шкодить і порожні колоски родить* (ПП 1989, с. 84); *Собака злая і на владику лає* (Номис, с. 100; ПП 1989, с. 189); *Добра жінка мужа на ноги поставить, а злая, то ще й звалить* (Комаров, с. 36; УНПП 1963, с. 648; ПП 1990, с. 90);

ЗОЛОТАЯ – *В ремесника золотая рука* (Номис, с. 462); *Якби (жеби) не губа, була би золотая шуба*

(Ільк., с. 33; ГРНП 1, с. 675; ПП 1990, с. 242);

КОШЕЧАЯ – *Кошечая* любов і меж тини (Номис, с. 392);

КРАСНАЯ – *Красная* мова находить добрі слова (Ільк., с. 47; Номис, с. 253, 564; ГРНП 2, с. 542; УНП 1936, с. 323; УНПП 1963, с. 330; ПП 1990, с. 294);

КРИВАЯ – *Моя душа кривая* – усе приймає (Номис, с. 238, 534; УНПП 1963, с. 431; ПП 1990, с. 254);

ЛЕДАЧАЯ – *Ледачая* хвала сама себе хвалить (Номис, с. 51, 146; УНПП 1963, с. 471; ПП 1990, с. 395);

ЛИХАЯ – *лихая* доля „горе, нещастя” (ФПМЛ, с. 121); *Лихая* доля і під землею надібає (Номис, с. 36, 115; УНПП 1963, с. 183; ПП 1991, с. 176); *Де лихая* жінка в хаті, там добра не сподіватись (Номис, с. 279; УНПП 1963, с. 649; ПП 1990, с. 90); *Гай-гай! Добрий край, та лихая* година з вами! (Номис, с. 71); *Лихая* година настала: бувало, як кого б'ють, то и нас зовуть (Номис, с. 126; УНПП 1963, с. 32; ПП 1990, с. 363); *Побила лихая* година (Номис, с. 130); *Як умре мала дитина, то добра година; а як умре дружина, лихая* година (Номис, с. 406); *Хата чужая, як свекруха лихая* (Висл., с. 353; Ільк., с. 98; Закр., с. 214; Номис, с. 187, 428; ГРНП 3, с. 335; УНПП 1955, с. 52; Н. ск. 1973, с. 49; ПП 1989, с. 137; ПП 1991, с. 106; Пазяк, с. 18); *Лихая* находка гірш крадіжки (Номис, с. 279); *Добра рада – як готові гроші, а лихая – готове нещастя* (Ільк., с. 27; Закр., с. 168; Номис, с. 289; Гурин, с. 63; УНПП 1963, с. 702; ПП 1991, с. 85; Пазяк, с. 95); *Не скупость, але лихая* сила (Номис, с. 528); *Як іскра лихая, і поле вижжет, і сама потом гинет* (ПП 1989, с. 60); *У нехая торба лихая* (ПП 1989, с. 301); *Свекруха лихая і на піч лізе – бурчить і з печі гарчить* (УНПП 1963, с. 667; ПП 1990, с. 138);

ЛИЧАНАЯ – *Лиха* пуга *личаная*, а без неї ніяково (Зін., с. 231; Номис, с. 190; ПП 1991, с. 54);

ЛІПШАЯ – *На чужій ниві все ліпшая* пшениця. (Номис, с. 233; ГРНП 3, с. 432; Н. ск. 1973, с. 135);

ЛЮДСЬКАЯ – *Кривда людська* боком вилазить (Номис, с. 136);

МАЛАЯ – *Імайся, рибко, малая й великая!* (Зін.,

с. 228; ПП 1989, с. 231);

МАТЧИНАЯ – *Доля лучшая Божья, ніж **матчиная*** (Номис, с. 113);

МИЛАЯ – *Утяла мама **милая**, що й на світ стидно* (Номис, с. 343); ***Милая** рана від свого пана* (ГРНП 3, с. 11);

МУЖИЦЬКАЯ – *На панську мудрість **мужицькая хитрість*** (Номис, с. 96);

МУЖНЯЯ – *Хоч мужичок з кулачок, таки **мужня** жона* (Зін., с. 252; Номис, с. 175, 405; ПП 1990, с. 101);

НАЙГІРШАЯ – *І смерть **найгіршая** біда* (Глібов, с. 198; Пазяк, с. 312);

НАРОДНАЯ – *не заросте [**народная**] тропа до кого, чого „люди не забудуть, завжди пам'ятатимуть кого-небудь”* (ФСУМ 1993, с. 533, 900);

НОРОВИСТАЯ – *Капуста головистая, чортова дівчина **норовистая*** (УНПП 1963, с. 619; ПП 1990, с. 34);

ПАНСЬКАЯ – ***Панська** ласка літом гріє, а на зиму кожуха треба старатися* (Номис, с. 94); *В старецькій тілі та **панська** душа* (Номис, с. 229); *Старая собачка **панська** брехачка* (Номис, с. 456);

ПОГАННАЯ – *У kota шерсть хороша, та рот проклятий; а в собаки хороший та шерсть **поганая*** (Номис, с. 608);

ПОНУРАЯ – ***Понура** свинка глибок корень копає* (Номис, с. 334);

ПРАВАЯ – *Ти його **правая** рука* (Номис, с. 423);

ПРАВДИВАЯ – *Козак – душа **правдивая**, сорочки не має, коли не п'є, то так гуляє* (УНПП 1963, с. 210; ПП 1991, с. 384);

П'ЯНАЯ – *Розбалакавсь, як **п'яная** свиня* (Грищенко, с. 17);

РІДНАЯ – *Калинова вітка, як **рідная** тітка* (Номис, с. 543); *Ближча сорочка тілу, як **рідная** тітка* (Закр., с. 144; Номис, с. 434; ГРНП 3, с. 202; Гурін, с. 20; Пазяк, с. 29); *Лутчая яка така жінка, як **рідная** мати* (ГРНП 3, с. 570); *Своя хатка – як **рідная** матка* (ПП 1989, с. 136); *Тільки в світі правди, що **рідная** мати* (ПП 1990, с. 110); *Кожушина латка – як **рідная** матка* (Номис, с. 218; Гурін, с. 95; ПП 1990, с. 45; Пазяк, с. 28); *Свикруха – ни **ріднайя** мати, ни дала – ни муже вибивати* (Громик, с. 165);

РОГОЖОВАЯ – Опанча **рогожовая** – поясина хмельовая (УНПП 1963, с. 203; ПП 1991, с. 265);

РОДИМАЯ – Своя хата – **родимая** мати (ПП 1989, с. 136; Міщенко, с. 408);

РУДАЯ – Рудий сам, руду взяв, рудий піп вінчав, народилася дитина – і в неї **рудая** чуприна (УНПП 1963, с. 652; ПП 1990, с. 40);

СВЯТАЯ – **святая** (свята, святе) святих „щось таємне, неприступне для непосвячених” (ФСУМ 1993, с. 790); **свята** (**святая**) **трійця** (**тройца**) (Кірілкова 2011, с. 107); *Не годен того, же го земля **святая** на собі носить* (Ільк., с. 61; Номис, с. 163; Фр. I, 2, с. 366; ПП 1990, с. 417); *Бувай здорова, як риба, гожа, як вода, весела, як весна, робоча, як бджола, а багата, як земля **святая*** (Ільк., с. 9; Номис, с. 89, 225; Висл., с. 235; ГРНП 2, с. 231; Н.-Л. V, 321; Гурін, с. 24; ПП 1991, с. 318; Пазяк, с. 349); ***Святая** покровонько, покрій мені головоньку, як не хусткою, то онучею, бо дівкою вже надокучило!* (ПП 1991, с. 341);

СЕРДИТАЯ – **Сердитая** баба – вовкові користь (Закр., с. 204; ПП 1990, с. 148);

СИЗАЯ – Мов **сизая** голубочка, село облетіла (Шевченко II, с. 31; Пазяк, с. 340);

СИРАЯ – **Сирая** земля, та не мати моя (УНПП 1963, с. 246; ПП 1989, с. 47; Міщенко, с. 409);

СИРАЯ – Уже воно щось є: коли не вовк, то **бурая** (**сірая**) сука (Номис, с. 356);

СЛАСНАЯ – **Сласная** іда – животу біда (Номис, с. 240, 536; УНПП 1963, с. 584; ПП 1989, с. 340);

СТАРАЯ – **Старая** собачка – панська брехачка (Зін., с. 217; Номис, с. 456; УНПП 1963, с. 170, ПП 1989, с. 196); *Молодици по половици, а **старая** баба цілому рада* (ГРНП 2, с. 549);

СТРІЛЯНАЯ – **Стріляная** ворона хоч к бісу летить нехай (Номис, с. 274);

ТВЕРДАЯ – Слово, чому ти не **твердая** криця... (Коваль 1975, с. 258);

ТЕМНАЯ – Хоч око викоць, так **темная** ніч (Зін., с. 253; ПП 1989, с. 78);

ТИХАЯ – **Тихая** вода греблю рве (ГРНП 1, с. 368);

ТУПАЯ – Не утнеш Каїн Абя, то **тупая** шабля

(Номис, с. 260);

ХИТРАЯ – *Так в світі хитрая людина усюди в'ється, як хмелина, чи то кілок, чи то дубок, Аби було на кого виться* (Глібов, с. 178; Пазяк, с. 297);

ХМЕЛЬОВАЯ – *Опанча рогожова – поясина хмельова* (УНПП 1963, с. 203; ПП 1991, с. 265);

ХОРОШАЯ – *У kota шерсть хорошая, та рот проклятий; а в собаки хороший та шерсть поганая* (Номис, с. 608); *Та дівка хорошая, котра заміж іде; Тогди дівка хорошая, коли заміж іде* (ПП 1990, с. 75); *Хорошая жона – як є ступа пиона* (ПП 1990, с. 91); *Не дивуйся, що в пана жінка хорошая* (Зін., с. 264; Номис, с. 107; Фр. I, 2, с. 557; ПП 1991, с. 231);

ХУДАЯ – *Далеко йде хороша слава, а худая еще дальше* (Номис, с. 221); *Без солі, без хліба худая бесіда* (Ільк., с. 6; Шиш.-Іл., с. 9; Висл., с. 232; Плавюк, с. 9; ГРНП 1, с. 58; ГРНП 3, с. 132; УНПП 1955, с. 44; ПП 1989, с. 309, 354);

ЧУЖАЯ – *Хата чужая, як свекруха лихая* (Висл., с. 353; Ільк., с. 98; Закр., с. 214; Номис, с. 187; 428; ГРНП 3, с. 335; УНПП 1955, с. 52; Н. ск. 1973, с. 49; ПП 1989, с. 137; ПП 1991, с. 106; Пазяк, с. 18); *Чужая біда за играшку* (Номис, с. 138); *Чужая, знать, за пазуху вош і тому залізла* (Номис, с. 338); *Чужая жона – здоров'є чісь* (Номис, с. 391); *Ой гай, зелений гай! Чужая країна, не веселая година!* (Номис, с. 418); *Не вздыхай! Не одному тобі чужая сторона – і нам не всім своя* (Номис, с. 419); *Болить мене голова, що чужая сторона* (ПП 1991, с. 256); *Чужая користь* (Номис, с. 431); *Чужая праця боком вилізе* (Номис, с. 461);

ШАЛЕНАЯ – *Шаленая муха вкусила за вухо* (Номис, с. 67, 180; УНПП 1963, с. 343; Н. ск. 1973, с. 172; ПП 1989, с. 229; ПП 1991, с. 73);

ЩИРАЯ – *Щирая правда всюди куток найде* (Шиш.-Іл., с. 86; Номис, с. 130, 310; УНПП 1955, с. 67; УНПП 1963, с. 166; РУССВ, с. 297; ПП 1991, с. 189); *Щирая праця мозольованая* (Номис, с. 444; УНПП 1963, с. 271; ПП 1989, с. 291); *Добрая тая рада, де щирая правда* (Номис, с. 119; ПП 1991, с. 85);

ЯЛОВАЯ – *Телиця яловая „про незаміжню дівчину”* (Номис, с. 404; ГРНП 3, с. 266).

Повні нестягнені
форми прикметників
знах. в. одн. ж. р.

БИСТРУЮ – *З Богом на **биструю** воду!* (Номис, с. 501; ГРНП 1, с. 124);

ВІЧНУЮ – *співати **вічную** пам'ять* (ФСУМ 1993, с. 134);

ГОЛУЮ – *Положили Савку на **голую** лавку* (Номис, с. 522; УНПП 1963, с. 563; ПП 1990, с. 214);

ГРЕЧАНУЮ – *Умочив руку в **гречаную** муку* (Номис, с. 489; УНПП 1963, с. 369; ПП 1990, с. 269);

ДОБРУЮ – *Май **добрую** натуру, не приймеш карності на шкуру* (Номис, с. 221; ПП 1990, с. 357); *Хто вродився в **добрую** годину, того сонечко гріє кожну днину* (ПП 1990, с. 359); *Виховав дитину в **добрую** годину* (Ільк., с. 17; Закр., с. 151; УНПП 1961, с. 161; ПП 1990, с. 115);

ЗЛУЮ – *повзяти **злую** думку „задумати щонебудь лихе”* (ФПМЛ, с. 132); *Жону люби, як душу, а товчи **злую**, як грушу* (Зін., с. 264; ПП 1990, с. 93);

КІНСЬКУЮ – *Не тягни чоловічої голови з гязі – самого утопить; а тягни **кінськую** – самого витягне* (Номис, с. 233);

КРАСНУЮ – *Віддай за куницю **красною** дівицю* (ПП 1990, с. 72);

КРИВУЮ – *На дзеркало не треба нарікати, коли **кривую** пику в нім видати* (ПП 1990, с. 235);

ЛЮБУЮ – ***Любую** сваху на воз сажати* (Номис, с. 397);

МАЛУЮ – *Тоді мама біду знає, коли **малую** дитину має* (Ільк., с. 93; Закр., с. 210; Номис, с. 176, 406; Висл., с. 342; УНП 1936, с. 355; ПП 1990, с. 112);

МАЛЕНЬКУЮ – *Велика риба **маленькою** цілою ковтає* (УНП 1936, с. 17; УНПП 1963, с. 100; ПП 1989, с. 230);

МОЛОДУЮ – *Коня **бистрого** зараз сідлай, дівчину **молодую** скоро сватай* (ПП 1990, с. 73);

НОВУЮ – *Цур тобі, пек тобі, як запишався, що в **новую** свиту прибрався!* (Номис, с. 494); *Прибрався к святу в **новую** лату* (Номис, с. 496);

ПСУЮ – *Ліше залізо у воді варити, ніж **псую** личину жєну злу учити* (Номис, с. 403);

СУХУЮ – *після дощика в четвер на **сухую** п'ятницю „ніколи”* (Ужченко 2013, с. 183);

ХОРОШУЮ – *Ішов, ішов дорогою, та й у яму впав; любив, любив **хорошую**, та й плюгаву взяв* (РУССВ, с. 78);

	<p>ЧУЖУЮ – Будуй (Постав) хату з лободи, а в чужую не веди (ПП 1989, с. 137; Міщенко, с. 365, 405, 490); За чужую кривавицю купив у церкві плацаницю (Номис, с. 589; УНП 1936, с. 90; УНПП 1955, с. 24; Н. ск. 1973, с. 64; ПП 1991, с. 312); За чужую пазуху не ручись (Номис, с. 315); Чужую кучу віючи, вочи завжди запорошиш (Номис, с. 458); Сварім ся, діду, за чужую біду (ГРНП 3, с. 80; ПП 1991, с. 63); Вліз в чужую солому та й шелестит (Если влізеш в чужую солому – не шелести ж) (Номис, с. 432; ГРНП 3, с. 431); Той сам себе губить, що чужую жону любить (УНПП 1955, с. 122; УНПП 1963, с. 294; ПП 1990, с. 97).</p>
<p>Повні нестягнені форми субстантивованих прикметників знах. в. одн. ж. р.</p>	<p>БАГАТУЮ – Багатую взяти – буде нарікати (УНПП 1963, с. 632; ПП 1990, с. 65).</p>
<p>Повні нестягнені форми прикметників наз. в. одн. с. р.</p>	<p>БОЖЕЄ – Усе Божее, тільки гріхи наші (Номис, с. 39); ВЕЛИКЕЄ (ВЕЛИКОЄ) – Не великеє диво, що баба пуп зав'яже (Номис, с. 264); Великоє дерево поволи росте (ГРНП 1, с. 752); ВІРНЕЄ – Не так те багатство, як вірнеє братство (РУССВ, с. 287); ДОБРЕЄ(-ОЄ) – Нащо та й шаноба, як добреє слово (Номис, с. 564); Добреє ремесло чорт любить (Номис, с. 462); Добреє ковадло не боїться молотка (Номис, с. 462; ГРНП 2, с. 364); ДОВГОЄ – Довгоє волосся, а короткий розум (Югас., с. 53; ПП 1990, с. 324); ЖЕСТОКОЄ – Слово жестокое воздвигас гнів (Номис, с. 178); ЖИВОЄ – Хлопець, як живоє срібло (Номис, с. 379); ЗИМНЕЄ – Мачушине серце – що зимнеє сонце: воно хоч і світить, та не гріє і буйним вітром од його віє, а рідної матері серце – як літнеє сонце: хоч воно й хмарненьке, а все-таки від його тепленько (УНПП 1963, с. 664; ПП 1990, с. 114); ЗЯТНЕЄ – Зятнеє пиво в п'яти вступило (Зін., с. 226; ПП 1990, с. 140); КОЗАЦЬКЕЄ – Не наше діло у ряжі стрибати, наше діло козацькеє конем з меренцем по степу</p>

гуляти (Номис, с. 17, 75; УНПП 1963, с. 207; ПП 1991, с. 263);

КОРОСТАВОЄ – *Короставоє* порося дармо чесати (ГРНП 2, с. 390);

КРАСНЕЄ – *Краснеє* пір'я на відбуді (на удодові), але сам смердить (Номис, с. 494; ГРНП 2, с. 408); *Краснеє* личко – серцю неспокій (Ільк., с. 47; Закр., с. 174; Номис, с. 171, 395; Фр. II, 1, с. 304; УНПП 1955, с. 112; УНПП 1963, с. 568; ПП 1990, с. 234);

КРИВЕЄ (КРИВОЄ) – *Рубайся* дерево, *кривеє* (*кривоє*) і *правеє* (*прямее*) (Зін., с. 244; Номис, с. 251, 560; УНПП 1963, с. 756; ПП 1989, с. 121; Пазяк, с. 271);

ЛІТНЕЄ – *Мачушине* серце – що зимнеє сонце: воно хоч і світить, та не гріє і буйним вітром од його віє, а рідної матері серце – як *літнеє* сонце: хоч воно й хмарненьке, а все-таки від його тепленько (УНПП 1963, с. 664; ПП 1990, с. 114);

МАЛОЄ – *На хвалитех* много, а славословіє *малоє* (ГРНП 3, с. 336); *Малоє* снідання – великий обід (Зін., с. 233; ПП 1989, с. 343); *Ліпшею* своє *малоє*, неже чужоє великоє (Зін., с. 232; Номис, с. 431; ПП 1991, с. 103);

МИЛЕЄ – *Паляниця* – як пух, як дух, як *милеє* щастя (Номис, с. 540; Гурин, с. 135; УНПП 1963, с. 595; ПП 1989, с. 308; Міщенко, с. 167; Пазяк, с. 56);

ПАХУЧЕЄ – *Пахучоє* то єсть якоєсь зілля! (Номис, с. 341);

ПАНСЬКЕЄ – *Панськеє* кохання – гірке горювання (Номис, с. 94);

ПРЯМЕЄ – *Рубайся*, дерево, *кривеє* і *прямее* (УНПП 1963, с. 756; Пазяк, с. 271);

РІДКОЄ – *Двоє*, а обоє *рідкоє* (ГРНП 1, с. 745);

РЯБОЄ – *Обоє* (*гобоє*) *рябоє* „схожі між собою якимись рисами характеру, поведінкою і т.д.; однакові в чомусь” (Номис, с. 358; Беленькова, с. 13, 29; П. М. V, с. 235; УНПП 1963, с. 516; ПП 1991, с. 27; ФСУМ 1993, с. 573; Пазяк, с. 307; СФУМ 2003, с. 455; ФТБХ, с. 358; Аркушин, с. 33, 109; Доброльожа 2010, с. 205); „про схожість чоловіка і жінки” (Лесюк, с. 177); „про людей, що подібні один до одного багато в чому і які варті один одного за якимись негативними якостями” (ФПМЛ, с. 386); „один

	<p>другого вартий; однакові” (Ужченко 1998, с. 179);</p> <p>СВЯТОЄ – <i>Своє святоє, а чуже найсвятіше</i> (Висл., с. 331; Номис, с. 431; ГРНП 3, с. 92; ПП 1991, с. 104); <i>Чуже миле, своє наймиліше, чуже святоє, своє пренайсвятіше</i> (Ільк., с. 108; Висл., с. 354; Фр. III, 2, с. 328; ПП 1991, с. 106);</p> <p>ТИХЕЄ – <i>Молодиця, як тихеє літо</i> (Номис, с. 162, 378; УНП 1936, с. 176; УНПП 1955, с. 297; УНПП 1963, с. 567; Гурин, с. 117; Пазяк, с. 62);</p> <p>УПРЯМОЄ – <i>Упрямоє теля – вовку користь</i> (Зін., с. 250; ПП 1989, с. 159; ПП 1990, с. 398);</p> <p>ХОРОШЕЄ – <i>Осе ж і я, що хорошеє ім'я</i> (Номис, с. 145; УНПП 1963, с. 132; ПП 1990, с. 393);</p> <p>ХУДОЄ – <i>Холодно, одягшись в одно, а хоч удвоє та обидва худоє, то все одно</i> (Манжура 1, с. 162; ПП 1989, с. 69);</p> <p>ЧУБАТОЄ – <i>Горе (лихо) моє чубатоє: ніхто мене не сватає</i> (Грінч., с. 237; УНПП 1963, с. 639; ПП 1990, с. 75).</p>
<p>Повні нестягнені форми субстантивованих прикметників наз. в. одн. с. р.</p>	<p>МОКРОЄ – <i>Як мокроє горить, так не хутко робить, гадить</i> (Зін., с. 259; ПП 1989, с. 292);</p> <p>ЧУЖЕЄ (ЧУЖОЄ) – <i>Ліпше моє латанеє, ніж чужеє хватанеє</i> (Зін., с. 233; ПП 1990, с. 45); <i>Лучче своє лохматне, чим чужеє прохатне</i> (Шиш.-Іл., с. 38; Номис, с. 431; ПП 1990, с. 45); <i>Ліпшеє своє малеє, неже чужоє великеє</i> (Зін., с. 232; Номис, с. 431; ПП 1991, с. 103).</p>
<p>Повні нестягнені форми прикметників знах. в. одн. с. р.</p>	<p>ВЕЛИКОЄ – <i>Если на лихо чоловіку идет, то юж совсім отнюд на біду и на великое лихо</i> (Номис, с. 124);</p> <p>ВІЧНЕЄ – <i>Пошли вам, Боже, на сім світі панство, а на тім світі вічнеє царство!</i> (Номис, с. 530);</p> <p>КРУТЕЄ – <i>На крутеє дерево треба крутий клин</i> (Номис, с. 199; ПП 1989, с. 251);</p> <p>ПРАВЕЄ – <i>За правеє діло ставай сміло</i> (Березовський, с. 14; ПП 1991, с. 182);</p> <p>СВЯТЕЄ – <i>Знає свиня – шановавши сонце святеє, образи святії і слухи ваші – що перець! Вона каже, що то гречка!</i> (Номис, с. 302);</p> <p>СУХЕЄ – <i>На сухеє дерево і вогонь пада</i> (Номис, с. 206; УНПП 1963, с. 449; ПП 1989, с. 121);</p> <p>ТЕПЛЕЄ – <i>Дзінькую, паночку, за теплеє слово, а я вже зиму перезимував</i> (Чуб., с. 275; УНПП 1963,</p>

	<p>с. 110; ПП 1991, с. 227); ЧУЖЕЄ (-ОЄ) – <i>Не мішайся в чужеє просо</i> (Номис, с. 429); <i>В чужоє щастя не вкупитися</i> (Номис, с. 114).</p>
<p>Повні нестягнені форми субстантивованих прикметників знах. в. одн. с. р.</p>	<p>ДОБРЕЄ – <i>Хто чинить хоч добреє, хоч злеє в перший раз, не буде такого, як першина</i> (Номис, с. 43); ЗЛЕЄ (ЗЛОЄ) – <i>Хто чинить хоч добреє, хоч злеє в перший раз, не буде такого, як першина</i> (Номис, с. 43); <i>На злеє не учи нікого: и сам догадаецця</i> (Зін., с. 265; Номис, с. 161; УНПП 1963, с. 339; ПП 1990, с. 317; 361); <i>Єдною ногою в гробі стоїть, а ще злоє творить</i> (Номис, с. 369; ГРНП 2, с. 612; Аркушин, с. 52); ЛЮДСЬКОЄ – <i>Дай божє людськоє пожити, а із своїм легко</i> (ПП 1991, с. 103); МАЛЕЄ – <i>Приймай малеє за велике</i> (Зін., с. 263; Номис, с. 88, 225; Фр. II, 2, с. 590; УНПП 1963, с. 338); НА, У ЧУЖЕЄ (ЧУЖОЄ) – <i>Не гостри зубів на чужеє</i> (Зін., с. 264; Номис, с. 430; ПП 1990, с. 249); <i>Не лїзь у чужоє, жебись не втратив своє</i> (Зін., с. 266; Номис, с. 188, 431; ПП 1991, с. 106).</p>
<p>Повні нестягнені форми прикметників наз. в. мн.</p>	<p>БАРАНІЇ – <i>Побили вовка баранїї сльози</i> (Зін., с. 218, 242; Номис, с. 79, 207; УНПП 1963, с. 150; ПП 1989, с. 200); БУРІЇ – <i>Вночі всі коти бурїї, а всі корови сірїї</i> (Ільк., с. 12; Закр., с. 151; Номис, с. 154, 361; Фр. II, 1, с. 264; УНПП 1955, с. 274; ПП 1989, с. 77); ВЕЛИКИЇ – <i>Малїє дієти не дають ночі доспати, а великіє вієку дожить</i> (Грищенко, с. 167); ВИСОКІЇ – <i>Високїї пороги на наші ноги</i> (Номис, с. 264); ДОБРІЇ (ДОБРИЇ), НЕДОБРІЇ – <i>Щаслив чумак, коли воли добрїї має, то і за підрад не гадає</i> (Номис, с. 204, 464; ПП 1991, с. 267); <i>Коли тебе шанують люди добрїї, шануйся й сам</i> (Зін., с. 264; ПП 1990, с. 201); <i>Не так тії вороги, як добрїї люди</i> (ПП 1991, с. 70); „уживається для характеристики морально-етичних якостей людини” (Коваль 1975, с. 194); <i>Ой, добрїї люде будте, другу жінку добудте: ся як ворог зародилась</i> (Номис, с. 403); <i>Нехай та тривай – то недобрїї люди</i> (Номис, с. 211; УНПП 1963, с. 458; ПП 1990, с. 426); <i>Мабуть та нехай – недобрїї люди</i></p>

	<p>(РУСССВ, с. 11);</p> <p>ЗЛІЇ – <i>Злії люди</i> „утілення темних сил реакції, національного поневолення, підступу, зради” (Коваль 1975, с. 109);</p> <p>ЛИХІЇ – <i>Не так (таков) бог, як лихії люди (люде)</i> (Зін., с. 235; Номис, с. 139; УНПП 1963, с. 365; ПП 1990, с. 364); <i>Добрі діти – вінець, а лихії – кінець</i> (Ільк., с. 28; Закр., с. 159; Висл., с. 257; ГРНП 1, с. 830; ПП 1990, с. 118);</p> <p>МАЛІЇ – <i>І малії камінці роблять синці</i> (Ільк., с. 40; Закр., с. 169; Номис, с. 142; Фр. II, 1, с. 239; УНПП 1955, с. 14; УНПП 1963, с. 599; ПП 1991, с. 53);</p> <p>МАСНІЇ – <i>Слова маснії, а пироги – пісні</i> (Номис, с. 60; ГРНП 3, с. 159; УНПП 1955, с. 153; УНПП 1963, с. 364; ПП 1990, с. 298; Міщенко, с. 410, 602);</p> <p>МОЛОДІЇ – <i>Коли молодий з старою оженився, то так є, як би молодії неуки коні до старого воза запряг</i> (Номис, с. 394); <i>Випий до дна: на дні молодії дні</i> (УНПП 1963, с. 696; ПП 1991, с. 319);</p> <p>ПІСНІЇ – <i>Слова маснії, а пироги – пісні</i> (Номис, с. 60; ГРНП 3, с. 159; УНПП 1955, с. 153; УНПП 1963, с. 364; ПП 1990, с. 298; Міщенко, с. 410, 602);</p> <p>ПОВНІЇ – <i>Хвальби повнії торби, а в торбах нема нічого</i> (УНПП 1955, с. 172; УНПП 1963, с. 471; Беленькова, с. 44; ПП 1990, с. 398);</p> <p>РУДІЇ – <i>Погинуть, як рудії миші</i> (Висл., с. 320; Фр. II, 2, с. 448; Пазяк, с. 65); <i>Він співає таким басом, як рудії собаки часом</i> (Пазяк, с. 59);</p> <p>СІРІЇ – <i>Вночі всі коти бурії, а всі корови сірії</i> (Ільк., с. 12; Закр., с. 151; Номис, с. 154, 361; Фр. II, 1, с. 264; УНПП 1955, с. 274; ПП 1989, с. 77);</p> <p>СМОЛЬНІЇ – <i>Горнець кітлови доганяє, а оба смольнії</i> (ГРНП 1, с. 599);</p> <p>ТВЕРДІЇ – <i>Лихо той ділає, що твердії горіхи на кінець складає</i> (Висл., с. 289; ПП 1989, с. 297);</p> <p>ЧЕРВОНІЇ – <i>І червонії чоботи мулять</i> (Номис, с. 125);</p> <p>ЧОРНІЇ – <i>Тоді мені губи лижи, коли чорнії</i> (Номис, с. 136).</p>
Повні нестягнені форми прикметників знах. в. мн.	ДОБРІЇ, НЕДОБРІЇ – <i>Красная мова находить добрії слова</i> (Ільк., с. 47; Номис, с. 253, 564; Фр. II, 2, с. 404; УНП 1936, с. 323; УНПП 1963, с. 330);

	<p>ПП 1990, с. 294); <i>кувати речі недобрії</i> „плести плітки, зводити наклепи” (Ужченко 1998, с. 98, 168); ЗОЛОТІЇ – <i>Нема тієї курочки, що несла золотії яєчка</i> (Номис, с. 119); ЗЯТНІЇ – <i>Прибулося теці зятнії діти колихати</i> (Номис, с. 240); ЛИХІЇ – <i>Мудра голова не дбає про лихії слова</i> (Номис, с. 564; ГРПП 2, с. 556); НИЗЬКІЇ – <i>Нехай іде на ліса, на болота, на низькії лози, на сухії очерети, на широкий лист!</i> (Номис, с. 161; ПП 1991, с. 332); СВЯТІЇ – <i>Знає свиня – шановавши сонце святеє, образи святії і слухи ваші – що перець! Вона каже, що то гречка!</i> (Номис, с. 302); СУХІЇ – <i>Нехай іде на ліса, на болота, на низькії лози, на сухії очерети, на широкий лист!</i> (Номис, с. 161; ПП 1991, с. 332); СТАРИЇ – <i>Розпустне життя в молодости приносить хоробу на старії кості</i> (Номис, с. 390); ЧУЖІЇ – <i>Не літай, вороно, в чужії хорони</i> (Номис, с. 146; УНПП 1963, с. 355; Н. ск. 1971, с. 150; Беленькова, с. 10; ПП 1989, с. 216); <i>На чужії ручки найдуться онучки</i> (УНПП 1963, с. 332; ПП 1991, с. 105).</p>
<p>Повні нестягнені форми субстантивованих прикметників наз. в. мн.</p>	<p>КРИВАВІЇ – <i>Так що тільки кривавії не лються</i> (Номис, с. 140; УНПП 1963, с. 188; ПП 1991, с. 195); СТАРІЇ – <i>Старії – як малії: хоч трохи дай, то поїдять, хоч багацько дай, то поїдять</i> (Номис, с. 167; ПП 1990, с. 167); УБОГІЇ – <i>В чім пани бракують, в тім (чім) убогії смакують</i> (Ільк., с. 17; Закр., с. 151; Номис, с. 26; УНПП 1963, с. 99; ПП 1991, с. 226, 241).</p>
<p>Форма прикметників м'якої групи з депалаталізованою кінцевою приголосною основи /н/</p>	<p>ЖИТНИЙ – <i>Хліб жітний, алі пожітний</i> (СБГ, с. 116); СИНИЙ – <i>бідний аж сїний</i> „збідований, убогий” (НРС, с. 53); <i>аж синий</i> „дуже, надзвичайно” (Романюк, с. 112); <i>шо синого за ніхтем</i> „чогось дуже мало, трошки” (Лесюк, с. 185).</p>
<p>Флексія -еї прикметників род. в. одн. ж. р.</p>	<p>БОЖЕЇ – <i>Маємо сі з ласки божеї і з вашого стараня</i> (ГРПП 2, с. 513); СТАРЕЇ – <i>Хто ни убсіється ду Покрови, той не варт стареї курови</i> (Аркушин, с. 23).</p>

<p>Форма вищого ступеня порівняння прикметників наз. в. одн. ж. р.</p>	<p>ЛАДНІЙША – <i>На чужій ниві все ладнійша пшениця</i> (ГРНП 3, с. 432); МИЛІЙША – <i>Милійша</i> душка, ніж телушка (Номис, с. 314); ТВЕРДІЙША – <i>Тверда руська зима, а ще твердійша руська воля</i> (ГРНП 2, с. 243); ТЕПЛІЙША – <i>Кожному своя хата тепл'ійша</i> (Аркушин, с. 25); ТОНЧІЙША – <i>Де тонч'і'йша коса (селезінка), то менша зима</i> (СЗПГ 2, с. 204).</p>
<p>Форма вищого ступеня порівняння прикметників наз. в. одн. с. р.</p>	<p>КРАСНІЙШЕ – <i>Що краснійше, то смачнійше; що старе, то гидноє</i> (ГРНП 2, с. 409); МУДРІЙШЕ – <i>Мудрійше</i> яйце від курки (ГРНП 3, с. 480).</p>
<p>Форма вищого ступеня порівняння прикметників род. в. одн. ч. р.</p>	<p>ОСТРІЙШОГО – <i>Нема меча острійшого понад хлопа сильнійшого</i> (УНПП 1955, с. 205; ПП 1991, с. 271); РІДНІЙШОГО – <i>Нема в світі цвіту милішого цвітнійшого над маківочки, нема ж і роду ріднійшого над матіночки</i> (Номис, с. 180; УНПП 1963, с. 662; Н. ск. 1971, с. 117; ПП 1990, с. 110); СИЛЬНІЙШОГО – <i>Нема меча острійшого понад хлопа сильнійшого</i> (УНПП 1955, с. 205; ПП 1991, с. 271); ЦВІТНІЙШОГО – <i>Нема в світі цвіту милішого цвітнійшого над маківочки, нема ж і роду ріднійшого над матіночки</i> (Номис, с. 180; УНПП 1963, с. 662; Н. ск. 1971, с. 117; ПП 1990, с. 110).</p>
<p>Форма вищого ступеня порівняння прикметників наз. в. мн.</p>	<p>ДИВНІЙШІ – <i>Не диво пиво: дивнійші люде, що єго п'ють</i> (Номис, с. 331); <i>Дивний той світ, а ще дивнійші люди</i> (ГРНП 3, с. 94); ДУЖІЙШІ – <i>Дай Боже, дужійші люди</i> (ГРНП 2, с. 77); РОЗУМНІЙШІ – <i>Тепер розумнійші яйця від курей</i> (ГРНП 3, с. 58).</p>
<p>4. Архаїчні займенникові форми</p>	
<p>Форма наз. в. одн. давнього займенника першої особи</p>	<p>АЗ – <i>єсьм аз</i> „вказування мовця на свою особу”; <i>Аз п'ю квас, а де побачу пиво, не прийду мимо</i> (Яреценко, с. 92); <i>мне отмищеніє, і аз воздам; аз молюся</i> (СБ, с. 13, 43).</p>

Форма род. в. одн. займенника першої особи	НЯ – <i>Не іл лес зо мном съвячене яйце – не маш до ня моци</i> (ФСЛГ, с. 457).
Форма дав. в. одн. займенника першої особи	<p>МИ – <i>Коли ми тяжко на одно плече, то переложу на другое</i> (Югас., с. 57; ПП 1990, с. 259); <i>Став ми костев в горлі, сіллю в оці, хрином у носі</i> (Ільк., с. 88; Закр., с. 206; Пазяк, с. 231); <i>Нащо ми сім хлівів на єдно порося?</i> (Фр. III, 1, с. 268; ПП 1989, с. 176); <i>Горит ми земля під ногами</i> (Фр. I, 2, с. 418; ПП 1989, с. 61); <i>Випала ми дорога</i> (Фр. I, 1, с. 179; ПП 1989, с. 236); <i>Не жаль би ми й воза, коби дівка гожа</i> (Фр. I, 1, с. 215; ПП 1989, с. 239); <i>Роблю, аж ми очі з голови лізуть</i> (Фр. III, 1, с. 23, ПП 1989, с. 287; Пазяк, с. 21); <i>Роблю, аж ми шкіра з рук лізе</i> (Фр. III, 1, с. 23; ПП 1989, с. 287; Пазяк, с. 21); <i>Не жаль би ми (й) воза, коби дівка гожа</i> (Фр. I, 1, с. 215; Фр. II, 1, с. 96; ПП 1990, с. 34); <i>Марно ми вік пішов</i> (Фр. I, 1, с. 217; ПП 1990, с. 153); <i>Вже ми життя не миле</i> (Фр. II, 1, с. 117; ПП 1990, с. 155); <i>В голові ми, як у млині</i> (Фр. I, 2, с. 383; ПП 1990, с. 227); <i>В'їв ми сі в печінки</i> (Фр. I, 2, с. 232; ПП 1990, с. 250); <i>Так ми на серці тяжко, якби мя млиновим каменем привалив; Тяжко ми, якби ми камінь до серця присилив</i> (Фр. III, 1, с. 231; ПП 1990, с. 251); <i>Аж у горло ми зазирають</i> (Фр. I, 2, с. 422; ПП 1990, с. 256); <i>Став ми кісткою в горлі</i> (Фр. III, 1, с. 173; ПП 1990, с. 256); <i>Сидить ми отут у кишках та печінках</i> (Фр. II, 1, с. 255; ПП 1990, с. 256); <i>Вихопило ми сі слово</i> (Фр. I, 1, с. 195; ПП 1990, с. 298); <i>Так ми тяжко іде, як з каменя</i> (Фр. III, 2, с. 231; Пазяк, с. 174); <i>Крає ми, як ножем по серці</i> (Фр. II, 2, с. 406; Пазяк, с. 216); <i>Як ножем ми серце краєш</i> (Фр. II, 2, с. 450; Пазяк, с. 216); <i>Аж ми волосся вгору встало, коли говориться про перестрах, тривогу</i> (Фр. I, 2, с. 253; Пазяк, с. 226); <i>Аж ми в очах свічки стали; Так ми дав поза вуха, аж ми свічки в очох стали „ударив сильно”</i> (Фр. III, 1, с. 77; ГРНП 1, с. 432; Пазяк, с. 226); <i>Аргани ми в вухах грают</i> (ГРНП 1, с. 34); <i>Аж ми захопило дух у грудьох „з великої радості”</i> (ГРНП 1, с. 671; ГРНП 2, с. 103); <i>Десь там уже Пан Біг за мене забув, що ми смерти не дає</i> (ГРНП 1, с. 123); <i>Виберіт ми очі, ци можу си пригадати</i> (ГРНП 1, с. 227); <i>Так ми допик, що мя аж по души дре</i> (ГРНП 2, с. 44); <i>Досить ми свеї біди, не треба ми ще чужої</i> (ГРНП 2, с. 60); <i>Аж ми в крижох</i></p>

хруснуло (ГРНП 2, с. 415); *Мало ми ті на єден палець* (ГРНП 2, с. 502); *Онимно ми при чесних людьох тото казати „соромно”* (ГРНП 2, с. 642); *Вуйчима на біду ня вивчила: веліла ми красти і в торбину класти; веліла ми істи і по друге лізти.* (ГРНП 1, с. 426); *В’їв ми сі в печінки „докучив, наробив багато клопоту”* (ГРНП 1, с. 345); *Вивітріло ми з голови „відвик від чогось, забув таке, що знав раніше”* (ГРНП 1, с. 344); *Марно ми вік пішов „не зазнав добра, не доробився нічого”* (ГРНП 1, с. 326); *Віку ми вкоротив* (ГРНП 1, с. 325); *Не виходит ми до ладу „не можу звести кінців до купи”* (ГРНП 1, с. 277); *Весело ми на серци... на души* (ГРНП 1, с. 218); *Бритву ми до горла прикладаєш! „хтось примушує зробити щось шкідливе”* (ГРНП 1, с. 188); *Дай ми розвід у голові „потіш мене”;* *Дай ми чисту годину „дай мені спокій”;* *Дай ми яку раду „поможи мені”* (ГРНП 1, с. 726); *Ще ми стане духа до тебе* (ГРНП 2, с. 107); *Агу, якось ми лекше на души стало!* (ГРНП 2, с. 108); *Важит ми на житє* (ГРНП 2, с. 156); *Мало ми ті на єден палець* (ГРНП 2, с. 502); *Тогди ми губи лижи, коли чорні* (ГРНП 1, с. 675); *Не досить ми свої гризоти, ще й чужа біда на мене насідає* (ГРНП 1, с. 634); *Мамо ми своєї гризоти, то ще й ти приходиш* (ГРНП 1, с. 633); *А то ми йде гра „мені щастить в грі”* (ГРНП 1, с. 622); *Не дав ми Бог на шкоду* (ГРНП 1, с. 731); *Здименів ми з перед очий* (ГРНП 1, с. 779); *Дзвонит ми в вухах* (ГРНП 1, с. 766); *Ані ми то в гадці „байдуже”* (ГРНП 1, с. 445); *Випало ми з гадки „забув”* (ГРНП 1, с. 445); *Від гадок аж ми голова тріщит „від турботи голова болить”* (ГРНП 1, с. 445); *Гірко ми жити* (ГРНП 1, с. 476); *Мав ми таке говорити, що волів ми в писок дати* (ГРНП 1, с. 518); *Година ми роком стає* (ГРНП 1, с. 524); *Година ми свитає* (ГРНП 1, с. 524); *Аж ми голова тріщит* (ГРНП 1, с. 543); *Акурат ми то в голові* (ГРНП 1, с. 544); *Вивітріло ми то з голови* (ГРНП 1, с. 546); *Голова ми схне; голова ми тріскає; голова ми як стіг* (ГРНП 1, с. 549); *Ніщо ми голови не клопоче* (ГРНП 1, с. 560); *То ми з голови не сходит; то ми сі в голові вертит* (ГРНП 1, с. 563); *В горлі ми висхло* (ГРНП 1, с. 596); *З ножом ми до горла стає* (ГРНП 1, с. 597); *Господь ми ті надніс* (ГРНП 1, с. 612); *Вже ми до дна доходить „не стає терпцю”* (ГРНП 2, с. 9); *Догнав*

ми лихим словом (ГРНП 2, с. 33); *Допік ми* до живих печінок (ГРНП 2, с. 44); *Яку ми* пан Біг дорогу дав, *таков іду* (ГРНП 2, с. 57); *Пристає ми* до душі (ГРНП 2, с. 112); *Засипає ми* очи піском (ГРНП 2, с. 209); *Щось таке ми* зачинили, що ніяк до здоровля не прийду (ГРНП 2, с. 216); *Морем ми* день стає (ГРНП 2, с. 552); *Змив ми* серце ссе (ГРНП 2, с. 264); *Отто ми* їда – хліб і вода (ГРНП 2, с. 292); *З великого клопоту голова ми* сивіє (ГРНП 2, с. 357); *Ухопив ми* з перед рота (ГРНП 3, с. 324); *Так ми* тяжко йде, як з каменє (ГРНП 3, с. 304); *Подай ми* на піч кочергу, та ти нев двері отворю (ГРНП 2, с. 395); *Як ми* замалював, аж єм ни знав, де єм є (ГРНП 2, с. 201); *Десь там уже Пан Біг* за мене забув, що *ми* смерти не дає „говорять про себе старі люде, яким надоїло життя” (ГРНП 1, с. 123); *Доки ми* Бог жити подовжит „до смерти” (ГРНП 1, с. 123); *Вже ми* комітьов стає „остогидло мені, не можу стерпіти” (ГРНП 1, с. 596); *середня ми* гадка „мені байдуже” (Онишкевич 1, с. 94); *за віхоть ми* нічого не дав „нічого не дав мені” (Онишкевич 2, с. 134); *Стіно, дай ми* здорова, а ти , щербалю, взни ня в риц (ФСЛГ, с. 460); *житє ми* змерзіло „про цілковиту зневіру” (ГС, с. 264); *рік ми* зійшов, як з батога тріснув „про швидкоплинність часу” (ЛЛ, с. 495); *аж ми* жаль дупу стиснув „аж серце защеміло” (ЛЛ, с. 204);

Мі – *Снуєця мі* перед очі – як вдень, так вночі (Номис, с. 56); *В’яжіт мі, січіт мі,* за пліт не мечіт *мі* (Фр. I, 2, с. 302; ПП 1991, с. 55); *Тримайте (Держіт) мі* два, бо єдному ніщо (Фр. I, 2, с. 531, 543; ПП 1991, с. 87); *Ей то мі* долоня свербить, буду гроші рахувати (Фр. II, 1, с. 27; ПП 1991, с. 342); *Втопив би мі* без води (Фр. I, 2, с. 246; ПП 1990, с. 184); *Чень мі* за то не повісять (Фр. II, 2, с. 557; ПП 1990, с. 186); *До арешту мі* не засадиш (ГРНП 1, с. 34); *Не біли мі і не чорни мі!* „про облесного чоловіка, що в очі хвалить, а позаочі обмовляє” (ГРНП 1, с. 97); *Я си* гадав, що *мі* на місци шляк трафит (ГРНП 1, с. 443); *Як мі* вже пан Біг діє, коли *мі* на світ сотворив (ГРНП 2, с. 5); *Живцьом мі* в яму пхают (ГРНП 2, с. 141); *Не знав ти мене в біді, то не знай мі і в добрі* (ГРНП 2, с. 272); *Дуже мі* люде в зуби взяли (ГРНП 2, с. 281); *Так мі* сі настрашив, аж *мі* кров застила в жилах (Н. ск. 1964, с. 148; Пазяк, с. 213); *Тота*

	<p>сторона мі мова, де мня матір породива (ФСЛГ, с. 460); <i>што мі ся налэжит, най тóто в рóві полэжит</i> (ФСЛГСС, с. 26); як мі на долони волóси виростуть „ніколи” (ФСЛГСС, с. 54);</p> <p>МНІ – <i>А мні бугай виссав</i> (Номис, с. 129);</p> <p>НЯ – <i>Така хвора: болить ня, а на свадьбу кортить ня</i> (Н. ск. 1964, с. 135; ПП 1990, с. 174).</p>
<p>Форма знах. в. одн. займенника першої особи</p>	<p>МЯ – <i>Він мя має за байбарзо, а я си байдуже „він мене легковажить”</i> (ГРНП 1, с. 48); <i>За паршиву віццю мя мають „гордують мною”</i> (ГРНП 1, с. 282); <i>Так ми допик, що мя аж по души дре</i> (ГРНП 2, с. 44); <i>Най мя зараз на дошку положать</i> (ГРНП 2, с. 63); <i>Змилив мя з правої дороги</i> (ГРНП 2, с. 264); <i>Ані мя мерзни, ані мя лижи</i> (ГРНП 2, с. 522); <i>Так ми на серці тяжко, якби мя млиновим каменем привалив</i> (Фр. III, 1, с. 231; ПП 1990, с. 251); <i>іще мя гадина не іла „не маю чого попадати в розпуку”</i> (ГС, с. 174; ГРНП 1, с. 307);</p> <p>НЯ – <i>Вуйчима на біду ня вивчила: веліла ми красти і в торбину класти; веліла ми істи і по друге лізти</i> (ГРНП 1, с. 426); <i>Хвали мене, моя мамко, ніде ня люди не хвалять</i> (Н. ск. 1964, с. 192; ПП 1990, с. 397); <i>Хто за ня бреше, няй сой язык одкусит</i> (ФСЛГ, с. 461).</p>
<p>Форма ор. в. одн. займенника першої особи</p>	<p>МНОМ – <i>По моєй смерти можуть за мною пліт підперти</i> (ФСЛГ, с. 459); <i>Не іл лес зо мною сьвячене яйце – не маш до ня моці</i> (ФСЛГ, с. 457).</p>
<p>Форма місц. в. одн. займенника першої особи</p>	<p>ВО, О, ПО, ПРИ, НА МНІ – <i>Язиче, язиче, лихо тебе миче! во мні сидиш, а мені добра не зичиш!</i> (Номис, с. 90); <i>Дай тобі, Боже, тільки гадки, абись о мні забув</i> (Номис, с. 200); <i>У кия два конці: єдин буде по мні, а другий по комусь іншому</i> (Номис, с. 211); <i>Я вже гадав, що по мні буде</i> (ГРНП 1, с. 442); <i>Мій мені мил: при мні єго не бий; При мні мого не бий</i> (Номис, с. 421); <i>Ти на мні верхом не поїдеш „не будеш верховодити наді мною”</i> (ГРНП 1, с. 216); <i>Такий єм голій, що й латки на мні цілої нема</i> (ГРНП 1, с. 540); <i>Єдної ниточки на мні сухої нема</i> (ГРНП 2, с. 601).</p>
<p>Форма дав. в. одн. займенника другої особи</p>	<p>ТИ – <i>давби-м ти трам, та не маю сам „дав би тобі усе, та не маю сам”</i> (Онишкевич 2, с. 298); <i>нагрів би ти Бог душу „про сподівання потрапити до раю”</i> (ГС, с. 65); <i>І волос ти з голови не спаде</i> (Фр. I, 2, с. 254; ПП 1990, с. 226); <i>За твоє добро кулак ти в ребро!</i> (Фр. II, 1, с. 16; ПП 1990, с. 356); <i>Такої ти</i></p>

	<p>ганьби нароблю, що сі в десятих водах не вмисш (Фр. I, 2, с. 348; ПП 1991, с. 72); <i>Хоть Богом передо мнов клади сі, то ти не віру „удавати святого та праведного; клястися Богом перед ким”</i> (ГРНП 1, с. 137); <i>Вандрівка ти пахке!</i> „про непосидючу людину, яку тягне з дому” (ГРНП 1, с. 199); <i>Влетит ти муха в рот</i> „остерігають такого, що стоїть з роззявленим ротом та й дивується” (ГРНП 1, с. 346); <i>Господь ти того порахує (не забуде)</i> (ГРНП 1, с. 613); <i>Як ти дам, то аж ти в очох померкне</i> (ГРНП 1, с. 735); <i>Як ти дам, то ти свічки в очох станут</i> (ГРНП 1, с. 736); <i>Як ти дам, то ти сі всього відхоче</i> (ГРНП 1, с. 736); <i>Мало ти битої дороги?</i> (ГРНП 2, с. 52); <i>Заплатю ти ще й з надатком</i> (ГРНП 2, с. 205); <i>Кладу ти то на серце</i> (ГРНП 2, с. 355); <i>Подай ми на піч кочергу, та ти нев двері отворю</i> (ГРНП 2, с. 395); <i>Якоє одяніє, такоє і пошанованіє, як ти видять, так ти пишуть</i> (ПП 1990, с. 47); <i>Посієш коли треба, вродить ти до неба</i> (ПП 1989, с. 97); <i>Співай собі і грай, доню, я ти не бороню</i> (ПП 1990, с. 126); <i>Дам ти штири неділі на місяць</i> (ГРНП 1, с. 729);</p> <p>ТІ – <i>Пуста ті сі бесіда ймила</i> „почав говорити не до річи, непотрібне” (ГРНП 1, с. 58); <i>Дорого ті то буде коштувати</i> (ГРНП 2, с. 58); <i>Так ті треба, як псові п’яту лапу</i> (Н. ск. 1964, с. 263; Пазяк, с. 107).</p>
<p>Форма знах. в. одн. займенника другої особи</p>	<p>ТІ – <i>я ті вёрну як ся звёрну</i> (ФСЛГСС, с. 103); <i>Ощаджай, кед ті добрі – будеш мати з біді</i> (ФСЛГ, с. 458); <i>Годуй вовка, аби ті з’їв</i> (Фр. I, 2, с. 237; ПП 1989, с. 203); <i>Втікай (Біжи), куди ті ноги несуть</i> (Фр. I, 2, с. 287; ПП 1990, с. 270, 281); <i>А втопили би ті мої сльози!</i> (Фр. I, 2, с. 291; ПП 1991, с. 327); <i>Не грай з котом, бо ті подряпає</i> (Фр. II, 1, с. 267; ПП 1989, с. 185); <i>Так тебе люблю, що як ті не виджу, то вдень спати не можу</i> (Фр. II, 2, с. 363; УНПП 1961, с. 143; УНПП 1963, с. 626; ПП 1990, с. 58); <i>Най ті тото не кортить, чого нема</i> (Фр. II, 1, с. 296; ПП 1990, с. 400); <i>Як амінь у пацьири, так ті тото не мине</i> (ГРНП 1, с. 28); <i>Як ті zobачу, то ті урачу „1. почастувати; 2. побити”</i> (ГРНП 1, с. 56; Романюк, с. 102); <i>Біжи, куди ті ноги несут!</i> (ГРНП 1, с. 71); <i>Говори, як ті мати навчила</i> (ГРНП 1, с. 516); <i>Господь ми ті надніс</i> (ГРНП 1, с. 612); <i>Як ті Господь навчив, так си роби</i> (ГРНП 1, с. 617); <i>Держав би ті Пан Біг на світі сто літ на покаянїє</i> (ГРНП 1, с. 757);</p>

Заморозило **ті** о Петру (ГРНП 2, с. 203); Лисови не вір, бо **ті** здурит (ГРНП 2, с. 464); Так **ті** люб'ю, як **ті** виджу (ГРНП 2, с. 488); Мало ми **ті** на єден палець (ГРНП 2, с. 502); Як **ті** Бог не нагодує, то **ті** ніхто не нагодує (ГРНП 2, с. 572); В єдну долоню **ті** затулю (ГРНП 2, с. 39); мара би **ті** взіла „чорт би тебе взяв” (ГГ, с. 120); люб'ю **ті**, як сіль в оці „жартівливо про відносини між чоловіком та жінкою” (Лесюк, с. 173); Через **ті** вчені люди ходять, як кручені (ПП 1990, с. 319);

ТЄ – Не будь солодкий, як мід, бо **тє** мухи з'їдять (Фр. III, 1, с. 145; ПП 1989, с. 357); Хто би **тє** ни знав, то би за теби грейцар дав (ГРНП 2, с. 274);

ТЯ – Сиди, грибе, зак **тя** хто здибле (Ільк., с. 84; Номис, с. 170); Не грай, кітка, з медведем, бо **тя** задавить (Ільк., с. 61; Фр. II, 1, с. 267; УНПП 1963, с. 106; ПП 1989, с. 185); Не вір псові, бо **тя** вкусить (Висл., с. 303; Фр. I, 2, с. 225; Н. ск. 1964, с. 94; ПП 1989, с. 192); Не бий пса, не буде **тя** кусати (Н. ск. 1964, с. 23; 94; ПП 1991, с. 58, 73); Не дражни пса, не вкусить **тя** (Іваньо, с. 120; ПП 1989, с. 192); Хвали мене, губонько, (... бо як не похвалиш...), бо (то) **тя** роздеру (Номис, с. 147; Н. ск. 1973, с. 146; ПП 1990, с. 397; Аркушин, с. 45); Нужда б **тя** побила!; Сонце би **тя** побило! (Номис, с. 190); Бодай **тя** пан Біг мав – в чужій коморі! (Номис, с. 191); Вбий **тя** тряця! (Номис, с. 192); Не тягни пса за хвіст, бо **тя** вкусить (Номис, с. 278); Хоч бись був чистий, як лід, а білий, як сніг, то **тя** обмовлять од голови до ніг (Номис, с. 321); Як **тя** видють, так **тя** пишуть (Номис, с. 339; ГРНП 1, с. 241); Як **тя** чуют, так **тя** пишут; як **тя** бачат, так **тя** судят (ГРНП 3, с. 437); Не оженишся, поки **тя** не обрешуть (Номис, с. 397); Тікай голий, бо обідруть **тя** (Номис, с. 496); Не вірю псові, бо **тя** вкусить (ГРНП 1, с. 336); Добре то кажут: не вір коневі, бо **тя** може струтити (ГРНП 2, с. 340); Де **тя** просять, не вчащай, де не просять, не бувай (Ільк., с. 27; Закр., с. 157; ПП 1991, с. 39); Де **тя** люблять, не вчащай; де не люблять, не бувай (ГРНП 2, с. 486); Де **тя** ніхто не просить, там мара най **тя** не носить (Югас., с. 62; ПП 1991, с. 39); Де **тя** непотрібно, най **тя** там не носить (ГРНП 2, с. 774); Роби добре всюди, похвалять **тя** люди (Фр. III, 1, с. 9; Н. ск. 1964, с. 218; ПП 1989, с. 285);

	<p>ПП 1990, с. 66); <i>кордюк би тя сточив!</i> „а щоб ти луснув, шез, провалився!” (Онишкевич 2, с. 256); „<i>Дай мі покій</i>” – „<i>Я од тя покій не взяв</i>”; <i>Боже тя провад, ... а дябле пхай; што тя обходить – побажання; кый тя там дябол в’їнює?</i> „невдоволення з приводу чогось”; <i>Не глядай сой смерти: она сама тя найде</i> (ФСЛГ, с. 457); <i>Не с’мій ся з чужою біди, бо твоя тя не омине</i> (ФСЛГ, с. 458); <i>Иди, козо, до ліса, лем би тя вовк не з’їв</i> (Н. ск. 1964, с. 94; ПП 1989, с. 170); <i>Не плач, не плач, не бере тя смаркач</i> (Н. ск. 1964, с. 218; ПП 1990, с. 66); <i>Не робися дуже добрим, бо тя свині роз’їдять</i> (Фр. II, 1, с. 13; ПП 1990, с. 357); <i>Із міцним не тягай ключку, бо може тя узяти легко під нагайку</i> (Югас., с. 59; ПП 1990, с. 410); <i>Подумай, яку провину ти вчинив, коли тя ворог похвалив</i> (ПП 1991, с. 70); <i>Наперед нікому не плати, так тя за своє ніхто не вилаєт</i> (ПП 1991, с. 122); <i>Сиди тихо, щоби тя не знайшло лихо</i> (Фр. III, 1, с. 208; ПП 1991, с. 161); <i>Каждому не вір, бо тя урве (як звір)</i> (Н. ск. 1964, с. 94; ПП 1991, с. 166); <i>Не вір нікому, не зрадить тя ніхто</i> (Висл., с. 303; Фр. I, 2, с. 225; ПП 1991, с. 167); <i>Коли бідний, то не знає тя й брат рідний</i> (Висл., с. 279; Фр. I, 1, с. 54); <i>Бодай тя замело помело!</i> (Н. ск. 1964, с. 243; ПП 1991, с. 329); <i>Ой дощук, дощук, зварю тобі борщук, поставлю тя на дубоньці, прилетять три голубоньці та візьмуть тя на крилонька, занесуть тя в чужиньку!</i> (ПП 1991, с. 345); <i>Головонько моя біла, зима би тя біла, що ти за один вечір сто корон пропила!</i> (Н. ск. 1964, с. 160; ПП 1991, с. 382); <i>Так тя там треба, як солі до води</i> (Н. ск. 1964, с. 263; Пазяк, с. 108); <i>бодай тя горобці з’їли</i> „1. прокляття; 2. вираження задоволення, захоочення до подальших дій або продовження розповіді” (Бабич, с. 10); <i>Агі на тя, пропав бис!</i> (ГРНП 1, с. 25); <i>Смуток би на тя темний та чорний упав — не до вас кажучи!</i> (Номис, с. 193); <i>Гі на тя!</i> (бойківський окрик переляку або обурення) (ГРНП 1, с. 471).</p>
<p>Форма ор. в. одн. займенника другої особи</p>	<p>ТОБОМ – з <i>тобом</i> зайдеш, як з боронами до ліса; з <i>то́бом</i> ся набесідуєш як зо смарка́тим найш „відсутність будь-якого результату” (Ступінська с. 23); З <i>тобом</i> гварити, як з коньом ся молити (ФСЛГ, с. 454).</p>

<p>Форма знах. в. одн. займенника третьої особи</p>	<p>НЮ (Н'У, Ю) – <i>Вош – то така худоба, що ні злодій не вкраде, ні на ню ніяка пошесть не зайде</i> (Фр. I, 2, с. 266; ПП 1989, с. 227); <i>Заломив на ню гей занадто; Аж очі собі зриває, дивлячи ся на ню</i> (ГРНП 2, с. 200, 631); <i>Голова – лиш би в ню вистрілити</i> (ГРНП 1, с. 549); <i>Не копай ямку, бо сам в ню впадеши „не роби комусь зла, бо це може обернутися проти тебе”</i> (ГРНП 3, с. 483; Лесюк, с. 175); <i>хто другому яму копле, сам у ню впаде</i> (ГС, с. 661); <i>Нема над ню і війтову свиню</i> (Плавюк, с. 292; Номис, с. 50; УНПП 1963, с. 131; ПП 1989, с. 174; ПП 1990, с. 393); <i>То не дівка, шо про н'у не брешут'</i> (Аркушин, с. 31); <i>хырбет было выдко през ню „дуже тонка тканина”</i> (Ступінська, с. 59); <i>Єсли возьмеш собі тую, що ю не любиш, то свою долю навіки загубиш</i> (ПП 1990, с. 65); <i>Кед мі кін здохне, то хоц золота трава буде рости – він ю пасти не буде</i> (ФСЛГ, с. 455).</p>
<p>Форма дав. в. зворотного займенника</p>	<p>СИ – <i>Як си постелиш, так ся й виспиш</i> (ПП 1990, с. 459); <i>Змію си пригрів за пазухою</i> (Фр. III, 2, с. 445; ПП 1989, с. 225); <i>Роблю, аж си рук не чую</i> (Фр. III, 1, с. 23; ПП 1989, с. 287); <i>Хто має хліб в торбі, той сяде си й на горбі</i> (Фр. III, 1, с. 166; ПП 1989, с. 316); <i>Що втрачу на вставанню, то си надоложу бодай на обуванню</i> (Фр. I, 2, с. 278; ПП 1990, с. 458); <i>Хто по ночі ходить, біди си шукає</i> (Фр. II, 2, с. 454; ПП 1990, с. 273); <i>Роблю, аж си рук не чую</i> (Фр. III, 1, с. 23; Пазяк, с. 21); <i>Баба си нагадала, коли зіле на голову клала</i> (Фр. I, 1, с. 11; ПП 1990, с. 144); <i>Дай си раду, лизь в коноплі</i> (Фр. III, 1, с. 2; ПП 1990, с. 275); <i>Найму я си адуката, він ще йне так потрафит брехати</i> (ГРНП 1, с. 26); <i>Він мя має за байбарзо, а я си байдуже „він мене легковажить”</i> (ГРНП 1, с. 48); <i>Зачепи си біду, то з нев не дійдеши ладу</i> (ГРНП 1, с. 82); <i>Виберіт ми очі, ци можу си пригадати</i> (ГРНП 1, с. 227); <i>Вимовив си тото при зюді „коли хтось пристав на згоду і потім виявилось, що його обдурили”</i> (ГРНП 1, с. 251); <i>Я си гадав, що мі на місци шляк трафит</i> (ГРНП 1, с. 443); <i>Як ті Господь навчив, так си роби</i> (ГРНП 1, с. 617); <i>Як ідеши у гостину, возьми си й дитину</i> (ГРНП 1, с. 619); <i>Замкни си писок!</i> (ГРНП 2, с. 202); <i>Запри си ворота</i> (ГРНП 2, с. 204); <i>Корови не здою, бо хвоста си бою</i> (Н. ск. 1976, с. 59; ПП 1989, с. 157); <i>освітити си гори</i></p>

„згоріти” (Онишкевич 2, с. 25); *світ си зав'язати* „вийти заміж” (Верхр., с. 104); *запиши си на чолі* „добре запам'ятай” (НРС, с. 275); *записати си <то> на чолі* „дуже добре запам'ятати” (ЛЛ, с. 619); *набити си кукуш* „азнати невдачі, неприємностей” (Сабадош, с. 155); *най си помалює на зелено* „нехай робить, як хоче” (ЛЛ, с. 378, 454); *най си помалює на фіолетово* „нехай робить, як хоче” (ЛЛ, с. 378, 454);

Сі – Не виплачу сі з того довгу до смерти (Фр. I, 1, с. 81; ПП 1991, с. 135); *Не варт сі з його сліду води напити* (Фр. I, 1, с. 140; ПП 1990, с. 416); *Ото сі добрали, як коні до масти* (Фр. II, 1, с. 6; Пазяк, с. 165); *Вже сі з тої калюжі не видобуду* (Фр. II, 1, с. 238; ПП 1989, с. 56); *Єден так має, аж му сі горлом пхає, а другий лиш слинку пролигає* (Фр. II, 2, с. 382; ПП 1991, с. 88); *Якби тото небіжчик учув, то би сі в гробі перевернув* (Фр. II, 2, с. 439; ПП 1990, с. 197); *Бий, як маєш бити, бо міні сі квапно діє, най з тобов чьису не трачу* (ГРНП 1, с. 63); *Бодай сі о тім Бог не довідав!* (ГРНП 1, с. 116); *Коби сі Бога бояв, а людей устидав* „говорять про безпутного чоловіка, злодіяку або п'яницю” (ГРНП 1, с. 126); *Не може сі наситити тов брагов* „про п'яницю” (ГРНП 1, с. 133); *Хоть Богом передо мнов клади сі, то ти не віру* „удавати святого та праведного; клястися Богом перед ким” (ГРНП 1, с. 137); *Як сі за боронов курит, то господар не журиг* (ГРНП 1, с. 166); *Ще сі не вродит, а вже по людьох ходит* „ще діло не зроблене, а вже про нього вість чи сплітка пішла по людях” (ГРНП 1, с. 401); *Всім сі з тобов поділю, лиш жінков сі не поділю* „говорить приятель до приятеля” (ГРНП 1, с. 407); *Втепенив сі, що му й очий не видно* „заляпався, забризкався, особливо лице” (ГРНП 1, с. 415); *Ані му сі тото вух не бере* (ГРНП 1, с. 428); *Вчи сі не до старости, але до самої смерти* (ГРНП 1, с. 436; ГРНП 3, с. 53); *Ганьба очий не виїсть, але не дає сі меже люде показати* (ГРНП 1, с. 453); *Гніву сі не бою, о ласку не стою* (ГРНП 1, с. 497); *Гніздит сі, як курка на єйцьох* „сидить неспокійно” (ГРНП 1, с. 499); *Аж єм сі за голову вхопив* (ГРНП 1, с. 543); *Оберни сі Господоньку ласков твойов святов небеснов!* (ГРНП 1, с. 615); *Гризут сі як пси на кости* (ГРНП 1, с. 635); *Громадят сі люде, як хмари на небі* (ГРНП 1,

	<p>с. 654); <i>Як ти дам, то ти сі всього відхоче</i> (ГРНП 1, с. 736); <i>Тішит сі, як дідько сухов вербов</i> (ГРНП 1, с. 823); <i>Доробив сі горба на плечох</i> (ГРНП 2, с. 46); <i>Скупого два рази живіт болит: раз, же сі наїсть, а друге, же голоден</i> (ГРНП 3, с. 148); <i>Забагло му сі вчорашнього днє</i> (ГРНП 2, с. 185); <i>Заснітив би-с сі тут на пни!</i> „звівся нінащо” (ГРНП 2, с. 210); <i>Гуздрає сі, як квочка на яйцьох</i> (ГРНП 2, с. 332); <i>Хто клине, той сі дідькови молит</i> (ГРНП 2, с. 359); <i>На твоїх очох то сі стало</i> (ГРНП 2, с. 635); <i>Єден стриже, другий голит, а третій сі Богу молит</i> (ГРНП 2, с. 121); <i>Злізли сі три дни на єден</i> (ГРНП 2, с. 256); <i>Від єдного гнилого яблука й друге сі загниє</i> (ГРНП 1, с. 496).</p>
<p>Форма знах. в. зворотного займенника</p>	<p>СИ – <i>вести си широка</i> „жити понад реальні доходи” (Онишкевич 1, с. 211); СІ – <i>Такої ти ганьби нароблю, що сі в десятих водах не вмєш</i> (Фр. I, 2, с. 348; ПП 1991, с. 72); <i>З віддаваньом не квап сі!</i> „не забудь віддати швидко” (ГРНП 1, с. 311); <i>Маємо сі з ласки божєї і з вашого стараня</i> (ГРНП 2, с. 513).</p>
<p>Форма ор. в. зворотного займенника</p>	<p>СОБОМ – <i>мєджи сѳбом грушкы гризти</i> „сваритися” (Ступінська, с. 39); <i>гоннѳти сѳбом</i> „померти” (Ступінська, с. 70); <i>До вінчаня сам собом, по вінчаню юж з жєном</i> (ФСЛГ, с. 454).</p>
<p>Форма наз. в. одн. ч. і с. р. вказівного займенника <i>оний</i></p>	<p>ОНИЙ – <i>В час оний</i> „колись у давнину” (ФСУМ 1993, с. 944); ОНО – <i>во врем'я оно</i> „давно” (ФСУМ 1993, с. 150, 251, 588; ФСУМ 2, с. 46; РУССВ, с. 605; Ужченко 1998, с. 24, 46; ФПМЛ, с. 106); „дуже давно” (Доброльожа 2010, с. 36).</p>
<p>Форма наз. в. одн. с. р. субстантивованого займенника <i>оний</i></p>	<p>ОНЕ (ОНЕЄ) – <i>не оне (онеє)</i> „1. до чого. Не хотіти братися за що-небудь, бути причетним до чогось, уникати чогось; 2. Не те, що слід; таке, що не годиться, не придатне для чогось” (ФСУМ 1993, с. 587).</p>
<p>Форма наз. в. мн. вказівного займенника <i>оний</i></p>	<p>ОНИ – <i>Во дні они</i> „давно” (ФСУМ 1993, с. 150, 251, 588; ФСУМ 2, с. 46; РУССВ, с. 605; Ужченко 1998, с. 24, 46; ФПМЛ, с. 106); <i>заліс між ворони, то крякай, ек они</i> (ГС, с. 163) – <i>попав між ворони, крякай, як і они</i> „потрапивши в певне становище, дотримуйся прийнятих у ньому правил поведінки, звичаїв тощо” (ФПМЛ, с. 58).</p>

<p>Форма наз. в. одн. ч. р. вказівного займенника <i>сей</i></p>	<p>СЕЙ – <i>сей</i> світ „земне життя як протиставлення потойбічному” (ФПМЛ, с. 396); <i>Нехай сей раз и так буде, ато все так буде</i> (Номис, с. 207); <i>Сей хомяк побаче!</i> (Номис, с. 306); <i>Сей світ, як маків цвіт</i> (Зін., с. 245; Номис, с. 370; Пазяк, с. 24); <i>Сей світ, як маків цвіт: день цвіте, а вночі опаде</i> (Номис, с. 158; УНПП 1963, с. 537; ПП 1991, с. 199); <i>Сей світ позичений</i> (Номис, с. 370); <i>Сей світ – покрашений цвіт</i> (Номис, с. 370); <i>Нехай сей день свят буде (...святиться)</i> (Номис, с. 375, 444); <i>Сей кусок як умережиш (-ть), так і піч перележиш (сніг перележить)</i> (Номис, с. 535; Міщенко, с. 566); <i>Сей чоловік, що не скаже, наче топором</i> (Номис, с. 567; Пазяк, с. 141); <i>Як густо сей пояс в’язався, щоб так і мої огірки в’язалися в огудинні!</i> (Номис, с. 5; ПП 1991, с. 342); <i>Як сей льон ізходить, то щоб до мене усі люди ізходились та мене сватали!</i> (ПП 1991, с. 342); <i>Нехай сей дім буде весільний, преподобний рік від року на многа літа</i> (ГРНП 1, с. 793).</p>
<p>Форма наз. в. одн. ч. і с. р. субстантивованого займенника <i>сей</i></p>	<p>СЕЙ – <i>ні сей ні той</i> „обоє немилі, обоє погані” (ЛЛ, с. 515); <i>Заиморгом сей дивиця</i> (Номис, с. 167); <i>Сей з зубами родивсь</i> (Номис, с. 178); <i>Прійшовсь таки сей до того!</i> (Номис, с. 361); <i>О, сей ріс у великому лісі, та ще й при воді!</i> (Номис, с. 384; УНП 1936, с. 612; ПП 1990, с. 124); <i>Бодай так рак світ бачив (як сей гроші оддасть!)</i> (Номис, с. 471); <i>Ні сей, ні той</i> (ГРНП 3, с. 111).</p>
<p>Форма род. в. одн. ч. і с. р. вказівного займенника <i>сей</i></p>	<p>СЬОГО (СЕГО) – <i>файний, якби с тогідь вмер, а сього року відкопали</i> (ГС, с. 611); <i>зійти з сього світу „померти”</i> (ФПМЛ, с. 391); <i>переселятися з сього світу на той „помирати”</i> (ФПМЛ, с. 393); <i>сильні світу сього</i> „найвпливовіші, наймогутніші люди, які займають високе суспільне становище і від яких залежить доля багатьох” (ФПМЛ, с. 396); <i>не від миру сього</i> „не такий, як усі; особливий, незвичайний, дивний і т. ін.” (ФСУМ 1993, с. 488); <i>сильні світу [сього, цього]</i> „найвпливовіші, наймогутніші люди, які займають високе суспільне становище і від яких залежить доля багатьох” (ФСУМ 1993, с. 804); <i>Сього дива – аби хіть!</i> (Номис, с. 347); <i>Хоч без зубів і о єднім оку, аби сього року</i> (Номис, с. 396); <i>Коли б сього добра та хоч ще піввідра</i> (Номис, с. 511); <i>По всьому світу сього добра багато є</i> (Номис, с. 602); <i>От уже сього душа не скаже, що в пню жила</i> (Номис, с. 248);</p>

	<p>УНПП 1955, с. 39; ПП 1990, с. 160, 254); <i>Чоловік – як муха: сього дня живе, а завтра вмере</i> (ПП 1990, с. 190); <i>Побачимо, що з сього пива за квас буде</i> (Номис, с. 109; ПП 1990, с. 442); <i>Сього дива, аби хіть</i> (УНПП 1963, с. 744; Пазяк, с. 274); <i>не від миру сего (не від миру сього)</i> „не такий, як усі; особливий, незвичайний, дивний і т. ін.” (Ужченко 1998, с. 108; ФТБЛ, с. 105); <i>Сего дня живе, а завтра гниє</i> (Зін., с. 245; Номис, с. 158; Фр. II, 1, с. 122; ПП 1990, с. 160); <i>Не буде з сего пива ніякого дива</i> (Номис, с. 268); <i>Не буде з сего пива квасу! Побачимо, що з сего пива за квас буде!</i> (Номис, с. 268); <i>йак тог'ід' ўмер, а сего ро́ку в'іткопа́ли</i> „дуже негарний” (Олійник 1, с. 163).</p>
<p>Форма род. в. одн. ч. р. субстантивованого займенника <i>сей</i></p>	<p>СЬОГО – <i>Ні з того ні з сього (цього)</i> „без будь-якої причини, без жодного приводу; зненацька” (ФСУМ 1993, с. 888; Ужченко 1998, с. 75, 203; Доброльожа 2010, с. 209; ФТБХ, с. 620); <i>Ні з сього, ні з того, бери за чуб (за лоб) один другого</i> (Номис, с. 69; УНПП 1963, с. 710; ПП 1990, с. 234; ПП 1991, с. 69); <i>Ні з сього, ні з того приїхала до мене кума з Ніженя</i>; <i>Ні з того, ні з сього – гості з Ніжина</i> (Номис, с. 301; Міщенко, с. 458); <i>Того-сього півмакітри</i> (Номис, с. 239; ПП 1989, с. 349); <i>Сього-того по макітерці, та й годі з мене (...досить з мене)</i> (Номис, с. 239; УНПП 1963, с. 430; Н. ск. 1971, с. 137; ПП 1989, с. 349; Міщенко, с. 569; Н. ск. 1973, с. 137); <i>Сього як води!</i> (Номис, с. 348); <i>І світ стоїть, та ще сього не було! (...сього не чули, не бачили)</i> (Номис, с. 356); <i>Сього ніхто не зніме, а кращого не дасть</i> (Номис, с. 494); <i>Із сього та ще в краще!</i> (УНПП 1963, с. 575; ПП 1991, с. 322); <i>Сього ніхто не зніме, а кращого не дасть</i> (УНПП 1963, с. 53; ПП 1991, с. 78).</p>
<p>Форма дав. в. одн. ч. і с. р. вказівного займенника <i>сей</i></p>	<p>СЬОМУ – <i>Сьому місцю будь рад</i> (ГРНП 2, с. 538); <i>мир сьому дому!</i> „уживається як привітання, яке висловлює той, хто входить у приміщення” (ФСУМ 1993, с. 488).</p>
<p>Форма дав. в. одн. ч. р. субстантивованого займенника <i>сей</i></p>	<p>СЬОМУ – <i>Сьому-тому дай, а сам згибай</i> (ГРНП 1, с. 733).</p>

<p>Форма знах. в. одн. ч. р. вказівного займенника <i>сей</i></p>	<p>СЕЙ – <i>По сей дуб миля!</i> (Номис, с. 168); <i>по сей день</i> „досі, до цього часу” (ФСУМ 1993, с. 226; ФПМЛ, с. 107); <i>покидати / покинути білий (цей, сей) світ</i> „помирати” (Ужченко 1998, с. 181); <i>На цей</i> (заст. на <i>сей</i>) <i>раз</i> „зараз, тепер, у даний час, момент” (ФСУМ 1993, с. 727); <i>І на сей день</i> (<i>пішов, пропав</i>) (Номис, с. 352); <i>Прости, Боже, сей раз та ще десять разів: а там – побачимо</i> (Номис, с. 44; УНПП 1963, с. 218; ПП 1991, с. 340).</p>
<p>Форма ор. в. одн. ч. і с. р. вказівного займенника <i>сей</i></p>	<p>СИМ – <i>То сим, то тим боком</i> „як-небудь, якимось” (ФСУМ 1993, с. 45); <i>Перебиваємося то сим, то тим боком</i> (Номис, с. 519; УНПП 1955, с. 14; ПП 1990, с. 162); <i>Сим літо ні пізно і військо не щербато</i> (Зін., с. 246; Номис, с. 107; ПП 1991, с. 269).</p>
<p>Форма ор. в. одн. ч. і с. р. субстантивованого займенника <i>сей</i></p>	<p>СИМ – <i>Сим-тим баба Ляха здурила</i> (Номис, с. 169).</p>
<p>Форма місц. в. одн. ч. і с. р. вказівного займенника <i>сей</i></p>	<p>ПО, НА СЬОМУ – <i>по сьому ліжку простягай ніжку</i> „живи, розраховуючи на свої засоби, прибутки, відповідно до своїх можливостей” (ФПМЛ, с. 228); <i>Лацно на сім світі, що хотіти, те чинити</i> (Номис, с. 100); <i>Хай вас Господь подержить на сім світі!</i> (Номис, с. 225).</p>
<p>Форма місц. в. одн. ч. р. субстантивованого займенника <i>сей</i></p>	<p>ПО СЬОМУ – <i>По сьому ще діти будуть, хоч і маленькі</i> (Номис, с. 141).</p>
<p>Форма наз. в. одн. ж. р. вказівного займенника <i>сей</i></p>	<p>СЯ – <i>Бодай тії пани жили, що гуральні становили: як би не ся чімируха, то я б згинув, так як муха</i> (Номис, с. 512); <i>Не про тебе річ ся говориться</i> (Номис, с. 568).</p>
<p>Форма наз. в. одн. ж. р. субстантивованого займенника <i>сей</i></p>	<p>СЯ – <i>Ся вже пасок з тридцять ззіла!</i> (Номис, с. 385).</p>
<p>Форма род. в. одн. ж. р. вказівного займенника <i>сей</i></p>	<p>СЕЇ – <i>Сеї ласки я и в Жида дістану</i> (Номис, с. 233).</p>
<p>Форма род. в. одн. ж. р. субстантивованого займенника <i>сей</i></p>	<p>СЕЇ – <i>То сеї, то тої, сам не знає, якої</i> (Березовський, с. 34; ПП 1990, с. 311).</p>

<p>Форма знах. в. одн. ж. р. вказівного займенника <i>сей</i></p>	<p>СЮ – У <i>цю (у сю) хвилину (хвилю)</i> „у цей момент, саме в цей час” (ФСУМ 1993, с. 923); <i>За сю науку цілуйте батька і матір у руку</i> (Номис, с. 284); <i>Сю ніч баба Ліциха, на піч лізучи, оцце говорила</i> (Номис, с. 600); <i>За сю пісню – книшів шість, перéпуст грошей і кашук горілки</i> (Номис, с. 618).</p>
<p>Форма місц. в. одн. ж. р. вказівного займенника <i>сей</i></p>	<p>НА, ПО СЕЙ (СІЙ) – <i>На сей роботі не забагатієш, а загорбатієш</i> (Номис, с. 461); <i>По сій мові та будьмо здорові!</i> (Шиш.-Іл., с. 61; ПП 1991, с. 323); <i>Сиділи по сій неділі</i> (УНПП 1963, с. 684; ПП 1990, с. 455).</p>
<p>Форма наз. в. одн. с. р. субстантивованого займенника <i>сей</i></p>	<p>СЕ – <i>і те й се</i> „усе підряд” (ФПМЛ, с. 468); <i>Ні се, ні те, – їжте християне</i> (Номис, с. 298); <i>Ні се, ні те, – святити, попе, яйця!</i> (Номис, с. 300); <i>Ні те, ні се, ні третє чортзнацо</i> (Номис, с. 346); <i>Ні те, ні се, ні кукуріку</i> (УНПП 1963, с. 441; ПП 1990, с. 419); <i>Ні те, ні се, голубеньким цвіте, жовтеньким пахне</i> (УНПП 1963, с. 442; ПП 1990, с. 419); <i>Ні се, ні те клювало, але й те не вчепилося</i> (Міщенко, с. 224).</p>
<p>Форма знах. в. одн. с. р. субстантивованого займенника <i>сей</i></p>	<p>СЕ – <i>Де [ж] таки (пак, це, се, таке) видано</i> „уживається для вираження здивування або обурення чим-небудь незвичним або неприйнятним” (ФСУМ 1993, с. 85); <i>про те, про се</i> „про що-небудь різне, будь що” (ФПМЛ, с. 468); <i>бодай (хай) мені те та се!</i> „клятвенне запевнення в обов’язковому виконанні чого-небудь” (ФПМЛ, с. 533–534); <i>бодай вам се та те</i> „уживається для незадоволення ким-небудь” (ФПМЛ, с. 399); <i>про се, про те</i> „про що-небудь різне, будь що” (ФПМЛ, с. 399); <i>Як се Настя скаже, так і буде</i> (Номис, с. 89); <i>(вийшло) ні те, ні се</i> „щось непевне, невиразне” (Ужченко 1998, с. 203; РУССВ, с. 11; ФТБХ, с. 621); <i>Ні за те, ні за се, та й дай шаг</i> (Номис, с. 467); <i>Не стою о се, як пес о п’яту ногу</i> (ГРНП 3, с. 236); <i>Городить ні се, ні те</i> (УНПП 1955, с. 183; УНПП 1963, с. 481; ПП 1990, с. 293; Міщенко, с. 590); <i>У горлі й се, й те, а ковтнути – нічого</i> (Міщенко, с. 571); <i>У городі – й се, й те, а дома хліб мотузкою ріжуть</i> (Міщенко, с. 571); <i>нема баю про се</i> „про це не може бути й мови” (ГС, с. 30).</p>
<p>Форма місц. в. одн. с. р. вказівного займенника <i>сей</i></p>	<p>ПРИ, ПО СІМ – <i>при (по) тім (цім, сім) слові; при цих (тих) словах</i> „кажучи (щось)” (ФСУМ 1993, с. 828).</p>

<p>Форма місц. в. одн. с. р. субстантивованого займенника <i>сей</i></p>	<p>НА СІМ – <i>Собаку на сім ззили</i> (Номис, с. 273).</p>
<p>Форма місц. в. мн. субстантивованого займенника <i>сей</i></p>	<p>В СІХ – <i>Ні в тих, ні в сих = ні в сих, ні в тих</i> „зняквіло, розгублено, відчуваючи незручність, присоромлено” (ФСУМ 1993, с. 807; Ужченко 1998, с. 183; ФТБХ, с. 618; УССГ, с. 396; ФПМЛ, с. 399; Доброльожа 2010, с. 209; Романюк, с. 131); (<i>Вони стали</i>) <i>Ні в сих, ні в тих</i> (Номис, с. 346; УНПП 1963, с. 756; П. М. І, с. 74; Беленькова, с. 30; Удовиченко ІІ, с. 101; Пазяк, с. 259, 375); <i>Сидіти ні в сих, ні в тих, мов (як) собака в човні</i> (ГРНП 3, с. 110; УНПП 1955, с. 290; Міщенко, с. 467; ПП 1990, с. 456); <i>Шик-тик, не в сих, не в тих, а в сап'янових</i> (УНПП 1963, с. 119; ПП 1990, с. 53).</p>
<p>Редуплікована форма наз. в. одн. ж. р. вказівного займенника <i>той</i></p>	<p>ТОТА – <i>Тота</i> сторона мі мова, де мня матір породива (ФСЛГ, с. 460); <i>Здохла тота</i> куриця, що по два яйця несла (ПП 1989, с. 178); <i>Канькає коло мене, як тота</i> каня, що дощу просить (Фр. ІІ, 1, с. 241; ПП 1989, с. 218); <i>То й змії не треба, як тота</i> жінка (Фр. ІІ, 1, с. 200; ПП 1989, с. 226); <i>Пішла тота</i> пора, коли в багацький дім текла із бідняцького чола вода (Закр., с. 139; ПП 1991, с. 222); <i>тота</i> дівка файна, котра заручена (ГС, с. 231; ГРНП 1, с. 574).</p>
<p>Редуплікована форма знах. в. одн. ж. р. вказівного займенника <i>той</i></p>	<p>ТОТУ – <i>Котру</i> вівцю вовк назначив, <i>тому</i> мусить і з'їсти (Фр. І, 1, с. 199; ПП 1989, с. 201); <i>Тому</i> новынку треба просіяти на млинку (ФСЛГ, с. 460); <i>і я</i> дзвонив на <i>тому</i> відправу „і я давно говорив про це” (ЛЛ, с. 188).</p>
<p>Редуплікована форма наз. в. одн. с. р. вказівного займенника <i>той</i></p>	<p>ТОТО – <i>Ще тото</i> дівча в пеленках, що має мое бути (Фр. І, 2, с. 578; ПП 1990, с. 35); <i>Тото</i> мені не родина, що мене не родила (ГРНП 1, с. 47); <i>Руметає, як тото</i> вівцьи (ГРНП 1, с. 283).</p>
<p>Редуплікована форма наз. в. одн. с. р. субстантивованого займенника <i>той</i></p>	<p>ТОТО – <i>Неправдом правду поб'є ся, лем тото</i> на корист не виходит (Номис, с. 458); <i>Ще баба</i> дівков була, як сі <i>тото</i> стало (Фр. І, 1, с. 17; ПП 1990, с. 149); <i>Ой таке-таке! За гріш перцю – то й тото</i> гірке! (ПП 1989, с. 357); <i>Не все тото</i> правда, що в книжці пише (Номис, с. 132; Висл., с. 302; ПП 1991, с. 184); <i>Як амінь у пацьири, так ті тото</i> не мине (ГРНП 1, с. 28).</p>

<p>Редуплікована форма знах. в. одн. с. р. субстантивованого займенника <i>той</i></p>	<p>ТОТО – <i>На тобі, чоловіче, тото, що рідше та ліпше, а вже тото, що гуце та пуце, то я сама з'їм</i> (Фр. III, 1, с. 16; ПП 1989, с. 338; ПП 1990, с. 100–101); <i>Коби-м тото витримав, то ще би-м довго жив</i> (Фр. I, 1, с. 193; ПП 1990, с. 159); <i>Якби тото небіжчик учув, то би сі в гробі перевернув</i> (Фр. II, 2, с. 439; ПП 1990, с. 197); <i>Мені тото так у голові, як тій кобилі, що віз у рові</i> (Фр. I, 2, с. 392; ПП 1990, с. 231); <i>Най ті тото не кортить, чого нема</i> (Фр. II, 1, с. 296; ПП 1990, с. 400); <i>Найшов тото, чого не загубив</i> (Фр. II, 1, с. 431; ПП 1991, с. 95); <i>Ти тото знайшов, що люди обминули</i> (Фр. II, 1, с. 201; ПП 1991, с. 96); <i>Знайшов тото на кінці язика</i> (ГРНП 2, с. 266); <i>За тото ся вовк узадь позирає, бо ззаду очий ни має</i> (ГС, с. 148); <i>Ні за сесе, ні за тото</i> (ГРНП 1, с. 31); <i>Вимовив си тото при зюдї „коли хтось пристав на згоду і потім виявилось, що його обдорули”</i> (ГРНП 1, с. 251); <i>Ані му сі тото вух не бере</i> (ГРНП 1, с. 428); <i>Онимно ми при чесних людьох тото казати „соромно”</i> (ГРНП 2, с. 642); <i>Принесла пану ні сесе ні тото на подарунок</i> (ГРНП 2, с. 665).</p>
<p>Редуплікована форма наз. в. мн. вказівного займенника <i>той</i></p>	<p>ТОТІ (ТОТИ) – <i>Тоті цвіти красні, котрі зацвітають, тоді діти щасні, коли матір мають</i> (ПП 1990, с. 112); <i>Скрипка би не грала, якби не тоті струни</i> (ПП 1991, с. 42); <i>Минули вже тоті роки, як торби оббивали боки</i> (Фр. III, 1, с. 17; ПП 1990, с. 154); <i>Як би я мав тоті гроші, знав би я, що з ними зробити</i> (ГРНП 1, с. 669).</p>
<p>Редуплікована форма знах. в. одн. с. р. вказівного займенника <i>сей</i></p>	<p>СЕСЕ – <i>Не з медом му сесе</i> (ГРНП 2, с. 519); <i>Мене сесе ні болить, ні свербить</i> (ГРНП 1, с. 158); <i>Я на сесе вуха глухий</i> (ГРНП 1, с. 432).</p>
<p>Редуплікована форма знах. в. одн. с. р. субстантивованого займенника <i>сей</i></p>	<p>СЕСЕ – <i>Треба сесе (сеє) в комині записати!</i> (Номис, с. 355); <i>Ні за сесе, ні за тото</i> (ГРНП 1, с. 31); <i>Принесла пану ні сесе ні тото на подарунок</i> (ГРНП 2, с. 665).</p>
<p>Форма наз. в. одн. ч. р. субстантивованого займенника <i>тамтой</i></p>	<p>ТАМТОЙ – <i>Тамтой брехав, а ти підбріхуєш</i> (Фр. I, 1, с. 123; ПП 1990, с. 384); <i>І той ходить, і тамтой ходить, а ніхто їй не догодить</i> (ПП 1990, с. 422).</p>

<p>Форма знах. в. одн. ч. р. вказівного займенника <i>тамтой</i></p>	<p>ТАМТОЙ (ТАМТОТ) – <i>Вирядив го на тамтой світ</i> (Фр. I, 1, с. 187; ПП 1990, с. 198); <i>відходити на тамтот світ; упокоїтися в Бозі „померти”</i> (ФСЛГ, с. 297).</p>
<p>Форма місц. в. одн. ч. р. вказівного займенника <i>тамтой</i></p>	<p>НА ТАМТОМУ – <i>На тамтому (тому, тім) світі</i> „потойбічне загробне життя, як протиставлення земному” (СФУМ 2008, с. 634; ФТБХ, с. 530).</p>
<p>Форма род. в. одн. ж. р. вказівного займенника <i>тамтой</i></p>	<p>ТАМТОЇ – <i>За тамтої небіжки були в маслі пиріжки, а за цеї глиниці – нема й варениці</i> (Плав’юк, с. 219; ПП 1990, с. 197); <i>скільки тої (тієї, тамтої) зими „байдуже”</i> (Доброльожа 2010, с. 74).</p>
<p>Форма наз. в. одн. ч. р. вказівного займенника <i>сякий</i></p>	<p>СЯКИЙ – <i>Сякий-такий Пантелій, а все-таки веселій (а все ж свій)</i> (УНПП 1963, с. 656; ПП 1990, с. 80; Міщенко, с. 468); <i>Літом сякий-такий бур’янець, а хліба буханець – та й ситий чоловік</i> (Номис, с. 12; УНПП 1963, с. 60; Н. ск. 1971, 55; Н. ск. 1973, с. 55; ПП 1989, с. 81, 306; Міщенко, с. 47); <i>Літом сякий-такий бур’янець – як хліба буханець</i> (ПП 1989, с. 81); <i>Сякий-такий майстер, та трісочки й є!</i> (Номис, с. 464); <i>Сякий-такий мужчина, аби дрова та лучина</i> (УНПП 1963, с. 656; ПП 1990, с. 101); <i>Краще бути сяким-таким биком, ніж волом з новим ярмом</i> (Міщенко, с. 95); <i>Такий віз, сякий, сухий, немазаний</i> (Номис, с. 470); <i>Сякий-такий торгош, а їсть калач, а бідний хлібороб на хліб родить, а хліба не їсть (а хлібороб мріє хоч про біб)</i> (УНП 1936, с. 33; ПП 1989, с. 292; Міщенко, с. 634); <i>О, щоб над тобою земля затряслась, сякий та такий сину!</i> (Номис, с. 195); <i>сякий-[не]такий син</i> „уживається для вираження незадоволення, обурення ким-небудь” (СУ 4.1); <i>Щоб ти не розжився сякий-такий сину!</i>; <i>Сякий-такий майстер, та трісочки й є!</i> (Номис, с. 190, 405, 470; ГРНП 3, с. 252).</p>
<p>Форма наз. в. одн. ч. р. субстантивованого займенника <i>сякий</i></p>	<p>СЯКИЙ – <i>Сякий-такий, а все ж свій</i> (ПП 1990, с. 80); <i>А, сякий-такий, сухий та немазаний</i> (Номис, с. 175; УНПП 1963, с. 605; ПП 1991, с. 349); <i>сякий, такий; [і] сякий і такий</i> „непорядний, не такий, як інші люди” (СУ 4.1); <i>Сякий-такий, немазаний!</i>; <i>Сякий-такий, аби був – аби хліба роздобув;</i> (Номис, с. 175, 464, 470; ГРНП 3, с. 252; ПП 1990, с. 101).</p>

<p>Форма наз. в. одн. ж. р. вказівного займенника <i>сякий</i></p>	<p>СЯКА – <i>Сяка-така напасть, а спати не дасть</i> (Шиш.-Іл., с. 71; Плав'юк, с. 318; Номис, с. 37; УНП 1936, с. 407; УНПП 1963, с. 185; Н. ск. 1971, с. 124; Н. ск. 1973, с. 124; ПП 1990, с. 461; ПП 1991, с. 163; Міщенко, с. 469); <i>Сяка-така пісенька лучча, ніж сварка</i> (Закр., с. 208; ПП 1991, с. 48); <i>Ліпше сяка-така пісенька, як плач</i> (УНПП 1955, с. 274; ПП 1991, с. 194; Міщенко, с. 449); <i>Сяка-така семеряжка хазяїну не важка</i> (УНПП 1963, с. 576; ПП 1990, с. 49); <i>Сяка-така межисітка (ні се, ні те)</i> (Номис, с. 602); <i>Не сяка, не така бредня та й стій до півдня</i> (УНПП 1963, с. 483; ПП 1990, с. 284).</p>
<p>Форма наз. в. одн. ж. р. субстантивованого займенника <i>сякий</i></p>	<p>СЯКА – <i>І така, і сяка, – тільки дайте; Мовчи сяка, бо й ти така</i> (Номис, с. 223, 359).</p>
<p>Форма наз. в. одн. с. р. вказівного займенника <i>сякий</i></p>	<p>СЯКЕ – <i>То сяке, то таке діло</i> (Номис, с. 444).</p>
<p>Форма наз. в. одн. с. р. субстантивованого займенника <i>сякий</i></p>	<p>СЯКИЙ – <i>Сяке-таке гречане, м'яке, – як зачерствіє, так і не вкусиш</i> (Номис, с. 240, 538; УНПП 1963, с. 580; ПП 1989, с. 353).</p>
<p>Форма наз. в. мн. вказівного займенника <i>сякий</i></p>	<p>СЯКІ – <i>Сякі-такі вареники, а все ж кращі галушок (але смачніші від галушок; а все краще варениць)</i> (УНПП 1955, с. 276; ПП 1989, с. 318; Міщенко, с. 468, 569).</p>
<p>Короткі форми означальних займенників у наз. в.</p>	<p>ВСЯК (УСЯК) – <i>Всяк маштак (мастак) своє зна</i> (Номис, с. 462; УНПП 1963, с. 92; ПП 1990, с. 309); <i>Всяк кулик до свого болота звик</i> (Беленькова, с. 9); <i>Всяк чоловік собі не ворог</i> (Беленькова, с. 35); <i>Всяк чоловік не без гріха</i> (Номис, с. 43; УНПП 1963, с. 496; ПП 1990, с. 85); <i>Всяк чоловік має свою милицю</i> (ПП 1990, с. 200); <i>Всяк Єремій про себе розумій</i> (Шиш.-Іл., с. 16; Закр., с. 214; УНПП 1963, с. 322; ПП 1990, с. 324); <i>Усяк птах тримається своєї зграї</i> (Міщенко, с. 473);</p> <p>ЖОДЕН – <i>Тільки що задумаєш свататись, то й станеш зараз брехати: без брехні ні жоден чоловік не сватався</i> (Номис, с. 397); <i>Жоден майстер не впав з неба</i> (ПП 1989, с. 247); <i>Ще жоден кухар з голоду не вмер</i> (ПП 1989, с. 352); <i>Від смерті жоден мудрець ще не знайшов ліків</i> (Міщенко, с. 367); <i>Все, що зробить</i></p>

	<p>час не придумає жоден розум (Міщенко, с. 435); КОЖЕН – <i>Кожен</i> молодéц' на с'в'ій вз'ірéц' (Мацюк, с. 13); <i>Кожен</i> цвіт має свій запах (Плав'юк, с. 156; ПП 1989, с. 116); <i>Кожен</i> півень на своєму смітнику пан (ПП 1989, с. 181); <i>Не кожен</i> осел має великі вуха (Плав'юк, с. 235; ПП 1989, с. 177).</p>
<p>Короткі форми субстантивованих займенників у наз. в.</p>	<p>ВСЯК (УСЯК) – <i>На любов і смак товариш не всяк</i> „у кожного свої інтереси” (Доброльожа 2010, с. 103); <i>Бідного всяк</i> учить уму-розуму, та ніхто хліба не дає (Міщенко, с. 649); <i>Всяк</i> пан своєму животу (Номис, с. 528); <i>В</i> своїм добрі <i>всяк</i> хазяїн (Номис, с. 429; УНПП 1963, с. 152; ПП 1989, с. 132; Міщенко, с. 370); <i>Всяк</i> ласий на чужі ковбаси (Номис, с. 90, 228; ПП 1989, с. 328; Міщенко, с. 528); <i>Поімо сьогодні твоє, а завтра всяк</i> своє (ПП 1989, с. 340); <i>Всяк</i> сам свою долю кує (Беленькова, с. 10); <i>Всякий</i> родиться, да не <i>всяк</i> у люди годиться (ПП 1990, с. 121); <i>Всяк</i> обіда, та не кожен воду п'є (Міщенко, с. 528); <i>Ніхто</i> того не відає, як сирота обідає, а <i>всяк</i> теє бачить, як сирота плаче (Номис, с. 474; УНП 1936, с. 329; УНПП 1963, с. 675; ПП 1990, с. 130); <i>Всяк</i> відає, як сирота обідає, а не <i>всяк</i> бачить, як сирота плаче (УНП 1936, с. 329; УНПП 1963, с. 675; ПП 1990, с. 130); <i>Всяк</i> свого не цурається – помириться, хоч і свариться (ПП 1990, с. 136); <i>На любов і смак товариш не всяк</i> (Беленькова, с. 85; ПП 1989, с. 356; ПП 1990, с. 57; Міщенко, с. 393, 453); <i>Настав лютий – тверезий взутий, а пияк босий всяк</i> (ПП 1989, с. 85; Міщенко, с. 52); <i>Всяк</i> живе своїм розумом (ПП 1990, с. 324); <i>Всяк</i> по-своєму з ума сходить (ПП 1990, с. 324); <i>Всяк</i> по-своєму казиться (УНПП 1963, с. 485; РУССВ, с. 21; ПП 1991, с. 60); <i>Всяк</i> радить, та не <i>всяк</i> розумне каже (ПП 1990, с. 324); <i>Всяк</i> розумний по-своєму: один спершу, а другий потім (УНП 1936, с. 167; УНПП 1955, с. 319; Н. ск. 1971, с. 87; Н. ск. 1973, с. 87; ПП 1990, с. 324; Міщенко, с. 435); <i>Всяк</i> дурак, як воли погубить (Грін., с. 302; ПП 1990, с. 337); <i>Всяк</i> клопоче, добра собі хоче (ПП 1990, с. 354); <i>Всяк</i> бреше на свою голову (УНПП 1963, с. 173; ПП 1990, с. 381); <i>У</i> кого гроші є, тому й руку <i>всяк</i> дає (УНПП 1963, с. 294; ПП 1991, с. 114); <i>Якби</i> Хомі гроші, був би й він хороший, а нема – <i>всяк</i> мина (УНПП 1963, с. 21; Н. ск. 1971, с. 48; Н. ск. 1973, с. 48; ПП 1991, с. 114);</p>

	<p>Всяк правду знає, та не всяк про неї дбає (УНПП 1955, с. 64; УНПП 1963, с. 165; ПП 1991, с. 182); Всяк про правду трубить, та не всяк ту правду любить (УНПП 1963, с. 165; ПП 1991, с. 182); Всяк знає, як багач дбає: не своїм горбом, а чужим трудом (УНП 1936, с. 66; УНПП 1955, с. 4; Н. ск. 1971, с. 44; ПП 1991, с. 219); Як був багат, всяк казав „сват”, а як бідний став, ніхто й шапки не зняв (ПП 1991, с. 223); Всяк чоловік не без гріха (Номис, с. 2; ПП 1991, с. 313); Як бідний плаче, ніхто не бачить, а багатий скривиться – усяк дивиться (Н. ск. 1973, с. 43); Май – усяк собі дбай (Міщенко, с. 48); Усяк готов, щоб погубить, та хто буде рятувати! (Номис, с. 139); Поки ти чимсь комусь страшний, усяк тебе й поважає, а тільки як-небудь спіткнись, то й той, хто поважав, то лає (ПП 1990, с. 415); У товаристві лад – усяк тому рад (УНПП 1963, с. 157; ПП 1991, с. 25); Усяк готов, щоб погубить, та хто буде рятувати? (Номис, с. 47; УНПП 1963, с. 17; ПП 1991, с. 85); Усяк свого щастя коваль (ПП 1991, с. 169); Всяк знає, як багач дбає: не своїм горбом, а чужим добром (Н. ск. 1973, с. 44); Всяк збирає те, що сіяв та виростив (Міщенко, с. 245); Всяк пожинає плоди своєї праці (Міщенко, с. 245); Не всяк, хто підступає до дерева, знає, як його рубати (Міщенко, с. 222);</p> <p>КОЖЕН – Кожен віддав би дві зими за одне літо; Кожен дубок хвалить свій чубок; Всяк обіда, та не кожен воду п’є; Коли місяць май, кожен собі дбай; Голої кістки не кожен з нас любить лизати; Кожен уміє хліб їсти, хоч і нема де присісти (Міщенко, с. 43, 44, 48, 52, 528, 649, 652, 700); кожен двигляє свій гріх „кожний відповідає за власні несправедні вчинки” (ФПМЛ, с. 98).</p>
Короткі форми означальних займенників у знах. в.	<p>ВСЯК – про всяк випадок „передбачити можливу потребу” (ФСУМ 1993, с. 97, 157; ФТБХ, с. 49; ФПМЛ, с. 39); Підійми всяк колосок – з колосків росте мішок (УНПП 1961, с. 45; Іваньо, с. 139; ПП 1989, с. 101); Краще про всяк випадок, ніж „якби ж було знати” (Міщенко, с. 494);</p> <p>КОЖЕН – На кожен товар йє с’в’ій пукпець’ (Мацюк, с. 17); На ко́жен роток ни накінеш платок (Мацюк, с. 75).</p>

Повні нестягнені форми наз. в. одн. ж. р. означальних займенників	ВСЯКАЯ – <i>Всякая неправда гріх</i> (Номис, с. 43); <i>І повинна б всякая річ більшею бути, щоб міг такий великий дурень в світі жити</i> (Номис, с. 69); ІНШАЯ – <i>Що вісь, то іншая піснь, що край, то – інший обичай</i> (УНПП 1963, с. 202; ПП 1991, с. 254); ЦІЛАЯ – <i>Отець вмер, то півсироти дитина, а мати, то вже цілая сиротина</i> (Номис, с. 473; УНПП 1963, с. 674; Н. ск. 1973, с. 118; ПП 1990, с. 130).
Повні нестягнені форми знах. в. одн. ж. р. присвійних займенників	НАШУЮ – <i>О нашую то шкіру ходить</i> (Номис, с. 129; УНПП 1963, с. 88; ПП 1990, с. 255).
Повні нестягнені форми наз. в. одн. с. р. означальних займенників	ВСЯКОЄ – <i>Всякоє диханіє да хвалить Господа</i> (ГРНП 1, с. 790); <i>всякоє даяніє благо „оцінка чиїхось внесків”</i> (Коваль 2001, с. 274);
Повні нестягнені форми знах. в. одн. с. р. означальних займенників	ІНОЄ (ИНОЄ) – <i>Давишия в науку, дай що иноє на муку</i> (Номис, с. 285); <i>Куди вороні літати, то що иноє клювати</i> (Номис, с. 361).
Повні нестягнені форми знах. в. одн. с. р. субстантивованих займенників	ІНОЄ – <i>Іноє за жарт приймай</i> (Зін., с. 226; Номис, с. 66; ПП 1990, с. 391).
Повні нестягнені форми наз. в. мн. означальних займенників	САМІЇ – <i>Самії тії гості та й до хати йдуть</i> (Номис, с. 361).
Повні нестягнені форми наз. в. мн. субстантивованих займенників	МНОГІЇ – <i>Коби не перун, многий би не хрестилися</i> (Висл., с. 276; ПП 1989, с. 65).
Повні нестягнені форми знах. в. мн. означальних займенників	ВСЯКІЇ – <i>Точила всякії баляси</i> (Котл., с. 47; Пазяк, с. 319).

Повні нестягнені форми род. в. одн. ж. р. питально-відносних займенників	ЯКЕЇ – <i>Як'ейі</i> нагли (зх.-поліс. біда) тоби тра? (СЗПГ 1, с. 355).
Повні нестягнені форми знах. в. одн. с. р. субстантивованих займенників	ЯКОЄ – <i>Якоє</i> „обицяє Біг”, <i>такоє</i> „прости Біг” (ГРНП 2, с. 621).
Повні нестягнені форми наз. в. одн. ж. р. вказівних займенників	ТАКАЯ – <i>Чужа хата такая</i> , як <i>свекруха лихая</i> (Висл., с. 353; ПП 1989, с. 137; Пазяк, с. 18); <i>Який піп, такая</i> його й <i>молитва</i> (ПП 1991, с. 307); ТАЯ – <i>Коли б тая</i> пшениця добра була, то б єї і там змололи (покрали б) (Номис, с. 343); <i>Добра тая</i> бредня, але не щодня (ГРНП 2, с. 17); <i>Це тая</i> Солоха, що кури полоха (Беленькова, с. 22; ПП 1990, с. 222); <i>Дорогая тая</i> хатка, де родила мене матка (ПП 1989, с. 134); <i>Рожса червона да і тая</i> блідне (Шиш.-Іл., с. 65; Номис, с. 104; ПП 1989, с. 116); <i>Добрая тая</i> рада, де щирая правда (Номис, с. 119; ПП 1991, с. 85); <i>Чваниться, наче тая</i> кобила, що віз побила (Номис, с. 50; Пазяк, с. 144); <i>Уже б тая</i> молодичка насіяла-нарубала (УНПП 1963, с. 475; ПП 1990, с. 88); <i>Нащо тая</i> чвань поросяча (УНПП 1963, с. 130; ПП 1989, с. 176); СЯЯ – <i>На що сяя</i> чвань поросяча! (Номис, с. 145).
Повні нестягнені форми наз. в. одн. ж. р. субстантивованих займенників	ТАЯ – <i>Вже тая</i> умерла, що табаку терла, а ще <i>тая</i> жиє, що абаку продає (ПП 1990, с. 445); <i>Надув</i> губи, мов <i>тая</i> на вітер (Номис, с. 618).
Повні нестягнені форми род. в. одн. ж. р. вказівних займенників	ТІЇ – <i>На біду, як с тії</i> перейдеи, – коли б так на добре (Номис, с. 132); <i>Дождусь и я тії</i> години, що будуть по шелягу дині (Номис, с. 239); <i>Тільки тії</i> й волі, що крикнуть у полі (Н. ск. 1973, с. 34); <i>Не стало тії</i> курочки, що несла золоті яєчка (Н. ск. 1973, с. 126); <i>Дождусь і я тії</i> години, що будуть по шелягу дині (УНПП 1963, с. 69; ПП 1989, с. 360); <i>Не тільки тії</i> браги, кільки <i>тії</i> звяги (Номис, с. 192; УНПП 1963, с. 505; ПП 1990, с. 437); СІЇ – <i>Сиділи до сії</i> неділі! (Номис, с. 523).

<p>Повні нестягнені форми знах. в. одн. ж. р. вказівних займенників</p>	<p>ТУЮ – <i>За тую криху – мало гріху!</i> (Номис, с. 43); <i>Не в тую дудку грають</i> (Номис, с. 247); <i>Той же гость та в тую хату</i> (Номис, с. 361); <i>Коли сіла в ряду, тягни тую й біду</i> (Шиш.-Іл., с. 35; ПП 1991, с. 148); <i>звертати / звернути (рідше збігти) на свою (на тую ж) стежку стежку</i> „вертатися до попередніх роздумів, думок” (ФСУМ 1993, с. 325); <i>тиї очі да в тую задницю</i> „соромно за негідний вчинок” (Доброльожа 2010, с. 127);</p> <p>ЦЮЮ – <i>За цюю чарочку збивають сварочку</i> (Номис, с. 505).</p>
<p>Повні нестягнені форми знах. в. одн. ж. р. субстантивованих займенників</p>	<p>ТУЮ – <i>Дайте другу – прогнать тую</i> (Номис, с. 507); <i>Если возьмеш собі тую, що ю не любиш, то свою долю навіки загубиш</i> (ПП 1990, с. 65).</p>
<p>Повні нестягнені форми наз. в. одн. с. р. вказівних займенників</p>	<p>ТАКЕЄ (ТАКОЄ) – <i>Наше діло такеє: підкрути да й сядь</i> (Шиш.-Іл., с. 47; ПП 1989, с. 295); <i>Якоє „обіцяє Біг”, такоє „прости Біг”</i> (ГРНП 2, с. 621);</p> <p>ТЕЄ (ТОЄ) – <i>Нащо мені теє сребро, коли жить не добро</i> (Шиш.-Іл., с. 47; Номис, с. 31, 104; ПП 1991, с. 117); <i>Де теє ще у Бога літо, а він вже косу клепа</i> (Номис, с. 149); <i>Нехай теє лихо буде тихо (сидить в лісі тихо)!</i> (Номис, с. 241; УНП 1936, с. 137; УНПП 1963, с. 31; ПП 1990, с. 424; ПП 1991, с. 161);</p> <p>СЕЄ – <i>Не у гнів сеє слово</i> (Номис, с. 574).</p>
<p>Повні нестягнені форми наз. в. одн. с. р. субстантивованих займенників</p>	<p>ТЕЄ (ТОЄ) – <i>Тільки теє не минеця, як горенько ймеця</i> (Номис, с. 133); <i>Тєє, що хвалиця, то він лучче маєця, як теє, що не хвалиця</i> (Номис, с. 146); <i>Не все теє зробиця, що на думці згодиця</i> (Номис, с. 257; УНПП 1963, с. 337; ПП 1989, с. 283); <i>Як би не теє, то було б онеє</i> (Номис, с. 257); <i>Як би не теє, та не онеє, та ще не децо другеє</i> (Номис, с. 257); <i>Не все теє на ноги становить</i> (Номис, с. 438); <i>Ходити, йак теїє по йармаркови</i> „про людину, яка ходить без мети” (Аркушин, с. 133); <i>Усе теє пригодиться, що на полі корениться</i> (Шиш.-Іл., с. 75; Номис, с. 198, 451; УНПП 1963, с. 258; Н. ск. 1971, с. 31; ПП 1989, с. 48); <i>Що тіло любить, теє душу губить</i> (Беленькова, с. 12); <i>Тєє, що валиться, то лучче маєтьє, як теє, що не хвалитьє</i> (УНПП 1963, с. 474); <i>Тільки теє не минетьє, як горенько йметьє</i> (УНПП 1963, с. 35; ПП 1991, с. 156); <i>і сеє і теє й онеє</i> „уживається для</p>

	<p>переліку чогось; і таке інше” (ФСУМ 1993, с. 588, 791); <i>Бало (бувало) і тейе</i> кувало, а тинер і зо^узул'а ни хоче (СЗПГ 1, с. 34); <i>Бало і тейе</i> с'пивало, а зарика і соловей не хоче (СЗПГ 1, с. 200); <i>Тоє</i> мені ні свербить, ні болить (Номис, с. 243); <i>Все тоє</i> буде в морі (Номис, с. 251); <i>Все тоє</i> буде в ладу, як у меду (Зін., с. 217; Номис, с. 254; ПП 1991, с. 201; Пазяк, с. 68, 211); <i>З чим ся обходимо, тоє</i> до нас лепне (Номис, с. 283; ГРНП 2, с. 624); <i>Нехай тоє</i> лежить – не хліба проситиме (Номис, с. 442); <i>Уже тоє</i> реве, що по волю бере (вовк) (Номис, с. 455); <i>Давно тоє</i> пропало, що з воза упало (Плавюк, с. 471; ПП 1989, с. 238); <i>Все тоє</i> перетовчеться да перемелеться (Зін., с. 217; Номис, с. 95; Закр., с. 195; УНПП 1963, с. 188; ПП 1989, с. 258); <i>чим обходимось, тоє</i> до нас липне (Висл., с. 339; ПП 1990, с. 63); <i>Аби голова здорова, а все тоє</i> буде (Зін., с. 213; ПП 1990, с. 227); <i>Єще то</i> не біда, що по в'язьє вода: <i>тоє</i> горш проняло, що і копилє поняло (Зін., с. 224; ПП 1991, с. 146);</p> <p>ОНЕЄ – не оне (<i>онеє</i>) „1. до чого. Не хотіти братися за що-небудь, бути причетним до чогось, уникати чогось; 2. Не те, що слід; таке, що не годиться, не придатне для чогось” (ФСУМ 1993, с. 587); <i>Як би не теє, то було б онеє</i> (Номис, с. 257); <i>Як би не теє, та не онеє, та ще не децо другеє</i> (Номис, с. 257); <i>Хоч чоловікам і не онеє, та коли жінці, бачиш теє...</i> (Номис, с. 404); <i>і сеє і теє й онеє</i> „уживається для переліку чогось; і таке інше” (ФСУМ 1993, с. 588, 791);</p> <p>СЕЄ – <i>Не було б сеє, було б другеє</i> (Закр., с. 184; Пазяк, с. 257); <i>Невпірому пану буде гоже й сеє</i> (Номис, с. 341); <i>і сеє і теє й онеє</i> „уживається для переліку чогось; і таке інше” (ФСУМ 1993, с. 588, 791).</p>
<p>Повні нестягнені форми знах. в. одн. с. р. субстантивованих займенників</p>	<p>ТЕЄ (ТОЄ) – <i>Не все ж теє</i> маїм, про що гадаїм (Номис, с. 257); <i>...оце я теє</i> тобі дав, що міні з носа упало (Номис, с. 233); <i>Роби теє</i>, що піп каже, а не роби того, що він робить (Номис, с. 249; УНПП 1963, с. 223; ПП 1991, с. 306); <i>Мізинний палець мені то-то (то, теє) повів (сказав)</i> (Номис, с. 311); <i>Хоч чоловікам і не онеє, та коли жінці, бачиш теє...</i> (Номис, с. 404); <i>Як теє</i> зовуть, що мужики довбуть? (Номис, с. 464); <i>Ніхто того не відає, як сирота обідає, а всяк теє</i> бачить, як сирота плаче (Номис, с. 474); <i>Тобі так</i></p>

	<p><i>хочеться їсти, як голодному теє (Номис, с. 537); Нехай і теє здобріє (Номис, с. 578); Сидять вони, і дзвіничка на столі, і теє – од мене та до вас (Номис, с. 611); Зелений, дубе, коли теє буде (Плавюк, с. 111; ПП 1989, с. 124); Теє (тоє) му так потрібно, як лисому гребінь, сліпому дзеркало, глухому музика (Ільк., с. 93; Номис, с. 191, 437; УНПП 1963, с. 744; Пазяк, с. 107); У нього в голові не теє (ГРНП 1, с. 565); За шо купила, за теїе продайу (Аркушин, с. 53); Виють теє вже й вовки в лісі (ПП 1989, с. 200); Цокотала сорока пугачеві і про теє і про сее, і про Якова, і про всякого, а він їй в одвіт: „Пугу!” (Комаров, с. 4; УНПП 1961, с. 214; ПП 1989, с. 224); Не на теє, козаченьку, дочку годувала, щоби з пройдисвітом гуляти пускала (ПП 1990, с. 126); Кайся, кайся та знову за теє не приймайся (ПП 1991, с. 67); А нащо нам за теє браться, коли біди бояться? (ПП 1991, с. 140); Хто собі що обіцує, тоє Бог ніцує (Номис, с. 40); Он тоє править, як швець женився. (Номис, с. 169); Тое христи, що родиця (Номис, с. 149); Виють тоє вже й вовки в лісі (ГРНП 1, с. 349); Іще на тоє в великий звін не звонили (ГРНП 1, с. 765); На тоє курка гребе, аби що вигребла (ГРНП 2, с. 439); На тоє в ставі єсть щупак, щоб карась не дрімав (ПП 1989, с. 233); За тоє Литва кошелями б'єця (Номис, с. 188); На тоє коваль кліщі має, щоб його в руки не пекло, як залізо тримає (ПП 1989, с. 253); Посол єсть, як осел; носить тоє, що на него зложено буває (Номис, с. 21; ПП 1991, с. 271); Хто за чим ходить, тоє і знайде (Ільк., с. 105; Номис, с. 193; ПП 1991, с. 96); Он тоє править, як швець женився (Зін., с. 239; ПП 1989, с. 273);</i></p> <p><i>СЕЄ (СІЄ) – Треба сесе (сее) в комині записати! (Номис, с. 355); Цокотала сорока пугачеві і про теє і про сее, і про Якова, і про всякого, а він їй в одвіт: „Пугу!” (Комаров, с. 4; УНПП 1961, с. 214; ПП 1989, с. 224); За сее Бог не повісить (Номис, с. 43); Не за сіє вовка б'ють, що сира нема, а за те, що вівцю з'їв (ПП 1989, с. 205);</i></p>
<p>Повні нестягнені форми наз. в. мн. вказівних займенників</p>	<p><i>Тії – Де ся тії часи діли, що самі ковбаси до губи летіли (Номис, с. 70; ГРНП 3, с. 392; ПП 1989, с. 328); А вже ж тії кучері мені надокучили (Номис, с. 128; УНПП 1963, с. 569; ПП 1990, с. 225); Самії тії гості та й до хати йдуть (Номис, с. 361); Бодай тії</i></p>

	<p>пани жили, що гуральні становили: як би не ся чімируха, то я б згинув, так як муха (Номис, с. 512); Як поведуть тії трубачі, так аж шапки з голів підіймаються (Номис, с. 613); Не так тії сто братів, як сто друзів (Номис, с. 422; Зін., с. 11; УНПП 1963, с. 701; ПП 1991, с. 23); Не так тії пани, як підпанки (Номис, с. 27; УНПП 1963, с. 111; Н. ск. 1973, с. 37; ПП 1991, с. 232); Не так тії вороги, як добрії люди „уживається для характеристики морально-етичних якостей людини” (Коваль 1975, с. 194; ПП 1991, с. 70); Минулися тії роки, що розпирали пироги боки (Номис, с. 15; ГРНП 2, с. 527; УНПП 1963, с. 199; Глібов, с. 202; ПП 1989, с. 319; ПП 1990, с. 154; Пазяк, с. 311); Добре діло – тії вівці: і кожух, і свита, і губа сита (Міщенко, с. 375); Поки тії бариші, у баби не стане душі (ПП 1990, с. 147); Щоб мене лихо забуло, як я тії тринди-ринди забув! (УНПП 1963, с. 34; ПП 1991, с. 336).</p>
<p>Повні нестягнені форми наз. в. мн. субстантивованих займенників</p>	<p>ТІІ (ТІІ) – Нехай тії плачуть, що нам зле зичуть (Номис, с. 140; Висл., с. 310; УНПП 1955, с. 70; УНПП 1963, с. 189; ПП 1991, с. 195); Як тії ж, так тії! (Номис, с. 156); Тут тії сидять, що добре їдять (Зін., с. 249; Номис, с. 236; ПП 1989, с. 341).</p>
<p>Повні нестягнені форми знах. в. мн. вказівних займенників</p>	<p>ТІІ (ТІІІ) – Маю я руки на тії муки (Номис, с. 254; УНПП 1963, с. 273; ПП 1990, с. 261; Міщенко, с. 657); Через тії ліки пропав я навіки (УНПП 1963, с. 546; ПП 1990, с. 179); Святий Миколаю, через тії молодиці не попав до раю (ПП 1991, с. 340); тії очі да в тую задницю „соромно за негідний вчинок” (Доброльожа 2010, с. 127); СІІ – За сії речі дайте нам горілки гречі! (Номис, с. 225, 507; ПП 1991, с. 321).</p>
<p>5. Відмінкові форми займенника з архаїчними прийменниками</p>	
<p>Структура „прийменник к + займенник у дав. в.”</p>	<p>К – Господи Ісусе, я к тобі несуюся (Номис, с. 44); Не к тобі річ (Номис, с. 619); „Ой діду, діду, я к тобі іду!” – „Ой як же” – „Я твою шию к плахті пришию!” – „Оттак же!” (Номис, с. 614); Кожна рука к собі (...д собі...) крива (...крива к собі) (Югас., с. 62; Номис, с. 433; ГРНП 3, с. 66; УНПП 1963, с. 153; Коц. II, с. 315; ПП 1990, с. 260; Пазяк, с. 295); У кожного рука к собі крива (Н. ск. 1971, с. 135; Н. ск. 1973, с. 135; ПП 1990, с. 260); Рука кожда к</p>

	<i>собі</i> (...д собі...) <i>горне</i> (ГРНП 3, с. 68); <i>Пиши – пропало! та й не знавши к чому річ</i> (Номис, с. 123); <i>Сняться комусь кислці, та не знає к чому</i> (кислці бачить у сні – <i>теж і проти плачу</i>) (Номис, с. 391).
Структура „прийменник <i>ік</i> + займенник у дав. в. мн.”	<i>Ік</i> – <i>Спасибі вам, що ми прийшли ік вам</i> (Номис, с. 612).
Структура „прийменник <i>о</i> (<i>об</i>) + займенник у знах. в.”	<i>О</i> (<i>ОБ</i>) – <i>Об мене</i> словами, а <i>об себе</i> дзвонами (Номис, с. 322); <i>Кождий своє май і о себе</i> дбай (Фр. III, 1, с. 65; ПП 1991, с. 103); <i>Так стою о твою ласку</i> (<i>Я так о то стою</i>), як <i>пес о п'яту ногу</i> (<i>Так дбає, як пес о п'яту ногу</i> (<i>п'ятінку</i>)) (Ільк., с. 90; Номис, с. 243; Фр. I, 2, с. 529; Фр. III, 1, с. 179; Пазяк, с. 164, 204); <i>Не о то міні ходит</i> „не про це я питаю або дбаю” (ГРНП 3, с. 282); <i>Я о то не стою</i> (ГРНП 3, с. 283); <i>Коби так о що, як о біду</i> „всьяке добро здобувається тяжко, а біда легко” (ГРНП 1, с. 83).
Структура „прийменник <i>о</i> + займенник у знах. в. мн.”	<i>О</i> – <i>Встань, жінко, будемо говорити, бо люди о нас</i> давно говорять (Ільк., с. 16; Закр., с. 150; Фр. II, 1, с. 125; ПП 1990, с. 89); <i>Ми о людех, а люде о нас</i> говорять (ГРНП 2, с. 491); <i>Як ми о людьох, так люде о нас</i> говорять (ГРНП 2, с. 494).
Структура „прийменник <i>о</i> (<i>об</i>) + займенник у місц. в.”	<i>О</i> (<i>ОБ</i>) – <i>І муха-говоруха об мені</i> не буркне (УНПП 1963, с. 450; ПП 1989, с. 228); <i>Боже, тільки гадки, абись о мні</i> забув (Номис, с. 200); <i>Питав ся чорт баби: „Що люде о Бозі говорять?”</i> – „Славлять, величають” – „А що о мені?” – „Якось вас дуже на зуби взяли” (Номис, с. 46; ГРНП 3, с. 427); <i>Хто біди не зазнав, то й о ній</i> гадати не може (ГРНП 1, с. 89); <i>На другого примова, а о собі</i> ні слова (Закр., с. 181; ПП 1990, с. 386); <i>Дай о собі</i> знати (ГРНП 1, с. 727); <i>Коби сь впустив свої уха на торг, вчув би багато о собі</i> (Номис, с. 321); <i>На чужий коровай очей не зривай, а о собі</i> дбай (ГРНП 2, с. 390); <i>На другого примова, а о собі</i> ані слова (Номис, с. 427; ГРНП 2, с. 791); <i>Коби-сь пустив свої вуха на торг, учув бись багато о собі</i> (ГРНП 1, с. 430); <i>Хто богат, то всім брат, а хто нічого не має, то о тім</i> ніхто не знає (ГРНП 3, с. 509); <i>О тім</i> уже й тьмки нема (ГРНП 3, с. 305); <i>О тім</i> потім „про це буде мова пізніше” (ГРНП 3, с. 282); <i>Таке кожний о тім</i> знає, що <i>молодість</i> своє право має (Фр. III, 2, с. 490; ПП 1990, с. 164); <i>Бодай сі о тім</i> Бог не довідав! (ГРНП 1,

	<p>с. 116); <i>Не знав, що там о тім казати пишуть</i> (ГРНП 1, с. 694); <i>Якось о тім глухо</i> (ГРНП 1, с. 493); <i>Що знаєш, о тім не питай, а свій розум май</i> (Чуб., с. 289; ПП 1990, с. 335); <i>Знає об тім Головатий Антін: він нам голова, він наш і батько – він нам поголив і голови гладко</i> (Номис, с. 15; УНПП 1963, с. 205; ПП 1991, с. 261); <i>Наш Антін не тужить об тім; Не журиться Антін об тім: батько вмирає, а він блини вминає</i> (Номис, с. 97; ПП 1990, с. 205); <i>Де рада о кім, там і о всім</i> (ГРНП 3, с. 6); <i>Дай тобі, Не вісний єм ні о чім „не знаю нічого в певнім ділі”</i> (ГРНП 1, с. 339); <i>Не вісний єм ні о чім „не знаю нічого в певнім ділі”</i> (ГРНП 1, с. 339).</p>
<p>6. Архаїчні числівникові форми</p>	
<p>Форма наз. в. одн. ч. р. числівника <i>єден (єдин)</i></p>	<p>ЄДЕН (ЄДИН, ЇДЕН) – <i>Єден кулак стане за десять</i> (Номис, с. 335); <i>Такий єден дідько добрий, як другий</i> (Фр. I, 2, с. 593; ПП 1991, с. 286); <i>Вудка – то така річ, що до неї причеплений єден дурень у воді, а другий на березі</i> (Фр. I, 2, с. 293; ПП 1989, с. 267); <i>Не єден німець ізніме із голови дівкам вінець</i> (Югас., с. 60; ПП 1990, с. 83); <i>Єден дурень верже камінь у воду, а десять розумних не виймуть</i> (Фр. II, 1, с. 89; ПП 1990, с. 344); <i>Як єден дурень кине камінь у воду, то й сто мудрих не можуть знайти</i> (Фр. II, 1, с. 64; ПП 1990, с. 344); <i>Єден отець десять синів вигодує, а десять синів єдного вітця не можуть</i> (Фр. II, 1, с. 89; ПП 1990, с. 104); <i>Єден кіл плота не утримає</i> (ГРНП 2, с. 338); <i>Що сі там діяло, то лиш Бог єден знає</i> (ГРНП 2, с. 7); <i>Всім нам єден кінець буде</i> (ГРНП 1, с. 403); <i>Мій єден палець більше варт, ніж ти цілий</i> (ГРНП 2, с. 653); <i>Де єден дідько, там зараз і другий</i> (ГРНП 1, с. 813); <i>І меже дванацїтьма апостолами найшов сі єден Юда</i> (ГРНП 1, с. 33); <i>Єден когут десїть курок водит, а ти єдної жінки не можеш</i> (ГРНП 2, с. 120); <i>Нехай буде єден чир, аби токмо мир</i> (ГРНП 3, с. 409); <i>Єден куций усіх помучив</i> (ГРНП 2, с. 444); <i>дай Боже сто кіп, де торік був єден сніп „прохання про Божу поміч перед оранкою та жнивнами”</i> (ГС, с. 74); <i>Єден грїх цілу душу спаскудит</i> (ФСЛГ, с. 454); <i>Єден отець десять синів вигодує, а десять синів єдного вітця не можуть</i> (Фр. II, 1, с. 89; ПП 1990, с. 104); <i>Коли б єдин Жид, то був би ярмарок</i> (Номис, с. 402); <i>Єдин муж в діл, а другий в дім</i></p>

	<p>(Номис, с. 373); Єдин цвіт не робить вінка (Номис, с. 253; Фр. III, 1, с. 288; УНП 1936, с. 108; УНПП 1955, с. 178; ПП 1989, с. 116); Єдна росада, єдин цвіт, а ни єдно „в одній родині бувають неоднакові свояки” (ГРНП 3, с. 52); Єдин кіл плота не вдержить (Ільк., с. 31; Номис, с. 102, 253; Висл., с. 261; ПП 1989, с. 146); Єдин мудрий стоїть за десять дурних (Номис, с. 270; ГРНП 2, с. 556); Єдин кіт стада мишій не боїця (Номис, с. 212); Єдин безумний верже камінь у море, а сто розумних не вийме його (ГРНП 1, с. 51); Не їден пес (Номис, с. 253); Хоч марец’, а ше змерзне ни їїден старец’ (Аркушин, с. 41); На пустому збий вес’ ліс, а йому їїден біс (Аркушин, с. 52).</p>
<p>Форма наз. в. одн. ч. р. прономіналізованого числівника <i>єден (єдин)</i></p>	<p>ЄДЕН (ЄДИН) – <i>За злотом не єден лізе в болото</i> (Фр. II, 1, с. 198; ПП 1991, с. 115); Єден к лісу, друге к бісу (Номис, с. 129; ПП 1991, с. 52); <i>До суду йде два, а від суду єден</i> (Фр. III, 1, с. 185; ПП 1991, с. 249); Єден любить попа, другий попадю, а третій попову дочку (Фр. II, 2, с. 362; ПП 1991, с. 302); Єден сіє, другий жне (Фр. II, 1, с. 89; ПП 1989, с. 96); Єден кує, другий псує (Фр. II, 1, с. 89; ПП 1989, с. 255); Єден біжить, другий лежить (Фр. I, 1, с. 37); Єден панує, другий гірко бідує (ПП 1991, с. 228); Єден мудрий за десять дурних (Н. ск. 1964, с. 119; ПП 1990, с. 330); Єден так має, аж му сі горлом пхає, а другий лиш слинку пролигає (Фр. II, 2, с. 382; ПП 1991, с. 88); <i>Що єден хвалить, то другий ганьбить</i> (ПП 1990, с. 398); Єден паде, другий встає (Фр. II, 1, с. 89; ПП 1990, с. 276); <i>Всі за одного, єден за всіх</i> (ГРНП 1, с. 402); Єден такий добрий як другий (ГРНП 2, с. 19); Єден бракує, другий пакує (ГРНП 1, с. 173); Єден, але годен (ГРНП 2, с. 119); <i>Борухате Адиной: итири жиди, єден гой</i> (ГРНП 1, с. 26); Єден гроші складає, другий мішок шиє (ГРНП 1, с. 661); <i>Що му дав, то лиш єден знає</i> (ГРНП 1, с. 734); <i>Два більше можуть, як єден</i> (ГРНП 1, с. 739); Єден дурний, а другий і того розуму не має (ГРНП 2, с. 95); Єден стриже, другий голит, а третій сі Богу молит (ГРНП 2, с. 121); Той єден за десітьох стане (ГРНП 2, с. 123); Єден робит очима, а другий плечима (ГРНП 3, с. 29); Єден краде, другий у міх кладе (ГРНП 2, с. 409); Єден їсть, другий слинку ковтає (ГРНП 2, с. 295); <i>За злото не єден лізе в болото</i> (ГРНП 2, с. 262); <i>Тримайте ня двоме, бо</i></p>

	<p><i>єден не мать шо</i> (ФСЛГСС, с. 54); <i>Єден дивиться до ліса, а другий до біса</i> (Номис, с. 309); <i>Єден за вісімнадцять, а другий без двох двадцять</i> (Номис, с. 359; ГРНП 1, с. 338; ГРНП 2, с. 120); <i>Єден злий та й другий не ліпший</i> (ГРНП 2, с. 253); <i>Єден оре, другий дере</i> (ГРНП 2, с. 644); <i>Не далеко відбіг єден від другого</i> (Фр. I, 2, с. 201; ПП 1990, с. 270); <i>Лем єден и тен псьой син</i> (ФСЛГ, с. 456); <i>У кия два конці: єдин буде по мні, а другий по комусь іншому</i> (Номис, с. 211); <i>Єдин дивиться до ліса, а другий – до біса</i> (Номис, с. 129; ПП 1989, с. 119); <i>Єдин плаче, другий скаче</i> (Номис, с. 114); <i>Єдин шие, другий поре</i> (Закр., с. 161; Висл., с. 262; ГРНП 3, с. 446; УНПП 1963, с. 448; ПП 1989, с. 264); <i>З'їбралос'а два Андрухи: йєдин слепий, другий – глухий</i> (Н. ск. 1964, с. 70; ПП 1990, с. 205; Аркушин, с. 38); <i>Єдин воне, другий не пахне „один не ліпший від другого”</i> (ГРНП 1, с. 378).</p>
<p>Форма род. в. одн. ч. р. числівника <i>єден</i> (<i>єдин</i>)</p>	<p>ЄДНОГО – <i>3 єдно́го міха вылетіли „рідні (про дітей)”</i> (ФСЛГСС, с. 35, 74); <i>Про єдного жовніра війна буде</i> (Закр., с. 200; Фр. II, 1, с. 133; ПП 1991, с. 268); <i>Про єдного гриба буде борщ</i> (Фр. I, 2, с. 448; ПП 1989, с. 323); <i>Досить єдного дурня в хаті</i> (Фр. II, 1, с. 59; ПП 1990, с. 338); <i>Про єдного козака війна буде</i> (Фр. II, 1, с. 281; ПП 1991, с. 264); <i>Єдного плота коли</i> (Номис, с. 359); <i>Єдного тата діти, а не єдної натури</i> (Номис, с. 408); <i>Він не з єдного п'єца хліб їв</i> (Н. ск. 1964, с. 113; Пазяк, с. 232); <i>Єден отець десять синів вигодує, а десять синів єдного вітця не можуть</i> (Фр. II, 1, с. 89; ПП 1990, с. 104); <i>3 єдного вола дві шкурі не деруть</i> (ГРНП 1, с. 331); <i>Від єдного удару дерево не паде</i> (ГРНП 3, с. 309).</p>
<p>Форма род. в. одн. ч. р. прономіналізованого числівника <i>єден</i> (<i>єдин</i>)</p>	<p>ЄДНОГО – <i>В єдного с, аж гнис, а в другого нема нічого</i> (Фр. I, 1, с. 88; ПП 1991, с. 90); <i>В йєдного і солома тоне, а в г'іншого й свинец пливе</i> (Аркушин, с. 46); <i>Досить нам єдного</i> (ГРНП 2, с. 60); <i>Без єдного двадцять</i> (ГРНП 2, с. 119); <i>Єдного мука десятьом наука</i> (ГРНП 2, с. 560); <i>Єдного скаране десятьом покаяне</i> (ГРНП 3, с. 143).</p>
<p>Форма дав. в. одн. ч. р. прономіналізованого числівника <i>єден</i> (<i>єдин</i>)</p>	<p>ЄДНОМУ – <i>Держіт (тримайте) мі два, бо єдному ніщо</i> (Фр. I, 2, с. 543; ПП 1991, с. 87); <i>Єдному втіха, другому смуток</i> (Фр. I, 2, с. 288; ПП 1991, с. 191); <i>Єдному сито, а другому решето</i> (Фр. III, 1, с. 97; ПП 1989, с. 109); <i>Єдному Бог дасть ситце, а другому решітце</i> (Номис, с. 113); <i>Єдному не</i></p>

	<i>роздиратися надвоє</i> (Номис, с. 460); <i>Десять править, а єдному нема що дати</i> (Номис, с. 472); <i>Картох дали на трох, а єдному мало</i> (ГРНП 2, с. 324); <i>Єдному кара, десітьом страх</i> (ГРНП 2, с. 322).
Форма знах. в. одн. ч. р. числівника <i>єден</i> (<i>єдин</i>)	ЄДЕН (ЙЕДЕН, ЄДИН) – <i>Вони оба єден нумер тримають „обоє однієї вдачі, роблять усе разом”</i> (ГРНП 2, с. 617; ЛЛ, с. 389); <i>Єден палець уріж, то ціла рука болить</i> (Прип., с. 238; ПП 1990, с. 258); <i>То вже всі на єден голос говорять</i> (ГРНП 1, с. 580); <i>Того на єден вовчий зуб не вистане</i> (ГРНП 1, с. 360); <i>То така вош, що лиш би на єден нохоть посадити, а другим придавити</i> (ГРНП 1, с. 392); <i>На єден дух ми ті ніщо</i> (ГРНП 2, с. 106); <i>Все на єден кінець виходит</i> (ГРНП 2, с. 381); <i>В єден капчук треба дуги</i> (ГРНП 2, с. 321); <i>Того міні на єден зуб мало</i> (ГРНП 2, с. 284); <i>Мало ми ті на єден палець</i> (ГРНП 2, с. 502); <i>Виля острі, а єден кінець мають</i> (Номис, с. 212); <i>Годі в єден чобіт дві ноги взути</i> (Фр. I, 2, с. 373; ПП 1990, с. 52); <i>Жена три угли тримат, а газда єден</i> (ФСЛГ, с. 454); <i>на йедєн н'ух „дуже мало”</i> (Олійник 1, с. 156); <i>На єдин обід десять бід</i> (Фр. II, 2, с. 461; ПП 1991, с. 151); <i>Злізли сі три дни на єден</i> (ГРНП 2, с. 256); <i>Вирубай єден ліс, я буду єден біс</i> (ГРНП 2, с. 479);
Форма знах. в. одн. ч. р. прономіналізованого числівника <i>єден</i>	ЄДНОГО – <i>Громада – великий чоловік, як сно плюне, то єдного утопит</i> (Висл., с. 252; ПП 1991, с. 276); <i>Не кожного в гості просять, а не єдного, то й буком виносять</i> (Фр. I, 2, с. 335; ПП 1991, с. 37); <i>Два на єдного, то сі не годит</i> (ГРНП 1, с. 739).
Форма ор. в. одн. ч. р. числівника <i>єден</i> (<i>єдин</i>)	ЄДНИМ, ЇДНИМ – <i>За єдним разом дерево не звалиця</i> (Номис, с. 265); <i>За єдним разом дуба не зрубаси</i> (ГРНП 2, с. 73); <i>Чоловік, єдним язиком говорячи, може помилитися</i> (Номис, с. 302); ... <i>два язики: єдним Бога хвалить, а другим людей дурить</i> (Номис, с. 631); <i>Не догониш і коньом, що запізниш єдним дньом</i> (ГРНП 2, с. 33); <i>Єдним коньом далеко не заїдеш</i> (ГРНП 2, с. 340); <i>Конь на чотирьох копитах да спотикається, а чоловік єдним язиком говорячи, може помилитися</i> (Зін., с. 230; ПП 1989, с. 161); <i>Не догониш і коньом, що запізниш єдним дньом</i> (ГРНП 2, с. 33); <i>Єдним миром оба вимазані</i> (ГРНП 2, с. 121); <i>За їдним присідом вечера з обідом</i> (Номис, с. 525).
Форма ор. в. одн. ч. р. прономіналізованого	ЄДНИМ – <i>Єдним богацьо не прибуде</i> (Номис, с. 439); <i>З єдним добрий, з усіми злий</i> (ГРНП 2, с. 19).

числівника <i>єден</i>	
Форма місц. в. одн. ч. р. числівника <i>єден</i> (<i>єдин</i>)	НА ЄДНОМУ (ЄДНІМ) – <i>На єднім кілку всього не повісиш</i> (Висл., с. 297; Фр. II, 1, с. 256; ПП 1989, с. 146); <i>Ми давні приятелі: на єднім вигоні свині пасли „говорять про себе старі люди”</i> (ГРНП 1, с. 709).
Форма наз. в. одн. ж. р. числівника <i>єден</i> (<i>єдин</i>)	ЄДНА – <i>Єдна дівка – жура гірка, а у кого сім – буде доля всім</i> (Закр., с. 59; ПП 1990, с. 33); <i>Єдна біда чоловікові не докучить (...аж ся десять влучить)</i> (Висл., с. 262; Номис, с. 132; Фр. I, 1, с. 45; ПП 1991, с. 146); <i>Єдна біда не докучає, а десять</i> (ПП 1991, с. 146); <i>Єдна ластівка (ластовиця) не робить (чинить) весни</i> (Югас., с. 58; Номис, с. 253; ПП 1989, с. 219); <i>Єдна ластівка не робить весни</i> (ГРНП 2, с. 451); <i>Чоловік і жінка то єдна спілка</i> (Номис, с. 399); <i>Лягай, дитя, спати: десять батьків, а єдна мати</i> (Номис, с. 409); <i>Чи зиск, чи трата – єдна заплата</i> (Номис, с. 467); <i>Єдна голова, та десять язиків</i> (Номис, с. 568); <i>Єдна галушка всі вжерла</i> (Фр. I, 2, с. 311; ПП 1989, с. 323); <i>Біглому єдна дорога, а погонцеві десять</i> (Фр. I, 1, с. 37; ПП 1990, с. 270); <i>Хто тікає, тому єдна дорога, а хто гонить, тому десять</i> (Фр. III, 1, с. 210; ПП 1990, с. 282); <i>Більшая громада, як єдна баба</i> (ГРНП 1, с. 652); <i>Кум і кума – їедна сатана</i> (Аркушин, с. 38); <i>Газдиня: три загородки – єдна диня</i> (Н. ск. 1964, с. 55; ПП 1989, с. 129); <i>У сусіда доньок сім, та й є доля всім – у мене єдна, та й тій нема; Де донька єдна, там доля гірка, а де дівок сім, там доля всім</i> (Номис, с. 115; ПП 1990, с. 124); <i>У людей дівок сім і доля всім; у мене іно єдна, і тая негідна</i> (ГРНП 1, с. 799); <i>Всім (Обом ...; Міні...) нам єдна дорога</i> (ГРНП 1, с. 403; ГРНП 2, с. 52, 53); <i>Що дідько, що чорт, то єдна біда</i> (ГРНП 1, с. 825); <i>Господиня: два городи, єдна диня</i> (ГРНП 1, с. 608); <i>Єдна росада, єдин цвіт, а ни єдно</i> (ГРНП 3, с. 52); <i>Біда біду перебуде: єдна мине, десіть буде</i> (ГРНП 1, с. 73); <i>Шалапута – єдна боса, друга вбута</i> (ФСЛГ, с. 462).
Форма наз. в. одн. ж. р. прономіналізованого числівника <i>єден</i> (<i>єдин</i>)	ЄДНА – <i>Єдна шиє, друга поре</i> (Номис, с. 463).

<p>Форма род. в. одн. ж. р. числівника <i>єден</i> (<i>єдин</i>)</p>	<p>ЄДНОЇ – <i>Не єдної скоштував печі хліба</i> (Номис, с. 273); <i>Тобі клепки єдної в голові не достає: тобі треба клепку вставити</i> (Номис, с. 292); <i>Єдного тата діти, а не єдної натури</i> (Номис, с. 408); <i>Не з єдної печі скоштував хліба</i> (Зін., с. 237; ПП 1989, с. 313); <i>Добре теля дві корови ссе, а зле – ні єдної</i> (Фр. III, 1, с. 202; ПП 1989, с. 158); <i>Лиш єдної му клепки в голові не стає</i> (Фр. II, 1, с. 90; ПП 1989, с. 250); <i>Два коти до єдної мишки не помістяться</i> (Номис, с. 391; Зін., с. 221; ПП 1989, с. 184); <i>Без єдної крупи горнець повний буде</i> (Н. ск. 1964, с. 25; ПП 1991, с. 272); <i>Єден когут десіть курок водит, а ти єдної жінки не можеш</i> (ГРНП 2, с. 120); <i>Єдної ниточки на мні сухої нема</i> (ГРНП 2, с. 601); <i>Без єдної риби не буде борці рідкий</i> (ГРНП 3, с. 17).</p>
<p>Форма знах. в. одн. ж. р. числівника <i>єден</i> (<i>єдин</i>)</p>	<p>ЄДНУ – <i>В собі не мат лем єдну кышку „дуже худий”</i> (ФСЛГСС, с. 37); <i>не вийде на єдну драгу з ким „дуже впертий”</i> (ФСЛГСС, с. 105); <i>Хоч лучиця печаль на єдну годину, запомнить и милу родину</i> (Номис, с. 134); <i>І псові в єдну дюру наскучить лазити</i> (Номис, с. 460); <i>В єдну долоню ті затулю</i> (ГРНП 2, с. 39); <i>Тебе лиш на єдну долоню положити, а другов розплескати</i> (ГРНП 2, с. 39); <i>Лиш єдну душу маю, тай та божжа</i> (ГРНП 2, с. 111); <i>Бідний той лис, що лиш єдну діру має</i> (ГРНП 2, с. 463); <i>Хоба ігла єдну роботу робит</i> (ГРНП 2, с. 290).</p>
<p>Форма ор. в. одн. ж. р. числівника <i>єден</i> (<i>єдин</i>)</p>	<p>ЄДНОЮ (ЄДНОВ) – <i>Єдною ногою в гробі стоїть, а ще злоє творить</i> (Номис, с. 369; ГРНП 2, с. 612; Аркушин, с. 52); <i>Єднов руков дає, а другов відбирає</i> (Фр. I, 2, с. 505; ПП 1990, с. 261); <i>3 єднов бідов, як з ріднов сестров</i> (ГРНП 1, с. 82); <i>Він уже єднов ногов у гробі</i> (ГРНП 1, с. 640).</p>
<p>Форма місц. в. одн. ж. р. числівника <i>єден</i> (<i>єдин</i>)</p>	<p>НА, ПО, В (У) ЄДНІЙ (ЄДНІ, ЄДНУЙ) – <i>На єдній гіллі би вас обох повісити</i> (Фр. II, 1, с. 91; ПП 1990, с. 186); <i>Панцанні та поединкові: що на єдній нозі капиця, а на другій чобіт</i> (Номис, с. 99); <i>Вчинили му ся дві дязі на єдній нозі</i> (ГРНП 1, с. 435); <i>На єдній-смо дорозі оба</i> (ГРНП 2, с. 122); <i>Бігай на єдні нозі!</i> (ГРНП 1, с. 70); <i>То в єдні ціні</i> (ГРНП 3, с. 387); <i>в єднуї кўзни ковány „близька людина”</i> (ФСЛГСС, с. 75); <i>В єдній руці та не єднакові палці</i> (ГРНП 3, с. 63); <i>У дитини плач і сміх у єдній пазусі</i> (ГРНП 1, с. 788); <i>Човен човном, а байдак байдаком по єдній воді правлять</i> (Номис, с. 361; ПП 1989, с. 55).</p>

<p>Форма наз. в. одн. с. р. числівника <i>єден</i> (<i>єдин</i>)</p>	<p>ЄДНО – <i>Єдно</i> око має більше віри, ніж два (Номис, с. 282; ГРНП 2, с. 633); <i>Як двоє у батька дітей, то як єдно; а як єдно, то як ні єдного</i> (Номис, с. 412); <i>І єдно око спати хоче</i> (Номис, с. 498); <i>Нещастє само єдно не приходит, але друге за собов водит</i> (ГРНП 2, с. 599); <i>Єдно</i> дерево – то ще не ліс (Фр. I, 2, с. 540; ПП 1989, с. 120); <i>Єдно</i> лихо не докучить (Номис, с. 223; ПП 1991, с. 158); <i>Єдно</i> гнеска вартує більше, як три завтра (ФСЛГ, с. 454).</p>
<p>Форма наз. в. одн. с. р. прономіналізованого числівника <i>єден</i></p>	<p>ЄДНО – <i>Єдно</i> к лісу, друге к бісу (Номис, с. 309); <i>Єдно</i> варта вісімнаціт, а други биз двох дваціть (ГРНП 3, с. 517);</p>
<p>Форма род. в. одн. с. р. числівника <i>єден</i> (<i>єдин</i>)</p>	<p>ЄДНОГО – <i>Досить єдного сонця на небі!</i> (Номис, с. 264); <i>Від єдного гнилого яблука й друге сі загниє</i> (ГРНП 1, с. 496).</p>
<p>Форма знах. в. одн. с. р. числівника <i>єден</i> (<i>єдин</i>)</p>	<p>ЄДНО – <i>Нащо ми сім хлівів на єдно порося?</i> (Фр. III, 1, с. 268; ПП 1989, с. 176); <i>Не все на єдно копито роби</i> (Фр. II, 1, с. 291; ПП 1989, с. 274); <i>Бідний замінює дві зими за єдно літо</i> (Н. ск. 1964, с. 7; ПП 1991, с. 202); <i>На єдно вухо оглух, а на друге й тільки не чує</i> (Фр. I, 2, с. 296; ПП 1990, с. 181); <i>Не все на єдно копито роби</i> (ГРНП 2, с. 385).</p>
<p>Форма знах. в. одн. с. р. прономіналізованого числівника <i>єден</i></p>	<p>ЄДНО – <i>Єдно</i> пиши, а друге лиши (Номис, с. 473); <i>Єдно</i> збирай, а друге давай (Номис, с. 104); <i>Всіх нас єдно чекає</i> (ГРНП 1, с. 403); <i>У баби лиш єдно добре купити</i> (ГРНП 1, с. 44).</p>
<p>Форма ор. в. одн. с. р. числівника <i>єден</i> (<i>єдин</i>)</p>	<p>ЄДНИМ – <i>Єдним</i> вухом слухає, другим випускає (Фр. I, с. 2, 296; ПП 1990, с. 241); <i>Єдним</i> око спи, другим ся диви (ПП 1990, с. 459); <i>Називається з єдним</i> оком – пів-чоловіка (Номис, с. 381); <i>Глигнув єдним</i> оком „зиркнув бистро, сердито” (ГРНП 1, с. 485); <i>Єдним</i> колесом не поїдеши (Фр. II, 1, с. 282; ПП 1989, с. 240; ГРНП 2, с. 373); <i>Під єдним</i> серцем лежати (ГРНП 3, с. 117).</p>
<p>Форма місц. в. одн. с. р. числівника <i>єден</i> (<i>єдин</i>)</p>	<p>НА (В) ЄДНОМУ (ЄДНИМ) – <i>Швидкий міся не зогріє, а ледачий на єдному</i> місці і вмре (ПП 1990, с. 452); <i>Камінь на єдному</i> місці обростає (Зін., с. 229; ПП 1989, с. 148); <i>Швидкий міся не загіє, а сидящий на єднім</i> місці згине (Номис, с. 480); <i>Все на єднім</i> місці стоїт (ГРНП 2, с. 536); <i>Бодай в єднім</i> оці, щоби в сім році (ПП 1990, с. 79).</p>

Форма наз. в. мн. числівника <i>єден</i> (<i>єдин</i>)	ЄДНІ – <i>Єдні</i> руки права пишуть, <i>єдні</i> й мажуть (Ільк., с. 76; Номис, с. 337; Фр. III, 1, с. 47; ПП 1991, с. 248); <i>Єдні</i> дідьки боятьс хреста, а другі батога (Номис, с. 356).
Форма знах. в. мн. числівника <i>єден</i> (<i>єдин</i>)	ЄДНІ – <i>Виходив не єдні</i> чоботи (Фр. I, 1, с. 195; ПП 1990, с. 270)
Форма місц. в. мн. числівника <i>єден</i> (<i>єдин</i>)	В ЄДНИХ – <i>То в єдних</i> грошох (ГРНП 1, с. 666).
Нестягнені форми наз. в. одн. ж. р. субстантивованого числівника <i>другий</i>	ДРУГАЯ – <i>Не буде Галя, буде другая</i> (Ільк., с. 60; Шиш.-Іл., с. 48; Номис, с. 262; Фр. I, 2, с. 311; УНПП 1955, с. 116; Н.-Л. VIII, с. 49; П. М. I, с. 293; УНПП 1963, с. 673; ПП 1990, с. 218; Пазяк, с. 290); <i>Одна нога взута, другая роззута, а якби третя була – не знаю, як би й пішла</i> (УНП 1936, с. 40; УНПП 1955, с. 43; УНПП 1963, с. 55; ПП 1990, с. 52); <i>Біс біду перебуде, одна минеться, другая буде</i> (Зін., с. 216; ПП 1991, с. 144).
Нестягнені форми знах. в. одн. ж. р. субстантивованого числівника <i>другий</i>	ДРУГУЮ – <i>Дайте другу</i> ю – прогнать тую (Номис, с. 507).
Нестягнені форми наз. в. одн. с. р. субстантивованого числівника <i>другий</i>	ДРУГЕЄ (ДРУГОЄ) – <i>Якби не тее, та не онее, та ще не децо другее</i> (Номис, с. 257); <i>Не було б сее, було б другее</i> (Закр., с. 184; Пазяк, с. 257).
Нестягнені форми знах. в. одн. с. р. прономіналізованого числівника <i>другий</i>	ДРУГОЄ – <i>Коли ми тяжко на одно плече, то переложу на другое</i> (Югас., с. 57; ПП 1990, с. 259); <i>Старче, село горить, а я, взявши сумку, да пойду в другое село</i> (Зін., с. 246; Закр., с. 207; Номис, с. 97; Фр. III, 1, с. 167; ПП 1991, с. 215).
Нестягнені форми знах. в. числівника <i>много</i>	МНОГАЯ – <i>Дам вам кумоньку, Боже, многая літа тай діти такі файні як сови!</i> (ГРНП 1, с. 829); <i>Він любить гостей на великім шляху зустрічати та їм многія літа співати</i> (ПП 1991, с. 33); <i>[на] многії (многая) літа</i> „1. уживається для вираження побажання довгого віку; 2. протягом тривалого часу; довго” (ФСУМ 1993, с. 441, 499).
Форма наз. в. числівника <i>штири</i>	ШТИРИ (ШТИРІ) – <i>штири</i> дошкі і землі трошкі „про все, що треба померлому” (Лесюк, с. 185; ГРНП 2, с. 64); <i>Штири</i> чверти до смерти

	<p>(Фр. III, 1, с. 129; ПП 1990, с. 196); Штири воли обіцяли, а куце паця дали (Н. ск. 1964, с. 82; ПП 1991, с. 87); Штири жиди, дідько п'ятий (ГРНП 2, с. 151); <i>Іде як штири дівки „іде швидко, весело”</i> (ГРНП 2, с. 304); <i>Борухате Адиной: штири жиди, еден гої</i> (ГРНП 1, с. 26); <i>гон, цуп, штири баби, оден зуб „про старших жінок, які хочуть танцювати, забавлятися, веселитися”</i> (ГС, с. 25); <i>біда в Коломиї: штири хруці за два грейцарі</i> (ЛЛ, с. 80); <i>як сім, штири, дев'ять „недоречно щось сказати, зробити”</i> (Кірілкова 2011, с. 97; Кірілкова 2013, с. 153); <i>як штири дружки „1. Дуже п'яний; 2. Щось зайве”</i> (Кірілкова 2013, с. 189); <i>Не pomoже міцний Боже: тільки треба сажень землі, штирі дошки, з неба спасення трошки</i> (Номис, с. 369); <i>штирі дошки „труна”</i> (Верхр., с. 39); <i>ідут штирі хўори дорóгоў, жа́ден жа́дно́го не догóнит (віз)</i> (Верхр., с. 59).</p>
<p>Форма наз. в. субстантивованого числівника <i>штири</i></p>	<p>ШТИРИ – <i>йде як штири вкупі „дуже гладкий”</i> (Коваленко 2011, с. 46); <i>в'їпити до пугер'ї / шóби шти́ри коч'увáли / пй́етий утворі́ў двер'ї</i> (Олійник 1, с. 134).</p>
<p>Форма знах. в. числівника <i>штири</i></p>	<p>ШТИРИ (ШТИРІ, ЧТИРІ) – <i>За кавалок кишки біг штири милі пішки</i> (Чуб., с. 261; ПП 1989, с. 328); <i>Ми візьмем з собою штири дошки і землі трошки</i> (Номис, с. 371); <i>А сховав-бись ся під штири дошки!</i> (Номис, с. 484); <i>Танцювала Романиха з Романом, загубила штири гроші з гаманом!</i> (Номис, с. 549; УНПП 1963, с. 762; ПП 1991, с. 389); <i>Добре вдав: три хотіли – штири дав</i> (Фр. II, 1, с. 7; ПП 1991, с. 76); <i>Пігнався на штири вітри</i> (Фр. II, 2, с. 559; Пазяк, с. 265); <i>Розігнав на штири вітри</i> (ГРНП 1, с. 342); <i>Оженив ся на штири вітри, а на п'ятий шум</i> (ГРНП 2, с. 137); <i>Іди на штири вітри, а на п'ятий шум</i> (ГРНП 2, с. 305); <i>Хочу з тобов говорити в штири очи</i> (ГРНП 1, с. 519); <i>Дам ти штири неділі на місяць</i> (ГРНП 1, с. 729); <i>Було втіхи штири міхи</i> (ГРНП 1, с. 419); <i>Оббили го на всі штири гранки</i> (ГРНП 1, с. 626); <i>Святий Іван Златоуст тому ся називає, бо брав тільки по штири кр. за службу божу</i> (ГРНП 2, с. 280); <i>Нащо псу п'ятої ноги, коли має штири?</i> (ГРНП 2, с. 693); <i>в штири воці (вока), на штири оці „віч-на-віч, без свідків”</i> (НРС, с. 79, 80; Лесюк, с. 182; ЛЛ, с. 400); <i>Іди на штирі вітри, а на п'ятий шум</i> (Номис, с. 396); <i>Підковався на всі чтирі</i></p>

	ноги (Номис, с. 308); <i>На штири гокі „сам на сам”</i> (Аркушин, с. 110); <i>Кónчив шти́ри клáси і пйáтий кал і́дор</i> (Мацюк, с. 40); <i>пропасти за штири трейцари „потрапити в халепу через дурницю”</i> (ЛЛ, с. 179); <i>пропав капчук і штири трейцари „усе пропало”</i> (ЛЛ, с. 274); <i>іти в штири дороги „п’яна людина”</i> (Доброльожа 2010, с. 61).
Форма ор. в. числівника <i>штири</i>	ШТИРМА – <i>І штурма кіньми го не догонии</i> (ГРНП 2, с. 341).
Форма місц. в. числівника <i>штири (штурі)</i>	НА ШТИРЬОХ (ШТИРОХ) – <i>Лазив би-с на штурьох ногах</i> (Фр. II, 2, с. 333; ПП 1991, с. 331); <i>Гнав на штурох коньох „біг швидко”</i> (ГРНП 1, с. 494).
Форма наз. в. збірною числівника <i>оба</i>	ОБА – <i>Лучче одне око своє, ніж чужі оба</i> (Ільк., с. 51; Номис, с. 194; Висл., с. 289; ПП 1990, с. 238);
Форма наз. в. субстантивованого числівника <i>оба</i>	ОБА – <i>На єдній-смо дорозі оба</i> (ГРНП 2, с. 122); <i>Оба вперті, як цапи на кладці</i> (ГРНП 3, с. 317); <i>Вони оба єден нумер тримають</i> (ГРНП 2, с. 617); <i>„обоє однієї вдачі, роблять усе разом”</i> (ЛЛ, с. 389); <i>Горнець кітлови доганяє, а оба смольніі</i> (ГРНП 1, с. 599); <i>А то дібрали ся оба добрі</i> (ГРНП 1, с. 791); <i>Єдним миром оба вимазані</i> (ГРНП 2, с. 121); <i>Кіт неловний, хлоп немовний, оба ледацо</i> (ГРНП 2, с. 350); <i>Сліпий невидючого водив, та оба в яму повпадали</i> (ГРНП 3, с. 154); <i>Сміявся котел з горшка, а оба чорні</i> (ПП 1989, с. 319); <i>Молодого рака покарав старий рак, то оба лізуть і днесь так</i> (ПП 1989, с. 234);
Форма знах. в. збірною числівника <i>оба</i>	ОБА – <i>Захотіло ся на оба двори</i> (ГРНП 1, с. 744).
Форма знах. в. субстантивованого числівника <i>оба</i>	ОБА – <i>дивитися в оба „бути дуже уважним”</i> (Кірілкова 2011, с. 35; Кірілкова 2013, с. 53).
Форма наз. в. збірною числівника <i>обі</i>	ОБІ – <i>Нахвativся до моці, та обі оці</i> (Номис, с. 578); <i>Вода мутна, жінка смутна – обі не до смаку</i> (Висл., с. 239; Фр. I, 2, с. 246; ПП 1990, с. 89); <i>Рука руку мие, аби обі були білі</i> (Закр., с. 202; Фр. III, 1, с. 49; ПП 1990, с. 262); <i>Лучше одно око своє, ніж чужії обі</i> (ГРНП 2, с. 634); <i>Де в хаті дві мітли, там обі в куті</i> (ГРНП 3, с. 686).

Форма знах. в. збірного числівника <i>оби</i>	ОБИ – <i>Добре тому ковалеві, що на оби руки кує</i> (Н. ск. 1973, с. 94; ГРНП 2, с. 364); <i>Набрав в оби жмені</i> (ГРНП 2, с. 174).
Форма знах. в. складених кількісних числівників	ТРИЦЄТЬ І СІМ – <i>Як єм зьзіла трицєть і сім, то так як би ми завезав писок зовсім</i> (ГРНП 2, с. 249).
Архаїчна форма числівника <i>двадцять сім</i>	ТРИДЕВ'ЯТЬ – <i>За тридев'ять земель „дуже далеко”</i> (Батюк, с. 55; ФСУМ 1993, с. 332, 895; Ужченко 1998, с. 61, Удовиченко І, с. 208; Пазяк, с. 242; ФТБХ, с. 206; Доброльожа 2010, с. 74); <i>тридев'яте (тридесяте) царство</i> (рідше <i>королівство, володарство</i>) „дуже далека країна, земля” (ФСУМ 1993, с. 143, 391, 938); <i>Полетіла птиця-синиця за тридев'ять земель, за синє море-окіян, в тридесяте царство, в тридев'яте государство</i> (ПП 1991, с. 381); <i>послати за тридев'яте царство „піти і довго не повертатися”</i> (Мацюк 2013, с. 218); <i>принести із тридев'ятого царства „про жінку, яка завагітніла та приховує батька дитини”</i> (Мацюк 2013, с. 218).
Архаїчна форма числівника <i>тридцять</i>	ТРИДЕСЯТЕ – <i>Тридев'яте (тридесяте) царство</i> (рідше <i>королівство, володарство</i>) „дуже далека країна, земля” (ФСУМ 1993, с. 143, 391, 938); <i>Полетіла птиця-синиця за тридев'ять земель, за синє море-окіян, в тридесяте царство, в тридев'яте государство</i> (ПП 1991, с. 381).